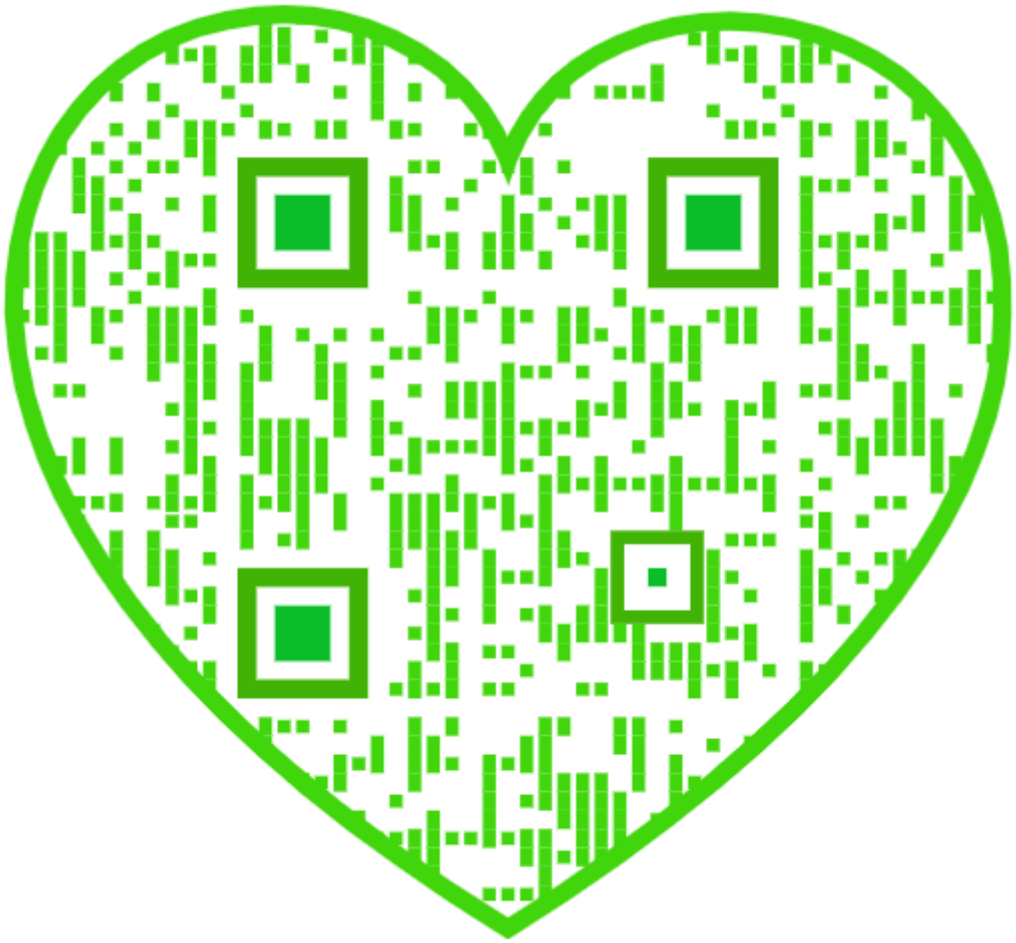

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

NAMEN VAN MEDEARBEIDERS

AAN DIT MAANDSCHRIFT.

P. A. van Antwerpen, Pastoor te Maurik.
H. van Beek, Regent van het Seminarie Hageveld te Voorhout.
M. van den Boogaard, R. K. Priester en Rector te Ravenstein.
Th. J. H. Borret, S. Theol. Dr. Professor in het Seminarie te Warmond.
J. Brinkman, ✲ Pastoor te Amsterdam.
C. Broere, Professor in het Seminarie te Warmond.
J. T. van Brussel, Pastoor te Delft.
F. P. van de Burgt, S. Theol. Bacc. Prof. in het Seminarie te Warmond.
A. W. Bijvoet, Professor in het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
J. Cuyten, President en Professor in het Seminarie te Haren.
J. B. Eulenbach, S. Theol. Dr. Pastoor te Monnikendam.
H. J. Feye, S. Theol. et SS. Can. Dr. Professor te Leuven.
J. T. Jorna, ✲ Pastoor te Harlingen.
H. Kamp, Pastoor te Dokkum.
C. van Kints, Professor in het Seminarie te Warmond.
G. Kok, Pastoor te Weesp.
G. A. Oortmans, ✲ Pastoor te 's Gravenhage.
H. Opdenkamp, Pastoor te 's Gravenhage.
J. A. Peerboom, Professor in het Seminarie te Roermond.
P. van der Ploeg, Leeraar in het Seminarie Hageveld te Voorhout.
J. H. Smits, ✲ Regent van het Seminarie te St. Michiels-Gestel.
F. X. Sparmakering, Pastoor te Alkmaar.
J. Spitzen, Pastoor te Haarle.
O. A. Spitzen, Professor in het Seminarie te Warmond.
W. Steenhoff, S. Theol. Dr. Pastoor te Soest.
N. J. A. Steins Bisschop, Pastoor te Amsterdam.
F. J. van Vree, ✲ President van het Seminarie te Warmond.
J. G. Wennekendonk, Pastoor te Amersfoort.
J. H. Wensing, R. K. Priester te Megen.

De Redactie.

DE KATHOLIEK.

GODSDIENSTIG, GESCHIED- EN LETTERKUNDIG

MAANDSCHRIFT.

EEN EN TWINTIGSTE DEEL.

1852.

Vindicamus hereditatem patrum nostrorum.
I Mach. XV, 34

Wanten te Romen in de poert
Sergius die Pauwes benedede,
En hine Aertsche bisscop wiede
Melis Stoke

TE 'S GRAVENHAGE,
BIJ GEBR. J. EN H. VAN LANGENHUYSEN.

INHOUD.

HOOFDARTIKELEN.

Bladz.

Beschouwing des tijds. 1
Historiesch overzigt van de Strafwetten, tegen de Katholieken in Engeland uitgevaardigd. (*vervolgen*). . . . 33, 210, 299
Het Christendom der Groninger school. 73, 145
Wo ist Babel? Sendschreiben an Ida Gräfin Hahn-Hahn, von Dr. Aug. Ebrard, ordentl. Prof. der ref. Theol. zu Erlangen. 99
Franz von Florencourt. 110
Spicilegium Solesmense. 229
Over het godsdienstig volks-onderwijs in de vijftiende en zestiende eeuw. 236
De Hoogwaardige Heer van Bommel. 275
Een Hervormer en de hervormers. 343
Toestand der Evangelische Kerk in Duitschland. 353
Over eene feestrede van Jhr. Mr. C. van Foreest. Bijdrage tot waardering van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. 375

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

Bladz.

Toestand der Katholieken in Pruissen. 130
Lord Palmerston. 132
De Fransche geestelijkheid en Louis Napoleon. 133
De tweede Februarij 1852 te Madrid. 135
De vrijheid der Kerk: I. in Zweden. 177
II. in Engeland. 179
III. in Frankrijk. 181
VI. in Oostenrijk. 186

VERSCHEIDENHEDEN.

Inconsequentiën. 52
Veertien vragen. 57
Een protest van Ds. Hasebroek. 60
Een bijschrift onder een motto. 66
De Volksrevelje. 68
Luther's Socialisme. 136
Schoolbijbelkrakeel. 137
Geschiedenis van het Katholicisme in Hamburg en Altona sedert de Hervorming. 190, 255
Nieuw zendeling-genootschap. 199
De Zendeling-werkman, Gosznersche afdeeling. 261
Afsterven en bekeering van Karel II, Koning van Engeland. 324
Uit- en inwendige zending in Nederland. 334
Een tijdig tegengift. 236
Protestantsch naam-christendom in de katechismussen. . . 407
Staat der Protestantsche zendingen in Engelsch Indië. . . 411

Sprokkelingen:

Memoria. 69
Kwartaalschrift voor Kath. onderwijzers. 70
Prachtbijbel aan Kossuth. . . . . —
Calvijn's werken in 't Engelsch. . . . . —
Zorg van Z. H. voor christelijke oudheden. . . . 138
Katholiek Kwartaalschrift. 199
Bijbeldruk in Engeland. . . . . —
Bijbelverspreiding. . . . . —
Schandelijke dweeperij. . . . . —
Die Koning van Pruissen. 143
De Heilige Vader, zijne Zending en Verdiensten. 200
Bloei der K. Kerk in Engeland. . . . . —
Terugkeer tot de Kerk in Constantinopel. . . . 201
Maatregel tegen zedeloosheid. . . . . —
Getal Ned. Hervormde predikanten in 1794 en 1850. 337
Synode der Evang. Kerken te Parijs. 338
Oude en nieuwe Kerstliederen. 412
Collecten voor noodlijdende Prot. kerken en personen. 413
Nieuwe schoolboeken in Oostenrijk. . . . . —

Correspondentie. 413

LETTERLOOVERS.

Den Katholieken. 1 Januarij 1852. 71
De Koningin der Engelen. — Meilied. (G. Görres gevolgd.). 141
Guido de Lusignan. 202
Ontmoeting. (Uit de dagen der klassiek.). 273

Aan Zijne Hoogwaardigheid C. R. A. van Bommel, Bisschop van Luik, Stichter van Hageveld, bij zijne onverwachte verschijning aldaar op de prijsuitdeeling van 11 Augustus 1848. 339
Fragment van een onuitgegeven treurspel. 414

Blz. 62, reg 18 v. o. *staat:* 's Gravenhage, *lees:* Amsterdam.

BESCHOUWING DES TIJDS.

1852.

Ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα
ἐν τῳ Χριστῷ.
Eph. I, 10

Alles is gemengd! Dus zuchten we bij den eersten blik op dezen raadselachtigen tijd, niet wetende of wij dien gelukkig of ongelukkig moeten noemen; alles is gemengd, wonderbaar gemengd! is eene worsteling van vreugd en smart, van goed en kwaad, van leven en dood, en tot door het gejuich der schepping, ons Gods heerlijkheid verkondigend, gaan verneembare kreten des lijdens. De schoone bloem verwelkt en wordt afzigtelijk, de stroom, die het landschap vervrolijkt en voedt, snelt van doodsche en onvruchtbare bergen naar den afgrond der onvruchtbare zee, en in dat schitterend uitspansel dat deze aarde bekroont, dat eene zoo eeuwige orde schijnt, waaraan wij de jaren tellen onzer vergankelijkheid, hoevele starren zijn daar, welker glorie lang heeft uitgeschenen, en die er thans straalloos wentelen.

Wat is die klagt uit de diepten der natuur? Niets zou het afdoen te beweren, dat wij slechts onze eigene aandoeningen aan haar toeschrijven. Zij die het zeggen, doen dat ten laatste nog meer dan wij, en kennen de natuur niet, omdat zij zich zelven niet kennen. Want in ons wordt het eene nog dringender vraag.

Wij schijnen verdwaald; wij, die verlangen naar geluk, wij vinden iets in de smarte dat ons streelt; ons eigen hart bemint de droefheid, wil schrikken, wil sidderen, en ach zoo hevig schreijen! En ware er in dat hart slechts geen treuriger geheim, geene worsteling van veel grootere uitersten. Helaas! tot waar doolt de mensch niet voort; hij zoekt den dood, hij aanbidt de misdaad, en wil zich, naar de woorden van den profeet, verblijden in het niet. Hij heeft dat niet alleen toen gedaan, toen hij openlijk en openbaar eene booze godheid huldigde; hij heeft het gedaan door alle eeuwen heen, hij doet het nog heden. Haasten we ons echter er bij te voegen: naast en te midden van dat kwaad schittert in hem het goed; hij overwint, hij offert zich zelven, hij bestrijdt dat kwaad niet alleen, maar verheft zich daardoor tot hoogere volkomenheid, en ware er in hem geene vreeselijke ondeugd, o! de deugd zou haren schoonsten triumf niet behalen, niet overwinnen en sterven!

Maar wilt ge het duidelijk, wilt ge het in forsche trekken, in groote evenredigheden zien, beschouw dan niet slechts deze tijden, beschouw ze allen, en doorloop de menschelijke geschiedenis. Laat u niet afleiden door die verscheidenheid, niet te zeer vervoeren door dat goed, niet te zeer afschrikken door dat kwaad, vervolg ze beiden in hun onophoudelijken strijd, in hunne zich aan elkander oefenende krachten, in hunne diep en wonderbaar door

elkander geslagen wortelen, — en gij zult eindelijk eene poësie beginnen te vernemen, die waar, die meer is dan poësie, want neen, dat is in het hart eens menschen niet opgekomen; gij zult eerst daar eenen starrenhemel aanschouwen vol licht en vol duisternis, waaraan de eeuwen gemeten en de dagen geteld worden; gij zult twee idealen, twee geheimen zien, die elkander evenzeer bestrijden als veronderstellen, twee systemen, die van het begin af alles heimelijk beheerschen en tot zich trekken, en deze wereld brengen in eenen strijd, waaronder zij eindelijk zal moeten bezwijken; gij zult eene onbegrijpelijke, altijd reddende, goddelijke goedheid zien, eene goedheid zoo groot, dat zij het kwaad doet strekken tot meer dan oorspronkelijk heil, en den ramp verheft tot geluk, ja tot genot — doch daartegenover eene boosheid, ach die het ook daarvoor niet opgeeft, maar steeds namakend wat ze ziet, het goede op hare beurt doet dienen aan het kwaad, en het eindelijk drijft tot zoo verre, dat zij zelve voor die goedheid wordt aangebeden, als moest, naar de afgrijselijke overlevering van het Noord, eens in de wanorde ook de Godheid vergaan!

Wat is de verklaring? Of liever waar voeren onze gedachten ons heen? Want wie die gelooft, weet het niet reeds, en kent niet de vraag en het antwoord?

De zonde is in de wereld gekomen en door de zonde de dood. Maar God heeft zijnen Zoon gezonden in de gelijkenis van het zondige vleesch, en gelijk door de zonde van éénen de verdoemenis op allen overging, zoo gaat door de geregtigheid van éénen de regtvaardigheid des levens op allen over. Als twee menschen zijn er in ons, als twee wetten, twee werelden, die ondanks dat ze met elkander in strijd zijn, zich aan elkander ontwikkelen, en

tot ééne orde worden zaamgevat in het kruis van Christus. Alles moet met Hem lijden en strijden, om met Hem te worden verheerlijkt. In het kruis is de diepe wet, is de voltooijing en daarom de uitlegging aller dingen: van de klagten der natuur, van de stormen in ons hart, van de ons voorbijsnellende gebeurtenissen, waarin meer dan ooit te voren het goed en het kwaad zich vermengen en worstelen tegen elkander.

Dwaas en misdadig zou het zijn, naar een andere verklaring, dan die ons van God gegeven is, te zoeken. De rede kent de eenheid niet waarnaar de wereld streeft. De rede, indien zij wijs is, kent God, kent daarom zekere orde, zekere gelijkenis en zamenhang tusschen de natuur, de maatschappij en de geschiedenis; maar zij kent dien God niet gelijk Hij zich heeft geopenbaard, en derhalve noch den mensch noch de natuur gelijk zij zijn en moeten worden. *De eenheid aan de wereld ten doel gesteld is de eenheid van den Vader, den Zoon en den H. Geest, waarin, uit de verdeeldheid der zonde en door hare toelating, Christus alles naar zijn voorbeeld vergadert en herstelt.* Naar dat voorbeeld moeten wij vereenigd worden met God en vereenigd met elkander. Gelijk Christus zijne Kerk bemint en één is met haar, zoo moeten wij elkander beminnen en één zijn, zoo moet ieder die de meeste is, uit liefde de minste worden, zoo moet de man zijne vrouw beminnen, zoo ziel en ligchaam vereenigd worden, zoo het stof zelf, tegen zijnen wil der vergankelijkheid onderworpen, het evenredige deel verkrijgen in de eenheid des levens.

Veel, zeer veel kan er gezegd worden van die zamenvatting in Christus, hetzij als hooger levensgemeenschap en maatschappelijkheid, waardoor de geschiedenis, te gelijk met grootere verscheidenheid, de eenheid verkrijgt van

éénen mensch, hetzij als daarmede noodzakelijk gepaard gaande vereeniging van geest en stof, waardoor dit laatste deel krijgt aan de onsterfelijkheid, en het zijn levensweelde uitstort zonder die te verliezen — dan, wat men zegge, het is en blijft ook niet meer dan *veel*, en de eenheid en hare mededeeling gaan onzen aardschen zin en gedachte te boven. Dit staat onverwrikbaar vast, dat zij waar is en werkt.

Maar de mensch wil haar met zijne rede begrijpen, beter gezegd: zien en genieten, en haar dus met eigene krachten verkrijgen. Hij wil zich den Geest, zich de gave toeëigenen als zijn eigen oorspronkelijk wezen, dat is, hij wil God zijn! Daartoe vervoeren hem niet slechts zijne bedorven hartstogten, vleesch en bloed, gelijk de Apostel zegt, maar zij die nog eer dan hij vervielen tot dat snoode verlangen, de duistere magten, de booze geesten verspreid in de lucht. De afgrond stroomt uit, en ordent het kwaad tot een verschrikkelijk oproer tegen God. Er poogt zich eene eenheid te vormen die onwaar, die geene eenheid is, waarin het schepsel *verward* wordt met den Schepper, de mensch met de maatschappij, de man met de vrouw, de ziel met het ligchaam, het stof met den geest; eene eenheid waaraan alle dwalingen en hartstogten dienen, dewijl zij allen haar hebben tot heimelijken inhoud, tot laatsten vorm en doel; eene eenheid zich uitbreidend tot een rijk, hetwelk niet minder dan het rijk van Christus zijne geheimen heeft, maar geheimen van wanorde, van haat en vertwijfeling, geheimen der hel! Wanneer zou dat onzalig rijk voor het rijk der hemelen in de plaats treden? Wat is het wanhopige doel waarin die eenheid zich voltooijen zou, en waaraan de afgrond onophoudelijk arbeidt met de steeds meer bedorvene eeuwen? Naar het voorbeeld

van den Godmensch die alles omvat om alles te redden, eenen menschgod voort te brengen die alles omvat om alles te storten in 't eeuwige verderf. — 't Is het geheim der ongeregtigheid reeds aanstonds bewerkt en beproefd. Maar de poorten der hel zullen de Kerk van Christus niet overweldigen. Die boosheid wordt toegelaten, opdat het geheim des kruises zich voltrekke en verheerlijkt worde, opdat het steeds grootere kwaad strekke tot een grooter goed, opdat de wijsheid Gods zich door de Kerk in hare veelvormigheid ontwikkele. Want telkens putten de vorsten dezer eeuw voordeel uit hun verlies, telkens voeren ze een fijner afgoderij, een' verleidelijker valschen Christus aan, volgt als op de nederlaag de overwinning en op de overwinning de nederlaag, totdat de in zijne Kerk door hen gekruisigde Verlosser ook in zijne Kerk voor alle eeuwigheid verrijst.

Wij zwichten voor dat schouwspel; wij gevoelen, dat wij niet in staat zijn het te beschrijven; maar ten minste zijn we overtuigd dat het waar is. Ja! de wereld is ideaal, is bovennatuurlijk, de hemel is er op nedergedaald, de hel is er naar opgestegen; Christus en de Antichrist, Christus die den Antichrist doodt door den adem zijns monds, ziedaar der dingen waarste geschiedenis en eind.

Die mengeling, waarvoor we geen naam wisten, heeft alzoo zich zelve verklaard, en wanneer we nu, van de hoogte waarop het geloof ons geplaatst heeft, weder het oog wenden naar onze her- en derwaarts wankelende tijden, worden zij ons dan niet verstaanbaar? niet begrijpelijker? doet zelfs dat goddelijk licht, dat het gansche verleden vervult, niet ook de toekomst voor ons schemeren?

Dit blijkt al aanstonds, dat zoo deze eeuw eene zeld-

zame, nooit te voren gekende onverschilligheid in het godsdienstige heeft vertoond, dit niet meer was dan de oppervlakkige schijn, of het gevolg onder de onbewuste menigte, niet de dieper liggende oorzaak, niet het wreede ons teisterende kwaad, niet de eigenlijke leidende geest, die ons daar gebragt heeft waar wij zijn. De hel is niet onverschillig, en de mensch veel te groot om op zulk eene wijs te vallen. Altijd gaat zijne geschiedenis uit van eene vervoering, hoedanig die moge zijn.

Om echter over deze eeuw bepaalder te kunnen oordeelen, moeten wij, aan ons eigen beginsel getrouw, tot zekere hoogte den weg volgen dien wij straks hebben aangewezen, moeten wij den grooten strijd van Christus in zijne Kerk met kalmte nagaan, wij opmerken in wat orde zijne overwinningen elkander volgen, om, zoo mogelijk, in die orde het thans loopende tijdperk op te vatten. Want moge de eenheid zelve ontgaan aan onzen blik, zij schittert niettemin door het sterfelijk gordijn, zij bewijst, zij betuigt zich als tegenwoordig, en hoe meer wij er van waarnemen, en wij deze eeuw als een deel van dat geheel leeren kennen, des te nader zullen we ook den aard van dat deel kunnen bepalen, en een naam geven aan dezen dubbelzinnigen, onverschilligen en toch niet onverschilligen tijd.

De Kerk is zamenvatting der dingen in Christus, is toepassing niet van deze of gene orde, maar van *de* orde waarvan alle betrekkingen slechts de duizendvoudige nabootsing zijn, is dus in hare geschiedenis, gelijk in haar gansche wezen, hoogst *natuurlijk* naar de dubbele beteekenis van dit woord. Dat is: *de* orde waarin zij door Christus

wordt opgenomen is het opperste voorbeeld der eindige natuur, en er niet mede in strijd, en ten andere wordt, juist door die opneming of vereeniging met God in Christus, de natuur in haar eigen aard gehandhaafd, vervolmaakt, en tot zeker groot-leven, tot reusachtige evenredigheden ontwikkeld.

Welk is dan de natuurlijke voortgang van ieder rijk of historische maatschappij? — Wanneer men dien in zijne algemeene trekken neemt, en er de daarin spelende toevalligheden van afzondert, vertoont hij gewoonlijk drie verschillende tijdperken.

Er is een heldeneeuw, een tijdperk van vervoering en uiterste krachtinspanning, waarin de maatschappij hare onafhankelijkheid verkrijgt en zich vestigt.

Er is een tweede tijdperk, uit het eerste geboren, waarin zij zich als van haar nationaal idee bewust wordt, hetwelk zich in de ontstane verhouding harer krachten heeft uitgedrukt, zij daarom deze hare verhouding of constitutie beschouwt, hare grondwet schrijft, en als de waarheid verkondigt waar ze van leeft.

Er is een derde tijdperk, waarin de aldus gevestigde magt, hare krachten verleenend aan de wet, en wederkeerig de wet haren regel verleenend aan de magt, al het geluk, de welvaart en den bloei doen ontstaan, waarvoor deze maatschappij vatbaar is, wier type of wier idee nu overal levend wordt doorgezet, wordt uitgedrukt en in ontelbare verscheidenheden geïndividualiseerd.

Daar volgt dan eindelijk een tijdperk van beproeving, gewoonlijk uit het bederf, waartoe de welvaart aanleiding gaf, ontstaan, en een van beiden gebeurt: óf die maatschappij verkwijnt en gaat ten onder, óf de krachten die in haar sluimerden worden door de beproeving tot nog

sterkere, nog hoogere uitingen opgewekt, en de afgeloopen cirkel hervat zich op slechts meer ingewikkelde wijze.

Dezelfde orde, dezelfde tijdperken vertoonen zich in de Kerk, en wel zoo duidelijk, dat, hadden we die in haar niet aanschouwd, wij ze zoo goed niet zouden kennen en begrijpen. Zij heeft een tijd gehad van bloedige worsteling, — een tijd waarin zij bijzonder hare grondwet en waarheid verkondigde, een tijd eindelijk van luister en bloei, die insgelijks van eene beproeving gevolgd werd, welke nog niet heeft opgehouden. Die tijdperken echter vertoonen zich in haar evenzeer als goddelijk en vol geheim. De Stichter der Kerk was mensch, en daarom is zij eene geschiedenis, en niets menschelijks haar vreemd. Niets is zoo teeder, zoo gevoelig voor het minste wat gebeurt, wij zouden willen zeggen: zoo zwak als zij. Maar de vaag, de verbazende levenskracht die haar bezielt, die haar, terwijl ze aan alles onderworpen is, boven alles onafhankelijk en onoverwinnelijk verheft, en haar tot die reuzengestalte doet uitgroeijen, verzekert ons, dat haar stichter, tevens God zijnde, in haar tegenwoordig blijft, en haar waarlijk maakt tot het rijk der hemelen. In de kracht, in de waarheid, in den levensbloei, die hare drie tijdperken onderscheiden, schittert de kracht des Vaders, de wijsheid des Zoons en de liefde van den H. Geest.

Daarom ook, omdat zij dat rijk der hemelen is, zij in Christus wordt zaamgevat, zij in en door Christus vereenigd wordt met den levenden, drievuldigen God, hebben hare drie tijdperken eene wonderbare, de natuur te bovengaande eenheid en gelijkenis. Zij begint niet slechts met eene ontwikkeling van kracht, maar zij behoudt die voor immer, en hare heldeneeuw duurt altijd voort. Zij wacht geen volgend tijdperk af om zich bewust te worden, om hare

wet te onderzoeken en hare waarheid te prediken; maar zij zelve begint daarmeê, en zal er niet meê eindigen. Zij komt niet eerst in later eeuw tot haar eigenlijken luister en bloei; maar zij is altijd heilig, altijd vruchtbaar en van liefde, blijdschap en vrede vervuld. En daar die bovennatuurlijke eenheid op haar door Christus wordt toegepast, Hij, en Hij alleen door het geheim zijns kruises de meest verschillende tijden van de tegenwoordigheid der eeuwigheid doordringt, zoo volgt hare beproeving niet eerst op haren bloei, maar is zij altijd in lijden, altijd in smarten, in pijnigenden barensnood van de kinderen Gods.

Gaat daarbij het eindige verloren? Zijn hare tijdperken door die gelijkenis met elkander niet onderscheiden, niet verschillend meer? Integendeel, wij hebben het reeds gezegd: de in haar wonende God bezielt de natuur met hoogere vaag, en brengt des te krachtiger verscheidenheid in hare geschiedenis te weeg. De eenheid verschilt niet van de onderscheiding en is derhalve niet in strijd met verscheidenheid. Gelijk God om zijne volmaaktheid af te malen in het stof, dit in verschillende kringen of rijken heeft uiteengeworpen, zoo maalt Hij, door de Kerk, zijn eeuwig leven af in den wijd uiteen gegoten stroom des tijds, en brengt er niet slechts meer eenheid, maar grootere verscheidenheid voort. Nergens zijn zulke krachtige tegenstellingen als in de lotgevallen der Kerk. Zij is het eigenlijk die de geschiedenis des menschdoms splitst, en haar evenzeer in groote deelen onderscheidt, als vereenigt tot een groot geheel. Hare tijdperken zijn, om met den profeet te spreken, de schreden van Gods eeuwigen gang, uitgetogen ter redding van het Hem gewijde volk.

Er is slechts ééne geschiedenis met welke wij die der Kerk kunnen en moeten vergelijken: de geschiedenis des

Joodschen volks. Daaraan gebeurde alles in figuren, en in de beschouwing van de wonderbare wijze waarop God dit volk steeds geleid heeft, plegen zich de profeten tot de beschouwing van Christus' Kerk te verheffen. Het dieper begrip is zeker in die figuren niet te zoeken, maar zij brengen op den weg, zij verduidelijken in zoover zij tot de verbeelding spreken, zij zijn een toets voor ons of wij den ordelijken voortgang der Kerk goed hebben opgevat, en daar zij een reeds geheel afgeloopen orde aanbieden, die in de verdere lotgevallen der Kerk nog moet vervuld worden, zouden zij welligt de toekomst eenigzins voor ons kunnen ophelderen.

Beproeven we, om er in het kort bestek, waarin wij nu de tijdperken der kerkelijke geschiedenis bepaald zullen nagaan, dat matig gebruik van te maken dat de aard van figuren vordert.

Het eerst waar wij de Joden niet meer in huiselijken staat, maar als volk zien, is in Egypte. In dat booze land, door de profeten ons aangewezen als het vaderland der afgoderij, zijn zij door Josef, den redder der menschen, gevestigd, vermenigvuldigen zij zich op wonderbare wijze in weerwil der vreeselijke verdrukking, en worden er op niet minder wonderbare wijze uit verlost. Het is wel een duidelijk beeld van die *kracht* Gods, die zich in het eerste tijdperk van het Christendom veel hooger en meer in den mensch heeft geopenbaard. Zoo breidde immers de Kerk van Christus zich eensklaps uit te midden eener uiterst bedorven heidensche wereld, zoo wies ze in verdrukking en wreede vervolging, was, naar het bekende woord van Tertulliaan, het bloed harer martelaren een vruchtbaar zaad gelijk, en ging ze door eene andere roode zee, wier

golven niet haar, maar hare vijanden deden zwichten, den dag harer bevrijding te gemoet.

Daar stond ze te midden eener haar vreemde wereld, als Israël in de woestijn. Zij had zich vrijgestreden, maar zij had nog de geschiedenis niet veroverd, nog de groote historische oorzaken niet verchristelijkt, en rondom haar hadden de staat, het huwelijk, de openbare zeden, de feesten en gebruiken, met heidensche namen, nog heidenschen aard. Men noemt dit tijdperk de eeuw der groote ketterijen, dat wil zeggen: de eeuw waarin de waarheid schitterde des Zoons; want altijd diende het kwaad slechts tot grooter goed, en volgde op gevaarlijker strijd eene heerlijker overwinning. Het was alzoo de eeuw, waarin, gelijk Moses de wet schreef en herschreef tegen een volk, dat zich Egypte en diens afgoden herinnerde, de Kerk hare grondwet, de groote waarheid des heils, des te nadrukkelijker verkondigde, als de heidensche wijsheid er meer hare begrippen en overleveringen zocht voor in de plaats te dringen. Toen omschreef zij de wet des geloofs waar zij op rust, de geheimvolle leerstukken des christendoms: der H. Drievuldigheid, der menschwording en der genade; en wie hier slechts opmerkt, hoe verheven en nogtans hoe teeder en bepaald deze geheimen zijn, en daarbij den vreeselijken haast, de onverzadelijke nieuwsgierigheid, de ontzettende slingeringen van den menschelijken geest wil nagaan, hij zal zien en erkennen, dat schoon deze waarheden uit het bewustzijn der Kerk zelve werden gesproken, zij niet minder van goddelijken oorsprong blijken te zijn, dan als waren zij met trompetten en donderslagen van den vlammenden Sinaï verkondigd.

Maar de waarheid moest worden aangewend, moest hare levende gevolgtrekkingen voortbrengen, hare toepassing

verkrijgen op den staat en de openbare orde, op het huisgezin de zeden en gebruiken, op de wetenschap en hare ontwikkelingen, op de kunsten en hare voortbrengselen, op al wat den mensch slechts eenigzins betreft, tot op de dagen van het jaar en de uren van den dag. Alles moest in Christus worden zaamgevat en hersteld; want de wereld is één geheel, en zonder hare geheele volmaking gaat de volmaking der menschheid niet. De noodzakelijke voorwaarde daartoe, en die zich spoedig vervulde, was, dat de Kerk, in plaats van het oude albeheerschende Rome, met vorstelijke waardigheid wierd gekroond, dat zij de hoogste politieke regten verkreeg, zij bezit nam van de aarde, die ook in het zedelijke *grond* mag heeten, en waaraan niet slechts wetenschap en kunst zich ontwikkelen, maar waardoor de hoogste en teederste maatschappelijke betrekkingen als een menschelijk ligchaam aannemen, om zich te doen gelden, zich uit te breiden en te volmaken. De middeleeuwen waren het beloofde land gedeeld en gemeten naar het rigtsnoer van Gods wet. Daar ging dan, als weleer het booze Kanaän — 't is waar op eene met de christelijke geschiedenis overeenkomstige wijze, maar toch ook door Gods wraakgerigt—het despotische Rome ten onder, daar verzonken en ontbonden zich die niet te verbeteren instellingen in den stroom der jeugdige volken, en de Liefde, de H. Geest der schepping en vernieuwing, nederdalend over dien chaos van door elkander woelende geslachten en talen, bragt eene wereld voort, waarvan zelfs het vermoeden in den mensch niet had kunnen oprijzen. Het aangezigt der aarde werd hernieuwd; alle maatschappelijke krachten verhieven zich, onderscheidden zich tot zelfstandigheid, en streefden niet te min slechts ééne orde uit te maken en zaam te werken tot het groote geheel. Nooit heeft de geschiedenis zulk een

groei- en vormingskracht vertoond [1]). Onnoemelijk zijn de instellingen toen geboren; want zij sproten uit gewijden grond, hadden God ten oorsprong en God ten doel. Alles vormde zich, alles kreeg eenen nieuwen naam, en het ideaal was iets gewoons in tijden, waarvan Christus zich, in zijn stedehouder, vertoonde als den schepper en bestierder.

Niettemin ook deze eeuw was eene ontwikkeling van het geheim des kruises. De strijd der Kerk was inwendiger, maar daarom des te grooter dan te voren. Niet een uiterlijk geweld, niet de hoogmoedige eigenzin der ketterij, maar wat dieper gaat, wat in het leven grijpt: de hartstogten van den verschillendsten aard zochten haar te overweldigen, en waren het aan dit tijdperk der toepassing beantwoordende kwaad. Zedebederf, opstand, scheuring braken uit. Het Ooste betwistte steeds openlijker Rome's eenig gezag. En in het Weste zelve, hoe volgde daar, als na de eerste regeringloosheid der Regteren, tweespalt en strijd om het gebied, hoe dreigden zich de geestelijke en tijdelijke magten te verwarren, waagde het daar meer dan één Saül de hand aan het offer te slaan, en stonden er Absalons en Adoniassen op, die het geestelijk Israël verscheurden. Ook toen gebeurde het, dat hij, die niet minder dan Salomo, beeld was van den zegepralenden Christus, dat het zigtbaar hoofd der Kerk, even als die Koning, zijn gedrag niet regelde naar de wijsheid van zijn eigen oordeel, en zwichtte voor de verleiding zijner eeuw.

De gewone loop der magtige rijken is, dat zij na het tijdperk van bloei en bederf, vallen in oneenigheid en verdeeling, die hen eindelijk onder hunne vijanden doet buk-

---

[1]) Alles gebeurde van zelf, zegt de Protestantsche geschiedschrijver Heyne.

ken en vergaan. Iets dergelijks, niet datzelfde, had met de Joden plaats. Want in eigenlijken zin kon het uitverkoren volk niet verdeeld worden, en zijn nationaal bestaan verliezen. Maar nadat het onder Salomo zijn hoogsten bloei had bereikt, viel Israël er van af. Staatkunst maakte gebruik van de zucht tot afgoderij, en een ander, een ontaard Joodsch rijk vestigde zich naast dat van Juda, hetwelk alleen de overlevering bewaarde, en getrouw bleef aan zijne verheven bestemming.

Nog minder, dan het Joodsche volk, kon de Kerk van Christus óf hare onafhankelijkheid verliezen óf zich in verschillende kerken verdeelen, hoezeer wij daartoe, in de laatste der middeleeuwen, als de natuurlijke streving herkennen. Er had dus een afval plaats, gelijk er nog geene geweest was, en er ook geene had kunnen zijn.

Het Protestantisme is, onder 't hier geldend opzigt, met geene der vroegere ketterijen te vergelijken. Deze waren meestal spoediger verdwenen, en het Arianisme, hoe ver het zich uitbreidde, of hoe lang het mogt duren, was niet in staat eene geschiedenis voort te brengen. De eigenlijke reden daarvan lag niet zoo zeer in den aard dier ketterijen zelven, als in dien van het tijdperk waarin zij opkwamen, en waaraan zij haren aard ontleenden. De Kerk, om weder die figuur te gebruiken, bevond zich toen nog in de woestijn, had nog den haar beloofden grond niet in bezit genomen, nog geheel het menschelijk leven niet vermeesterd; de dwaling derhalve kon dat leven niet betreffen, kon de geschiedenis niet verdeelen, en trok als eene duistere wolk aan den hemel der gedachte voorbij. Maar thans, nu die Kerk het tijdperk der toepassing had doorleefd, nu de geheele geschiedenis christelijk geworden was, kon het niet anders, of de ketterij moest ook naar den aard van dit

tijdperk historiesch zijn, grijpen in het leven, en er hare vernietiging in voortzetten. Van daar, dat het Protestantisme den mensch en diens regtvaardiging betrof, dat het uit staatsbelang bevorderd en door staatsmagt gevestigd werd, dat het, gelijk weleer het afgevallen Israël een rijk stichtte tegenover Juda, zoo naast het ware christendom een ander christendom kon opbouwen. De toestand was vreeselijk. Het kwaad had een vasten grond gevonden, waarvan het de Kerk onophoudelijk kon bestoken, had eigen staatsmagt, eigen wetenschap en opvoeding en alle historische krachten verkregen, om zich te doen gelden en meer en meer uit te breiden. Naast den éénen stroom der christelijke geschiedenis werd een andere stroom gegraven, dien men beweerde uit den eeuwigen rotssteen ontsprongen te zijn. Neen, zoo had zich de antichrist nog niet vertoond.

Echter ook daarbij kon het onmogelijk blijven, en veel treuriger gevolgen kwamen te voorschijn, dan het Protestantisme zelf had gewenscht of vermoed. Niets, helaas! niets begrijpend van den grooten, overal doorgezetten zamenhang dier christelijke wereld, waarin het zulk eene verdeeling bragt, noch zelfs zich bewust van de leerstellige verloocheningen, die in zijn beginsel lagen opgesloten, ging het voort in den domdriesten waan, van het één te kunnen verwerpen en het ander te kunnen behouden, van slechts iets in de godsdienst, maar niets daar buiten te zullen veranderen. Alsof de waarheid niet één was! alsof de Kerk eer eene harer leerstukken konde missen, dan de natuur eene harer wetten! alsof thans, nu geheel Europa door die eenheid was verbonden, was gevormd en gedragen, niet veel minder dan ooit eene verandering in de godsdienst kon plaats hebben, zonder dat tevens alles veranderde! Stort dan, wanneer de aarde beeft, niet al wat

er op staat in puin? Zoo min als thans een herstel mogelijk is, zonder dat zich geheel Europa herstelt, zoo, en nog veel minder, kon het toen blijven bij eene verdeeling van Katholieke en Protestantsche staten, en, men lette wel: ontheiliging van den staat, was ontheiliging van alle krachten des menschen, van zijne geheele natuur. Daar ging dan de troostelooze verwoesting voort. Zoo diep als de Katholieke Kerk in het leven was ingedrongen, zoo veelvuldig als zij zich in de bestaande instellingen had uitgedrukt, en in duizende gevolgen ontwikkeld, — zoo diep, zoo veelzijdig en duizendvoud was de beproeving die zij thans moest ondergaan. De staten die zij gesticht, de wetenschappen die zij gevormd, de kunsten die zij gekweekt had, alles, alles wendde zich tegen haar om. Geweld en list, ongeloof en fanatisme, hoogmoed der rede en belangen dezer aard, geen der middelen, die de aartsvijand kan vinden in den mensch, bleef tegen haar onbeproefd. Welk is dan het leerstuk dat niet verloochend, de instelling die niet aangerand, het voorschrift dat niet verworpen werd? Is er iets, men noeme het! iets wat dan ook van het hare, iets hoe groot of hoe gering, hoe zigtbaar of hoe verborgen, dat niet in 't volle middaglicht werd getrokken, om er te worden gehoond en vernederd, te worden overhoopt met het slijk van laster en spot? Helaas, het onmogelijke werd bijna mogelijk tegen haar. Indien de Kerk niet gehuldigd werd van de tegenwoordige eeuw, zij was toch de grijze moeder der vroegere eeuwen; zij wees toch op den goddelijken luister van dat verschiet. Welaan, dat verleden, die onherroepelijke feiten schenen te kunnen veranderd worden: bij de nieuwe geschiedenis werd eene oude vervaardigd, en niet slechts wat er bestond, maar wat er immer was geweest, de geheele wereld moest ge-

tuigen tegen haar! Wij aarzelen niet het te zeggen, dat geene vervolging of beproeving der Kerk, tot wat hoogte die ooit gestegen zij, kan vergeleken worden met de beproeving, door haar in deze laatste drie eeuwen verduurd; en zoo ze nogtans niet is bezweken, niet is vergaan, wat is daarvan de eenige, de beslissende reden? Geene andere dan dat zij niet kán vergaan. Maar ook dit haar aanwezen, waarbij ze niets heeft verloren, waarbij ze, niet als het oude Rome slechts niet wanhoopt aan haar behoud, maar geene de minste harer goddelijke aanspraken opgeeft, zij altijd en immer zegt: „mij behoort de menschheid! mij behooren de geslachten die er zijn, en die er komen zullen! ziedaar mijn kruis, waarvoor alle knieën moeten buigen, die in den hemel, op aarde of onder de aarde zijn!" — o, dit feit van haar bestaan alleen is een onwrikbaar bewijs harer waarheid, eene getuigenis van God in deze wereld, eene bazuine des oordeels, die het duizendstemmig geroep harer vijanden te boven klinkt, hen slaat met schaamte en schande, en hen onder knagende vertwijfeling voor de toekomst doet sidderen.

Wat dan is de uitkomst en welke gevolgen beleven wij? Het heidendom is opgekomen, de *tien* stammen, dat is *alle* Protestantsche sekten, zijn er door weggevoerd, en zullen er eindelijk spoorloos in vergaan. En de Kerk? Het uitverkoren Juda? Wij hebben het reeds met andere woorden en duidelijk genoeg gezegd: ook Juda is in ballingschap gevoerd, de Kerk is als vreemdelinge op deze haar toebehoorende wereld. Het kruis staat op haar altaar, maar zoodra gij haren tempel verlaat, wordt uw blik er nergens meer door getroost. Niets is Katholiek meer dan de Katholieke Kerk zelve, alles buiten haar ontwijd, ontheiligd, ontchristelijkt. Men staat haar, als aan 't gebannen Juda,

toe, te leven naar hare wetten en gebruiken, zonder nogtans hare onafhankelijkheid te hebben erkend; want men hoopt door voortdurenden druk, door list en overleg te verkrijgen, wat door geweld onmogelijk is bevonden. Men zoekt haar langs een omweg te brengen tot verloochening van haren God, door Hem op te nemen onder de goden der volken, en die allen te verklaren voor gelijk; men tracht zoo mogelijk haren diepen oorsprong te bereiken, haar de wetenschappen van Babel te leeren, en als Daniël en zijne gezellen, hare kinderen te verleiden; en terwijl zij gezeten is aan den haar vreemden wereldvloed, zij met schreijend oog staart op de golven, die haar ten minste zeggen dat de tijden voorbijgaan, vraagt men haar, dat zij de liederen van Sion zingen zal, niet omdat men er aan gelooft, maar omdat men ze schoon vindt, omdat men haar met dit lot verzoenen, men haar blijde wil zien, als waren heure wenschen voldaan!

Maar hetzij de hel haren haat niet altijd meester is, hetzij ze soms haar oogenblik reeds gekomen waant, telkens, dan hier dan daar, breekt de geweldige vervolging weder uit, wordt het gouden staatsbeeld weder opgerigt, en aanbidding gevorderd op straffe des doods, of worden des morgens onherroepelijke *landswetten* gemaakt, en wordt des avonds de leeuwenkuil geopend.

En zie toch of het niet dezelfde raadselachtige dwingelanden zijn, die in dit herlevend Babylon elkander van den troon dringen. Kent gij ze? Weet gij of ze de Kerk Gods eeren of verachten of slechts gebruiken voor hun doel? Dan hebben zij haar uitlegging gevraagd van hunne angstige droomen over de heerschappij, dan weder, alles vergetend, den wijn der verlustiging gedronken uit hare heilige vaten, en als hierop Gods vinger zigtbaar werd, en zij hun het

dreigend orakelschrift verklaarde, haar op nieuw gekleed in goud en purper en geroepen tot de eer des gebieds. Zoo is het gegaan tot op dezen dag, zoo waren ze allen, de een meer de andere minder. Wie is de laatst aangekomene? Een zoon derzelfde geschiedenis, die beweert zijn regt te ontleenen aan 't absoluut beginsel des oproers, en zegt God te danken voor de verkregene magt.

In waarheid dit is de toestand der Kerk. De wereld, waarin zij zich bevindt, is van God vervreemd, wil menschelijk, niet dan menschelijk zijn, en zich vormen tot een van Hem onafhankelijk rijk Wat men onverschilligheid noemde, was de poging om zich boven godsdienst en zedelijkheid te verheffen, was de meer dan Babylonische hoogmoed van den menschengeest, wiens abstractiën noch goed noch kwaad zijn, en toch alles regelden en beheerschten, was de verfoeijelijke kunst van den vader der leugentaal, die weder goddelijke wetenschap belovend, niet vertoonde dan wreede bedriegerijen, dingen die het een en te gelijk het ander waren, ijdelheden die men geen naam kon geven, vale schimmen boven den afgrond van het niet. De openbaring werd geprezen en geëerd, maar voor eene waarheid verklaard, die men thans volkomen begrepen had. De hartstogten werden bestreden, maar door ze tegen elkander op te wegen, en ze te wijzen op hun steeds naderend ideaal. Het dolle oproer werd verwonnen, maar door het te regelen en te verheffen tot wet. Alom werd het tegenstrijdigste onwezen genomen voor bron van ontwikkeling, van leven en bestaan. Zoo meende men te scheppen uit niet, zoo de wereld te hebben gegrondvest. En daar men onophoudelijk sprak van redelijkheid, van gematigdheid en verdraagzaamheid, van eerbiediging van elkanders gevoelens, van orde, van vrede, van algemeen heil, men het goede toeliet als weg en middel

ter volmaking van het kwaad, men — wie kan het verdragen? God zelven in bescherming nam — zoo verspreidde zich de koude des doods door de maatschappij, scheen alles door zijn tegendeel getemperd noch goed noch kwaad, slechts onverschillig te zijn, en werd meer dan ooit die middenpartij groot, die inderdaad onverschillig mag geheeten worden, maar die, als het willenlooze leger door den veldheer gewenscht, steeds de beste diensten bewijst aan den des te hardnekkiger en zich te meer bewusten wil van het kwaad.

Om te doen zien, hoe verre dat kwaad in de laatste zestig jaren gevorderd is, zullen wij ons niet beroepen op het gedrag van deze of gene, of zelfs der menigte. De statistieken der weelde en der misdaad zeggen veel, maar te weinig ter beoordeeling van den tijd. De vraag is, tot hoever de goddeloosheid historiesch is kunnen worden, tot beginsel is aangenomen, als instelling is gevestigd, als wet en regel geldt in den algemeenen gang; en daarop vinden we een al te duidelijk antwoord, indien we letten op hetgeen in deze menschelijke maatschappij, naar den eenen kant, laatst resultaat, en naar den anderen, hoogste en leidende oorzaak is, en daarom op den duur haren algemeenen toestand bepaalt. Het is dan spoedig en maar al te spoedig te zien.

Welk is 's menschen hoogste gedachte? De wetenschap. Welke zijn hoogste handeling? Staatsbestuur. Welk zijn hoogst en edelst vermaak? De kunst. Welk eindelijk de volmaking van zijn gebied over de stoffelijke natuur? De uitvinding en aanwending harer krachten, de toeëigening harer voortbrengselen, de handel en nijverheid. De wetenschap, de staat, de kunst, de handel en nijverheid, ziedaar dan den openbaren, den historischen mensch gelijk hij denkt, handelt, zich vermaakt en zorgt voor de behoeften

en 't genot van dit leven. Welaan, waar ziet ge daar een hooger, een bovenaardsch en godsdienstig doel huldigen? Welke dezer groote maatschappelijke krachten, waarin toch de aard van den toestand wel moet te vinden zijn, acht zich niet absoluut, beschouwt zich niet als haar hoogste voorbeeld en haar laatste doel bezittend in zich zelve, en houdt zich bijgevolg niet voor Gode gelijk? De wetenschap stoort zich aan geene openbaring meer, en wie haar het woord der eeuwige waarheid tegenwerpt, wordt afgewezen met den dwazen uitroep: „o! dit is geene wetenschap!" De staat heeft als zoodanig geene bepaalde, dat is geene godsdienst, en beschouwt zich, dien geheel overeenkomstig, als eenige alles verrigtende oorzaak. De kunsten, haren hoogeren oorsprong vergeten, en niet meer beseffend, dat ook zij hare volmaking slechts verkrijgen, door zich te matigen en dienstbaar te maken aan dat altaar waarom zij geboren zijn, storten zich, als kon haar genot geen doel meer hebben, zonder eenige beteugeling uit. Eindelijk is de kennis der wegen en middelen om rijkdommen te vergaderen in de staathuishoudkunde tot de hoogste maatschappelijke wetenschap verheven. De bloei van al wat tot het rijk des stofs behoort, beslist alleen vrede en oorlog. Wie goud belooft, hij mag regeren, en regeren gelijk hij wil.

Zijn dat dan niet de oude wereldgoden? Zou dat niet weder Jupiter, Apollo, Mercurius en wie meer zijn, indien slechts de tijd der verbeelding niet lang voorbij was, en de mensch in deze ontwikkelingen niet zijn eigen goddelijke krachten aanschouwde, niet zich zelven aanbad? De menschgod, die boven alles geëerd wordt, is zijne volmaking naderbij gekomen, en zeker tot de hoogte, die in dit tijdperk mogelijk was, is hij reeds voortgebragt.

Men is te zeer aan die wereld gewoon, het is te zeer 's menschen eigen werk, 's menschen eigen ik wat wordt aangebeden, dan dat de gewigtigste en merkwaardigste verschijnselen indruk zouden maken. Van hoeveel beteekenis is het voor dit tijdperk, dat men er in beproefd heeft, waarvan men te vergeefs een voorbeeld in vroegere eeuwen zoeken zou: de godsdienst af te scheiden van het onderwijs en de opvoeding van het kind. Dit immers is óf eene onbegrijpelijke dwaasheid, óf, hetgeen er niet veel van verschilt: beweren, dat de godsdienst slechts zekere opinie is over dingen die den mensch eigenlijk niet betreffen, dewijl deze aan zich zelven alleen toebehoort. En zeer zeker, als de wetenschap volstrekt vreemd moet blijven aan de openbaring, en zonder deze de bestaande wereld en zedelijke orde verklaren kan, als de staat, niet volgens feitelijke overeenkomst van belanghebbenden, maar uit beginsel, geheel vreemd moet blijven aan de godsdienst, als de kunst haar ideaal niet meer in God maar in den mensch heeft te zoeken, en het ten laatste slechts te doen is om deze aarde te maken tot een hemel van genot, ja, dan is in die wereldsche orde 's menschen laatste einde, dan zijn die staat, die wetenschap, die kunst en nijverheid, gelijk wij gezegd hebben, zoo vele goden, die als goden moeten regeren en reeds van het kind worden aangebeden, welks eigenlijk godsdienstige opvoeding integendeel een aan God toebehoorenden en van Hem afhankelijken mensch en geschiedenis veronderstelt.

Intusschen is voor de Katholieken meer en meer duidelijk geworden, waar het eigenlijke kwaad ligt en waar alleen het redmiddel te vinden is. Wij worden van hen verstaan, en hunne gedachten snellen onze woorden vooruit, als wij zeggen: het is niet te doen dan om de Kerk van Christus! Daar

alleen is redding, en daartegen alleen is de strijd van alle kwaad. De Verlosser geeft het plan zijner erbarming niet op het gansche menschdom in zijne eenheid te vergaderen. Maar ook het kwaad, ook de hel verliest haar doel niet uit het oog, en hare poorten houden niet op van vlammen en strijden. Wat hare onbewuste werktuigen zeggen, bedriegt ons niet, en gaat ons zeer weinig aan. De hel, dit weten we, en dit zien we, wil de Kerk vernietigen, zij wil, haren Antichrist, haren menschgod stellende in de plaats van Christus, zich tot het albestierend middenpunt der wereld maken, de geheele geschiedenis veroveren, en de goddelijke woorden verijdelen: „Mij is alle magt ge„geven in hemel en op aarde. Daarom gaat en onderwijst „alle volken, en doopt hen in den naam des Vaders, des „Zoons en des H. Geestes, en leert hen onderhouden al „wat Ik u bevolen heb; en ziet Ik ben met ulieden tot „aan het einde der wereld."

De beroeringen der jongst verloopen jaren inzonderheid hebben het geheim der ongeregtigheid zigtbaar gemaakt voor ieder, die oogen heeft om te zien. Die zoo schrikbarende bewegingen waren niet toevallig, gingen niet ter zijde van 't voorgestelde doel, maar er slechts te haastig op aan, waren de eenvoudige, de natuurlijke, onvermijdelijke gevolgen der nog heden hoog geprezen instellingen en beginselen, en geven als zoodanig ons de ware beteekenis op van den tijd. Van daar dat ze zich reeds vroeger en meermaal hadden voorgedaan, dat zij niemand, die eenige opmerkzaamheid bezat, hebben verrast, en wat meer is, dat niemand ook nu nog zou durven verzekeren, dat ze zich niet op deze of gene wijze zullen herhalen. Waar nu gingen die pogingen heen? Wat zochten, wat wilden zij? Men lette eens en merke het op, waar dat vuur der ver-

woesting zijnen stookhaard plaatste, waar vooral het zocht meester te worden en zich te vestigen: ten duidelijkste zal het blijken, dat het groote doel is, Christus uit deze wereld te verdringen!

De geschiedenis toont, gelijk ieder geheel of iedere zaak, hare natuur steeds aan hare beide uitersten, aan begin en eind, aan 't hoofd en aan de voeten; en dat Christus waarlijk alle magt heeft ontvangen in hemel en op aarde, dat Hij meester is der door Hem verloste wereld, blijkt ook daar aan de beide zijden, aan het toppunt en aan de onderste lage: aan den Paus en aan de armen. De Paus is de stedehouder van Christus op aarde, is het groot historiesch feit, hetwelk ons verzekert, dat de Zoon Gods in de wereld is gekomen, dat Hij leeft en regeert en met de zijnen is al de dagen tot aan de voleinding der eeuwen. Maar ook aan 't ander einde der door Hem gevestigde orde, heeft Christus een beeldtenis van zich voortgebragt in de armen. De armoede is het gevolg der zonde. Zij is er daarom de openbare uitdrukking van, en als een begin des doods, door geestverdooving en onwetendheid, door verlaging en verzinnelijking, door berooving en smarte, en bijzonder door dat zij, uit haren aard, den mensch stelt buiten de maatschappij, dewijl zij óf hem tot slaaf maakt òf alle betrekkingen met hem breken doet. Die armen nu weder in de maatschappij op te nemen, dien toestand juist tot een adel, tot een priesterschap, tot den hoogst maatschappelijken toestand te verheffen — hetzij door gezag en meerderheid van aard te doen veranderen en te maken tot eene *dienst*, hetzij door de armen zelven, die het noodzakelijk offer zijn der maatschappij, er tot het vrijwillig offer van te maken — dit is de zegepraal der liefde, dit het werk slechts van een God, van Hem die

de zonde der wereld heeft weggenomen; en wie dezen verbazenden omkeer een oogenblik beschouwt, hij zal het wel zeer begrijpelijk vinden, dat de Zaligmaker, na als bewijzen van zijne komst de grootste wonderwerken te hebben opgenoemd, er achter voegt: en aan de armen wordt het evangelie verkondigd.

En ziedaar, aan die beide uitersten der menschelijke maatschappij, op die beslissende punten, waar Christus meest zijne genade uitstort, zijne magt doet schitteren en zijnen eeuwig gezegenden naam onuitwischbaar in de geschiedenis geschreven heeft, daar brak de woedende, niet meer te wederhouden aanval uit, en zou ten blijke dat een andere geest de wereld ingenomen en doordrongen had, de glorie der verlossing in den rook des afgronds bedolven worden. Het hoofd der Kerk moest onttroond, *die dienaar der dienaren Gods* moest van dat toppunt worden afgeworpen; want Christus, van wiens genade hij eerste uitdeeler, wiens stedehouder hij is, was voor den zich bewusten mensch niet meer noodig. Deze zou zich zelven volmaken, zou zijn laatste einde in deze wereld zoeken, en het offer, dat het wezen is des christendoms, moest, met dat christendom, ophouden grond van alle orde en voltooijing van alle betrekkingen te zijn. Met zulk een hemel op aarde, met de regten die men aan ieder, alleen omdat hij mensch was, toeschreef, was de armoede in de schreeuwendste tegenspraak. Deze leer des lasters betrof dus de armen het naast, en werd in plaats van 't evangelie onder hen gepredikt. En nu, men lette wel, nu traden zij niet op, gelijk in 't gewone oproer, als slechts ondergeschikt, als strijdende voor anderen, maar uit eigen naam, om het hunne te veroveren, en de onchristelijkste dwaling had zich ook van deze zijde aan het onchristelijkste,

onmaatschappelijkste feit, de theorie der zonde aan hare openbare beeldtenis gehuwd.

Er ligt in deze vergelijking der gebeurtenissen iets dat doet huiveren. „De afgrond doet zijne stem wedergalmen, en hoog heft hij zijne handen naar boven." Kan dat langer? Kan het nog verder gaan? Is dit niet het oogenblik der beslissing?

Wat niet minder treft, en niet minder beteekenis heeft, is, dat wij juist hier weder het geheim des kruises zien schitteren, weder het hoogste kwaad dienstbaar zien gemaakt aan het hoogste goed, en den naam van Christus, ten blijke zijner verwinning, daar des te glorierijker verschijnen, waar men gepoogd had dien voor altijd te verduisteren. Is het hoofd der Kerk niet wonderbaar gered? Is hij niet meer dan ooit geëerbiedigd, en bemind door de Katholieken, niet door al wat magt van God ontvangen had weder op dien vreedzamen en hoogsten troon der geschiedenis hersteld? En van den anderen kant: hoe is in de Kerk Gods de liefde verlevendigd! hoe de bekommering groot geworden over het lot der armen, aan welke men zich om het zeerst en op geheel buitengewone wijze beijvert het evangelie te verkondigen! Weder is het woord bevestigd: zie ik ben met ulieden tot aan het einde der eeuwen.

Bij zulk eene spanning, zulk een hevigen en buitengewoon zigtbaren strijd tusschen het goed en het kwaad, schijnt toch dit laatste niet te mogen verwinnen, en veeleer de verwachting billijk, dat het weldra eene groote nederlaag zal ondergaan.

Maar laat ons dan de vraag stellen, gelijk zij gesteld moet worden, en zien, of hetgeen wij oneigenlijk de balling-

schap der Kerk noemen niet weldra moet eindigen, en een algemeene terugkeer tot haar plaats hebben. Zal de Cyrus nog niet opstaan?

Daar deze vraag de toekomst betreft, is het welligt noodig te waarschuwen, dat wij, hier evenmin als vroeger, de geschiedenis des Joodschen volks nemen in haar eigenlijk profetischen zin, maar slechts om het begrip dier orde te toetsen en te verduidelijken, welke wij in de geschiedenis der Katholieke Kerk vinden, en daar het ons dus om die vergelijking zelve niet te doen is, we vele analogiën zoowel als sommige afwijkingen moeten veronachtzamen. Op de vraag of er een Cyrus zal opstaan, kunnen we daarom slechts antwoorden, dat wij dit zeer aannemelijk vinden, dewijl een groote en ordelijke beweging wel een dergelijk middenpunt doet veronderstellen, en — zooals niet alleen het voorbeeld van Cyrus, maar van een Constantijn en een Charlemagne leert — de Voorzienigheid, altijd zacht, altijd overeenkomstig de natuur werkzaam, de ondergeschikte oorzaken ook hier laat verrigten wat zij te verrigten hebben.

Dit is zeker, en van geen Katholiek te betwijfelen, dat die terugkeer gebeuren zal, en dat, zoo lang zij niet gebeurt, een waarachtig, een grondig, een duurzaam herstel onmogelijk is. Maar wanneer zullen de bij God getelde weken verloopen zijn? Wanneer zal de Kerk — niet ophouden te lijden, want lijden zal zij immer, en ook zij behoudt hare wonden in hare telkens herhaalde verrijzenis, — maar wanneer zal zij ten minste hare waarheid algemeen erkend zien, wanneer zullen de zoo lang verdoolde kinderen terugkeeren in de armen dier verstooten en ontroostbare moeder, en de eeuwige bruidegom, haar weder omstralend met zijne heerlijkheid, nieuwe volkeren doen geboren worden uit haren schoot?

De nieuwe tijdperken worden, overeenkomstig de wet die in iederen voortgang heerscht, gewoonlijk op tweevoudige wijze aangevoerd. Er heeft eene lange voorbereiding, eene gedurige streving plaats, die eenmaal begonnen onophoudelijk in uitbreiding, in kracht en snelheid toeneemt; maar daarbij, en dit is de tweede of andere zijde, grijpt van tijd tot tijd een meer afdoende, schoon minder te voorziene schok plaats, en vooral de beslissende omkeer wordt door zulk een eenklaps zich opdoende krachtsontwikkeling volbragt. Dit heeft ten kwade zoo wel als ten goede plaats. Op geene andere wijze is het tijdperk, daar wij het eind van beleven, begonnen. Lang heerschte het voorbereidend bederf: maar daar eensklaps breekt met de aflaat-prediking het Protestantime uit, en brengt eenen geheel anderen noch verwachten noch aanstonds begrepen toestand voort.

Welaan verblijden wij ons! die voorbereiding heeft plaats, duidelijk plaats, en door menigen schok is haar voortgang versneld geworden. De Katholieke Kerk is sinds de groote Fransche omwenteling onophoudelijk vooruitgegaan. Die vreeselijke slag gaf haar, om dus te spreken, aan haar zelve terug, was het tijdstip, dat haar, in meerdere vrijheid, het loon gewerd harer martelaren, en de goddelijke kracht als begon van uit haar binnenst naar buiten te werken. Zij is vooruitgegaan met den eersten Napoleon, die haar poogde te gebruiken als middel, maar waarbij zij des te krachtiger hare goddelijke onafhankelijkheid deed gelden tegenover eene haar vreemd geworden wereld. Zij is vooruitgegaan onder de restauratie, — en laat ons snel spreken als de blijdschap wil: zij is vooruitgegaan onder Louis Philippe, onder de nieuwe republiek, onder den tweeden Napoleon, en niet enkel in Frankrijk,

waar wij slechts meer bepaald de veranderingen kunnen aanwijzen, maar zoo verre haar geestelijk gebied zich strekt. Bijzonder in die laatste tijden: wat tusschenkomst van boven! Wat steeds sneller ontwikkeling van haar hooger leven, wat eenheid en zamenwerking van hoofd en leden, wat opbloei van kerkelijke wetenschap en kerkelijke tucht, wat ontelbare stichtingen, wat bekeeringen, wat hulde en eerbied zelfs van diegenen, die nog de haren niet zijn! In de jongste beroeringen, scheen men minder haar hulp toe te brengen, dan uit vrees van te zullen vergaan, zich vast te houden aan haar die staat en blijft in eeuwigheid. Het zwaartepunt der orde deed zich gevoelen, en 't was als de eerste neiging naar eenen toestand, die zich eenmaal geheel zal verwezenlijken.

Is dan niet eigenlijk met de Fransche omwenteling de Kerk hare ballingschap ingegaan? Voorzeker! Heeft dan in dat tijdsverloop het kwaad niet steeds toegenomen, en, zoo ver mogelijk is, gezegevierd? Nog veel zekerder! Dit immers is het geheim des kruises. Op het oogenblik dat het kwaad zegeviert, is het verwonnen. Onophoudelijk doet God dat kwaad dienen aan het goed, maar bijzonder als het meester schijnt te worden, en in tijdperken dat zijne Kerk wordt vervolgd of beproefd. Het kwade beginsel dat met het Protestantisme begon, heeft zich gestadig meer ontwikkeld, en zijne drie perioden doorloopen. Het heeft zijn *heldentijd* gehad in de woede der hervormers, en in het geweld waarmede het alom werd gevestigd. Maar van toen af aan bleek het meer en meer, dat slechts menschelijke gedachte naar het opperst gebied in de geschiedenis dong. De ongeloovige *wetenschap* ontstond; en eindelijk werd ten tijde der Fransche omwenteling de *toepassing* op de historie beproefd. Ieder dezer

perioden bragt der Kerk de zegeningen aan, die zulk een tijd van beproeving toeliet. Aan dat eerst positief Protestantisme verdanken wij de onwaardeerbare weldaden, die God in het Concilie van Trente geschonken heeft. De Protestantsche en wijsgeerige wetenschap deed die der Kerk als zich in haren goddelijken oorsprong verlevendigen, en gaf haar de kerkelijk-historische rigting, gelijk zij zich bijzonder kenmerkt in de reuzenwerken der Jesuieten en Benedictijnen. Maar in een tijdperk van beproeving wordt toch de eigenlijk daaraan gehechte zegening eerst aan het einde geschonken. Wij zijn getuigen van die laatste worsteling, van die, bijzonder sinds de Fransche omwenteling, herhaalde en vergeefsche poging: de grootste onwaarheid op de geschiedenis toe te passen. De Antichrist, de valsche menschgod is meer en meer uit zijn mystiesch duister getreden, en heeft eindelijk van Christus-verloochening de wereld vervuld. Daar staat hij, door zijn eigen woede verraden, en beproeft te regeren! Dat is niet mogelijk! Die poging duurt slechts een tijd en een tijd en een halven tijd, en hoe verwoeder hij die poging voortzet, des te meer slaat de van God bezielde natuur, de eeuwige hoeksteen der orde hem verbrijzelend terug. We hooren het gedruisch, wij zien de torens en bolwerken van zijn hoogmoedig Babel nederstorten in puin. Kan dan het oogenblik nog zoo ver verwijderd zijn, waarop Christus, indien we 't zoo mogen uitdrukken, niet slechts verdedigt en behoudt, maar den zegetogt van zijn kruis doet aanvangen, Hij wederom zijn bevel doet hooren en volbrengen: gaat en onderwijst alle volken, hen doopende in den naam des Vaders, des Zoons en des H. Geestes?

Dat de tegenwoordige toestand van die er geboren moet worden zoo grootelijks verschilt, pleit dus niet tegen,

maar voor onze verwachtingen. Slechts dan zou hij onze moedige hoop lager kunnen stemmen, indien hij, bij dat verschil, meerdere vastheid en bestendigheid blijken deed. Maar alles is onzeker, is aan het veranderen, is nieuw en is oud, en de overtuiging algemeen, dat het bestaande niet blijven kan, en in eene niet verwijderde toekomst een beslissende omkeer moet plaats grijpen.

Al vast maakt de Kerk van Christus zich meer en meer gereed, en bereidt der menschheid, door steeds grooteren voortgang, de gelukkiger dagen. Die voortgang is niet meer te beletten. Hij is eenmaal begonnen en wat men poge, óf goed óf kwaad — dus is de stroom, dus gaan de golven des tijds van Gods adem gedreven — het wendt zich alles tot haar voordeel om.

Moge dan, voordat ons het graf ontvangt, nog het teeken van den hemel niet gegeven worden, toch zijn we zeker, toch zullen we dien naderenden dag begroeten, toch zullen wij inslapen bij de gedachte aan den nieuwen tempel, waarom en waarin alles, én staat, én kunst, én wetenschap het nieuwe voorbeeld vinden zal. — Reeds huivert deze aarde, reeds juichen de morgenstarren en — neen, wij bedriegen ons niet — zien wij de eerste stralen van die zon schemeren, die Zon der regtvaardigheid, die haren loop ook in den nacht heeft voortgezet, en weder zegenend opgevaren, deze aarde trekt en met zich omvoert in hare hemelsche baan.

HISTORIESCH OVERZIGT

VAN DE

STRAFWETTEN

TEGEN DE KATHOLIEKEN IN ENGELAND UITGEVAARDIGD.

(*Vervolg van Dl. XX, bl.* 236.)

IV.

REGERING VAN KAREL I (1625—1649).

Bij de troonsbeklimming van den zoon van Jacobus I, die zijn vader den 27 Maart 1625 onder den naam van Karel I was opgevolgd, hadden de Katholieken zich andermaal met de hoop op eene betere toekomst gevleid. Het huwelijk van den jeugdigen vorst met eene Katholieke prinses, zoowel als zijne persoonlijke hoedanigheden en mildere gezindheid jegens de verdrukten, hadden hun dat blijder vooruitzigt voorgespiegeld. Zij wisten, dat de Koning, gelijk Hume verhaalt, het billijk achtte „dat de natie eenige meedoogendheid toonde voor de godsdienst harer voorvaderen". Weldra bleek het echter, dat al die verwachtingen bitter moesten worden teleurgesteld. De zwakke en onvoorzigtige vorst bezweek voor den steeds toenemenden invloed van een heerschzuchtig en dweepziek Parlement, welks aanmatigingen hij in 't begin zonder genoegzaam beleid trotseerde, maar voor welke hij spoedig

moest zwichten en waarvan hij eindelijk zelf het slagtoffer werd.

Reeds bij de eerste zitting van het Parlement, in 't begin van Karel's regering vergaderd, verklaarden zich de beide Huizen tegen de laakbare toegevendheid, waarmede men voortdurend de pausgezinden behandelde, en verweten aan de Regering de menigvuldige vrijlatingen van priesters en recusanten, die volgens de Wet, als landverraders hadden moeten worden gestraft. In eene volgende zitting werden dezelfde klagten met nadruk herhaald. Op het stuk van geldmiddelen, waaraan Karel gebrek had, toonde het Parlement zich uiterst karig: alleen was het vrijgevig in klagten over het Papisme. En hooger steeg nog de misnoegdheid, toen de Koning, in plaats van de bestaande grieven door nieuwe vervolgings-maatregelen te herstellen, aan de Recusanten veiligheid toezegde, tegen afbetaling van de hun vroeger opgelegde geldboeten. Het scheen dat de vorst, zegt Madden, het geld der Katholieken dienstiger achtte dan hun bloed. Hevig was echter daarover de ontevredenheid in het Parlement, en de getrouwe Gemeenten verklaarden zoodanige schikkingen „beleedigend voor God, eerroovend en schadelijk voor zijne Majesteit en ten hoogste ergerlijk en bedroevend voor zijn goed volk".

Veel had tot die beklagenswaardige verwijdering tusschen den Koning en het Parlement, de impopulariteit toegebragt van Karel's eersten minister, den hertog van Buckingham, die vooral omdat hij eene Katholieke moeder had en eene echtgenoote, die verdacht was zulks te zijn, en zelf de strafbepalingen tegen de Katholieken wilde verzachten, zich de ongenade der beide Huizen had berokkend. Toen de gehate minister door den dweeper

Fenton vermoord was, toonde zich het Parlement dankbaar voor dit blijk van Gods bijzondere Voorzienigheid en vond er eene beweegreden in tot heviger vertoogen tegen het Papisme. Alle pausgezinden en Arminianen werden voor openbare vijanden van het gemeenebest verklaard.

De vermelding der „Arminianen" in dit besluit van het Parlement herinnert ons den afkeer en den haat, die de Puriteinen, wier invloed dagelijks aangroeide, tegen de streng-Episcopalen, die het oor des Konings hadden, openlijk aan den dag legden. Met wrevel zagen zij aan het hoofd van het kerkelijk bestuur een man geplaatst, dien zij van krypto-katholicisme verdacht hielden, en aan wien zij de schuld gaven van al de maatregelen, die de Regering ter handhaving der Anglikaansche Liturgie en kerktucht had verordend, en waardoor al de Presbyterianen, maar vooral de Schotten, die haar eene *Baäls-dienst* noemden, in hunne godsdienstige overtuiging en in hunne gehechtheid aan lands-kerkelijke gebruiken zoo diep waren gekwetst. De aanstootelijke kerkvoogd was William Laud, aartsbisschop van Canterbury en primaat van gansch Engeland, een geestelijke, wiens kunde, ijverige pligtsbetrachting en reine zeden zelfs door zijne vinnigste bestrijders niet werden geloochend, maar die in meer dan een opzigt onder de verdenking lag van met de Roomsche Kerk te heulen, omdat hij in onderscheidene punten van leer en tucht gevoelens was toegedaan, die hem in latere tijden als een voorlooper der hedendaagsche Puseyïsten zouden hebben doen aanzien. Inzonderheid waren het Laud's bekende gehechtheid aan de Arminiaansche stellingen, zijne voorliefde voor „paapsche" ceremoniën, altaren, priestergewaden en beschilderde kerkramen, zijn ijver

voor de goddelijke instelling en de privilegiën van het Episcopaat, zijne onverholen goedkeuring van het celibaat der geestelijken, die bij de dweepzieke en onverdraagzame partij der „Heiligen" een hevigen afkeer en tegenstand hadden verwekt tegen den primaat, die zeker niet in alles even uitstekend, maar toch zeker veel meer was dan een *old ridiculous bigot*, gelijk hem Macaulay gelieft te noemen [1]). De onverzettelijkheid waarmede Laud ook in Schotland de bisschoppelijke Hierarchie deed invoeren en de uitoefening der eerdienst volgens de Anglikaansche Liturgie, met afschaffing van het Presbyteriaansche *Directorium*, had doorgedrongen, had onder de leerlingen van Knox een ongenoegen verwekt, dat eerst door vrees voor overmagt gesmoord, weldra, toen de gelegenheid gunstig scheen, zich door openlijk verzet en gewelddadigen tegenstand lucht gaf. Reeds de eerste openbare godsdienst-oefening volgens de ingevoerde kerkorde, gaf aanleiding tot een oproer, dat binnen kort de uitgebreidheid verkreeg van een openbaren en algemeenen opstand. Een voorloopig bestuur wierp zich in Edinburgh op, welks bevelen door gansch Schotland werden gehoorzaamd. Dit bestuur benoemde een veldheer, en riep eene vergadering der *Kirk* bijeen. Daarin werd de beruchte verklaring opgesteld, die den naam van *Covenant* droeg, en waarvan al die ze hadden onderteekend, *Covenanters* heetten.

In 't begin schijnt het Schotsche oproer niet veel bezorgdheid te hebben gewekt bij de Regering. Maar toen tegen het eind van het jaar 1638 het gevaar dringend werd, begaf zich de Koning, na een leger te hebben geworven, in de daaropvolgende lente naar het tooneel des opstands,

---

[1]) *Essays*, p. 76.

waar hij, na eenige onbeduidende krijgsverrigtingen, een verdrag met de opstandelingen sloot, en daarop met zijn leger terugtrok. Maar de bepalingen van dit verdrag bleven onuitgevoerd. De Schotten weigerden zich te ontwapenen. Noodzakelijk werd het dus op nieuw voor den Koning eene legermagt bijeen te brengen, waartoe hij echter niet in staat was, wijl de laatste onderneming de schatkist had uitgeput. Geen redding was er in de gegeven omstandigheden denkbaar zonder de medewerking van de vertegenwoordigers der natie, met wier toestemming alleen, volgens de bestaande wetten, nieuwe oorlogslasten mogten worden geheven.

In April 1640 besloot derhalve de Koning het Parlement weêr bijeen te roepen, nadat het elf jaren lang — eene gebeurtenis zonder weergâ in de parlementaire annalen van Engeland — was ontbonden geweest. Den 3 November werd de eerste zitting gehouden dier vergadering, wier lotverwisselingen steeds tot uitersten zouden overslaan: die beurtelings tot overheersching en slavernij, tot roem en verguizing was voorbestemd, die eerst de souverein van haren souverein en naderhand de onderdaan van hare eigen dienaren zou worden. Een harer eerste handelingen, die van de gezindheid der leden kon getuigen, was het antwoord op een adres, ten doel hebbende om aan de moeder der Koningin, die eene schuilplaats in Engeland had gezocht, en openlijk te Londen door het graauw was gehoond geworden, bescherming en veiligheid te verzekeren. Het Huis der Gemeenten erkende dat de koninklijke vreemdelinge aanspraak had op bescherming, maar vond het tevens raadzaam om de vorstin te verzoeken het land te willen ruimen, waar zij „groote jaloezij had verwekt in de harten van Zijner Majesteits welgezinde onderdanen,

door het bijwonen van de afgoderij der Mis en de uitoefening van andere bijgeloovige praktijken der Roomsche Kerk, tot groote ergernis der ware godsdienst". Zoo behandelde men eene doorluchtige vreemdelinge, eene edele vrouw, de moeder van de Koningin van Engeland! Was het nu te verwonderen, dat de dweepzucht weldra geen paal of perk meer kende, en de gemalin zelve van den regerenden vorst, ten spijte van al de haar vroeger bij haar huwelijk bezworen geloften, ten doel stond aan de grofste beleedigingen, verhinderd werd in het waarnemen harer godsdienstpligten, en eindelijk haar leven in gevaar achtend, en dat niet zonder reden, zegt Hume [1]), zich genoodzaakt zag om het Rijk te ontvlugten?

Tien maanden na de opening, in September 1641, ging het Parlement voor zes weken uiteen, terwijl de Koning naar Schotland vertrok, om er zoo mogelijk door zijne tegenwoordigheid de gemoederen te bevredigen. Dit gelukte hem slechts met veel moeite, en na er in bewilligd te hebben, niet alleen dat al de vroegere plannen van kerkelijke hervorming zouden worden opgegeven, maar na zijns onwillens, zelfs eene akte te hebben geteekend, waarin verklaard werd, dat het Episcopaat strijdig was met het woord van God.

Dezelfde geest van onverdraagzaamheid en bitteren haat ademde in de eerste maatregelen door dit Parlement verordend. Het Huis der Gemeenten beval op eigen gezag alle heiligenbeelden, altaren en crucifixen te vernietigen;

---

[1]) *Hist.* Vol. VI, ch. 53. Hume verhaalt, dat een predikant te Londen, met name Barnard, voor de godsdienstoefening een gebed uitsprak, waarin o. a. voorkwam: „Heere, open de oogen van H. M. de Koningin, opdat zij moge zien Jesus Christus, dien zij doorstoken heeft door haar ongeloof, bijgeloof en afgoderij".

en zoo streng werd dit bevel uitgevoerd, zegt Hume, „dat men zelfs niet gedoogde dat een stuk hout of steen dwars over een ander bleef liggen". Met nadruk werd er bij den Koning op aangedrongen, dat op twee derden van de grondbezittingen der Recusanten door de Kroon zou worden beslag gelegd, met verbod om ooit daaromtrent, gelijk vroeger geschiedde, in eenige schikking met hen te treden. Ook eischte het Parlement dat alle paapsche officieren uit het leger zouden worden verwijderd en de strafwetten tegen de priesters ten strengste wierden gehandhaafd en uitgevoerd [1]).

Op den 2 December van hetzelfde jaar besloten de beide Huizen na eene plegtige beraadslaging, dat zij „nooit hunne toestemming zouden geven tot eenige dulding der paapsche godsdienst hetzij in Ierland of in welk gedeelte ook van het grondgebied des Rijks". Geen middel werd onbeproefd gelaten om van den kreet „No Popery" eene volksleus te maken en de menigte tot een verdelgingstogt tegen de Katholieken aan te vuren. Vergaderingen werden belegd, en door den invloed van Parlementsleden of hunne handlangers verzoekschriften opgesteld, waaronder vooral het adres der Londensche pakkendragers, ten getale van 15,000 de aandacht trok, waarin deze hunne bezorgdheid en vrees uitten voor de veiligheid der ware godsdienst tegen de aanvallen der Papisten. Een ander verzoekschrift werd aan het Parlement aangeboden door eenige duizenden vrouwen uit de laagste volksklasse, waarin zij bescherming smeekten tegen moord, schaking, onteering en allerlei gruwelen, tegen hare kunne te plegen door de afschuwelijke pausgezinden. Dit stuk was zaamgeweven met

---

[1]) *Brown, Penal Laws*, p. 81.

Bijbelteksten, waarin o. a. het voorbeeld der vrouwen van Thecua was aangehaald. Pym, een der invloedhebbendste leden der Gemeenten, bedankte dat woedend graauw voor het ingeleverd adres, en verzocht aan die edele vrouwenschaar hare gebeden, om 's Hemels zegen en bescherming af te smeeken op het Parlement tegen de woelingen der papisten en andere vijanden van God en zijne Kerk [1])!

Eene andere gebeurtenis kwam de verwikkeling der toestanden en de spanning der gemoederen nog verergeren. Tijdens het verblijf van den koning in Schotland, was er onder de Iersche bevolking een opstand uitgebarsten, zoo plotseling en zoo geweldig, dat allen bijna, die in Engeland van Karel het ergste veronderstelden, ook hierin eene reden van beschuldiging of althans van verdenking tegen hem vonden. De Koningin, zeide men, was eene bekende pausgezinde, de Koning en de aartsbisschop Laud hadden zich wel is waar nog niet met de Kerk van Rome verzoend, maar zij hadden toch de Puriteinen met de uiterste gestrengheid vervolgd, en daarentegen de Katholieken met verschooning ja dikwerf met eerbied behandeld. In strijd met de verlangens van het Parlement waren de Protestantsche Separatisten bemoeijelijkt, in strijd met de vertoogen des Parlements waren de bestaande wetten tegen de papisten niet uitgevoerd. Verfoeijelijk was deze toegevendheid jegens afgodisten. Karel en Laud waren tot het ergste in staat. Was misschien het oproer in Ierland niet heimelijk door het Hof aangemoedigd? En kon men den Koning niet met reden verdenken, van met hulp der papisten, die ook in Engeland zouden opstaan, het papendom weêr op den troon te willen brengen?

---

[1]) *Hume*, l. c. ch. 35. — *Madden*, l. c. p. 186.

De geschiedenis van den Ierschen opstand is door een aantal schrijvers en laatstelijk weêr door den in Engeland veel gelezen Thomas Carlyle [1]) met eene onverschoonbare partijdigheid en onregtvaardigheid behandeld. Men heeft het doen voorkomen alsof de Katholieke Ieren onder duizenden onschuldige en weerlooze Protestanten een bloedbad hadden aangerigt en zich schuldig hadden gemaakt aan gruwelen, waarvoor de menschheid terug deinst, — terwijl aan hunne verdrukkers en moordenaars de rol van slagtoffers wordt toegedeeld. In de hitte des strijds hadden ook zeker de Katholieken zich meer dan eene berispelijke daad te verwijten, maar de historische waarheid vordert gebiedend, dat de schuld zelfs daarvan grootendeels voor rekening hunner verdrukkers en moordenaars kome. De Ierssche opstand was uit zelfverdediging ontstaan, niet uit haat of wraak tegen de Protestanten. Koning Karel zelf, zegt de geschiedschrijver Curry [2]), was overtuigd dat „de „onredelijke strengheid die men in Engeland toonde, er „veel aan toebragt om in laaije vlammen te doen ont- „branden de menigvuldige vonken van ontevredenheid „onder de Iersche bevolking, die wanhopend, en voor „volslagen verdelging beducht, onder den druk der ver- „volging zich ligtelijk tot opstand liet overhalen". Ja Protestantsche geschiedschrijvers, gelijk Warner en Carte, beweren, dat de Engelsche bewindslieden in Ierland, de handlangers van een vervolgziek Parlement, den opstand met welgevallen zagen en dien in 't geheim aanmoedigden

---

[1]) *Olivier Cromwell's Letters and Speeches, with elucidations.* London 1845, 2 vols.

[2]) Aangehaald in de *Dublin Review*, N°. 41, waarin een belangrijk opstel over den Ierschen opstand, tevens eene kritiek van Carlyle's werk over Cromwell, voorkomt (pp. 65—131).

in de hoop dat een aantal Katholieke aanzienlijken en grondeigenaars daarin mogten deelen, waardoor het mogelijk zou worden om de Katholieken uit te roeijen en het land met Protestanten op nieuw te bevolken. Dat de „Heiligen„ dier dagen de geheele verdelging van het Katholicisme beoogden, is een historiesch feit, dat door talrijke getuigenissen van Protestantsche schrijvers wordt gestaafd. „De Iersche inboorlingen, zegt een der achtings„waardigste, Dr. Anderson [1]), overtuigd dat zij of Pro„testant moesten worden of het koningrijk verlaten, of „opgehangen zouden worden aan hunne eigen deuren, „liepen te wapen om zich zelven te verdedigen" (*in their own defence*).

Er was dus in de overtuiging der Katholieken geen middenweg voor hen open: zij moesten zich gewillig, gelijk vee, laten slagten [2]), of met geweld het moordtuig

---

[1]) *Royal Genealogies*, p. 876.

[2]) De Graaf van Ormond schreef in 1642, in zijne brieven aan Sir W. St. Leger, den algemeenen opstand der Ieren toe aan het besluit der *Lords Justices* „om de Katholieken te verdelgen". Carte deelt een brief van denzelfden St. Leger mede, waarin hij aan Ormond antwoordt, dat deze „teregt had ingezien dat het strenge „besluit om de Ieren en het pausdom uit het Rijk uit te roeijen, „zeer ontijdig was bekend gemaakt". Dezelfde schrijver, die zeker geen vriend was der Katholieken, verhaalt, „dat in een brief uit „Schotland geschreven het berigt werd medegedeeld, dat een leger „van Covenanters, onder het bevel van den generaal Leslie, in „aantogt was naar Ierland, ten einde de Katholieken van Ulster „uit te roeijen, en dat gewest aan de Schotten als eenige bezitters „over te geven; en dat met dit doel zekere besluiten waren geno„men in hunne bijzondere bijeenkomsten, om zware boeten te heffen „van al degenen die de Presbyteriaansche godsdienstoefening tegen „den eerstkomenden of den volgenden zondag niet zouden bijwo„nen, en allen die zulks na eene derde waarschuwing weigerden, „zonder genade aan hunne eigen deuren op te hangen". Vgl. *Dublin Review*, l. c. p. 93.

aan hunne vervolgers ontwringen. Dat zij tot dit laatste besloten, was hun te vergeven: zij wilden slechts veiligheid voor hunne personen en bezittingen, en tolerantie voor hunne godsdienst. Met die bedoelingen, gelijk de Protestantsche bisschop Bedel getuigt, maakten zij zich meester van eenige versterkte plaatsen in de provincie Ulster, om er voor zich en hunne have eene schuilplaats te hebben tegen de bedreigingen der Puriteinen. Onwaar is het, gelijk meermalen is beweerd en nog onlangs door Dr. Ter Haar op nieuw is nagezegd, dat in October 1641 door de Katholieke Ieren „het sein tot eene algemeene vervolging en verdelging der Protestanten werd gegeven" [1]). De waarheid is, dat gedurende de eerste week des opstands niet ééne daad van wraak of wreedheid door de Katholieken werd gepleegd, terwijl door de puriteinsche benden in datzelfde tijdsverloop bijna duizend Katholieken werden omgebragt. Geschiedenis is het, dat de legerhoofden der opstandelingen en de Bisschoppen, in Mei 1642 te Kilkenny vergaderd, bevelen hadden doen uitgaan en maatregelen genomen, om zooveel mogelijk het vergieten van bloed te voorkomen [2]), en dat van 1643 tot 1649, toen de Katholieken de overhand hadden, niet ééne wet, niet één besluit werd uitgevaardigd, die onverdraagzaamheid ademden, en dat niet één Protestant ter oorzake van zijne godsdienstige overtuiging vervolgd werd [3]). Geschie-

---

[1]) *Gesch. der Kerkherv. in Taf.* II, 291.

[2]) De bisschoppen bedreigden met de excommunicatie alle Katholieken, die zich aan moord, geweld, plundering enz. jegens Iersche Protestanten, met wie zij niet in oorlog waren, zouden schuldig maken.

[3]) Als eene proeve van de verregaande overdrijvingen waarin de Protestantsche historieschrijvers van den Ierschen opstand zijn vervallen, behoeft men zich slechts hunne onderling strijdige opgaven te

denis is het, dat in de dagen der grootste spanning, terwijl het bloed der Katholieken overal stroomde en gru-

---

herinneren van het getal der omgebragte Protestanten. Lord Clarendon verhaalt dat er veertig of vijftig duizend Engelsche Protestanten werden vermoord, vóór dat zij er aan dachten in eenig gevaar te verkeeren. Temple beraamt het getal der slagtoffers gedurende de twee jaren, dat de opstand duurde, voor 't minst op 300,000. Volgens Rapin zouden er van den 23 October tot den 1 Maart daaraanvolgende meer dan 154,000 Protestanten door de Katholieken zijn vermoord. Sir William Petty, een tijdgenoot, die veel bij den Ierschen opstand won, stelt het getal der omgekomen Protestanten op 112,000, waarvan er, zegt hij, twee derden door den oorlog, de pest of den hongersnood stierven. Hume berekent het getal op 40,000 en acht ook dit nog voor eenigzins overdreven. Ter Haar houdt zich aan de berekening van Hume, zonder evenwel dwaling of overdrijving te vreezen. Waar ligt nu de waarheid tusschen die zoo ver uiteenloopende berigten? Volgens den tijdgenoot en ooggetuige Petty zijn de 300,000 van Temple reeds tot 37,000 ingesmolten. Maar zelfs dit getal is blijkbaar overdreven, want Petty zelf berekent de geheele bevolking van Ierland in 1641 op 1,466,000, waarin de Protestanten tot de Katholieken stonden als twee tot elf (naauwkeuriger: gelijk zeven tot één), volgens welke verhouding het totaal der Protestantsche 265,000 beliep. Ware dus de opgave van Temple geloofwaardig, dan moesten er in minder dan twee jaren 35,000 Protestanten meer zijn omgebragt, dan er mannen, vrouwen en kinderen van die gezindte in gansch Ierland waren! En toch bleven er dan nog een genoegzaam aantal strijdbare mannen over, om met goed gevolg den oorlog voort te zetten! *Credat Judaeus Apella!* Geen wonder dat gemoedelijke Protestanten, gelijk Warner b. v., zich over die leugenachtige berigten verontwaardigen. „Het is gemakkelijk", zegt deze Anglikaansche Geestelijke, „de valschheid te bewijzen van elk Pro„testantschen historieschrijver van dezen opstand. Aan ieder", vervolgt hij, „die bedenkt hoe schaarsch Ierland destijds bevolkt „was met Protestanten, en inzonderheid de provincie Ulster, waar „het hoofdtooneel was der slagting, moeten de berigten daar„van ten volle ongeloofbaar schijnen. Het gansche getal der om„gebragten gedurende de twee eerste jaren van den opstand, beloopt „slechts volgens authentieke bescheiden (*upon positive evidence*), „twee duizend honderd en negen", enz. Dus nog geen honderdveertigste gedeelte van de 300,000 slagtoffers, die Temple in hetzelfde tijdperk opgeeft! Vgl. *Dublin Rev.* l. c. p. 111 en volgg.

welen, die kannibalen zouden hebben doen bloozen, aan weerlooze vrouwen en kinderen werden gepleegd [1]), de Protestantsche bisschop Bedel, die in de handen der opstandelingen was gevallen, met ontzag en eerbied werd behandeld. Wel is waar hadden de Iersche troepen in eenige weinige gelegenheden, zoo als b. v. te Lurgan onder den Ierschen generaal Sir Phelim O'Neill, hetzij uit wederwraak, hetzij tot zelfverdediging, zich ook buitensporigheden te verwijten; maar deze waren gering, in vergelijking van hetgeen de soldaten van het Parlement tegen hen ondernamen. Behalve de onmenschelijkheden door de rooverbenden van Cromwell gepleegd, waarop wij later zullen moeten terugkomen, waren de gruwelen door het gansche land heen, tegen de onschuldigste bewoners, tegen priesters, vrouwen, ja zelfs kinderen gepleegd, meer dan genoeg om de ongelukkige Ieren tot al de uitersten der wanhoop te vervoeren. En nogtans, in den strijd tegen eene vervolging, die naar de uitdrukking van Dr. Sam. Johnson zelf, in de tien eerste vervolgingen hare weergâ niet had, beliep het getal der door de opstandelingen omgebragte Protestanten nog geen drie duizend, terwijl volgens Petty, na het einde van den opstand, in 1662, van de 1,200,000 Iersche inwoners er vijfmaal honderd duizend waren verdelgd! Aan de overgeblevene 700,000 [2]) werd in de provincie van Connaught een woeste strook

[1]) Lord Ossory, de bittere vijand der Katholieken, verhaalt in een brief aan den Graaf van Ormond, dat „de Lord president van Munster, St. Leger, mannen en vrouwen op de barbaarschste wijze had doen ombrengen, en o. a. eene zwangere vrouw had doen openrijten, en de vruchten van haren schoot, drielingen, met sabels had doen doorboren". Whitelock berigt, dat „kloosterbroeders en priesters voetstoots de hersenen werden ingeslagen".

[2]) Deze 700,000 zijn naderhand, in spijt van vervolging en berooving, in twee eeuwen tijds tot bijna zeven millioenen aangegroeid.

lands ten verblijf aangewezen, met bevel, op straffe des doods, zich daarbinnen te houden, wijl aan ieder het regt gegeven werd om den overtreder dier wet, hetzij man, vrouw of kind, met eigen hand af te maken [1]).

Keeren wij nu, na deze korte uitweiding over den Ierschen opstand en hare ware oorzaken, tot de gebeurtenissen in Engeland terug. — Het Parlement, waarin de puriteinsche invloed zich meer en meer deed gelden, had eene dreigende houding tegen den Koning aangenomen, die daardoor zich liet overhalen tot het nemen van een besluit, dat hem duur te staan kwam. Hij beval namelijk aan den procureur-generaal om eenige leden van het Huis der Gemeenten, die tot de oppositie behoorden, en daaronder Pym, Hollis en Hampden, bij de Kamer der Lords wegens hoog verraad aan te klagen. Daarmede niet tevreden, begaf hij zich in persoon, van eenige gewapende mannen vergezeld, naar het Parlement, om daar de hoofden der oppositie in hechtenis te nemen; hetgeen hem evenwel mislukte, wijl de beschuldigde of verdachte leden kort te voren de vergaderzaal hadden verlaten. Deze schending evenwel van het Groot Charter verwekte zooveel opschudding onder het volk, dat de gansche stad in rep en roer geraakte en iedereen te wapen liep. Zoo opgewonden was de stemming des volks, dat de deuren van het koninklijk paleis dagelijks werden bestormd door een razend graauw, welks schimpkreten en verwenschingen tot in de vorstelijke woonvertrekken doordrongen. Ware Karel langer in zijne oproerige hoofdstad gebleven, dan had waarschijnlijk het Huis der Gemeenten, met inachtneming van uiterlijken eerbied, een voorwendsel aan-

[1]) *Clarendon's Life*, II, 116.

gegrepen om hem tot zijn staatsgevangene te maken [1]). Daarom besloot de Koning Londen te verlaten en naar York zijne residentie te verleggen.

Na het vertrek des Konings werden er tusschen hem en het Parlement onderhandelingen geopend, die maanden lang duurden. Van beider zijde bragt men beschuldigingen en verwijten in, totdat alle toenadering onmogelijk was geworden. Het Parlement had geen vertrouwen meer in het koninklijk woord, en eischte van den vorst dat hij afstand zou doen van die prerogatieven, welke Engeland's koningen sinds onheugelijke tijden hadden bezeten en nog bezitten. Geen minister zou mogen worden aangesteld, geen Pair benoemd zonder toestemming der beide Huizen. Ja zelfs het oppergezag in krijgszaken zou voortaan door het Parlement worden uitgeoefend.

Gelijk het te verwachten was, werden deze eischen door Karel niet ingewilligd. Dit was het sein tot den burgeroorlog, die weldra met hevigheid ontbrandde, en reeds in Augustus 1642 gansch het Rijk in twee vijandelijke partijen, die van den Koning en die van het Parlement, had verdeeld. Elke partij had haar leger. Eenigen tijd stonden de kansen des oorlogs gelukkig voor den Koning, doch Karel liet het gunstige oogenblik voorbijgaan. Na het beleg van Gloucester in 1643 te hebben moeten opbreken, werden de Royalisten overal ontmoedigd, en reeds in den loop van het volgend jaar was de overwinning der Roundheads [2]), onder de leiding van Cromwell, na den slag bij

[1]) *Macaulay, Hist. of Engl.* I, 108.

[2]) De partijgangers van den Koning heette men *Cavaliers*, en die van het Parlement *Roundheads*, welke benamingen men naderhand met die van *Tories* en *Whigs* verwisselde. Onder Karel II bestonden in Schotland de dweepers, die de wapens tegen de Regering hadden opgevat, meestal uit boeren van de westelijke laag-

Naseby, volkomen en beslissend. Door geheel het Rijk werd nu het gezag des Parlements erkend, en de Koning was genoodzaakt, om niet in de handen zijner vijanden te vallen, eene schuilplaats te zoeken onder de Schotten, die hem evenwel, onedelmoedig genoeg, aan zijne Engelsche onderdanen uitleverden [1]).

Inmiddels was de aartsbisschop en primaat William Laud op bevel van het Parlement ter dood gebragt, en waren de kerkelijke zaken geheel op Presbyteriaanschen voet en in den geest van het *Covenant* geregeld. Een aantal geestelijken, die zich met de nieuwe orde van zaken niet wilden vereenigen, werden van hunne beneficiën beroofd. Zware geldboeten werden aan de Royalisten afgeperst, meerendeels reeds verarmd door de aanzienlijke geldsommen, waarmede zij koning Karel hadden geholpen. Uitgestrekte landgoederen werden verbeurd verklaard, en menig *Cavalier* zag zich gedwongen om tegen hoogen prijs de bescherming van invloedhebbende leden der zegevierende partij te koopen. Domeinen der Kroon, der Bisschoppen of der Kapittels werden in beslag genomen en weggeschonken, of in 't openbaar, meestal tegen een slechts nominalen prijs, geveild. Zoo, zegt Macaulay, werd een groot gedeelte van den Engelschen bodem in eens te koop aangeboden, en menige oude en achtingswaardige familie

---

landen, die men gewoonlijk *Whigs* noemde. Zoo werd eerst de benaming van Whig gegeven aan de Schotsche Puriteinen en later overgebragt op die staatkundige partij in Engeland, die oppositie maakte tegen het Hof en zich genegen toonde om de Dissidenten met toegevendheid te behandelen. Terzelfder tijd zochten een aantal Katholieken, die buiten de wet gesteld waren, eene schuilplaats in de moerassen van Ierland. Deze vlugtelingen noemde men toen *Tories*. Later gaf men dien naam aan Engelschen, die zich tegen de uitsluiting van een Katholieken Prins op den troon verzetteden.

[1]) *Macaulay, Hist.*, I, 117.

verdween van de lijst der aanzienlijken, terwijl andere zich eensklaps tot rijkdom en invloed verhieven.

Maar voor dat misbruik van gezag en voor die maatregelen van geweld moest het Parlement weldra boeten. Er had zich eene nieuwe magt in den Staat gevormd, die door geen andere meer kon beteugeld worden. In den zomer van 1647, een jaar nadat de laatste vesting, door de *Cavaliers* bezet, zich had overgegeven, werden de beide Huizen, die tot dus verre het oppergezag feitelijk hadden uitgeoefend, door den drang der gebeurtenissen genoodzaakt om, huns ondanks, voor hunne eigene soldaten het hoofd te buigen. Gelijk de Koning gevallen was in de handen van het Parlement, zoo viel nu het Parlement in de handen van het leger, dat weldra oppermagtig geworden, de volksvertegenwoordiging met geweld uiteenjoeg en voortaan alleen wetgever was. Beiden, de Vorst en het Parlement, ondergingen hetzelfde lot. Beiden werden beurtelings met eerbied en met hoon bejegend. En toen ten laatste het natuurlijk leven van den eenen en het politiek leven van het andere werd afgesneden, verviel het gezag en de magt, waarom ze beiden hadden geworsteld, aan ééne hand — aan die van Olivier Cromwell.

Die overgang van het oppergezag, waardoor het koningschap veertien jaren lang zou verdwijnen, had niet plaats zonder geweldige schokken, en eerst moest het vorstelijk bloed op het schavot stroomen. De „Heiligen" in het leger eischten, ten spijte der eeuwen-oude wetten des Rijks, dat Karel zijne misdaden met het leven zou boeten. Gelijk men vroeger tegen de Katholieke Maria bewezen had uit den Bijbel, dat de regering eener vrouw tegen Gods geboden streed, zoo bewezen nu de *Levellers* [1]) uit den

[1]) *Levellers* (gelijkmakers). Zoo noemde men destijds die soort

Bijbel, dat God de koningen haat, dat het volk souverein is, en daarom het regt heeft om door zijn eigen vertegenwoordigers bestuurd te worden. Karel's hoofd moest als dat van een verrader, van een dwingeland, van een tweeden Agag vallen. En toen de nog bestaande groote regterlijke en administratieve collegiën hunne medewerking tot den door die dweepers gesmeden koningsmoord ontzegden, werd hun eensklaps alle gezag door den ijzeren soldaten-arm ontrukt. Toen het Huis der Gemeenten eene toenadering voorstelde tot den Koning, werd de meerderheid van het Huis met geweld uiteengedreven. Toen de Kamer der Lords eenstemmig weigerde den Koning te regt te stellen, werd hunne vergaderzaal gesloten. Toen geen geregtshof in het Rijk het bestond om de „fontein van het regt" te oordeelen, werd er eene revolutionaire regtbank opgerigt. Die regtbank verleende ingang tegen den Koning tot een proces van hoog verraad, en velde kort daarop het vonnis: „dat Karel Stuart als dwingeland, verrader, moordenaar en openbare vijand van de welgezinden der natie den dood door onthoofding moest ondergaan". Den 30 Januarij 1649 viel Karel's hoofd door de hand van den beul, ten aanschouwe van duizenden zijner onderdanen, voor het front der woonvertrekken van zijn eigen paleis [1]).

De moord van den ongelukkigen koning, gelijk Macaulay teregt opmerkt, was niet alleen eene misdaad maar ook eene politieke dwaling. De indruk dien het volk had

---

van godsdienstig-politiek vrijzinnigen, die zich zelf Rationalisten noemden, en die de afschaffing van alle geestelijk en wereldlijk gezag, de gelijkheid van godsdienstige en burgerlijke regten voor allen en de souvereiniteit des volks wilden. Cromwell's leger bestond voornamelijk uit *Levellers*.

[1]) *Macaulay, Hist.* I, 125.

bewaard van Karel's dood had diepe herinneringen, beteekenisvolle waarschuwingen nagelaten. De koninklijke waardigheid, waarmede de Koning tot in de laatste oogenblikken zijn lot had gedragen, de onversaagde moed waarmede hij den dood was ingegaan, de getuigenis die hij in dat plegtig oogenblik had afgelegd, dat hij het slagtoffer was van gepleegd geweld, hadden vroegere grieven als uitgewischt: zoodat de vorst, wiens toeleg het steeds geweest was, de vrijheden van Engeland te besnoeijen, nu als een martelaar voor diezelfde vrijheden scheen te sterven. Levendig bleef voortdurend de herinnering, dat terwijl zich alles voor het geweld der zegevierende soldaten-regering bukte, hij alleen de stem had durven verheffen ter verdediging dier instellingen, welker bezit zoo dierbaar was aan het Engelsche volk. Zelfs de Katholieken, die zich over den ongelukkigen vorst zeer hadden te beklagen, konden niet vergeten, dat hij meer uit vrees en gedwongen, dan uit persoonlijken afkeer hen had vervolgd, en dat in allen gevalle zijn gedrag toch gunstig afstak bij dat van vroegere Regenten [1]). Die herinneringen en die indrukken legden de kiemen tot eene reactie ten gunste der monarchie, die eerst dan hare volle uitwerking verkreeg, toen na eene elfjarige dwingelandij onder den naam van Republiek, de kroon van het Vereenigd Koningrijk weder op het hoofd van een wettigen afstammeling der Stuarts geplaatst werd.

---

[1]) Cawley gewaagt in zijne *Collection of Penal Statutes* van niet minder dan *negen* strafwetten tegen de Katholieken onder de regering van Elisabeth, van *vijf* onder die van Jacobus, en van slechts *twee* onder die van Karel I.

VERSCHEIDENHEDEN.

INCONSEQUENTIEN

Liever door vriend dan door vijand — door een geestverwant liever dan door een tegenstander — liever, waar het godsdienstige vragen geldt, door een geloofsgenoot dan door een *dissenter* teregt gewezen te worden, is verschoonlijk — en bij de gesteldheid van 's menschen nimmer onpartijdige hart, natuurlijk. Aan den Katholiek, die op de euvelen en leemten van het Protestantisme wenscht opmerkzaam te maken, valt niet zelden het voorregt te beurt, dat hij aan Protestanten het woord ontleenen kan; en het behoort tot de *fata* der „groote gezegende Hervorming", dat zij door geen hand zoo wreed is geslagen als door haar eigen zonen. Met volle regt is het gezegd, dat, bij eenige belezenheid, uitsluitend uit Protestantsche schrijveren de volledigste weêrlegging van het Protestantisme, en eene even complete apologie der Katholieke Kerk zijn zamen te brengen. Ook degenen, welke op kerkelijk gebied niet naast ons staan, indien zij de waarheid liefhebben, zullen erkennen, dat dit verschijnsel van hooge beteekenis is, en op den duur niet zonder groot gevolg blijven kan; en wij voor ons, die immers in liefde den wensch koesteren, dat aan dwalenden de oogen worden verlicht, wij vangen, wij weêrkaatsen gaarne eenen straal die daartoe dienen kan.

Onder het opschrift: *Inconsequenz der protestantischen Kritik*, geeft Dr. Albert Schwegler in zijn werk: *Das Nachapostolisches Zeitalter* (1r Bd. S. 3) de volgende bemerkingen te lezen: „Het Protestantisme met zijn verwerpen van de Overlevering, verwikkelde zich in luidsprekende inconsequentiën. Van den eenen kant zijn trouwens de Katholieke tradities, welke het Protestantisme liet vallen, immers ten deele, historiesch hoegenaamd niet minder door getuigen gestaafd dan andere, welke het gemeend heeft in 't belang der Christelijkheid te moeten bijbehouden; en aan de

andere zijde, het is eenig en alleen de Katholieke Overlevering, die ons voor de echtheid en geloofwaardigheid des Nieuwen Testaments zelven tot waarborg strekt; want dat die Schriften, welke het Protestantisme voor zijne regelgevende geloofsoorkonden bekent, inderdaad van Apostolischen oorsprong zijn, leeren wij enkel uit de kerkelijke Traditie, wier geldigheid en bewijskracht door het Protestantisme bepaaldelijk wordt bestreden. Het is derhalve, indien we de zaak historiesch beschouwen, niet meer dan eene door niets geregtvaardigde magtspreuk, wanneer het Protestantisme bij verwerping van de Katholieke Overlevering, dat is te zeggen, bij uitbreking van de historische tusschenleden, den Bijbel tot zijnen geloofsregel benoemd heeft. Het oorspronkelijke Protestantisme heeft dien stap gedaan, 't is waar, in onbekommerd vertrouwen, dat de Apostolische oorsprong dier Schriften en zoo doende ook hun regelgevend karakter langs den weg der historische kritiek zonder eenige vooruitzetting zou worden uitgemaakt; doch niet alleen is deze meening middelerwijl bij voortgezet onderzoek zeer onzeker en bedenkelijk geworden, maar haar ontbreekt bovendien nog in zoo verre een vast steunpunt, als aan de resultaten van historiesch-kritische navorsching op zijn best genomen, waarheid in betrekkelijken zin — of waarschijnlijkheid, geenszins absolute waarheid kan worden toegekend." — Zoo sprak Schwegler.

Naast zijn oordeel plaatsen wij een ander — niet geheel ongelijk aan het vorige, hoewel de man van wien het komt eene wijd verschillende rigting volgt van den voorgaande — want Ludwig Fürst Solms is waarlijk geen Tubinger; hem is het ernst met zijn geloof, hij heeft het Protestantisme lief — zoo lief, dat hij er de *gebreken* en inconsequentiën van poogt te *verhelpen*. In zijne *Zehn Gespräche über Philosophie und Religion* laat de Vorst (blz. 211) zijnen spreker B. zeggen: "Drie tegenwerpingen zal ik u voorleggen: de eerste en tweede zult gij veelligt met half gevolg afwijzen; maar de derde is niet af te wijzen; daar schiet niets over dan het gebrek te erkennen en het dan te verhelpen. Men zegt ons: Gij wilt de feilloosheid der Traditie of mondelinge Overlevering verwerpen en op den Bijbel alleen u beroepen; maar een deel der Traditie — met name de Traditie van de eerste tijden na Christus — kunt gij onmogelijk verwerpen — want daarop steunt de Bijbel. Bijna dertig jaren lang na Christus' heengaan van de wereld, waren er geen geschreven Evan-

geliën: het woord Gods door Christus plantte zich in mondelinge Overlevering *alleen* voort, en deze Traditie droeg haren waarborg in den H. Geest, die aan de Jongeren des Heeren beloofd en geschonken was. Toen er later schriftelijke bescheiden bijkwamen, werd daarmede slechts een nieuw middel van onderwijs gewonnen: het geschreven woord trad het ongeschrevene op zijde, maar niet in zijne plaats; en het ongeschreven woord kan daardoor onmogelijk zijne waarde of geldigheid verliezen, vermits het geschreven woord uit het ongeschrevene voortkwam; en zonder het laatste kon het eerste nimmer zijn tot stand gekomen. Hoe wilt gij dan — zoo besluit men — de voortdurende geldigheid van het ongeschreven woord of der Traditie bestrijden, indien gij de geldigheid daarvan in den beginne, moet toegeven?"

C. antwoordt: "Gij hebt tegenwerping genoemd wat geen tegenwerping is. Want het spreekt van zelf, dat, zoo we ons op den Bijbel alleen beroepen, wij de feilloosheid erkennen der oorspronkelijke mondelinge Overlevering waaruit de Evangeliën gesproten zijn." [Het *spreekt* dan óók *van zelf*, dat het Protestantisme niet ééne, maar twee kenbronnen der Christelijke waarheid aanneemt: eene voor de dertig of veertig eerste jaren na Christus, en de andere voor de volgende tijden.] "Maar toen eenmaal de Evangeliën daar waren, is de waarheid" [geheel de Christelijke waarheid?] "zigtbaar en met handen tastbaar geworden; en de latere mondelinge Overlevering moest van toen af, aan den maatstaf der zigtbaar gewordene waarheid gemeten worden." [*Latere mondelinge Overlevering* is dubbelzinnig. Is met *Overlevering* de inhoud — de leer die overgeleverd werd — of het overleveren — de daad door het werkwoord uitgedrukt — hier bedoeld? In de eerste beteekenis het woord: latere Overlevering opvattende, gelieve men wel indachtig te zijn, dat, volgens Katholieke leer, hetgeen *na* de Apostelen eerst begonnen is overgeleverd te worden en van de Apostelen-zelf niet herkomstig is, aan het Katholieke geloof niet behoort. Op het fundament der Apostelen achten wij ons opgebouwd (Ephes. II, 20) — en wat niet Apostoliesch is, is niet Katholiek. — *Hoe* weet men wat Apostoliesch is? — dit is de vraag.] "Wij hebben de latere traditie juist daarom verworpen, dat zij met de zigtbaar gewordene waarheid niet meer overeenstemt." [We nemen Traditie andermaal in den zin van hetgene overgeleverd wordt; en dan zeggen we: indien gij verworpen

hadt wat met de in schrift *zigtbaar gewordene waarheid niet overeenstemt* dat is *strijdt*, zoudt gij wel gedaan hebben; doch nu ge verworpen hebt al datgene wat niet in Apostolicsch schrift zigtbaar tot ons gekomen is, nu zijt gij van eene niet gebillijkte *Voraussetzung* uitgegaan, dat de Boeken van het N. T. — om niet „de Evangeliën" te zeggen, gelijk C. onnaauwkeurig bovendien spreekt — de eenige en volledige kenbron der Christelijke waarheid zijn.]

„Zoo gemakkelijk — hervat B. — laat zich de zaak niet afdoen. Bellarminus zegt: 't was niet genoeg, boeken te hebben; maar men moest ook weten, welke *de* boeken zijn, dien het regt toekomt als geschreven woord het ongeschrevene ter zijde te staan. — — —

„C. Nitzsch tegen Bellarmijn! „Niet — zoo als Nitzsch in zijn *System der Christlichen Lehre* zegt — heeft de Kerk door hare erkenning de Schriften des N. V. echt gemaakt, maar die Schriften hebben zich zelve aan haar bewezen, en maken voortaan de Kerk echt.„" ['t Is een vrij ijdel woordenspel van Nitzsch, waarbij de oude hoofdfout — een πρῶτον ψεῦδος — begaan wordt, van Kerk en Schrift in valsche verhouding tegenover elkander te stellen. De Schriften zijn 't produkt der Kerk: — want men zal toch niet ontkennen, dat de auteurs, de Apostelen het leerend deel der Kerk, of met andere woorden, de onderwijzende Kerk uitmaakten. Wat komt dan de *phrase* van het *echt* maken der Schriften door de Kerk te pas? Wie maakt zijn eigen werk, dat daar afgemaakt voor hem staat, nog echt? 't Is bare onzin. Maar wat hier te pas komt — want de even zinlooze assertie: „de Schriften maken de Kerk echt" willen we voor den oogenblik onaangeroerd laten — wat te pas komt, zegge ik, is eene ononderbrokene reeks van getuigenissen van de tijden der Schrijveren zelve af, en daarbij een aan het gewigt der zaak geëvenredigde waarborg, dat die getuigenissen als zoodanig zonder feil zijn, waardoor men met zekerheid die op God rust, dewijl een goddelijk geloof gevorderd wordt, te weten komt, dat de Schriften inderdaad van Apostolischen oorsprong zijn, en als zoodanig regt hebben „het ongeschrevene woord ter zijde te staan." — Waar heeft het Protestantisme, dat de Traditie verwerpt, die onafgebroken reeks van getuigenissen? Waar dien anderen goddelijken waarborg? — Het Katholicisme vertoont een en ander in de Overlevering der Kerk met welke Christus beloofd heeft te zullen wezen, tot aan het einde der eeuwe. Het Protestantisme ziet zich dan ook genoodzaakt, ten einde

de inconsequentie door Schwegler voorgeworpen van verwerping der Traditie met woord, en aanneming met de daad opdat de echtheid der Schriften kunne bewezen worden, te ontkomen, tot een *intrinsiek* bewijs voor de Apostoliciteit der Schriften zijne toevlugt te zoeken — niet gedachtig in welk ander bezwaar het zich verwikkelt. Hooren we hoe C. voortgaat:] „De κανὼν ἀληθείας, de regel der waarheid — geldt ook voor ons. Naar dien regel hebben ook wij een oordeel op te maken" [en dan loopt *gij* fraai in een cirkel: de Bijbel zal u de waarheid of den regel der waarheid doen kennen; en de regel der waarheid den Bijbel; met andere woorden, de *analogia fidei* zal — gelijk B. een weinig later opmerkt — „te gelijk product en factor der exegese zijn — hetgeen moeijelijk te begrijpen is."] „en ook aan ons bewijzen deze Schriften zich dagelijks als van de Apostelen herkomstig. Dit wordt trouwens ook van niemand bestreden." [Indien Schwegler tegenwoordig geweest ware, hij zou zich de lippen stuk gebeten hebben, of onstuimig zijn ingevallen: Wat zegt ge daar, 't wordt van niemand bestreden, dat de Boeken die gij voor kanoniek houdt van Apostolischen oorsprong zijn? „Luther zelf heeft van eenige Schriften van den Nieuw Testamentischen kanon, zoo als de Brief van Jacobus en de Openbaring van Johannes, inspiratie en kanoniciteit rondweg geloochend! In beginsel is het regt der historische kritiek door hem erkend, maar niet consequent doorgevoerd. Aan een subjectieven maatstaf heeft hij zich gehouden, en het onderzoek niet, zoo als behoorde, op objectief historischen bodem overgebragt." (Schwegler ter boven a. p. bl. 3.)] „Met uitzondering van ettelijke onbeduidende deelen, die reeds door de oude Kerk niet streng werden vastgehouden, is de scherpste kritiek niet in staat geweest de echtheid der Heilige Schriften te bestrijden: en ware ook uiterlijke getuigenis hier noodig, welaan door gelijktijdige Schrijveren, zoo als Josephus en Papias is zij gegeven." [C. schijnt niet te weten of uiterlijke getuigenis noodig zij of niet; — 't is bescheiden voorzigtig! Ten overvloede dan zeker, verwijst hij naar Josephus, Papias en andere gelijktijdigen [?]. Wat zegt hier de isagogische wetenschap? — Ons dunkt dat de beginselen betreffende den Kanon herziening behoeven.]

Wat is toch — vragen wij bij al deze inconsequentiën, verwikkelingen en onzekerheden op nieuw — wat is toch het Protestantisme? — Een geniale stem van dezen tijd heeft geantwoord: „frag-

ment en willekeur". Zonder toorn, neen in den geest van waarachtige christelijke liefde, stemmen wij met het woord in: het Protestantisme is fragment en willekeur.

VEERTIEN VRAGEN.

De *Kerkelijke Courant* geeft als "Agenda der Zuid-Hollandsche Predikanten-Vereeniging, te houden te Rotterdam, 20 April e. k.", de volgende 14 vragen op:

1. Raakt in Nederland de zoogenoemde *Hollandsche preekmethode* niet toenemend in onbruik? Welke voordeelen bezit zij? Wat is in haar af te keuren? Hoe zou zij naar de behoefte van onzen tijd moeten gewijzigd en ontwikkeld worden, om haar met nut te bewaren?
2. Is het Censureren van lidmaten der Christelijke Kerk goed te keuren, op gronden aan het Evangelie ontleend?
3. Mag de Evangelieprediker het aesthetisch gevoel bij zijne hoorders opwekken, om daardoor te meer zijn doel te bereiken?
4. Heeft de Hervormde Kerk haar beginsel verlaten, door formulieren van eenigheid aan te nemen en verbindend te verklaren?
5. Heeft niet de zienswijs van Paulus doorgaans de kerkelijke leer bij de Protestanten beheerscht? Van waar komt dit? Is het goed te keuren? Wat heeft de Protestantsche Kerk bij de verdere ontwikkeling harer dogmatiek daaromtrent in acht te nemen?
6. Welke is in Nederland de betrekking tusschen Kerk en Staat volgens de Grondwet? Hoe wordt daardoor de toestand der Hervormde Kerk, zoo als die tot heden was, gewijzigd? Hoe zal zij die verandering ten haren beste kunnen aanwenden?
7. Welken invloed heeft het Separatisme gehad op het kerkelijken gemeenteleven onder de Hervormden?
8. Wat kan door de Kerk, en bepaaldelijk door de Herders en Leeraars der gemeente in het belang der openbare volksschool gedaan worden?

9. Wat is het huwelijk volgens de leer der Hervormde Kerk? en in hoeverre laat zich hare beschouwing van deze gewigtige verbindtenis op Bijbelsche gronden verdedigen?
10. Wat is de oorsprong van het huisbezoek in de Nederlandsche Hervormde Kerk? Welk deszelfs doel? Kan dat doel ook verbeterd worden, en hoe moet het worden ingerigt, om dat doel te bereiken?
11. Behoort de godsdienstige inzegening des huwelijks niet veeleer als eene *huisselijke*, dan als eene *kerkelijke* plegtigheid beschouwd te worden? En zoo ja, is het dan wel gepast en nuttig haar openlijk in het midden der gemeente te doen plaats hebben?
12. Kan het Staatsbesluit van 26 Maart 1814, betreffende aanwijzing omtrent eene gedeeltelijke uitoefening van het vroegere collatieregt, volgens de tegenwoordige grondwettelijke betrekking van Kerk en Staat, ten uitvoer worden gelegd?
13. Zou het mogelijk en nuttig zijn, om met het behoud van vrije keus van teksten, het Evangelie volgens een meer geordend plan, aan de gemeente te verkondigen?
14. Welk is de oorzaak en welk is het nut, dat het onderzoek wordt vernieuwd naar hetgeen de verschillende kerkgenootschappen der Protestanten onderscheidt?

Namens het Bestuur,
W. Francken, Az., *Scriba.*

Niemand, die deze vragen slechts vlugtig doorloopt, zal zeggen dat de heeren Predikanten zich met nietige zaken of kleinigheden bezig houden. De eene vraag moge belangrijker zijn dan de andere, maar we zien er geene, die niet van zeer groot gewigt is. Waarlijk het betreft geene kleinigheid, wanneer er in omvraag wordt gebragt of de Hervormde Kerk haar beginsel heeft verzaakt? Of de *ziens-wijs!* die de Hervormde leer *beheerscht*, haar wel behoort te beheerschen? Of de leer over het huwelijk op den bijbel gegrond en dus waar zij? Of de inzegening van het huwelijk wel eene *kerkelijke* plegtigheid, dat is, of het huwelijk iets *kerkelijks* zij? Of men de preek, dat is zoo veel als de eerdienst niet anders zal inrigten? Het geldt niets meer en niets minder dan de waarheid en het bestaan der Hervormde godsdienst! Neen, de predikanten houden zich

niet met kleinigheden bezig; maar wat doen zij? Zij behandelen de grootste en gewigtigste waarheden en belangen alsof het kleinigheden waren; zij doen vragen, die nimmer moesten gedaan worden en brengen in twijfel en discussie wat boven alle discussie verheven behoort te zijn. We laten daar, wat rationalistische geest overal in deze vragen zigtbaar is, en hoe, door de wijze waarop ze gesteld zijn, alleen een antwoord in dien geest schijnt verwacht te worden; we beweren dat in 't geheel het stellen van zulke vragen, met geen godsdienstig geloof is overeen te brengen en het onder de gewigtigste teekenen des tijds moet gerekend worden. Pascal heeft gezegd, dat een staat wiens wetten men onderzoekt, zijnen onvermijdelijken val nabij is, en de geschiedenis heeft deze woorden maar al te dikwerf bevestigd. Wat dan te denken van een geloof dat zijn eigen belijdenis in vraag stelt? Want hetgeen Pascal zegt berust op deze onloochenbare waarheid, dat wij menschen de oorzaken, waarvan wij zelven afhankelijk zijn, niet kunnen voortbrengen, en treden in de plaats van God. Waar men eene constitutie zoekt, bestaat er geene constitutie meer. Wie de eerste beginselen der rede wil bewijzen, geeft reeds alle wetenschap op: wie in allen ernst onderzoekt, of een godsdienstig geloof aan zijn beginsel ontrouw is geworden, verklaart daarmede dat godsdienstig geloof niet meer te hebben. Het spreekt van zelf, dat de Protestanten dit niet dan ten deele begrijpen. Het behoort tot het Protestantisme te twisten, te parlementeren over de waarheid en slechts zijnen eigen zin te volgen. Godsdienstig geloof is het daarom nooit geweest. Echter had de zoogenaamde evangelische vrijheid zoo veel ruimte niet verkregen als zij thans heeft en nog gestadig uitbreidt of grooter maakt. In vroeger dagen ware het land in oproer geraakt, indien een predikant zulke theses of vragen had voorgesteld, als die nu zonder eenigen erg in een Courant worden aangekondigd, en zonder eenigen erg door eene vereeniging van predikanten zullen besproken worden. Een kinderspel heeft nog zijn vaste regelen of wetten, maar waar is in het Protestantisme een enkel vast en onbetwistbaar punt aan te wijzen? En dat heet vrijheid!

EEN PROTEST VAN Ds. HASEBROEK.

Protesteren doet men in het gewone leven tegen een onregt of een kwaad, dat men niet bij magte is af te weren of te beletten. Een protest is niet zelden het laatste middel van wettige verdediging; 't is maar al te dikwerf de noodkreet van een slagtoffer. Dat een vervolger of een lasteraar protestere tegen een door hemzelven willens en wetens gepleegd onregt of verspreiden laster, zou voor het minst vrij paradox moeten heeten. Men zou zoo iemand eenvoudig kunnen vragen: Waarom onthoudt ge u niet van hetgeen, waartegen gij protesteert? Wanneer men beleedigt of lastert, moet men de verantwoording dragen van zijne daden: want met geveinsde verontschuldigingen en zoetsappige betuigingen wordt een laakbare handeling niet goed gemaakt. De wolf, in de Perzische fabel, die, vóór hij de lammeren verslond, de onnoozele beestjes kwispelstaartend verwelkomde, om den schijn aan te nemen dat hij ze zijns ondanks afmaakte, was er niettemin een leelijk roofdier om, zegt de wijze Nakschebi. Toen, eenige jaren geleden, in de dagen dat de groote Ronge, waarmeê zich naderhand de politie moest bemoeijen, nog door groote theologen [1]) als de aanstaande

[1]) De herinnering aan Ronge en de Duitsche scheurmakers biedt ons hier eene passende gelegenheid, om op eene bedenking te antwoorden die ons, eenigen tijd geleden, van eene bevriende hand betrekkelijk een vroeger in dit Tijdschrift geplaatst opstel is geworden. Zij betrof eenige regels uit de *Kleine Winter-Studiën van Scholasticus* (Dl. XIX, 93), waarin onder andere hooggeplaatste mannen, die „ destijds feestliederen ter eere van den geloofsheld Ronge hebben gezongen „, ook de nu reeds overleden Utrechtsche Predikant Ab^{m}. des Amorie van der Hoeven Jr. werd genoemd. Wij hebben ons ten pligt gemaakt de bedenking aan den schrijver der *Winter-Studiën* mede te deelen en van hem het volgende antwoord ontvangen:

„ Het spijt mij zeer, dat ik door de aanhaling van een geliefden „ naam in mijne *Kleine Winter-Studiën* den achtingswaardigen Geleerde, „ dien gij noemt, heb gegriefd. Toen ik neven de hoogleeraren Kist „ en van Oordt onder de lofredenaars der nu lang vergeten Duitsche „ Scheuring ook eene plaats inruimde aan den te vroeg aan de weten- „ schap ontrukten van der Hoeven Jr., was het mijne bedoeling niet „ om aan al de genoemden eene gelijke mate van ingenomenheid met „ de nieuwbakken Hervormers toe te schrijven. Ik wist, dat de jeug-

Hervormer werd begroet, maakte men dien ellendeling eene glorie van de schimpwoorden, die men der Katholieke Kerk en hare leer en instellingen toewierp. En 't was, protesteerde men, om de *verstandige en gemoedelijke Katholieken de oogen te doen opengaan*, 't was een woord uit het hart tegen de *vonden van bijgeloof en heerschzucht*, tot de *beschaafde en ontwikkelde Roomsch-Katho-*

„ dige Geleerde de zwakke zijden — om niets ergers te zeggen — van
„ Ronge en diens aanhang had doorschouwd en er zelfs menige had ont-
„ sluijerd. Ik wist dat voor de overdrijving, die een zijner ambtgenooten
„ deed uitroepen: *het is welligt de heiligste en heerlijkste zaak, welke de*
„ *negentiende eeuw oplevert!* hem niet alleen zijn edel hart, maar ook
„ zijn fijn oordeel en gezond verstand hadden bewaard. Maar toch ver-
„ droot het mij, dat de begaafde Schrijver nog zoo veel op had met
„ eene beweging, die niet veel meer dan een misdadig komedie-spel
„ was. Eene Boekbeoordeeling in *de Gids* (Jg. 1845, bl. 842—57), door
„ v. d. H. geteekend, lag ons nog levendig bij het schrijven in het
„ geheugen. Daarin wordt op menige plaats met lof van het Rongeanisme
„ gesproken, en daarentegen aan de Katholieke Kerk menig onverdiend
„ verwijt toegeworpen. De partij die men trok voor weerspannige zonen,
„ werd eene aanleiding om de Moeder te beschimpen. Zelfs de heer
„ v. d. H. kon zich hiervan niet gansch vrijwaren. Was het niet *na-*
„ *tuurlijk*, vraagt hij, *dat de groote gebeurtenissen van het jaar* 1844,
„ *de brief van Ronge, — een woord dat voor eene daad mogt gelden, —*
„ *de beweging die als een elektrieke schok geheel* [?] *Duitschland door-*
„ *liep, en de zware nederlaag der Reactionnairen, dat dit alles op de*
„ *Protestanten een aangenamen indruk maakte? Het is immers natuurlijk*,
„ vervolgt hij, *wat ons Protestanten betreft, dat wij eenige sympathie*
„ *voor de Duitsch-Katholijken gevoelen. — Die zoo koen en onverschrok-*
„ *ken, als Ronge deed, den hoogen Kerkvoogd onder de oogen durft*
„ *treden: „ weet gij het niet? gij moest het weten! „ steelt het harte van*
„ *ons volk.* „ Zoo werd Ronge en de zijnen begroet! En de Katholieke
„ Kerk, of, met de woorden des Schrijvers, de *Roomsche factie?* Zij
„ werd beschuldigd van *sinds eeuwen zich tegen de oordeelen Gods in*
„ *boozen en onbekeerlijken zin te verharden*, van *niet op te houden den*
„ *Geest des Heeren te weerstaan en te bedroeven*, van *sinds de dagen der*
„ *Apostelen tot op dezen dag een nog eenig voorbeeld te zijn van jammer-*
„ *lijke verstoktheid en verblinding*, van *schaamteloos wonderen te liegen*,
„ van *Maria voor Christus te dienen* en *hare gemeente in Nederland met*
„ *leugenbrood te voeden.* — De lezer oordeele nu zelf. Met weerzin heb
„ ik het aangehaalde uit *de Gids* weêr opgeslagen: liever had ik die
„ treurige bladzijden vergeten, en vooral had ik gewenscht, dat ze in
„ den bundel der nagelatene schriften van den begaafden overledene
„ (bl. 33—61) niet waren opgenomen. „

De Redactie.

lieken in Nederland, tot de *ernstige Roomschgezinden*, een woord gesproken door iemand, die zich van *alle vijandige aanvallen op de Katholieke Kerk vrij kende* [1]). Wie liet zich door die voorgegeven belangstelling in het welzijn der geëerbiedigde Zuster-Kerk verschalken? De taktiek was niet eens behendig, en had wel iets van die van den goedhartigen *abbé* Morellet, waarvan St.-Simon, geloof ik, ergens vertelt, dat hij in een vlaag van kwaad humeur, aan al die hem misvielen oorvijgen uitdeelde, maar nooit zonder eene diepe buiging te maken, en *tout en protestant de son respect pour ceux qu'il souffletoit.*

Onlangs kwam ons bij toeval een hier te lande uitgegeven en uit het Engelsch vertaald werk onder het oog, waarin we weêr een voorbeeld vonden van dat vreemde protesteren tegen zich zelven, en van die verdachte pligtplegingen jegens onze Kerk. Het was een dier No-Popery-Novels, waarin bij onze Britsche naburen de schoone sekse soms haren bevalligen schrijftrant en haar meestal zeer sterk gekleurd Puritanisme ten toon spreidt. Het boek, door eene vrouwelijke hand vertolkt, verscheen, gelijk nu veelal de mode is, met eene aanprijzende Voorrede van een letterkundige van naam, ditmaal den heer Hasebroek, vroeger predikant te Middelburg en thans te 's Gravenhage [2]). De titel der Novelle, *„de Leeuw van Judah"*, doet terstond aan een onderwerp denken, waaraan het „verblinde en verharde Israël" niet vreemd is. De schrijfster kiest dan ook werkelijk het tooneel voor haar verhaal binnen Jerusalem en in de omstreken, en voert meerendeels Israëlieten als handelende en sprekende personen in. Maar aan het thema en het eigenlijk doel van het werk van Charlotte Elisabeth ligt ons voor 't oogenblik minder gelegen. Hetgeen waarop wij de aandacht onzer lezers willen roepen, is het protest van Ds. Hasebroek in zijne Voorrede, terwijl wij hun te gelijk eene proeve willen leveren van die plaatsen uit het Boek, die, naar onze gissing, daartoe aanleiding gaven. Beginnen we met dit laatste. — Alix en da Costa, twee hoofdpersonen

---

[1]) *Archief voor Kerk. Gesch.* V. 295—305 en 546. De onderschrapte woorden zijn letterlijke aanhalingen uit twee daarin voorkomende opstellen van den hoogl. N. C. Kist.

[2]) *De Leeuw van Judah*, door Charlotte Elisabeth. Naar den 4de druk uit het Engelsch vertaald door de Schrijfster van „Te Laat" (Mej. Hasebroek), met eene voorrede van J. D. Hasebroek, pred. te Middelburg. Amst. 1850.

in het drama, spreken met elkander over Rome, *de dochter van Babel*, en over haar „doelwit, bestaande in de wereldheerschappij, waardoor zij haakt Jerusalem tot haren hoofdzetel in het Oosten te maken" (bl. 290). Dit onderhoudt geeft aanleiding tot het behandelen van andere punten, die er mede in verband staan, en o. a. komen ook de Maronieten ter sprake. Deze zijn, gelijk de lezer weten zal, de orthodox-Katholieke bewoners van den berg Kesruan (een gedeelte van den Libanon) in Syrië. Alix schijnt met de godsdienst en de geaardheid van dezen volksstam niet bekend te zijn, en vraagt daarom inlichtingen aan da Costa. Hieruit ontstaat de volgende dialoog.

„Wat zijn Maronieten [vroeg Alix], en in hoeverre zijn zij onderscheiden van de menigerlei indringers op ons grondgebied?"

„De Maronieten zijn zeer hevige Pausgezinden. Geen geslacht op aarde volgt meer blindelings den ouden Romer dan zij. Het is schier walgelijk hen over hem te hooren spreken. Gelijk gij weet, zijn de monniken hier in Palestina voor het grootst gedeelte vreemdelingen; ik bedoel eerst onlangs overgekomene landverhuizers, in onderscheiding van de vreemden op dezen grond gewonnen en geboren. Noordwaarts echter, waarheen wij ons thans begeven, behooren de kloosterlingen onder de laatstgenoemde klasse. De Maronieten zijn in Syrië geboren; zij maken geen gedeelte van de Roomsche Kerk [1]) uit, maar zijn toch dezelfde hoog verlichte gebruiken toegedaan. Vervloekt zij elke afgoderij, voegde hij er bij, terwijl hij op de tanden knerste en zijn gelaat eenen grijns aannam, gelijk Alix nog eens", enz.

„Zeg mij nu eens, vroeg hij voort, in hoeverre gij het onderscheiden meent te zijn van de overige sekten der Christenheid?"

„Wel is alles evenzeer afgodisch, hernam Da Costa, met dit onderscheid alleen, dat in Engeland het Pausdom de uitsluitende rigting is, die menschen en steenen vergoodt, terwijl hier elk gedeelte van de Christenheid gewoon is dit te doen! Het is u bekend welke eene rapsodie er in Londen wordt gevonden: leden der En-

---

[1]) De Schrijfster meent zeker, dat zij de Latijnsche Liturgie niet gebruiken maar de Syrische. Immers de Maronieten zijn orthodoxe Katholieken, en zelfs, gelijk de auteur vroeger heeft gezegd, „hevige Pausgezinden".

gelsche Kerk, Presbyterianen, Doopsgezinden, en nog vijftig soorten daar benevens, die nergens in overeenkomen, dan in hunnen haat aan beeldendienst en het vergoden van den Nazarener; maar hier wordt geen Protestantisme gevonden; zij allen, de Grieken en Latijnen, Arminiërs en Maronieten, volgen den gruwel van het oorspronkelijk geslacht — der zeven natiën, die onze vaders uit het land verdreven hebben".

Nadat Alix da Costa gevraagd had of het hun "per slot bij hunne overtuiging, dat hun geloof het ware is, niet voegen zou, mededoogen met die volken te hebben en voor hen te bidden", antwoordde deze:

"Dat spreekt van zelf", maar, hernam hij losweg, Cohen! ik zal uwe vraag omtrent het Pausdom nu wat meer ter zake dienen te beantwoorden. Ik houd het voor de schandelijkste slavernij van het natuurlijk oordeel van den grooten hoop onder dat van enkele personen, dat onder de zon aanschouwd kan worden. Wat de andere sekten aangaat, zij schrijven aan het voorwerp hunner aanbidding het wezen en de deugden van den Allerhoogste toe; zij beweren dat Hij werken gedaan heeft, die geen sterveling in staat is uit te voeren; zij gelooven dat Hij opgestaan is van den doode en ten hemel opgevaren; en ten bewijze van dit alles voeren zij verondersteldе voorspellingen des Bijbels aan, die, indien zij inderdaad de daaraan gegeven beteekenis hadden, zoodanig geloof zouden vermogen te regtvaardigen; maar het Pausdom, welverre van zich met dit geloof te vergenoegen, overlaadt het daarenboven met eene menigte van zinnelooze dwaasheden, met de aanbidding van beelden, ouwels en afgestorvenen, die zij zelf niet als Goddelijk beschouwen, zoodat de menigte, die aan een geldgierig priesterdom veroorlooft hen aldus te leiden tot hun eigen eer en voordeel, ver beneden den oorspronkelijken adel van het menschdom moet gezonken wezen".

"En dit is toch duidelijk genoeg te zien, zeide Alix, dat niet slechts onze Schriften maar ook het N. T. de afgoderij als een gruwel voor den Heer verklaagt; hoe kunnen dan zoodanige gebruiken immer ingang vinden, waar het gezag des Bijbels nog erkend wordt?"

"Door het aangematigd gezag van 't geen zij de Kerk noemen, om tot het woord van God toe te voegen, en om de gewetens van de menschen onder verpligtingen te leggen, niet slechts om te

doen, wat Hij niet geboden, maar zelfs wat Hij verboden heeft".
Daarop, alsof hem eensklaps iets te binnen viel, waaromtrent hij elke nadere opmerking wenschte te voorkomen, riep hij uit: "alles zaam genomen, is de Turk nog de minst ongevoelige van allen, niettegenstaande hunne schandelijke handelwijze tegen ons; en ik zal u eens wat zeggen, Cohen! ik hoor liever den kreet des Muezins van zijne Minaret, dan dat ik een kruisbeeld binnen Jerusalem aanschouw".

"Dat doe ik ook, was het antwoord van Alix, want ik heb eene walg van den houten afgod". (Bll. 331—34.)

Dit uittreksel is toereikend om den lezer met de manier der teerhartige Schrijfster bekend te maken, en de kieschheid te doen bewonderen, waarmede zij de Katholieke Kerk bejegent. Ds. Hasebroek schijnt gevreesd te hebben, dat zelfs zijn Protestantsch publiek den toon der Engelsche "Heilige" niet zeer gepast vond. Om allen ongunstigen indruk daaromtrent te voorkomen, schreef hij in zijne *Voorrede:*

"Een enkel woord ligt mij nog op het hart. In de volgende bladen ontvangt de lezer het werk van Charlotte Elizabeth, gelijk het is liggende. Men heeft alles vertolkt, niets veranderd, niets verzacht. Men heeft de verzoeking tot het tegendeel opzettelijk wederstaan, ook al kwam de vraag op: Was de vrouw, die voor het in velen verblinde en verharde Israël zoo zacht wist te wezen, voor het in sommigen dwalende Christelijke Rome niet te hard? Ik zou het bijkans gelooven. In de Schrijfster laat zich dit wel verklaren. Men denke aan hare werkzaamheid onder de diepgezonkene bijgeloovige bewoners van het arme Ierland, welke zij "een veldtogt tegen verhongering en papisterij" noemt. Men denke aan haar' afkeer van het in Engeland veldwinnend Puseyisme, waartegen zij evenzeer in de uitgave van haar "Christian Lady's Magazine" een' veldtogt opende. Doch dit zij gelijk het wil: men keure dien trek in haar goed, men keure dien af, een sterk anti-katholicismus behoort nu eenmaal tot een' der meest kenmerkende trekken van het letterkundig karakter van Charlotte Elizabeth. Men moet dus haar en haar werk dien trek wel laten, of beide geheel opgeven: een midden is er niet. Men heeft het eerste verkozen onder voorbehoud echter van het protest, dat hier nedergelegd wordt. Voor 't overige wat Charlotte Elizabeth aangaat, zij is nu reeds boven al de banden, waardoor hier op aarde ook de ruimste harten omvangen zijn, verheven, en legt met de

Akempissen, Fénélon's, Sailer's en zoovele anderen meer uit de Kerk van Rome hare offers in het hemelsch Jerusalem op één altaar, voor den troon van den éénen en eenigen God!" (Bll. XI en XII.)

Wie zou het wraken, indien ons Katholieken, bij het lezen van de schimpredenen der heiliggesprokene Londensche dweepster en bij het protest van haren lofredenaar, en bij de goedkeuring van dat protest door recensent Ds. Sonstral [1]), een woord van verontwaardiging ontschoot? 't Is waarlijk een teeken des tijds, dat een Letterkundige van naam, een Godsdienstleeraar, niet schroomt zulke grove platheden onder zijne bescherming te nemen, en er zich op beroemt de *verzoeking te hebben weerstaan* om over die vuilnis de spons te wrijven! Wat moeten de Katholieken van de onpartijdigheid, de waarheidsliefde, den wederzijdschen eerbied en achting van hunne Protestantsche medeburgers verwachten, wanneer iemand, gelijk de heer Hasebroek, op het puriteinsche gesnap van eene dweepzieke vrouw, die de Katholieke Kerk van "*afgoderij*, van *aanbidding van beelden en ouwels en afgestorvenen*" beticht, die de onderwerping aan het kerkelijk gezag de *schandelijkste slavernij onder de zon* noemt, en die het Pausdom beschuldigt van *menschen en steenen te vergoden*, koelweg antwoordt: "*Ik zou bijkans gelooven*, dat de zalige zuster van A Kempis en Fénélon voor het dwalende Rome hier wat te hard is"?

EEN BIJSCHRIFT ONDER EEN MOTTO.

In het Vierde Stuk van het Negende Deel der Jaarboeken voor wetenschappelijke Theologie lezen we Blz. 675 aan het hoofd eens Opstels: "*Ook een woord over Eschatologie.* Brief aan Ds. M. A. Jentink door J. J. van Oosterzee." Wie zou zich aan die woorden stooten? Zij zijn duidelijk, eenvoudig, zedig; en 't was tegenover Ds. Jentink bescheiden van den heer van Oosterzee, bloot zijnen naam te melden zonder doctorsgraad of andere onderscheiding. — Lager volgt het motto: "*Mijnheer, wat zal het einde zijn van al deze dingen?*" en onder dat motto, de aanwijzing waar het genomen is: "Dan. 12:9" — Ook dat is onberispelijk, dunkt ons, mits men voor

[1]) In de *Vaderl. Letteroefeningen;* zie *de Katholiek*, D. XIX, bl. 322.

vers 9, vers 8 leze. Maar tusschen het motto en de citatie, werd mijn oog getroffen door een cursijfregel: *„Een Profeet aan een Engel.“* Dit vond ik geweldig flaauw: dat Daniël een Profeet was, weet een ieder; en dat het Daniël is, die daar tot een Engel spreekt, kan ieder zien, die 't weten wil en zijn Bijbel openslaat. Waartoe dan die onnoozele aanteekening? — Hoe kan de anders zoo puntige heer van Oosterzee aan zulk eene dwaasheid komen? Hij eerbiedigt immers zijne lezers en zijn Jaarboeken en zich zelf? — Te laat begreep ik, er moest meer achter steken: ja, zoo zeker als twee maal twee vier is, 't is een mystificatie. — Over 't lidwoord „een“, en het voorzetsel „aan“, achtte ik mij genoeg verzekerd; dus, in „Profeet“ en „Engel“ was 't geheim verhuld. Ik dacht, ik zocht, ik blikte naar het westen, ik zag naar het oosten — en ja, daar eindelijk — maar ach, hoe laat! — ging het licht voor mij op. — Schaamte over de stompzinnigheid gloeide mijne wangen: zoo veel jaren — riep een verwijtende stem — zoo veel jaren hebt ge gestudeerd en gezwoegd, en wist ge dan nog niet, dat de Bisschoppen in de Apocalyps *Engelen*, en dat de leeraars wel *Profeten* genoemd zijn, al openbaarden ze misschien de toekomst niet! — Kortom, ik had nu toch begrepen, dat ik met Profect-*van Oosterzee* en met Engel-*Jentink* te doen had. — Nu 't geheim dezer „tale Kanaäns“ eenmaal voor mij ontsluijerd is, zou ik schier wenschen, een nader voorstel daarover te doen — de gemeente zou evenwel vooraf hebben te verklaren, dat de heer van Oosterzee, die ja den heer Jentink in de rijen der Engelen verhief, zelf met Profetenrang zich vergenoegende, de zedigheid niet te na zij gekomen. — Het voorstel? — 't Is buitengewoon, zoo druk als thans de Protestantsch-Theologische schijvers in het Vaderland met den naam „Broeder,“, „Eerwaarde Broeder“, „Lieve Broeder in Christus“ in de weer zijn. Ik weet niet of het aan de Vrijmetselarij, of aan de democratische koortsen van onzen tijd te wijten zij, die *Broederschap* en *Broeder* van verdachten reuk voor mij gemaakt hebben, of wel aan de onbroederlijkheid waarmede de *Broeders* daar ginds elkander plegen te bejegenen, maar dit staat vast, dat vele malen, naar mijne schatting, onder 't woord *Broeder* een ondragelijke last van affectatie verborgen wordt, en dat dat Broedertemen gezonde harten onpasselijk maakt. Zoo heeren Predikanten elkander dan voortaan Profeet en Engel betitelden? — Tegen

Profeet, of — zoo men over de taalkundige bedenking heen kan — eerder nog *Pros/eet*, vind ik betrekkelijk weinig bezwaar, bij veel gepastheid. — Engel — ja in de beteekenis van het oude *Malach Jehova* zou in het gebruik, dat Kandidaten en Dominés door proefpreken en andere middelen, als echte huurlingen, hunne diensten de gemeente komen aanbieden, eene revolutie kunnen voorbereiden. — Doch zoo zou men het immers niet bedoelen; — en welke naam is veilig tegen het misbruik van menschen?...

Wij zijn nieuwsgierig, hoe Broeder Jentink 't maken zal om het compliment, als een ridder betaamt, aan Broeder van Oosterzee naar behooren te reciproceren.

DE VOLKSREVELJE [1]).

In het vorig deel van de *Katholiek* bl. 52 volgg. hebben we eenig narigt gegeven over den Savooischen priester Martinet, en de meeste zijner geschriften, die hij voor een gedeelte op naam zette van Plato-Polichinel en daarmeê naar waarheid karakteriseerde. „Het hoog-ernstige en luimige van zijne manier" is er door aangeduid. Ook de hoofdgedachte van zijn *Réveil du peuple* hebben we daar aangestipt. Hij zelf herhale die even hier op zijne wijze: „Het boek is, zegt hij, 1° zoo beknopt, dat gij 't lezen en herlezen kunt in minder dan 24 uur; 2° zoo zaakrijk, dat men er bijna van zeggen kan, dat *alles* er in staat; 3° zoo klaar en duidelijk, dat wie het niet verstaat wel zal doen daar niet op te pochen; 4° hoewel zeer ernstig van inhoud, heeft het boekjen een kleedtjen aan, grappig genoeg om zelfs een ouden paai te doen lachen, als hij 't leest. Alles gaauw, en goed, en lachende te leeren — wat een buitenkansjen!"

De vertaling mag, ondanks de vele moeijelijkheden, gelukkig geslaagd heeten. De voorrede van Pauwels Foreestier is geestig

[1]) Eene optrommeling in het belang van orde, vrede en welvaart in den staat, in het gezin, en in 't gemoed, door Plato-Polichinel; in het Nederduitsch uitgegeven door Pauwels Foreestier, Buikslooter. Amsterdam, C. L. van Langenhuysen, 1852.

en vlocijend en geheel in den snellen trant van Plato-Polichinel; de wel bekende Buikslooter letterkundige ontvange met zijn vriend den bekwamen vertaler onzen dank voor dit „*cadeau* aan hunne landgenoten.„

SPROKKELINGEN.

MEMORIA. — In ons laatste deel, bij 't vermelden van den dood van Z. D. H. Mgr. Henricus den Dubbelden, Bisschop van Emaus, Vicaris Apostolick van 's Hertogenbosch, enz., berigtten wij, dat, naar we hadden vernomen, eene levenschets van dien voortreffelijken man aan bekwame handen was toevertrouwd. Er is dan ook eenigen tijd daarna een zeer lezenswaardig gedenkschrift (*Memoria*) over dien werkzamen Kerkvoogd verschenen, in 't Latijn gesteld, en te St. Michiels-Gestel uitgegeven, onder 't volgend monumentaal opschrift, dat we bij wijze van epitaaf hier opnemen en der nagedachtenis van den vromen Bisschop wijden:

PIAE MEMORIAE
REVERENDISSIMI
ATQUE ILLUSTRISSIMI DOMINI EPISCOPI EMAUSENSIS I. P. I.
VICARII APOSTOLICI BUSCODUCENSIS
HENRICI DEN DUBBELDEN
ORDINIS LEONIS NEERLANDICI COMMENDATORIS
QUI REPARATAE SALUTIS
ANNO OCTINGENTESIMO QUINQUAGESIMO PRIMO
TERTIO IDUS OCTOBRES
IN GESTEL ST. MICHAELIS IN AEDIBUS DE RUWENBERG
EXEUNTIUM ECCLESIAE SACRAMENTIS
RITE TEMPESTIVEQUE MUNITUS AETATIS ANNO
OCTOGESIMO SECUNDO FERE EXPLETO
ADMINISTRATIONIS APOSTOLICAE VIGESIMO PRIMO
SUSCEPTI AUTEM CHARACTERIS EPISCOPALIS DECIMO
IN DOMINO OBDORMIVIT.
R. I. P.

KWARTAALSCHRIFT VOOR KATH. ONDERWIJZERS. — Het verdienstelijk Tijdschrift voor Katholieke Onderwijzers, dat we in den vorigen jaargang, D. XIX, bl. 164 volgg., hebben aanbevolen, berigt in zijne laatste afl. voor 1851, „dat te beginnen met den tweeden jaargang, de nommers elkander geregeld in de maanden Februarij, Mei, Augustus en November zullen opvolgen". Wij bevelen het kwartaalschrift, onder de destijds gestelde eischen, andermaal in de belangstelling van het publiek, inzonderheid van alle Katholieke onderwijzers aan.

GROOTE PRACHTBIJBEL AAN KOSSUTH. — „Tijdens Kossuth's verblijf in Engeland, heeft op den 8 Nov. ll. de heer C. Reed, als afgevaardigde van een aantal aanzienlijke vrouwen, tot den beruchten Hongaar eene christelijke toespraak gehouden, en hem een grooten Duitschen Bijbel, prachtig in rood marokijn gebonden en verguld op snede, met zijn eigen naam op den rug, ten geschenke gegeven. Kossuth sprak een dankrede uit en deelde mede, dat er reeds door een werkman een bijbel aan zijne vrouw was geschonken. Toen hij namelijk te Winchester was, klom een arbeider tegen zijn rijtuig op, stelde zijne vrouw een Bijbel ter hand en verdween zoo snel, dat deze tot haar leedwezen noch den gever herkennen, noch hem [hoe jammer!] eenig teeken van dankbaarheid geven kon. Moge Kossuth, zoo verzucht de heer Looman bij dit berigt in *de Vereeniging*, moge Kossuth in zijne ballingschap uit het Woord Gods nog de ware vrijheid leeren kennen!"

CALVIJNS WERKEN IN 'T ENGELSCH. — Er is in Engeland, zoo vernemen we uit hetzelfde maandschrift, een genootschap dat graven, hertogen en bisschoppen onder zijne bestuurders telt, en, in 1843 opgerigt, ten doel heeft de werken van Calvijn in het Engelsch te vertalen en uit te geven. Sedert dien tijd zijn er 34 boekdeelen in gr. 8vo. verschenen. Jaarlijks komen er 4 deelen uit, waarvoor *f* 12 bij inteekening betaald wordt.

LETTERLOOVER.

DEN KATHOLIEKEN,

1 JANUARIJ 1852.

Neen, waar de eeuwen henenvloeijen,
Wat verdelgingsstormen loeijen,
  Werelden ten onder gaan:
Wat geen broze moederaarde,
Wat een hoog're leefkracht baarde,
  Blijft na de eeuwen voortbestaan.

Katholieken, die het leven
Van den Christus, ons gegeven,
  Reeds op deze wereld leidt,
Waar de jaren henenvlieten,
Moogt ge aan 't stoflijk oog ontschieten,
  Maar gij blijft in eeuwigheid.

Mogen 's afgronds legerscharen
Listig, dreigend om u waren,
  Houdt de wapens aangegord;
God, de Gever van 't verleden,
Kroont de wenschen, die Hij heden
  Zelf in onze harten stort.

Zoo dan, Pius! goede Herder!
Voer in vreê de schaapjes verder,
  Door den Heer U toevertrouwd,
Toon, bij 't klimmen van uw krachten,
Hun, die dwaas uw val verwachten,
  Op wat hechte rots gij bouwt.

Wint, gezalfde myterhoofden!
't Kroost, dat list en boosheid roofden,
Bij uw trouwe kind'ren weêr;
Licht en leven, hemelzegen,
Door uw kracht, uw beê verkregen,
Stroomen op uw Kerken neêr.

Slaakt de hechtste zondebanden,
Brengt de heiligste offeranden,
Priesters! vlekloos voor Gods troon;
Leert ons 't kruis van Christus dragen,
Beider Geest den Vader vragen,
Heilig, één zijn door dien Zoon.

Broed'ren, dierb're Katholieken!
Die het blijder morgenkrieken
Van de toekomst tegenlacht,
Reine beden, die uw lippen
Met den ademtogt ontglippen,
Brengen 't heil door u verwacht.

U vooral, u, broederloten!
Op den zelfden grond ontsproten,
In geluk en rampspoed één,
Vroom geloof en hooge liefde
Banne wat u 't harte griefde
Van ons dierbaar erfgoed heen.

Gij ook, die met welbehagen,
Onzen dierb'ren naam gedragen,
Onzen naam verkondigd hebt:
Boekje! weder uitgetogen,
Levenwekkend rondgevlogen,
Hooger, wijder voortgerept!

Dan, waar de eeuwen henenvloeijen,
Wat vernielingsstormen loeijen,
Menschenwerken ondergaan,
Wat u zelf ook zij beschoren:
't Heil, uit u den geest geboren,
Blijft, o *Katholiek!* bestaan.

H. — E.

HET CHRISTENDOM

DER

GRONINGER SCHOOL.

Wanneer toch zal het eindelijk één schaapstal zijn onder éénen Herder! Wanneer zullen allen, die den naam des Heeren aanroepen, één zijn door geloof en liefde! Wanneer zullen allen, die zich Christenen noemen, zich om hetzelfde outer scharen en hetzelfde *Credo* aanheffen!...

Vroeger was dit aller wensch en aller zoete hoop. Men vleide zich met eenheid van geloof en liefde in de toekomst, gelijk de toekomst immer zwanger gaat van aller wenschen.

En waarom was die eenheid zoo lang de wensch en hoop van allen?

Wijl men meende, dat die eenheid ook door God gewild was; dat de aard des Christendoms die eenheid eischte; dat het eenheid van geloof en liefde zijn moest, waarom de goddelijke Stichter, den avond vóór zijn scheiden, had gebeden: „Heilige Vader, bewaar hen in uwen naam, die

Gij mij gegeven hebt, opdat zij één zijn zoo als wij" [1]).

Het is niet altijd waar, dat uitgestelde wenschen groeijen. De hoop, wanneer ze enkel hoop blijft, gaat soms in wanhoop over.

Dit had bij velen plaats ten aanzien van die lang gewenschte eenheid. Men heeft zoo lang er op gehoopt, men heeft zoo lang er naar gestreefd, zoo lang, zoo veel er voor gewerkt — en alles bleek vergeefsch; men heeft de hoop dus opgegeven. En, opgegeven nog niet enkel; om de schaamte der teleurstelling af te wisschen, ging men de hoop beschuldigen; men noemde haar ijdel, dweepziek, dwaas. „Hersenschim van eenheid!" aldus sprak men, „Eenheid van *gevoelen* is niet mogelijk bij menschen, zij is dus ook niet noodig; zij kan dus in den aard des Christendoms niet liggen. Eenheid van *gevoel* zij onze leus; zij is de eenige, die wij redelijker wijs beoogen kunnen; *liefde* zij ons alles; liefde zij het eenige leerstuk, waarop de Christenen zweren."

Zoo denken en zoo spreken tegenwoordig vele, zoo niet de meeste Protestanten, misschien ook wel enkele Katholieken, die ten halve, dat is in 't geheel niet Katholiek zijn. Ja, het behoort zelfs, aldus schijnt het, tot de hoogte der verlichting en beschaving, zoo te denken, of ten minste zoo te spreken. Verdraagzaamheid, verlichting en beschaving laten zich niet scheiden; 't zijn drie namen van den tijdgeest, welke iedereen moet aanroepen.

Wie steekt hier te lande de bazuin van die verdraagzame, verlichte en beschaafde Godheid?

De Groninger School het meeste en het luidste. Zij stelt die Godheid op een voetstuk; zij bedelt overal voor

---

[1]) Joan. XVII, 11.

haar om wierook; ja, de kleinen wil ze dwingen, om onnoozelen cijns te offeren — in de scholen.

„Waarom toch bekommert het u zoo", zegt met onnatuurlijke gemoedelijkheid een Groninger Hoogleeraar, „dat niet alle menschen in zaken des geloofs volkomen „met elkander overeenstemmen? De menschen verschillen „in afkomst, opvoeding, leefwijze en beroep, ook in voor„komen en uiterlijke gedaante. Ja, in alles verschillen zij „de een van den ander, en onder al die millioenen vindt „gij geen twee, die volkomen aan elkander gelijken. En „toch zijn ze allen *menschen*. Zoo ook kunnen de Chris„tenen in hunne denkwijze en gevoelens zeer ver uiteen„loopen en toch allen *Christenen* zijn. Want hij is Christen, „in wien de geest van Christus woont en werkt; en gij „moest hem als zoodanig erkennen, en u over hem ver„blijden, en uwen broeder in hem zien, hoezeer zijne „denkwijze dan ook van de uwe moge verschillen" [1]).

Alzoo eenheid van geloof is, volgens hem, volstrekt niet noodig; integendeel: „eenheid van begrippen en leer „na te jagen.... is geenszins de pligt van een' Christen, „maar het dringen daarop veeleer zonde" [2]).

„Eenheid des *geestes*, niet de eenheid van inzigten, is „de ware en alleen mogelijke eenheid, en de grond en „bedoeling der liefde" [3]).

„Niet in het hebben van bepaalde geloofsartikelen en „kenmerkende leerstukken bestaat de gemeenschappelijke, „de ware eenheid der gemeente, maar in den eeuwigen „en onveranderlijken geest der waarheid en der liefde" [4]).

[1]) De Hoogleeraar *Muurling*, in *Bijdragen ter bevordering van het christelijk leven*. Jaargang 1850.

[2]) *Korte inhoud van het tijdschrift Waarheid in liefde*. 1844.

[3]) Ald. 1837.

[4]) Ald. 1846.

Neen, eenheid van geloofsbegrippen ligt volstrekt niet in den aard des Christendoms, volgens Groninger beschouwingswijze; immers „het Christendom is geene wet, „geen uiterlijk zamenstel van leeringen en voorschriften, „maar een nieuw levensbeginsel, ontstaande uit de nieuwe „en naauwe vereeniging van den mensch met God door „Christus" [1]).

Ziedaar alzoo, naar Groninger begrip, die eenheid, waarom de Heer des avonds voor zijn lijden heeft gebeden; de eenheid der verdeeldheid, welke Hij ons elders opgeeft als het kenmerk van het rijk des satans! Wij scharen ons, vereend van zin, rondom het kruis van Jesus: de een aanbidt, de andere lacht, een derde schudt het hoofd; het doet niet af: dezelfde geest bezielt ons; een *naam* bindt aller harten zamen, terwijl de hoofden blijven vechten.

Wien deze eenheid vergenoege, ik haat ze; ik verfoei ze uit den grond mijns harten. Ik haat de liefde niet, ik sta ze voor; ik geef ze en ik eisch ze. Maar ik schenk ze ook den Jood, den Moslim en den Heiden. Ik noem hen allen broeders, maar broederen in God, niet in den Heere; broeders als menschen, maar niet als Christenen in het geloof.

Zijn de Groningers nog Christenen? Men zou het schier betwijfelen, maar zij beweren het ten minste; ja, naar hen te hooren, zijn zij eerst de regte Christenen; zij komen ons thans leeren, wat de Christenen achttien eeuwen lang nog niet geweten hebben: waarin eigenlijk het Christendom bestaat.

Het wordt dus tijd, dat *de Katholiek* zijne lezers nader bekend make met die allezins voor Christenen be-

---

[1]) Ald 1840.

langrijke uitvinding. 't Is waar, zijne lezers zijn, buiten twijfel, voor ver het grootst gedeelte, stijve lieden van den ouden stempel, die van geen vooruitgang willen hooren, en dus, helaas! het nieuwe licht niet welkom zullen heeten. Zij mogen zelven dat verantwoorden; de Groningers zeggen ook, gelukkig, dat zij niemand willen dwingen, om hunne beschouwingswijze te maken tot de zijne.

Laat ons dan als vrije mannen, „onafhankelijk en zelfstandig", naar Groninger manier, de Groninger „beschouwingswijze" van den aard des Christendoms beschouwen.

De bronnen, waaruit wij hunne leer echt en zuiver kunnen putten zijn o. a. 1. *Encyclopaedia Theologi Christiani*, door de Hoogleeraars L. G. Pareau en P. Hofstede de Groot; 2. *Compendium Dogmatices et Apologetices Christianae*, door dezelfden; 3. *Initia Institutionis Christianae Moralis*, en 4. *Hermeneutica Codicis sacri*, beide door L. G. Pareau; 5. het *godgeleerd tijdschrift voor beschaafde Christenen*, getiteld: *Waarheid in Liefde*, door genoemde Hoogleeraars in vereeniging met onderscheidene Professoren en Predikanten uitgegeven. In plaats van dit laatste echter hebben wij meestal gebruikt een werk, 'twelk getiteld is: „*Inhoud* der tien jaargangen 1837—1846, van het Godgeleerd Tijdschrift, *Waarheid in Liefde*, in uitvoerige registers, als overzigt ingerigt ook ten dienste van hen, die deze jaargangen niet bezitten". Deze *Inhoud* is bewerkt door eenen hunner medearbeiders en uitgegeven onder de oogen der Redactie, dus met dezer goedkeuring; weshalve wij er geen bezwaar in vonden, dezen *Inhoud* als de eigen woorden van de stellers der betrekkelijke artikelen, aan te halen.

Voorts hebben wij nog eene bron te noemen, en wel

de bron van de vermelde bronnen zelven. 't Is wel vernederend het te zeggen, waartoe echter zouden wij 't verheelen? heeft Nederland met zijne stoffelijke grootheid ook de grootheid van den geest, de genialiteit verloren? zelfs de genialiteit der dwaling? Wij staan bij onze naburen in de schaduw; wij geven bijna niet, maar ontvangen bijna immer, en wij ontvangen van onze naburen, inzonderheid van de Duitschers, niet zelden wat zij zelven niet meer willen; wij leven als het ware van den afval. Ook de Groninger school helaas! mag op genialiteit, op oorspronkelijkheid geen aanspraak maken, hoe zij ook den roem er van begeere. Hare beschouwingswijze van den aard des Christendoms heeft zij ontleend aan eenen Duitscher; zij heeft de beschouwingswijs van Karl Ludwig Nitzsch [1]) niet slechts genaturaliseerd. maar wil ze zooveel mogelijk als inboorlinge des lands, als Groninger produkt doen voorkomen, in nederlandschen dos gestoken.

De werken van dien Karl Ludwig Nitzsch leveren ons dus een der voornaamste hulpmiddelen, om het nieuwe, onleerstellige Christendom te leeren kennen. Te meer nog om de volgende reden. *Nederland*, het vroeger zoo republikeinsche Nederland, was steeds en is nog tamelijk conservatief, behoudsgezind in stuk van godsdienst, van voorvaderlijke leering: Nederland is nog tamelijk Christen in den natuurlijken zin des woords. Het is dus geen wonder, dat de Groninger Hoogleeraars schuchter en voorzigtig zijn in hunne uitdrukkingen; dat zij hunne nieuwe, onchristelijke denkbeelden in oude christelijke woorden

---

[1]) Men moet dezen Nitzsch niet verwarren met zijnen zoon, Karl Immanuel Nitzsch. De zoon verschilt zeer veel van den vader; hij is een regtzinnig Theoloog, Professor aan de Luthersche faculteit van Theologie te Berlijn.

gieten, zich schikkende in dezen naar de vatbaarheid, naar de zwakheid zoo men wil, der goê gemeente. Pareau in zijne *Hermeneutica* [1]) toont opzettelijk de betamelijkheid, de nuttigheid, de noodzakelijkheid van zulk eene wijze, liefderijke schikking. Wij willen hier niet onderzoeken, met welk een naam men zulk eene onopregtheid eigenlijk moet bestempelen, maar slechts wijzen op de moeijelijkheid, daaruit ontstaande, om de Groninger denkwijs bij zulk eene spreekwijze regt te vatten. Doch hier komt ons de Duitsche eerlijkheid van Nitzsch te stade. Hij mogt in Duitschland zeggen, wat hij dacht; en het zeggen zonder windsels, zonder omwegen. Zijne voornaamste werken zijn: 1. *De revelatione religionis externa eademque publica.* Leipsig, 1808; 2. *De discrimine revelationis imperatoriae et didacticae*, in twee bundels uitgegeven, Wittenberg 1830.

Na deze opgave onzer bronnen, gaan wij het Christendom der Groninger school uiteenzetten.

„Het Christendom, zoo uiten zich de Hoogleeraars, „is die godsdienst, welke Jesus heeft gewild niet slechts, „maar welke Hij in de menschen opwekt en volmaakt" [2]).

„Hij heeft dezelve niet alleen geleerd, voorgeschreven, „door zijn voorbeeld aanbevolen; maar Hij bewerkt ze „en volmaakt ze in de menschen door zijne komst op „aarde, door zijne leer, zijn voorbeeld, zijnen dood voor „het heil der menschen, door zijn hemelsch leven en de

---

[1]) § XXXIII, 4, 5.

[2]) *Compendium*, § 9—12, (tweede uitgaaf).

„zorg voor zijne Kerk, in één woord, door geheel zijn „persoon en werk".

Immers „Jesus Christus, zelf allervolmaaktst, heeft „eene Christelijke Kerk gesticht, welker leden Hem gelijk- „vormig zouden worden, en derhalve onderling vereenigd, „zijn leven in zich dragen. Dit leven is de godsdienst „(*religio*) en wel de waarste (*verissima*), of volmaaktste „vereeniging van den mensch met God".

Ziedaar voorzeker schoone woorden; waaraan men zelfs gezonde, Katholieke denkbeelden zou verbinden. Maar woorden zijn bij de Groningers wel eens louter woorden, ijdele klanken. Wij moeten dus vooral naar hunne meening onderzoeken.

De Christelijke godsdienst, is, gelijk van zelf spreekt, het coëfficiënt van twee faktoren: Christus en den Christen; de godsdienst gaat uit van Christus, en is in den Christen. Welke is nu, volgens Groningen, de werking dier faktoren? Wat doet Christus, en wat doet de Christen, die Christelijk godsdienstig zijn zal? Wat doet Christus aan, en wat eischt Hij van dengene, welken Hij in zijne Kerk zal inlijven? Wij kunnen beide vragen zamenvatten in de ééne: Wie is Christen, volgens Groninger beschouwing?

De Groninger school antwoordt: hij is Christen „die in Christus gelooft en zijn gemoed alzoo aan God en Christus overgeeft, dat hij een Christelijk leven leide" [1]). Ook dit zijn weder oude woorden, maar wij moeten hierop niet te veel afgaan, gelijk wij even zeiden; wij moeten weder naar den zin vragen: wij moeten vragen: wat is het *Groninger gelooven*?

Verstaan de Groningers door *gelooven* wat het spraakgebruik er door verstaat: Christus erkennen als *Leeraar*

[1]) *Compendium*. § 23.

en als *Wetgever*, met goddelijk gezag bekleed? Hoofd en hart onvoorwaardelijk aan het gezag van Christus onderwerpen? Neen, dit is het Groninger gelooven niet. Christus is, volgens Groningen, noch Leeraar, noch Wetgever; Hij heeft geen gezag hoegenaamd, om onze overtuiging, onze handeling te binden.

Dat de Groninger Hoogleeraars geen verbindend gezag hoegenaamd aan den Zaligmaker toekennen, blijkt reeds uit de inrigting van hun *Compendium*. De *Dogmatiek* gaat de *Apologetiek* vooraf; zij behandelen, op hunne wijs, den inhoud der openbaring Gods in Christus, eer zij de werkelijkheid dier goddelijke openbaring, dus haar goddelijk gezag bewezen hebben; zij zeggen zelfs uitdrukkelijk (bl. 10): „het is bij ons niet noodig, dat de Apologetiek de Dogmatiek vooraf ga".

Zij geven ook den grond aan, waarom dit bij hen niet noodig zij; het is, gelijk zij zeggen: „omdat wij van gelooven tot begrijpen voortgaan". Als men ooit met de menschelijke taal den spot kan drijven, dan doen het hier de Professoren. Zij durven zeggen, dat zij, „van gelooven tot begrijpen voortgaan", op hetzelfde oogenblik, dat zij het geloof, wat het spraakgebruik door geloof verstaat, vernietigen, door de inrigting zelve huns *Compendiums*, alsmede door het begrip, dat zij § 18 gegeven hebben van hunne *Dogmatiek*.

Inderdaad, wat geeft de inrigting huns *Compendiums* duidelijk te kennen? Dat zij geene dogmen, geene stellingen van leere aannemen, *omdat* die door God in Christus geopenbaard zijn; dat zij niet gelooven op gezag der openbaring; zeggen wij het vlakweg: zij geven hiermede duidelijk te kennen, dat zij *niet gelooven*. Immers zou hunne Dogmatiek *geloofsleer* zijn, dan moest de Apologe-

tiek voorafgaan, om de goddelijkheid, dat is, de geloofwaardigheid hunner geloofsleer te betoogen.

Hoe weinig de Groningers „van gelooven tot weten" voortgaan, blijkt vervolgens, gelijk wij even zeiden, uit hun begrip van Dogmatiek, hetwelk zij § 18 van hun *Compendium* geven. Het zal de moeite loonen, zoo wij den tekst dier paragraaf naauwkeurig vertalen. Hij luidt als volgt:

„De Christelijke Dogmatiek is het wijsgeerig onderzoek „aangaande de waarheid der Christelijke godsdienst.

„Nu kan echter met den naam van Dogmatiek nog niet „bestempeld worden de opsporing van datgene, wat Jesus „zelf of ook zijne Apostelen moeten geacht worden, „werkelijk nopens de godsdienst geleerd te hebben. *Dat „onderzoek is bloot historiesch*, hetwelk de Bijbelsche God„geleerdheid, geput uit de woorden van Jesus en de „Apostelen, onderneemt (*instituit*).

„De Christelijke Dogmatiek onderzoekt wijsgeerig naar „de bron der Christelijke godsdienst niet slechts, maar „doet dit ook met een wijsgeerig oogmerk (*consilio*).

„Naar de bron der Christelijke godsdienst, welke Jesus „Christus zelf is, onderzoeken wij in de Dogmatiek der„wijze, dat wij zelven zien en toonen, wat werkelijk in „Jesus Christus geopenbaard zij van God, van den mensch, „en 's menschen vereeniging met God, en wat werkelijk „door Jesus Christus gedaan (*praestitum*) zij, om die ver„eeniging te bewerkstelligen en te volmaken.

„Wij onderzoeken voorts met dit oogmerk, om in te „zien en aan te wijzen, dat hetgeen in Jesus Christus „geopenbaard wordt, waar is, en dat mitsdien de gods„dienst, welke door Jesus Christus wordt opgewekt, aller„waarst (*verissima*) is. *Voor waar echter houden wij dat-*

„*gene, wat wij zelven gevoelen en inzien kunnen, dat „overeenkomstig is met den allezijds regt gekenden aard „van God, van den mensch en van de vereeniging, (be- „trekking) welke tusschen God en den mensch plaats heeft.*

„Derhalve onderzoekt de Christelijke [zegge: Groninger] „Dogmatiek én *wat* in zake van de Christelijke godsdienst „waar zij, én *waarom* het blijke, waar te zijn. Zij onder- „zoekt beide (stukken) door middel van de rede, welke „door philosoferen *dat* uit de geschiedenis tracht in te zien, „*dit* uit den aard der zaken zelven".

Ziedaar dus Groninger Dogmatiek; ziedaar, dat de Groningers niet gelooven. Immers zij zoeken „wat er in de Christelijke godsdienst *waar* zij"; zij zoeken, wat er in Jesus Christus waars geopenbaard zij; en wat nemen zij als *waar* aan in de openbaring? Datgene, wat met hunne vooraf opgevatte, godsdienstige begrippen overeenkomt; datgene enkel „wat *zij zelven gevoelen en inzien kunnen* als overeenkomstig met den allezijds regt gekenden aard van God, van den mensch en de betrekking tusschen God en mensch". Hen geldt mitsdien het woord des Heeren, 'twelk Hij sprak tot Thomas: „Omdat gij mij gezien hebt, Thomas, gelooft gij" — maar niet de bijgevoegde zaligspreking: „zalig die niet zien, en toch gelooven" [1]). Of liever, ook het eerste is niet op hen toepasselijk; Thomas werd althans geloovig: zij blijven ongeloovig; wel niet met betrekking tot de verrijzenis des Heeren, maar met betrekking tot de meeste andere, hoogste waarheden, door den Heer verkondigd.

Ik weet wel, dat zij hun niet-gelooven trachten te verbloemen. In deze zelfde paragraaf voegen zij, in kleiner

[1]) Joan. XX, 29.

schrift, er bij: „Wij geven aan de philosoferende rede „minder dan de Rationalisten, ja zelfs dan de Supranatu- „ralisten, (d. i. regtzinnigen;) wij vermeenen, dat men aan- „gaande de bron der Christelijke godsdienst, welke Jesus „Christus zelf is, niet op wijsgeerige gronden vooraf mag „vaststellen, maar dat men Hem door middel van de rede „zoeken moet, gelijk Hij ons door God is gegeven, en „diensvolgens in de geschiedenis verschijnt; wijders zich „beijverende, om door behulp van dezelfde rede in te zien, „dat hetgeen wij daar geput hebben waar is, door behulp „dier zelfde rede, welke zoowel langs andere wegen, als „ook voornamelijk door de Christelijke godsdienst zelve in „ons is ontwikkeld". Zoo zeggen zij, en weten zeer goed wat zij zeggen; want zij hebben eerst dien „ons door God gegeven en in de geschiedenis verschijnenden Christus" zoo veranderd „door middel hunner rede," dat hunne rede er in kan *vinden*, wat zij zelve goedvindt er te „zoeken". Die kleine schrift spreekt dus de groote schrift niet tegen.

Ik zeide: zij hebben Jesus Christus, die ons door God gegeven is en diensvolgens in de geschiedenis verschijnt, verminkt, veranderd. Deze beschuldiging vereischt bewijs; wij gaan het bewijs dus leveren.

Ja, de Groninger Hoogleeraars hebben onzen Heiland wel veranderd; zij hebben Hem *het leerend en wetgevend woord* ontnomen, zij houden eenen *stommen Christus* over.

Wij hebben even nog van hen gehoord, dat zij „Jesus Christus zelven" de bron der Christelijke godsdienst noemen; maar wie is die Christus van de Groninger Hoogleeraars?

Jesus en *Christus* is, volgens hen, wel dezelfde, maar niet hetzelfde. Jesus strekt zich verder uit, dan Christus; in *Jesus* moet men den *Christus* onderscheiden. Jesus is de

stichter van de Christelijke godsdienst, in Christus is de goddelijke openbaring. Immers men moet, volgens hen, ook de Christelijke godsdienst niet verwarren met de openbaring Gods in Christus. Tegen deze verwarring ijvert hun voorganger, Nitzsch, gedurig.

Jesus is de historische persoon, waarin de door God gegeven Christus leefde; uit Jesus' leven kennen wij dus Christus; in Jesus openbaart zich Christus, in Christus openbaart zich God. Hoe moet men dit verstaan? Christus is de persoonlijkheid van Jesus, in zooverre „die persoonlijkheid is daargesteld door God", gelijk het de heer Witkop uitdrukt [1]); waar echter die persoonlijkheid *zelve* leeft, denkt, gevoelt, spreekt, leert, daar is ze aanstonds *Jesus*. Dit wil ook Professor Pareau zeggen, als hij zich uit in dezer voege: „de hoofdzaak in zijne geheele verschijning is een *oorspronkelijk* werk van God; geen natuur noch menschenwereld konde zulk een persoon en zulke lotgevallen daarstellen" [2]); Jesus' leven echter, Jesus' leer b. v. is slechts uit het „oorspronkelijke" *afgeleid*.

Deze onderscheiding geeft den sleutel tot het regt verstand der Groninger „beschouwingswijze van de openbaring Gods in Christus", welke zonder deze moeijelijk te vinden sleutel een geheim zou blijven voor redeneerkunde en zielkunde beide.

Omtrent het klare „begrip van Gods openbaring in Christus", heeft zich Professor J. F. van Oordt zeer verdienstelijk gemaakt. Hij had de stoutheid, van tamelijk ronduit te zeggen wat hij dacht. Hij gaf twee opstellen in het tijdschrift *Waarheid in liefde;* het eerste [3]) met het opschrift:

---

[1]) *Waarheid in liefde*, 1841, IV.
[2]) *Waarheid in liefde*, 1838, IV.
[3]) Jaargang 1838, II.

„Wat is openbaring van God in Jesus Christus, volgens de Evangelische Schriften?" het tweede met den titel: „Wat is de leer van Jesus en de Apostelen, in betrekking tot de openbaring in Christus gegeven [1])?" De slotsom zijner betoogen is, dat men „de leer van Jesus en de Apostelen wel moet onderscheiden van de openbaring Gods in Christus"; „de openbaring is in de daadzaak van de zending en verschijning, in den geheelen persoon van Christus, den Zoon van God [2]), in wien wij den Vader aanschouwen"; „*van die openbaring echter maakt Jesus leer geen deel uit*". Dit is wel duidelijk genoeg; de Hoogleeraar echter wenscht het nog duidelijker te maken in eene kantteekening. „Men „meene niet," zegt hij, „dat wij, in strijd met deze be- „wering, de woorden en in zoover ook de leer van Jesus „opnemen onder de daadzaken zijner verschijning, en alzoo „met de ééne hand geven, hetgeen wij met de andere namen. „In woorden niet minder dan in daden is Jesus [let wel, „lezer, *Jesus*] kenbaar, en openbaart Hij zich zelven als „den eenigen, den goddelijken, den Zoon, in wien de „Vader zich openbaart, zoodat wij zoowel in zijn spreken „Gods beeld hooren, als het in zijn handelen aanschouwen. „Maar geheel iets anders is dit, dan in zijne leer, en het- „geen Hij omtrent God gezegd heeft, de eigenlijke in Hem „gegevene openbaring Gods te vinden".

Zoo krijgen dus de Groningers wat hun vlijt: een *stommen Christus* als „openbaarder Gods", gelijk van Oordt Hem noemt. Maar wat zullen zij nu doen met den *sprekenden Jesus?* Zij wijzen Hem een anderen post aan: den post van *onderwijzer*, van *aanwijzer* der openbaring Gods

[1]) *Waarheid in liefde*, 1839, IV.

[2]) De Groningers willen hiermede altoos zeggen: *niet* den Zoon van God.

in Christus. Dit heeft de Zaligmaker aan het tweede opstel van van Oordt te danken. „De leer van Jesus en de Apos-„telen is eene *aanwijzing* van hetgeen God in Christus „geopenbaard heeft, ten einde die openbaring regt gezien, „verstaan en aangewend zoude worden. Deze leer is een „*onderwijs*, gewijzigd zoo door het eigendommelijke van „hen, die het geven, als naar de vatbaarheid en behoefte „van hen, aan welke het gegeven werd, en daardoor èn „verschillend èn voor hunnen tijd".

De leer van Jesus kan derhalve ons geloof niet binden, onze opvatting van de openbaring in Christus niet met gebiedend gezag bepalen; de leer van Jesus is slechts *onderwijs*, slechts *aanwijzing*, en dat nog wel voor min begaafde kijkers. Ik zeg „kijkers", want de Hoogleeraar is hoogelijk ingenomen met een beeld, waardoor sommigen de Christelijke openbaring hebben voorgesteld, van eene printafbeelding, van eene schilderij. „In Jesus Christus [let wel, lezer, Jesus en Christus bij elkander] is, zegt hij, „als „in eene schilderij of eenen spiegel, Gods hoogste open-„baring. Daar kan niets toe- en niets afgedaan worden. „Intusschen Jesus zelf heeft op onderscheidene wijze ge-„leerd, en niet het minst [d. w. z. vooral] aangaande Gods „openbaring in Hem zelven. De Apostelen nog meer. Zij „hebben de afbeelding niet slechts vertoond, maar ook „onderscheidenlijk aangewezen, wat in die afbeelding te „zien, d. w. z. wat in Christus geopenbaard is. Wat is „hunne leer dus anders dan aanwijzing en verklaring? Zij „openbaart niet, zij leert zien wat er geopenbaard is". Alzoo de Christelijke openbaring is eene schilderij; ieder moet er zelf op kijken; Jesus echter staat er bij te wijzen, ook de Apostelen staan er bij te wijzen; niet opdat wij slechts door hunne oogen kijken, maar om ons te leeren kijken, om

ons kijken voor te lichten. „Daarom", zoo vervolgt van Oordt, „is hun onderwijs voor alle tijden ook voor ons „van onberekenbare waarde en van het meeste gezag, na- „melijk tot het regt verstand en de ware aanwending van „het Evangelie".

De Hoogleeraar spreekt hier, voor de leus, nog van *gezag*, maar hij haast zich er bij te voegen: „tot het regt verstand en de ware aanwending van het Evangelie"; nog duidelijker zegt hij aan het slot zijns opstels, dat men „het gezag van Jesus en de apostelen hun moet „voorhouden, die door gezag alleen zich laten leiden tot „het geloof", d. w. z. dat Jesus' leer gezag heeft zoo- veel men verkiest Hem toe te kennen, niets meer, nog minder: of, ronduit gesproken: *geen gezag*.

Inderdaad, van welken aard het gezag is, dat de Hoog- leeraars Jesus toekennen, is uit het bovenstaande reeds genoeg gebleken, en kan nog verder blijken uit het vol- gende. Zij zeggen letterlijk [1]): „Het is, zeker, de taak „des Dogmaticus, zelf door redenering te onderzoeken en „te toonen, wat werkelijk in Jesus Christus geopenbaard „zij, en wijsgeerig te begrijpen en te wijzen, waarom het „waar zij; maar hij komt toch ook daartoe, voorbereid „door andere godgeleerden, inzonderheid door de leer van „Jesus en deszelfs Apostelen; en indien hij ook al over- „tuigd is daartoe te zijn gekomen, zal hij toch gaarne „zijn onderzoek bevestigen door gener en vooral dezer „(Jesus en de Apostelen) uitspraken. Daarom worde in „elk bijzonder stuk der Dogmatiek de leer geraadpleegd, „welke van Jesus af door het verloop der eeuwen te „voorschijn werd gebragt, opdat blijke, wat bereids ge-

[1]) *Compendium*, § 21.

„daan zij, wat nog te doen overig". Hieruit kan een blinde zien, welke plaats de leer des Heeren bij de Groningers beslaat: ze wordt gerangschikt onder die van andere godgeleerden, slechts dat zij hier vooraan staat: Jesus heeft eene stem in de beraadslaging, geenszins in de beslissing; in de beslissing blijft elk Groninger, wat hij volstrekt zijn wil „onafhankelijk", „zelfstandig"; ieder Groninger „staat zelfstandig naast" Jesus, naar eene thans geliefkoosde uitdrukking.

In één stuk der Dogmatiek zeggen de Hoogleeraars bijzonder gewigt te hechten aan Jesus' uitspraken, namelijk in de „Christologie", gelijk zij 't noemen. Dat echter dit gewigt alleen de balans geenszins doet overslaan, dat dit gewigt niets is, 't welk naar afdoend gezag zweeme, blijkt wederom overduidelijk uit hunne woorden zelven. „Gelijk „wij, om alle voorname mannen b. v. Socrates, Plato, „Moses, Mohammed te kennen, voor alles vragen, wat „zij zelven van zich getuigd hebben uit hun bewustzijn, „vervolgens onderzoekende, of hun leven aan dit hun „bewustzijn beantwoorde; zoo moeten wij inzonderheid, „om Jesus Christus, den allergrootsten ver, te ken„nen, met zijne eigene uitspraken over Hem zelven „aanvangen, want Hem, zoodanig en zoo groot, kan nie„mand zóó kennen, als Hij zelf" [1]). Jesus' woorden over Hem zelven leveren ons dus, volgens Groningen, de beste oorkonde. Hij was het naaste aan de bron: ziedaar alles. Wij moeten, in het voorbijgaan, den lezer verzoeken, dat hij zich niet gelieve te ergeren, als hij den Godmensch Jesus Christus in éénen adem ziet genoemd met Moses, met grooter Heidenen, ja, met den leugenprofeet Moham-

[1]) *Compendium*, § 24.

med. Wie de Groningers, het Groninger Christendom wil leeren kennen, moet zich dat grievend gevoel getroosten.

Door dit alles zou men ligtelijk tot het vermoeden komen, dat de Groningers de leer onzes goddelijken Meesters *niet* als *waar* erkennen, en ik durf werkelijk niet zeggen, of hij, die dit vermoedde, mis zou tasten, waarheid in den waren zin verstaande. Immers de Hoogleeraars stellen, dat de leer des Zaligmakers is „eene tijdelijke uitlegging, of aanwijzing van de openbaring Gods in Christus"; eene uitlegging geschikt voor, en daarom geschikt naar zijne tijdgenooten [1]). Men kan dit tweevoudig opnemen. Bedoelen de Hoogleeraars hiermede, dat Jesus' leer gewijzigd, geinfluenceerd werd door den tijdgeest? Of dat Jesus zijnen leertrant naar zijne tijdgenooten, naar den tijdgeest wijzigde? Duidelijker: dacht Jesus in den geest van zijne tijdgenooten? of dacht Hij niet, maar sprak Hij slechts in hunnen geest? De Groningers zijn somtijds met opzet duister, maar dat zij het verstaan in beide zinnen, geven zij, mijns inziens, hier en daar niet onduidelijk te kennen. Zoo zeggen zij: „Reeds uit de geschiedenis bleek ten deele, wat duidelijk in den aard der zake ligt, dat eene voor onzen tijd passende Dogmatiek niet kan gevonden worden in de theologie van Jesus Christus en diens apostelen, vermits deze slechts bevat leerstellige denkbeelden, en die nog voorgesteld overeenkomstig hunnen tijd" [2]). In gelijken zin uitte zich hun ambtgenoot, thans te Leiden: „Het onderwijs van Jesus en de Apostelen is gewijzigd, zoo *door* het eigendommelijke van hen, die het geven, als *naar* de vatbaar-

[1]) *Compendium*, bl. 48.
[2]) *Encyclopaedia*, § 103, (tweede uitgaaf).

heid en behoefte van hen, aan welke het gegeven werd". Is derhalve Jesus' leer niet waar? Wel zeker, is ze waar, geven zij ten antwoord, doch waar voor zijnen tijd, of liever: waar is Jesus' leer, omdat ze was voor zijnen tijd. Immers, zeggen zij, „wij houden dat voor waar, wat wij zelven gevoelen en inzien kunnen als overeenkomstig met den allezijds regt gekenden aard van God, van den mensch, en 's menschen betrekking tot God": en Jesus leerde alzoo waarheid, wijl zijne leer geschikt was voor en naar zijne en hunne opvatting.

Dit Groninger begrip van *waarheid* moet men wel in 't oog houden, ten einde men begrijpe, hoe van Oordt regtzinnig Groningsch konde schrijven in zijn tweede opstel: „De leer van Jesus en de Apostelen is ook voor „alle tijden eene ware, en ook bij alle vorderingen steeds „de eenige *geheel zuivere* uitlegging der openbaring Gods „in Jesus Christus. Want Jesus zelf was de Zoon van „God, de eenige onfeilbare Meester. Zijne Apostelen staan „ver boven anderen, als door Jesus zelven gevormd en „met zijnen geest bezield. In hunne leer is, bij alle ver- „scheidenheid, dezelfde geest als in die van hunnen Meester. „Het zelf inzien in de openbaring neemt de waarheid der „leer niet weg, het verheft haar veeleer. Dit is niet in „strijd met het betoogde, dat hun onderwijs eigenlijk voor „hunnen tijd was. Eene naar de vatbaarheden en behoeften „der menschen gewijzigde leer, is geene valsche leer. En er „zijn behoeften aan allen gemeen, wier vervulling in Christus „de leer van Jesus en de Apostelen voor alle tijden aan- „wijst. Zoo is die leer de toetssteen voor alle tijden, of men „de openbaring regt inziet en verstaat. Men mag, ja, men „moet voortgaan, maar in denzelfden geest als Jesus en de „Apostelen". Men ziet, wat de Groningers al kunnen zeg-

gen, terwijl zij Groningsch blijven denken. Wil men nog sterker *woorden?* Men hoore den heer Witkop, die een opstel *Waarheid en liefde* [1]) in dezer voege sluit: „Jesus' „leer blijkt nu te zijn *oorspronkelijk*, in zooverre zij niet uit „de ideeën van anderen was afgeleid, maar eene vrucht van „zijn eigen geest, een product van de hem oorspronkelijk „inwonende kracht; *redelijk*, daar hij in het bezit zijnde eener „reine rede, uit de bron zijner eigene persoonlijkheid, al „wat volmaakt en redelijk mag genoemd worden, putte; „*goddelijk*, dewijl zijne persoonlijkheid wel eene menschelijke, „maar tevens eene goddelijke [2]) is; *onfeilbaar*, dit blijkt uit „het boven aangewezene; maar *niet volledig*, want door „Jesus' leer voorgelicht, heeft de menschelijke rede uit zijne „persoonlijkheid en uit de schepping nog meer en nieuwen „voorraad van christelijke ideeën geschept, en zal en moet „zij dat nog bij voortduring doen. De persoonlijkheid van „Jesus is het blijvende, objectieve in het Christendom. Eene „beschouwing van Jesus' leer als uitvloeisel zijner persoon- „lijkheid kan dan ook eene bijdrage leveren voor de Apo- „logetiek des Christendoms in onze dagen". Welke uitdruk- kingen! Maar men moet de uitdrukkingen dezer heeren niet „au pied de la lettre" nemen. Wanneer van Oordt zegt, „dat Jesus' leer ook voor alle tijden eene ware, ja, de eenige geheel zuivere uitlegging is der openbaring Gods in Christus", dan bedoelt hij niet hiermede, dat de leer van Jesus *de* ware is voor alle tijden, noch, dat die „eenige onfeilbare Meester" gezag heeft om ons geloof te binden; integendeel, de waarheid, welke Jesus leerde, kan

[1]) 1841, IV.

[2]) Jesus wordt door de Groninger school een goddelijk persoon genoemd, gelijk ieder mensch een goddelijk persoon is; slechts is Hij iets hooger. Zie ten bewijze o. a. *Compendium*, bl. 85.

en moet nog warer (*verior*) worden; „wij kunnen, ja, wij moeten voortgaan, mits in denzelfden geest als Jesus"; Jesus' geest: ziedaar het eenig zuivere voor alle tijden (wat echter die geest van Jesus is, dat vergeten de Groningers ons bepaaldelijk te zeggen. En geen wonder: een geest heeft vleesch noch been, men heeft er alzoo geen vat aan; een geest is een goede Proteus, en dien heeft Groningen van noode.) Eveneens, als Witkop de leer des Heeren „goddelijk" noemt, moet men dit niet opvatten, alsof „Jesus ware de overbrenger van begrippen en voorschriften, die Hij in den hemel had ontvangen"; neen, Witkop zelf verbiedt het, hij verstaat het slechts in dien zin, zegt hij: „dat Jesus alles wat Hij bezit, is en vermag, van God afleidt, en derhalve alles wat uit deze van God daargestelde persoonlijkheid voortvloeide, ook zijne laatste bron in God had"; in welken zin bijna dus ook Witkop zelf zijne Groninger gevoelens „goddelijk" zou kunnen heeten, want ook Witkop's persoonlijkheid is daargesteld van God, ja ieder mensch is „goddelijk" volgens Groningen, en wel in gelijken zin als „de goddelijke mensch Jesus Christus", gelijk zij den Zoon Gods, eershalve zeker, dikwerf noemen. Deze vergelijking maken wij niet spotswijze, ze is in allen ernst uit des schrijvers eigen koker. Immers, „hij gaat uit", aldus verklaart hij zelf bij den aanvang zijns opstels, „van de veronderstelling, dat Jesus' persoonlijkheid de bron van zijne leer was, maar niet de eenige (bron). Zoo is ook bij ons menschen onze persoonlijkheid *bron* van onze leer, in zoover die persoonlijkheid deel van Gods schepping is, en *middel*, in zoover wij daardoor, in het bijzonder door ons kenvermogen, uit andere bronnen putten". Daarom noemt hij Jesus' leer „onfeilbaar" „als uitvloeisel zijner persoonlijkheid", „als

uitdrukking zijner bewustheid"; immers ook onze zelfbewustheid is een onfeilbaar kenmerk der waarheid, of *criterium veritatis;* wat wij ons bewust zijn, daaraan kunnen wij niet twijfelen.

Alzoo de onafhankelijke, zelfstandige hoogleeraars en discipelen erkennen Jesus' leer, voor zoover die uitdrukking is zijner zelfbewustheid, wel niet als deel der openbaring, maar toch als dezer reinste kenbron. De overige leer des Heeren echter, welke Hij niet uit zijne „persoonlijkheid", uit zijne zelfbewustheid heeft geput, heeft bij hen niet hetzelfde aanzien; dit overig gedeelte zijner leer zullen zij niet bestempelen met de weidsche titels van „oorspronkelijk", „redelijk", „goddelijk", „onfeilbaar", „voor alle tijden waar"; zij spreken er niet van in hunne Dogmatiek, en waar zij elders er van spreken, erkennen zij in dit gedeelte van de leer des Heilands minder *leer*, dan wel *leerwijze*, of voertuig van zijn *onderwijs* (niet *leer*) aangaande zijne persoonlijkheid. Zij kunnen namelijk dit laatste onderwijs gerustelijk als waar voor alle tijden aanprijzen, schoon eigenlijk geschikt voor Jesus' tijdgenooten, en voorgesteld naar dezer vatbaarheid en behoeften; immers wat de Heer geleerd heeft nopens zijn persoon, dat Hij waarlijk God en mensch is, dat Hij zijn vleesch zou geven voor het leven der wereld, zijn bloed vergieten voor ons menschen, enz., dit kunnen de Groningers, door onnatuurlijke, valsche uitlegging zijner woorden, altoos nog fatsoeneren naar hunne eigene begrippen. Het fatsoen toch van de leer, of van het onderwijs des Heeren was, volgens hen, enkel voor zijne tijdgenooten: naar dien regel kan er niet weinig gedaan. En in dit *her*vormen of *ver*vormen zijn zij dan ook, wij mogen hun dezen lof niet onthouden, werkelijk meesters. Wie zich hiervan

wenscht te overtuigen, leze in hunne Dogmatiek, hoe zij de ware Godheid onzes Heeren, de verzoening door het bloed zijns kruises, de Godheid en persoonlijkheid des H. Geestes, kortom alle hoofdleerstukken van het Christendom behendig uit de leer van Jesus weten weg te vormen — voor ongeloovige en oppervlakkig ziende oogen. Zij redeneren dus uit Jesus' leer de leer van Jesus weg, maar altoos — dit spreekt van zelf — „in den geest van Jesus".

Edoch, waar andere leerstellingen in de gewijde schriften voorkomen, baatte hun dit nieuwsmeden weinig: om die uit den weg te ruimen, stond hun geen ander middel meer ten dienste, dan eenvoudige verwerping. Zij moesten dus daartoe verstaan, maar tevens eenen glimp aan die verwerping geven. Een schoonen glimp bood hun het woord *opvoeden*, *onderwijzen*. Een goed opvoeder, een goed onderwijzer moet aanknoopen aan de begrippen zijner kweekelingen; hij moet zich naar hen schikken, tot hen afdalen. Nu, zeggen de Groningers, dit moest Jesus ook doen; Hij deed het mitsdien werkelijk; zijne leerwijs is veeltijds „*accommodatie*", wel „niet in den zin van schik-„king naar de dwalingen zijner tijdgenooten; dit viel in „den heiligen Jesus niet; maar in zoover Hij zich schikte „naar den dwalende, niet naar de dwaling" [1]).

Hiermede is nu eene ontzaggelijk wijde deur geopend, waar alles gevoegelijk door kan, wat de Groningers niet verkiezen te gelooven. Vraagt in het Evangelie iemand den goddelijken Meester: „Heer, zijn het weinigen die zalig worden?" en antwoordt Jesus: „Dingt er naar, om in te gaan door de enge poort, want velen, ik zeg het u,

[1]) *Waarheid in liefde*, 1842, I.

zullen trachten binnen te komen en het niet vermogen", gelijk wij lezen Luc. XIII, 23-31 — dan is dit „ingaan in den geest van zijne tegenstanders"; want — volgens Groningen, worden allen zalig. Vragen Hem de phariseërs: „is het een man geoorloofd, van zijne vrouw te scheiden om alle reden?" en antwoordt hun de goddelijke Leeraar: „Wat God verbonden heeft mag de mensch niet scheiden," enz. — gelijk wij lezen Matth. XIX, 3—12 — dan is dit „ingaan in den geest van zijne tegenstanders", want — volgens Groningen, is de echtscheiding wel geoorloofd. Wie meer proeven hiervan wil, leze het betoog van Sonius Swaagman, zoo even door ons aangehaald. Genoeg in deze „opvoeding", vooral in deze „accommodatie" vond de Groninger-school, wat zij behoefde: het middel om Jesus' leerstellingen goedschiks te verwerpen en toch „voort te gaan in denzelfden geest als Jesus en de Apostelen", zooals de school het altoos in den mond heeft.

Uit dit betoogde zal nu wel gebleken zijn, wat wij boven beweerden, dat de Groninger-school den ons door God gegeven Christus heeft veranderd; Hem zijn leerend en wetgevend woord ontnomen; dat zij een *sprekenden Jesus* heeft, maar eenen *stommen Christus*.

Alzoo „de leer van Jesus" maakt geen deel uit van de Groninger „openbaring Gods in Christus"; Jesus oefent geen het minst gezag als Leeraar; Hij is slechts aanwijzer, *onderwijzer*. Nitzsch, de aartsvader van de school, drukt zijne en dus hare „beschouwingswijze" duidelijk aldus uit: „Jesus onderrigtte zijne leerlingen én door zijn spreken én door zijn voorbeeld zóó, dat zij ten laatste de waarheid zelven konden inzien en zich zelven leeren" [1]). Het-

[1]) De *revelatione religionis externa eademque publica*, bl. 18.

zelfde vindt men bijna woordelijk *Compendium*, bl. 12. Jesus wijst dus slechts op zijne stomme persoonlijkheid, want in deze is de openbaring. De lezer is misschien begeerig te vernemen, wat die „persoonlijkheid" bij de Groningers wel is? Witkop geeft bescheid in dezer voege: „Jesus persoonlijkheid, daartoe behooren al zijne geestes-„krachten en vermogens, zijn aanleg en zijne geaardheid, „zijne werken, zijn lot, zijne opstanding en verheerlijking, „ook zijne leer als uitdrukking zijner bewustheid, *niet* als „aanwijzing voor anderen". D. w. z. tot Jesus' persoonlijkheid, tot den Christus in Hem, behoort al datgene, wat „van God is daargesteld", wat „een oorspronkelijk werk" van God is, gelijk wij boven hoorden; Jesus' leer is Jesus' eigen maaksel, maar, gedeeltelijk uit zijne van God daargestelde persoonlijkheid getrokken, uitdrukking zijner bewustheid zijnde, is zij in zoover eene *kenbron* der openbaring, niet echter deel der openbaring zelve.

Tot den persoon van Jesus rekenen de Groningers zijne geheele geschiedenis, mitsgaders de geschiedenis der Kerk, door Hem gesticht, waarin Hij voortleeft; en, de lezer merke het wel op, die geschiedenis niet slechts als Jesus' werking en verschijning, maar ook als tegenwerking van het menschdom. De Groningers geven ons mitsdien toch iets, als schadeloosstelling voor de ontnomen goddelijke leer des Zaligmakers, tot deel der goddelijke openbaring. En wat is dit iets, 'twelk zij ons geven?... Zij geven ons als deel der openbaring Gods in Christus: — de menschelijke boosheid, de menschelijke zonde; de verblinding en ondankbaarheid der Joden; het verraad van Judas; de verloochening van Petrus; de woede van een Saulus; al de gruwelen in de geschiedenis der Kerk voorkomende; dit zijn Groninger bronnen van de openbaring Gods in Christus

Menigeen van onze lezers voert ons misschien tegemoet, dat in zulk eene zaak geene scherts te pas komt; maar wij schertsen waarlijk niet. Het is in allen ernst, dat de Hoogleeraars van deze bronnen spreken; al wat wij hier als bronnen hunner openbaring opnoemden, hebben wij uit hun *Compendium*. Men moet daaruit, zeggen zij, „des menschen bedorven toestand leeren kennen; des menschen toestand wordt daarin „geopenbaard". Men zie de uiteenzetting o. a. bl. 80, 104—108 van hunne Dogmatiek.

Uit dit alles zal nu duidelijk zijn geworden, waarin de Groningers de „openbaring Gods in Christus" stellen; namelijk in *stomme daadzaken*, in de „daadzaken zijner zending en verschijning", gelijk ze het gaarne uitdrukken. Dezen vorm van openbaring hebben zij als noodzakelijk vastgesteld *a priori*, en zij hadden daarvoor op hun „standpunt" hunne redenen, gelijk wij later zullen toonen. „*Openbaren*, zeggen zij, is het werk van God, als Hij „spreekt in daadzaken; *leeren*, het werk van een Apostel „(ook van Jesus) als hij aanwijst, wat in die openbaring „te zien is; *weten*, het voorregt der christenen, die daar„door eene overtuiging erlangd hebben" [1]). Het moet zoo zijn: de Groningers willen het: God moet zich daarnaar rigten; Hij mag geen gezant zenden, met verbindend gezag, om ons geloof te eischen. De openbaring Gods in Christus moet de openbaring in „natuur en menschenwereld" volgen en gelijken, moet dus stom zijn in gelijken zin als deze stom is. Dan behoeft men niet te luisteren, om vervolgens te gelooven; men laat de openbaring spreken, wat men zelf haar in den mond legt. Zoo blijft men meer

[1]) *Waarheid in liefde*, 1844.

„onafhankelijk", meer, of geheel en al „zelfstandig", ook tegenover God en Christus.

(Het vervolg in de naaste aflevering.)

WO IST BABEL?

SENDSCHREIBEN AN IDA GRAFIN HAHN-HAHN,

VON

DR. AUG. EBRARD, ORDENTL. PROF. DER REF. THEOLOGIE ZU ERLANGEN.

Wel moet de bekeering der gravin Hahn-Hahn van gewigt zijn, en deze begaafde schrijfster gevoelige slagen aan 't Protestantisme toebrengen, daar niet alleen dit de wel bekende kreten doet hooren, maar zelfs het daarmede naauwverwante liberalisme is ter hulp geschoten. Terwijl eene menigte van pamfletten, als zoo vele blaffende honden, de edele amazone zijn nagevlogen, heeft het Beijersch gouvernement haar den toegang gesloten, en beslag op hare schriften [1]) gelegd. Wat kracht is er toch in de fiks uitgesproken waarheid!

Om het gezegde eenigzins te staven, willen we onze

[1]) Wij vernemen met genoegen, dat hare beide werken: *Von Babylon nach Jerusalem* en *Aus Jerusalem*, in 't Nederduitsch vertaald en door den Boekh. Sladoot, te Groningen, zullen uitgegeven worden.

lezers eens met een dier pamfletten bekend maken. Het draagt ten opschrift: *Waar is Babel?*

Wie heeft het geschreven?

Een hoogleeraar in de Theologie te Erlangen, een man van zekeren naam en aanzien, die eene dogmatiek, eene wetenschappelijke kritiek van het Evangelie en zeker nog wel meer heeft uitgegeven: Doctor Johann Heinrich August Ebrard. 't Is onbegrijpelijk veel eer, zulk eenen man tot zijnen bestrijder te hebben, zelfs als men Ida Hahn-Hahn heet. De hoogleeraar weet dat, en zoo er ooit een oogenblik in zijn leven geweest is, waarop hij wenschte niet diegene te wezen, wie hij zich bewust is te zijn, zal het dat moeten geweest zijn, waarop hij 't noodig achtte, de pen tegen de genoemde gravin op te nemen. Immers hij zegt haar:

„Gij hebt der Evangelische Kerk den handschoen toege-
„worpen, en zijt als amazone voor de Roomsche Kerk op-
„getreden. Gij zult aan een theologant der eerstgenoemde
„veroorloven, den handschoen op te nemen, niet alsof uw
„geschrift van zulk een gehalte, of van zooveel gewigt
„was, uwe bewijzen zoo gepast waren, dat niet ieder chris-
„telijk handwerksman ze zou kunnen wederleggen, maar
„omdat uw naam zoo veelvuldig genoemd is, uwe geschrif-
„ten van uwe oude lezers uit verwondering, en van nieuwe
„uit nieuwsgierigheid zooveel worden gelezen, dat de be-
„tamelijkheid vordert zulke aanvallen niet geheel en al te
„ignoreren, even alsof men zich aan een antwoord niet
„wagen dorst".

Is het niet allerongelukkigst dat Doctor Johann Heinrich August Ebrard zich genoodzaakt ziet op te treden tegen eene vrouw!

Hoe is het pamflet geschreven?

De medegedeelde aanhef laat het reeds vermoeden. Men

lette eens op dien handschoen toegeworpen aan — de Evangelische kerk! bijzonder op den cynischen toon in zijn zeggen, dat een handwerksman het geschrift zou kunnen wederleggen, hetwelk een man als hij nogtans zelf wederleggen gaat! Dat is immers al te veel; en ook als de heer Ebrard datgene doet, wat een handwerksman wel zou kunnen, behoeft hij het toch op dezelfde wijze niet te doen en te spreken met zulke soort van kracht. Neen dat hadden we ons anders voorgesteld. We willen eens daarlaten, dat de ware magt edelmoedig is, wijl we eenigzins twijfelen, of de heer Ebrard haar wel bezitte; maar hij is toch een man van zekeren stand, een doctor, een hoogleeraar in 't hermelijn gedost, die, bij zijne ontmoeting met eene adelijke, hoog begaafde dame, u die humaniteit, dat spel van fijne manieren doet verwachten, dat, als de glimlach op het menschelijk gelaat, het eigenaardig kenmerk is van den geest. En hoe nu is zijn geschrift? — Om er eens voor goed op te antwoorden: 't is allergemeenst! 't is hans pompernikkel! 't is een zoo vervaarlijk bekkeneel als dat der hervormers. Zoo en niet anders raasden Luther, Carlstadt, Zwingel, Muncer, Calvijn [1]) en al de nieuwe apostelen tegen elkander, wanneer ze 't niet deden tegen de Kerk. De gravin had niet de Protestanten, maar het Protestantisme bestreden, en hóe zou zij hare eigene vrienden en aanverwanten willen beleedigen? Wat doet de heer Ebrard? Hij legt er zich op toe, om haar zelve te be-

[1]) Aldus liet Calvijn zich in zijn schrijven aan Joachim van Westphalen tegen de Lutherschen hooren: „De Lutheranen zijn wargeesten, zijn cyclopen zijn hoogmoedige reuzen, zijn dollen, domme beesten, wonderbaarlijkheden van verblinding en van onbeschaamdheid, zijn vervalschers, booswichten, lasteraars, menschen met wier onbeschaamdheid, stomheid, hoogmoed en onwetendheid niets te vergelijken is."

spotten, haar te verguizen en op het kwaadaardigst te wonden. Openlijk tast hij haar in hare eer, en spreekt tot de edele vrouw, zooals iemand, die zich zelven of het publiek eerbiedigt, niet zou spreken tot eene openbare zondares. We hadden wel gelijk met van hondengeblaf te gewagen. De reden, die hij er herhaaldelijk voor aanvoert, zijn hare romantische schriften; daar wordt alles op geladen. Maar die geven immers tot zulk spreken niet het minste regt, en toen de gravin ze schreef was zij — Protestant! Het baat altemaal niet. Als zij gewaagt van hare vorige onrust, van hare hersenschimmige plannen, van de verscheurdheid en uitputting haars gemoeds, roept de razende man haar toe: „neen, niet onrust maar on„tucht, niet hersenschimmige plannen, maar zielverder„vende ergernis, niet verscheurdheid en uitputting, maar „gewetenloosheid en bedorvenheid hadt gij moeten schrij„ven". Met buitengewoon groote letters laat hij drukken: „Gij hebt nog geene boete gedaan voor uwe groote zonden; „gij hebt naar de eerste, beste, gemakkelijkste gerust„stelling gegrepen, bij welke het vleesch vleesch blijven „kan". Wien meent de hoogleeraar met zulk spreken oneer aan te doen? Laat ons er een eind aan maken en aanhalen, wat hij zegt van het vroeger door ons medegedeeld geschrift, waarin zij hare bekeering tot de Katholieke Kerk verhaalt: „Zoo", dus roept hij uit, „zoo „maakt het geen neger, geen menschenvreter in Afrika, „wanneer hij door de dienst der evangelische missie tot „de kennis zijner zondige ellende gekomen is". — Zoo diep is dan de gravin in dat geschrift gedaald! Neger en menschenvreter! De hoogleeraar zou *kannibaal* geschreven hebben, maar dat heeft de kracht niet van *menschenvreter*. En dat zelfs is niet genoeg; 't is iets daar beneden. Want

hoe het uit te drukken, wat voor den hoogleeraar *Roomsch* beteekent? En de gravin, en zulk eene vrouw is nu Roomsch! Wee! wee! roepen de geesten, ze is Roomsch en knielt voor het kruis!

Met dat al is deze zwarte haat, dat vreeselijke knarsetanden, dat gapen en grijpen om te verscheuren en te verslinden, nog zoo afschuwelijk niet als de half weenende, half lagchende huichelarij, waarmede hij de niet meer Protestantsche vrouw van tijd tot tijd toespreekt. Hebt ge ooit het stuk gelezen, waarin de vrome Philips van Hessen, voornemens de veelwijverij in te voeren [1]), aan de vaders der hervorming uit teederen gewetensangst verlof vraagt om twee vrouwen te gelijk te hebben? Of ook waarin Luther, Melanchton, Bucer en vervolgens andere predikanten, aan dat opperhoofd van 't hen beschermend krijgsverbond, onder vele godvruchtige vermaningen, tot de misdaad verlof geven? Hebt gij daar dat zoete lofprijzen der deugd, en de godzalige woorden gelezen, waarmede ze 's vorsten scrupulen eindelijk wegnemen, terwijl ze onmiddellijk daarna het Katholiek geloof een Italiaansch, Spaansch, Paapsch, Turksch geloof noemen, naar hetwelk men van het overspel slechts eene kleine zonde maakt! Welnu, iets dergelijks, iets even afschuwelijks hebben de met bijbelteksten versierde zedepreken en vermaningen, die deze predikant doet aan eene vrouw, met het boosaardig oogmerk om hare eer te belasteren. O dat is verfoeijelijk! Dat gaat alles te boven! Dan nog liever het met slangen omkrulde hoofd zelf, dan zulk eene grins!

Maar wat wordt er dan door iemand die zóó schrijft

---

[1]) Dit was inderdaad zijn plan. Tot dat einde liet hij ook van Bucer een geschrift ten voordeele der polygamie vervaardigen, hetwelk onder den naam van Neobulus werd uitgegeven.

beweerd? Wat is de algemeene inhoud van zijn pamflet? Dat de Katholieke Kerk Babel is, het groote beest, de waterhoer, dronken van het bloed der heiligen; hetgeen ten laatste met veelvuldige aanhalingen uit de Apocalyps bewezen wordt [1]). Voorts dat het Evangelie eigenlijk daarin bestaat, dat God [zich zelven en het menschdom bedriegend] ons voor regtvaardig verklaart zonder dat we het daarom zijn. Het overige is ligtelijk te gissen. Aan dezen smeulenden haard, onder dezen ouden zwarten schoorsteen poogt de nijdige man zich te verwarmen; en daartegen nu, tegen dat wrakke wonderlijk kromme torenwerk is een zoo hevige windvlaag losgeslagen! Verbeeldt u de verwoesting, verbeeldt u den rook en de menigte van droevige vleermuizen daar eensklaps aan 't krijschen en vliegen in 't rond. Want hoe anders zullen we die verdraaijingen en vervalschingen, die leugens en lasteringen noemen, die door 't oude Protestantisme zijn uitgevonden, en thans weder van dezen doctor worden voor den dag gehaald.

Ten bewijze dat we niet overdrijven, zullen we, om zoo

---

[1]) De hoogleeraar is al zeer sterk op dat punt. Hij heeft er reeds lang eene bijzondere studie van gemaakt. „De gansche Reformatie", zegt hij in zijn *Christl. Dogmatik*, II, 736, „ging van de vaste overtuiging en het klare bewustzijn uit, dat Rome het apocalyptische Babel is; en bij de oud-gereformeerde schrijvers over Dogmatiek, geldt het zelfs als een geloofsartikel, dat in het 13e hoofdst. der *Openbaring* het Pausdom voorzegd is. *Constans est*, zegt Turretinus, *omnium Reformatorum et Protestantium fides, antichristum illum magnum* — met verwijzing op *Apoc.* 13 — *esse papam Romanum*..... Het wezen des Pausdoms bestaat daarin, dat het de aanbidding der menschen van Christus aftrekt op aardsche dingen, inzonderheid op Rome (*Apoc.* 13, *v.* 11); dat het de menschen door valsche wonderen bedriegt (*v.* 12), hen tot afgoderij, vooral tot beeldendienst verleidt (*v.* 14), de tegenstrevenden vervolgt (*v.* 14), en voorgeeft, dat het Gods hemelsch vuur op zijne altaren doet neêrdalen".

te spreken, geene vrije keuze doen, en aanvoeren wat hij van de hoofdzaak, van de leer der Katholieke Kerk aangaande 's menschen regtvaardiging zegt.

We zullen meer doen: we zullen daarbij toegeven, dat het den Protestanten moeijelijk moet vallen, de leer der Katholieke Kerk op dat punt wel te verstaan. Nemen we ten voorbeeld wat Marheineke zegt (*Christliche Symbolik*, S. 139—150): „De Katholieke Dogmatiek leert, gelijk de „Protestantsche, dat de gevallen mensch alleen door de „verdienste van Christus van God kan begenadigd worden; „den grond onzer genade-verkrijging vindt de een, zoowel „als de andere, alleen in de verdienste van Christus — „en het was altijd met onregt, dat de polemiek aan haar „[aan de Katholieke Kerk] tegenwierp, dat 's menschen „eigen werken zonder de goddelijke genade, reeds eene „verzoenende kracht en waarde hadden voor Gods gerigt. „Maar met regt wordt aan de Katholieke Kerk de leer „toegeschreven, dat God *ook* naar de wijze ziet, op welke „de mensch van zijne eigen krachten gebruikt maakt, en „dat het zien daarvan (*diese Rücksicht*) bij God ook een „beweeggrond, ja de *conditio sine qua non* is (Can. 11)". Hetgeen Marheineke daar zegt, als werd deze leer met regt aan de Kerk toegeschreven, is bezijden de waarheid. Nooit heeft de Kerk geleerd, dat 's menschen medewerking bij God een beweeggrond is tot 's menschen regtvaardiging. Maar men ziet dat Marheineke zich bedriegt en verwart. Hoe immers Sess. VI, Can. 11 van 't Concilie van Trente hier te pas komt, is volstrekt niet te begrijpen. Men zou er juist het tegenovergestelde uit bewijzen van 't geen hij aan de Kerk toeschrijft.

Van geheel anderen aard is het spreken, om niet te zeggen razen van Doctor Ebrard. Indien hij niet met opzet

de leer der Kerk vervalscht, dan is het volstrekt onverklaarbaar hoe hij schrijven kan:

„Naar *Roomsche leer* kan de natuurlijke onwedergeboren „mensch, reeds door het regt gebruik zijner natuurlijke „krachten eene *verdienste* voor God verwerven (*meritum „de congruo*); hij kan namelijk den tot zijne bekeering „noodigen genade-bijstand *verdienen*".

Wat monster! En hoevele onwaarheden in deze weinige woorden! Is 't geen schande, dat een hoogleeraar in de Theologie aldus spreekt?

1. De Kerk leert, dat wij onze regtvaardiging niet kunnen verdienen, ook niet met hulp der genade. Het Concilie van Trente zegt het waarlijk duidelijk genoeg, Sessio VI, cap. VII. Ook cap. VIII van dezelfde Sessio zegt zij: „Wij worden daarom gezegd *gratis* (zonder ver„dienste) geregtvaardigd te worden, omdat *niets* van het„geen de regtvaardiging voorafgaat, hetzij geloof, hetzij „werk, de genade der regtvaardiging zelve verdient". Niet eens heeft de Kerk beslist, dat de regtvaardigende genade bestaat in de ons ingestorte deugd der liefde, *caritas*, en zelfs aangaande de verdienste der goede werken door den regtvaardige verrigt, laat zij het onbepaald, of die verdienste berust óf op het uit genade verrigte werk, óf op de belofte van God, óf op beiden. Zoo ver is het er af, dat zij leeren zou dat wij onze regtvaardiging verdienen kunnen.

2. Het *meritum de congruo*, hetwelk als bewijs wordt aangehaald, komt hier niet te pas. De Kerk spreekt in hare leer van geen *meritum de congruo;* dat is slechts eene theologische opvatting of uitlegging, en mag met de leer der Kerk niet verward worden. Is het niet onverdragelijk? Dan beschuldigt men de Kerk, dat zij geene wetenschap

duldt, en dan wederom duidt men haar ten kwade, dat zij der wetenschap vrijheid laat, en legt het haar ten laste, wat men bij de Theologanten verkeerds meent ontdekt te hebben.

3. Het *meritum de congruo* is niet dat, wat doctor Ebrard de onbeschaamdheid heeft van te zeggen. Het wordt niet toegeschreven aan hetgeen verrigt wordt van „den natuur-„lijken onwedergeboren mensch door het regt gebruik zijner „natuurlijke krachten". Alle Theologanten, die bepaaldelijk over het *meritum de congruo* gehandeld hebben, de H. Thomas en zijne school, Bellarminus, Suarez, en om een' beroemden Theologant van dezen tijd te noemen, Perrone, zij stellen het als eene uitdrukkelijke voorwaarde voor het zoogenaamd *meritum de congruo*, dat het eene daad zij *door genade* verrigt [1]).

4. Eindelijk is het *meritum de congruo* geen eigenlijke verdienste, als waarover de Hoogleeraar spreekt. Woordelijk vertaald is het *verdienste van voegelijkheid*, en bestaat in zekere congruentie of voegelijkheid, volgens welke een oneindig goede God, niet uit regtvaardigheid, of niet omdat Hij 't beloofd heeft, maar uit pure liberaliteit eene goede daad beloont, welke door bovennatuurlijke genade van een nog niet geregtvaardigden zondaar tot zijne eer verrigt wordt. Wij herhalen, dat de Kerk niets leert van het *meritum de congruo;* maar wij vragen of het b. v. niet met reden iets gevoegelijks, iets conveniënts wordt genoemd, dat God, die zoo onbegrijpelijk goed is, eenen zondaar vergeeft, wanneer deze door zijne genade een volmaakt

---

[1]) De H. Thomas noemt ook *meritum de congruo*, het goede dat in de uit genade verrigte daad eens *regtvaardigen* is: in zoo ver men óf die daad als werk van den *menschelijken vrijen wil*, óf slechts de substantie van het werk beschouwt; dewijl de genade van den H. Geest het eigenlijk verdienstelijk maakt.

berouw heeft en een akt van liefde doet, waarbij hij God boven alles bemint? Men lette wel: de vergeving gaat zeker met zulk een berouw gepaard, echter wordt zij er *niet door verdiend.* Maar is dat berouw niet *goed?* Is het niet congruënt, niet voegelijk, dat zulk een berouwhebbende zondaar vergeving erlangt, vooral wanneer men Gods goedheid in aanmerking neemt?

Dan waarom noemt men het verdienste, terwijl het toch geen *eigenlijke* verdienste is? Omdat men meent, dat hier het zoo gewone geval plaats heeft, dat de oneigenlijke uitdrukking het meest aan de waarheid nabij komt, terwijl men er de bepaling van *voegelijkheid* bijzet. Op hoe menigvuldige wijzen gebruiken wij de woorden *verdienen*, *verdienstelijk*, *verdienste*, zonder den eigenlijken en strakken zin dezer woorden te bedoelen. Wij noemen zelfs een kunststuk verdienstelijk, in weerwil dat de kunst geen loon zoekt, niet *verdient*, en haar werk niet eens *goed*, maar slechts schoon is. Zal men dan ten gevalle van het *levenloos* Protestantisme, dat van nature geen *graad*, en dus geen overdragt of metaphoor duldt, de taal verbroddelen [1])?

---

[1]) De Katholieken vatten de genade op als iets levends, hetwelk zich meer en meer volmaakt. Bellarminus legt het aldus uit: De genade, die tot zekere voltooijing komt in de regtvaardiging, en dan onze werken verdienstelijk maakt, *begint* reeds in het werk van den nog niet geregtvaardigden berouwhebbenden zondaar. Daar is dus nog geen verdienste; maar dat door genade verrigte werk is toch goed, is werk van den H. Geest, is eene wording van het hooger leven, wijst als begin naar het einde heen; en om nu die ontwikkeling, dien graad van *meritum*, die nog geen eigenlijk *meritum* daarstelt, uit te drukken, hebben de Theologanten dat genoemd *meritum de congruo*, terwijl zij de verdiensten des regtvaardigen *meritum de condigno*, *late sumto* (sommigen heeten ook dit *de congruo*) en eindelijk de verdienste van Christus *meritum de condigno rigoroso* noemen. *Graad* en *wording* laat zich niet met juistheid uitdrukken. De Kerk heeft er ook niets over bepaald.

Konden de oude Theologanten voorzien, dat in de zestiende eeuw het Protestantisme zou opstaan, en men dit woord *verdienste* zoo zou gebruiken, dat het op niets in de eindige wereld toepasselijk is [1]). Het is op voorbeeld van den H. Augustinus en andere kerkvaderen, dat men dit woord *meritum* gebruikt. Vindt iemand het met dat al niet goed, welnu, niets verpligt hem dat woord te gebruiken, hij neme een ander. De geheele zaak is immers vrij en geen kerkleer.

Wat kunnen wij hier ten slotte anders zeggen, dan dat wij het ten hoogste betreuren, dat door zulke geschriften als dat van den hoogleeraar Ebrard, het algemeen gestadig misleid en bedrogen wordt. Men gelooft veel spoediger het kwaad dan het goed. Zoo is de mensch. Wat zal het dan bij Protestanten ten opzigte der Katholieken en der Katholieke Kerk zijn! Een hoogere magt, een hooger licht, wij hopen en vertrouwen het, zal eens door die nevelen breken. Maar het voorbeeld van den hoogleeraar zou, zoo wij 't niet reeds wisten, ons kunnen leeren, wat fanatieke partij er onder de Protestanten nog bestaat; eene partij, even laaghartig als hoogmoedig, even valsch als geweldig, en voor wie alle middelen goed zijn; die ook het goede niet wil, ook de waarheid niet zoekt, maar integendeel dan schreit en schreeuwt, en in stuipen valt van de boosaardigste woede, wanneer er een lichtstraal der goddelijke waarheid over haar voorbij gaat. Het is de zwarte Kerk, en ook deze heeft hare onafgebrokene opvolging, en geeft het nimmer op. Wij wenschen ons te bedriegen, maar wij

---

[1]) Er is geen enkel woord dat tot zijn volle en strakke beteekenis gedreven, niet, iets *oneindigs* voorstelt. Op die wijze zal het wel waar zijn, dat wij menschen geene verdienste kunnen hebben.

houden het er voor, dat de woede van die partij in denzelfden graad zal toenemen, als de omstandigheden meer beslissend zullen worden, en zij nog eenmaal groote rampen zal te weeg brengen.

FRANZ VON FLORENCOURT.

Gelijk in Engeland, zoo doen zich ook in Duitschland meer en meer verblijdende voorteekenen van terugkeer tot de Moederkerk op. Onder die teekenen meenen wij vooral de steeds menigvuldiger wordende bekeeringen van uitstekende individu's te moeten rekenen; want deze bekeeringen hebben niet plaats ten gevolge van slechts het individu alleen betreffende werkingen en omstandigheden, maar zij zijn voornamelijk vruchten van de steeds meer en meer gevoelde en erkende, en slechts in de K. Kerk voldoenbare behoefte aan goddelijke waarheid voor den geest, goddelijke wetten voor den wil, goddelijke liefde voor het hart, en daarmede inzonderheid ook aan goddelijke hoop voor geheel den mensch. Het Protestantisme, zijne elementen het eene na het andere ontwikkelende, heeft onder de zijnen een toestand voortgebragt, waarin de mensch aan zich zelven ontzinkt; bij het opmerken dat hem niets van alles, wat tot zijn waarachtig leven noodig is, meer overblijft, dat waarheid, orde en deugd raadsels geworden zijn, vaart

hem de kille schrik der wanhoop door de leden; uit den afgrond, waar hij zich in voelt nederzinken, slaakt hij, door zucht naar zelfbehoud gedreven, een kreet tot de Godheid; zijn oog gaat mede opwaarts, en ontdekt hoog op de bruischende golven der eeuwen het scheepje, dat daar, sinds Christus, wel is waar geslingerd en vaak door de baren als overdekt, maar evenwel ongedeerd en veilig voortstevent; en nu keert de hoop in zijn hart terug: daar, zegt hij, in die hulk zal mijne redding zijn. En biddende staart hij op het scheepje, en hij ziet er den Godmensch, vol van genade en waarheid. Aan de hand dier genade, bij het licht dier waarheid, stijgt de arme schipbreukeling opwaarts, en geraakt hij tot in die hulk, welker aankomst in behouden haven zeker is. Maar nu kan hij zijne blijdschap niet inhouden; hij kan het niet verbergen wat hij ondervonden heeft en wat hij nu ondervindt; hij verhaalt het zijnen tegenwoordigen medereizigers; hun, wier lotgenoot hij straks nog was, roept hij het toe: voor menschenvonden, onzekerheden en duisternissen, heb ik nu goddelijke openbaring, goddelijke onfeilbaarheid, goddelijk licht; voor losbandigheid, afgewisseld met onwaardige slavernij, in de godsdienstige, morele en politieke orde, geniet ik nu de voorregten van de vrijheid der kinderen Gods, eene vrijheid, geregeld door de goddelijke wet, geheiligd en geholpen door de goddelijke genade, vrijheid in de gehoorzaamheid; voor het verdorrend egoïsme, heb ik de alles in bloei zettende en tot rijpheid brengende liefde, het deelgenootschap aan de liefde, waarmede de Godmensch God zijnen Vader, en de menschen, zijne broeders, liefheeft; nu, nu eerst leef ik, en heb ik het vooruitzigt om eeuwig te leven.

Zoodanig, behoudens toevallige wijzigingen, is de geschiedenis van bijna al de bekeeringen, met welker ver-

melding wij dit opstel begonnen. En ofschoon niet alle bekeerlingen even diep in den door de Protestanten geopenden afgrond verzonken waren, allen hebben toch dien afgrond gezien en er voor geijsd. Sommigen hunner, een tijd lang dobberende op planken, bij den afval uit de verlaten hulk des behouds medegenomen, hebben, men mag zeggen, het onmogelijke aangewend, om daarmede óf eene even veilige hulk te vervaardigen, óf zich aan de eenige hulk te verbinden; maar het was vergeefs gearbeid, ja, naarmate zij meer arbeidden, zagen zij duidelijker, dat hun ondergang zeker was, en dat met het Protestantisme, 'twelk in eene valsche philosophie, in rationalisme en naturalisme opgelost, nu tot de menschenvergoding begint over te gaan, niets te wachten staat dan wanhoop aan God en aan den mensch beide. Anderen hebben de onderscheidene oplossingsperioden doorgeleefd, of liever (want dat was geen leven) hebben, na in het rationalisme de brokstukken van bovennatuurlijke waarheid, in de kindschheid medegekregen, weggeworpen te hebben, daarvoor in het naturalisme eene vergeefsche vergoeding gezocht. En als zij dan opmerkten, dat de vraagstukken, bij welker beantwoording de menschheid een allezijdsch en hoogst belang heeft, en welker zekere oplossing 's menschen geest en hart beide gebiedend en met innerlijke noodzakelijkheid eischen, onverklaard en onverklaarbaar bleven; en dat zij aldus gevoerd werden tot den eeuwigen nacht van het pantheïsme, hetwelk niets opheldert, omdat het alles verwart tot het al, dat is tot een mengelklomp, tot een eeuwig chaotiesch zijn en niet zijn, worden en vergaan; en als zij dan door eene geheime kracht, dat is door de goddelijke genade, zich aangetrokken voelden tot het Christendom, maar in het eenige hun bekende, verminkte en vervalschte Christendom — het

Protestantisme — tal van tegenstrijdigheden en onaannemelijkheden vonden: dan wendden zij eindelijk het oog naar de voormaals ook door hen zoo verachte Katholieke Kerk, en vonden in het volledige Christendom, door haar alleen beleden en in 't leven gebragt, de voldoende oplossing van al de vragen, naar welker beantwoording zij tot heden bij alle systemen van wereldwijzen te vergeefs onderzocht hadden. Wat reeds aan zoo menigeen overkomen is, zal nog aan velen, zeer velen overkomen. Immers de oplossing van het Protestantisme door en in de valsche philosophie, zijn begonnen overgang of liever wegsmelting in de min of meer pantheïstische sekten van onzen tijd, en de daar tegenoverstaande onvergankelijkheid van de Katholieke Kerk, die te midden van de tallooze slagtoffers der ongodsdienstigheid, onzedelijkheid en onmaatschappelijkheid, met een vernieuwd leven en met blijkbare kracht, om dat leven in het menschdom op nieuw en in grootere mate zelfs dan vroeger te ontwikkelen, zich vertoont, zijn twee zoo in het oog loopende feiten, dat zij, onder de werking der goddelijke genade, de edelste naturen, hoe ver ook door Protestantisme en philosophie van de Kerk afgeweken, moeten aangrijpen en tot den in zijne eenige Kerk levenden Christus terugvoeren.

Na in vroegere nummers van dit tijdschrift van sommige geschriften eeniger bekeerlingen verslag te hebben gegeven, willen wij nu onze lezers bekend maken met een in dit jaar te Paderborn verschenen geschrift, dat tot titel heeft: *Meine Bekehrung zur christlichen Lehre und christlichen Kirche von Franz von Florencourt*, welk geschrift de groote opmerkzaamheid, die het tot zich getrokken heeft, allezins waardig, en daarom ook teregt door den heer Witz in zijne bekende *Bibliothek für Geschichte*, enz. herdrukt

is. De titel zegt duidelijk genoeg, dat Florencourt een diergenen is, welke na het verlies van alle Christendom (hij is in het verlicht Protestantisme, afdeeling Lutheranisme, opgevoed) in de Katholieke Kerk, waartoe hij thans behoort, het eenige Christendom voor zich wedergevonden heeft. Het is evenwel ons voornemen niet, thans een beredeneerd verslag van Florencourt's *Bekehrung* te geven; in de hoop dat het geschrift, nu nog niet voltooid (slechts het *Erstes Heft* ziet het licht), weldra volledig zal worden, wenschen we daarmede nog wat te wachten; doch wij willen een stuk er uit, dat, van het geheel losgemaakt, een klein geheel op zich zelf is, aan onze lezers mededeelen. Het bevat veel belangrijks, zoo ter beoordeeling van den schrijver, als over het behandelde onderwerp. Wij laten de vertaling volgen.

„Zoo lang ik nog in het naturalisme gevangen zat, was Luther mijn lieveling. Hij deelde deze mijne voorkeur eenigermate met Hendrik den vierde van Frankrijk, Gustaaf Adolf van Zweden, Frederik den tweede van Pruissen, Peter den groote, Mirabeau, enz., in 't kort met al die mannen, die zich door genie en geestige natuurkracht onderscheiden hadden. Naar den maatstaf van christelijke strengheid van zeden en van christelijke heiliging plagt ik toenmaals mijne helden niet te schatten. Ik was tevreden, wanneer ik maar eigenaardigheid en individualiteit ontdekte. Uit dit gezigtspunt beschouwd, moet Luther steeds bewonderd worden, en ik vind het geheel begrijpelijk en in den regel, dat mannen, die bewust of onbewust de vereering van den genie, of de leer van de alles mogende individualiteit aanhangen, aan Luther hunne vereering aanbieden. Behalve dit, trokken mij nog tot Luther zijne groote natuurlijkheid, en dat mengsel van religiositeit en sterke zinnelijke hartstogten, 'twelk ook, ofschoon in ver-

kleinde maat, mijn eigen natuurlijk wezen was. Boven alles evenwel beviel het mij, dat hij noch voor zich zelven, noch bij anderen iets huichelde, en dat hij het versmaadde, zich achter huichelende phrasen te verbergen, wanneer de hartstogt hem medesleepte. Juist in vergelijking met het hedendaagsche ellendige professorengeslacht, dat niets meer dan het aangeleerde bezit en dat zijne zwakke, lage motieven met verhevene, op alle velden der wereldgeschiedenis te zamen geraapte grondstellingen opsiert, verscheen mij deze zoo eigenkrachtige persoonlijkheid, welke zich alles zoo onbedekt en onbewimpeld veroorloofde, als eene reuzengestalte. De inhoud zijner godsdienstleer was mij toen natuurlijk geheel onverschillig."

„Intusschen ging het mij langzamerhand met Luther, als het mij met den franschman Mirabeau verging, welke beide mannen ten aanzien van hun naturel over het algemeen eene merkwaardige gelijkenis met elkander hebben. Naarmate zich in mijne politische zienswijze een scherper zin voor regt en een dieper afkeer van alle willekeur, van al het revolutionaire ontwikkelde, naar diezelfde mate ving ik ook aan die beide mannen met een meer objectieven maatstaf te meten, en daarmede verdween dan ook mijne onverdeelde bewondering voor hen. Die maatstaf was nog gansch geen christelijke; maar ik onderwierp slechts de handelwijze van beide mannen in betrekking tot het historiesch organische regt aan de kritiek. En daarbij kon ik het mij zelven niet verbergen, dat beiden, en namelijk Luther, echte revolutionairen geweest zijn, aan welke niet alleen de onregtvaardigste middelen, zoo zij daarvan het bereiken van hun doel maar hopen mogten, goed waren, maar die ook den ganschen band des historiesch organischen zamenhangs dier toestanden, welke zij

aan 't wankelen bragten, begrepen noch gisten, maar die blind woedden tegen de werkelijke of vermeende verkeerdheid, zonder zich er over te bekommeren, of zij zoo doende niet tegelijk het geheele levensorganisme *en passant* uiteenrukten. Dat is namelijk het karakteristieke van alle revolutionairen, dat hun immer niets dan eene verkeerdheid voor den geest staat, welker voorstelling hen in dien oogenblik geheel beheerscht, en dat die voor hen iets absoluuts is, daar zij toch slechts iets voorwaardelijks zijn kan. Evenzoo is het karakteristiek bij alle revolutionairen, dat zij het *hoever* der strekking van hunne oppositie in den aanvang volstrekt niet overzien, en dat zij zonder alle hooger zelfbewustzijn, en zonder vooraf berekend plan in den storm des strijds en der hartstogten van het eene tot het andere gevoerd worden. Beide mannen zijn van den grooten en verachtelijken hoop der toenmalige en huidige revolutionairen slechts onderscheiden door hun grooter genie, door hunnen betrekkelijk hoogeren historischen levenszin, en door eene grootere bijmenging van nobele en verhevene motieven. Met een woord, naar de mate, dat ik mij van eenige abstracte liberale stellingen losmaakte en tot de historiesch organische aanschouwing der regtsbetrekkingen overging, vond ik meer in Luther af te keuren. Daarbij ontging het mij niet, wat voor een negerend, morsig gemeen de meesten zijner geprezene bondgenooten geweest waren; en mijn afschuw van de huichelachtige conservatief-protestantsche partij onzer dagen, welke dezelfde onzedelijkheden en beroovingen in de mannen der reformatie prijst, die zij thans in Robert Blum en anderen tot in den diepsten afgrond der hel vervloekt, groeide met iederen dag. Ik werd bestendig wantrouwiger ten aanzien onzer gansche driehonderdjarige geschiedschrijving; ik moest mij de vraag

doen, of zulke middelen en zulke menschen, zooals toen werkzaam waren geweest, inderdaad iets blijvends en goeds hadden kunnen voortbrengen, en of onze tegenwoordige regtstoestanden, die toch op die daden en ondaden gegrond waren, welligt niet, wegens het hun aanklevende onregt, de kiem des ondergangs in zich droegen? welligt niet beladen waren met den vloek, waarmede de vruchten der willekeur en der onzuiverheid, volgens de historische wetten, steeds beladen zijn?"

„Zoo ver was ik reeds van mijn natuurlijk standpunt uit met Luther gekomen. Niettemin had hij in mijn oog altijd het voorkomen van een groot man. Wij arme Protestanten zijn er namelijk zeer slim aan toe, en inzonderheid is dit het geval met onze jeugd. Het onderrigt in de Geschiedenis, dat ons ten deel wordt, ent ons de onzedelijkheid en eene onchristelijke moraal geheel systematiesch in. In de school, 't is waar, leert men ons de tien geboden en allerlei brokstukken van de heilige zedeleer onzes Heeren. Nu zou men meenen, dat bij het onderrigt in de Geschiedenis deze christelijke normen ook regelend zijn zouden ter beoordeeling der Geschiedenis, en dat men ook in de Geschiedenis datgene onzedelijk en met Gods geboden strijdig zoude noemen, hetwelk men ons in het uur van het godsdienstonderrigt als zoodanig aanduidde. Dat is evenwel het geval niet."

„De Protestantsche leeraren in de Historie, van de kleine burgerschool af tot aan de hooge katheder te Berlijn toe, hebben ter beoordeeling van afzonderlijke personen en handelingen in de nieuwere Geschiedenis, een geëikten naturalistischen maatstaf, en de christelijke zedeleer komt daarbij niet aanmerking. Slechts de natuurkracht en het genie worden gevierd, en reeds vroeg wijst men het ons

in praktische voorbeelden aan, dat de geboden: Gij zult niet stelen, Gij zult niet doodslaan, Gij zult uws naastens huis niet begeeren, Gij zult geene andere goden neven mij hebben, enz. voor talentvolle en geniale menschen, die iets in de Geschiedenis van gewigt uitgevoerd hebben, niet gelden. Hoe kan b. v. een christelijk geschiedschrijver eenen man als voorbeeld prijzen, die een volslagen bespotter van het Christendom was, en die de onverschilligheid, ja de vijandschap tegen het Christendom op alle mogelijke wijzen onder zijne onderdanen verbreid heeft? En toch wordt ons van der jeugd af aan in geleerde en ongeleerde schriften, eene vrome vereering jegens Frederik II van Pruissen aanbevolen. „Hij was wel geen Christen; evenwel ver-„goedde hij dit gebrek door zoo vele andere uitmuntende „eigenschappen, dat wij dit ligt door de vingeren kunnen „zien, en dat wij hem te regt den groote, den eenige noe-„men". En als hij zonder regtsgrond, gelijk erkend wordt, een deel van Silesie wegnam, zoo zegt men ons kinderen en volwassenen niet: hij heeft hier zijns naastens huis begeerd, hij heeft zich aan doodslag schuldig gemaakt, wijl hij een onregtvaardigen oorlog voerde; o neen, men zegt: hij heeft zich den geschikten oogenblik ten nutte gemaakt om de magt van zijn rijk te vergrooten, en hij heeft wel gedaan, dat hij zich aan de geboden Gods niet gehouden heeft. Ja, onder al de gevierde helden, door welker beschouwing onze zedelijke phantasie en onze zedelijke begrippen in de jeugd geoefend zijn geworden, is niet één karakter, waarvan men zeggen kan, dat het naar christelijke heiliging gestreefd, en zich niet veel meer aan eene menigte van doodzonden schuldig gemaakt heeft. Christelijke moraal is slechts *de kleine moraal*; *de groote* bestaat daarin, dat aan de magt, aan het talent, aan het genie alles veroorloofd is, dat Chris-

tus voor die geniën der menschheid niet past [1]). En men verwondert er zich nog over, wanneer alle jonge lieden hedendaags deze praktische leer naleven? met de godsdienst spotten, het regt met voeten treden en zich in alle zinne-

---

[1]) Wij herinneren ons hier de opmerkelijke door den heer J. A. Alberdingk Thijm geschrevene *Antikritiek*, waarin hij opkomt tegen de recensie der brochure van den heer J. J. van der Horst, *Het Huwelijk van Willem van Oranje met Anna van Saxen* (welke brochure hoogst belangrijk is), geplaatst in N°. 40 van den *Konst- en Letterbode*. Eene passage dier *Antikritiek* komt hier zoo juist ter snede, dat wij haar aan onze lezers, die waarschijnlijk niet allen met haar bekend zijn, niet onthouden willen. In de brochure is Willem van Oranje beschuldigd van veinzerij, huichelarij, onopregtheid, oneerlijkheid. De recensie beweert, dat Willem *een groot man, de grondlegger van onzen Staat*, en om die reden *alle onze vereering waardig is*, zoodat de door den heer v. d. Horst in het licht gestelde feiten, Oranje's Archieven, waaruit zij hoofdzakelijk geput zijn, niet kunnen ontsieren. De Recensie erkent wel, dat Willem onopregt, enz. gehandeld heeft, maar neemt het kwalijk, dat die handelwijze *met den glimp van onzedelijkheid gebrandmerkt wordt*. Daarop zegt de *Antikritiek: «* Waarmede verdedigt gij den door de boven aangestipte feiten ten sterkste gekompromitteerden man? Of liever, waarin meent ge dat die feiten hunne oplossing en wegcijfering vinden, zoodat ze, voorbijtrekkende als een nevel, de figuur des Princen in volle glans en grootheid aan het oog des bewonderenden volks prijs geven? — Gij zegt, dat déze mensch voor *Staatsvester*, gene voor *geloofs- en waarheidsheld* in de wieg is gelegd; gij zegt, dat immers de geheele 16e eeuw *een eeuw van Machiavellistische beginselen* was; gij vindt het Gessneriaansch, gij vindt het idylliesch, gij noemt het *kinderachtig*, gij hebt er deernis meê, dat bij *een groot man*, als Willem I, de maatstaf der gewone, der dagelijksche zedelijkheid wordt aangelegd.... Die goede Mijnheer van der Horst, die meende, dat er maar ééne zedeleer was voor de aristokratie en voor het kanalje; die goede, welmeenende historikus, die meende al eene tamelijk groote dwaling terecht gebracht te hebben, met te bewijzen, dat Willem I, onverminderd zijn roem van groot staatsman en stichter eener aanzienlijke republiek, niet eerlijk en oprecht ten opzichte van zijn Soeverein en weldoener gehandeld had! — Wist die heer dan niet, dat de Tien Geboden alleen voor het *vulgus*, voor de laagste volksklasse geschreven zijn, en dat al *wie zich (als Oranje) geboren voelt tot*

lijke losbandigheden storten? Want wie is zoo ootmoedig, dat hij niet wat talent, niet wat magt, niet wat genie in zich vindt? Wie bezit niet zooveel logika, dat hij het besluit niet zou kunnen maken: 'tgeen voor hen geen zware zonde is, zal het ook wel bij ons niet zijn? Neen, wij arme Protestantsche kinderen, wij dragen alleen de schuld niet, wanneer onzedelijk heidendom zich reeds vroeg van ons meester maakt. Alles wat ons van vroegen tijd af geleerd wordt, draagt denzelfden stempel."

„Ik wil daarmede niet zeggen, dat niet ook Katholieke Geschiedschrijvers in dezelfde fout vallen, dat niet ook zij hier en daar in hunne oordeelen en in hunne opvatting Christus verloochend hebben. Dan dergelijke zwakten in het vleesch zullen wel immer blijven. Het onderscheid bestaat slechts hierin, dat de Protestantsche Geschiedschrijving en Geschiedenisleer aldus *moet* te werk gaan, indien zij ons

---

Staatsbestier, tot hoog beleid van de zaken des lands, GEEN middel ongebruikt mag laten, om het eenig hem waardig standpunt te bereiken? Hoe heeft men den moed, waar sprake is van het voldoen aan eene hooge *bestemming*, aan te komen met kinderachtige gewetensbezwaren, die slechts voor den gemeenen man, voor den dommen hoop bestaan kunnen? Neen, Oranje zou het nooit hebben kunnen verantwoorden, zoo hij den aanleg niet gevolgd had, dien de natuur in hem had gelegd; dien aanleg niet te ontwikkelen (langs welken weg dan ook) *ware miskenning van het doel geweest, verloochening der roeping, waarloe hem de natuur — de Voorzienigheid, zoo men wil* — BLIJKBAAR *had voortgebracht*. Het was Oranje te doen, niet om het model van een godzalige ziel gerekend te worden, maar om, gelijk het een *groot man* past, eene rol te spelen in de waereldgeschiedenis, en het er roemvol af te brengen, als stichter eener nieuwe orde van zaken. Die roem moest zoo veel mogelijk worden staande gehouden — niet als het produkt van onberispelijke en grootmoedige daden, — maar als een middel om de werking der daden (hoedanige ook) eenigermate te waarborgen".

Men ziet dus, dat de door Florencourt tegen de Protestantsche geschiedschrijving ingebragte beschuldiging, ook in Nederland hare toepassing vindt.

toch helden en toonbeelden voorstellen zal. De werkelijk groote en heilige mannen, die sedert Christus op aarde verschenen zijn, staan allen met de geschiedenis der Katholieke Kerk en met de Katholieke leer in den engsten zamenhang; en dezen eigenlijken, waren inhoud der Geschiedenis, den positieven inhoud van christelijk streven en van christelijke karakters, dien kan de Protestantsche Geschiedschrijving niet geven, wil zij niet tevens hare eigene helden veroordeelen. Reeds vroeg had ik het gevoeld, dat een Epaminondas, een Timoleon en vele andere oude heidenen veel reinere karakters geweest zijn dan onze moderne helden, en ik kan het aan het Protestantsche kind niet als erg toerekenen, wanneer het tot de gevolgtrekking komt, dat het heidendom toch betere mannen heeft voortgebragt dan het Christendom. Dat komt evenwel daar van daan, dat het geen christelijke Geschiedenis heeft leeren kennen."

„Van den oogenblik af, waarop ik geloovig werd, en mij een heilige, met Gods geboden overeenkomende levenswandel als volstrekte pligt, als eenig doel van 't leven bekend werd, terwijl geen natuurlijke gaven en talenten, zoo zij met de geboden Gods niet in overeenstemming gebragt waren, mij verder in bewondering konden zetten, van dien oogenblik af aan zonk Luther diep in mijne schatting, en het was mij volkomen onbegrijpelijk geworden, dat anders vrome Protestantsche Christenen, in tegenspraak met hunne zedelijke eischen, zich niet met droefheid en schaamte van den Stichter hunner sekte afwendden. Er zullen weinige menschen gevonden worden, die het gebod der liefde, zooals het in nederigheid en zachtmoedigheid jegens den evenmensch onderhouden moet worden, iederen dag en ieder oogenblik meer uit het oog verloren hebben

dan Luther [1]). Men noeme mij iemand, die het in brutaal schimpen, in uitvallen van toornigen hartstogt, in giftig eerverkorten zijns tegenstrevers zoo ver gebragt heeft als „deze dierbare Godsman", gelijk hij in de zalvingvolle spraak der Protestanten stereotiep genoemd wordt. Onloochenbaar is het verder, dat deze dierbare Godsman, hoe groot zijne grofheid zijn mogte, evenwel ook dubbeltongig en onredelijk gehandeld heeft. Ik wil zijne eigenaardige houding, kort voor het uitbreken van den Boerenkrijg, eenerzijds jegens het Saksische Hof, anderzijds jegens Hütten niet gedenken; evenmin de tegenspraak welke in zijn onderworpen schrijven naar Rome en in zijne gelijktijdige gedragingen te Wittenberg zich bevindt. Maar wie kan de verlofsoorkonde tot polygamie, welke Luther met Melanchthon en Bucer aan Philips van Hessen verleende, lezen, zonder bij zich zelven te moeten zeggen, dat deze dierbare Godsman niet slechts oneindig grof en gramstorig, maar daarenboven ook niet altijd zeer redelijk was, en dat hij een schaamteloozen wereldlijken handel dreef met die geboden, die ontegensprekelijk in de heilige Schrift neêrgelegd zijn [2]). Hoe kan men het zich verder verklaren, dat

[1]) „Melanchthon kreeg bij wijlen, zooals hij zelf zegt, oorvijgen van hem: ....*ab ipso colaphos acceperim* (*Epist. ad Theod.*). Roerend beschrijft Melanchthon in eenige zijner vertrouwelijke brieven het ongelukkige leven, dat zijn Tiran hem veroorzaakte. „„Ik ben in een toestand van slavernij" (zegt hij aan zijn vriend Camerarius) „alsof ik in de holen der cyclopen was; hoe dikwerf denk ik er aan om te ontvlugten"".

[2]) „De lezer kan bij Bayle (art. *Luther*) alle bijzonderheden dezer schandelijke verhandelingen vinden. Het zorgvuldig door de Partijen bewaarde stilzwijgen hield ze lang geheim, tot ten laatste de Keurvorst van de Palts, Karel Lodewijk, de daartoe betrekkelijke oorkonden liet bekend maken en het geheel aan de wereld blootlegde. Bayle duidt fijn de gronden aan, welke de drie in deze zaak betrokkene Opperhoofden der Reformatie tot zoo een schandelijk

dezelfde dierbare Godsman, die de heilige Schrift als onmiddelbaar en eenig uitvloeisel van den H. Geest vereerde, niet slechts een deel dierzelfde heilige Schrift, den brief van den heiligen Jacobus, die in zijn systeem niet paste, een brief van stroo durfde noemen, maar die zelfs wetens en willens en met een bepaald oogmerk zich veroorloofde, in zijne overzetting den tekst der heilige Schrift te vervalschen? Bekend toch is het, dat hij in den Brief aan de Romeinen bij de woorden: *Het geloof maakt zalig*, het woordje *alleen* inschoof, en dat hij, toen eenige vrienden dit berispten, ten antwoord gaf: Slechts domkoppen en ossen kunnen zich aan deze handelwijze stooten. Onthouding, overwinning van alle booze natuurlijke lust en hartstogt werd en in de oude Wet zoowel geleerd, als zij in de door Christus vernieuwde Wet als eerste eisch tot het zedelijk leven eens Christens gesteld werden. Waar dan ook

---

toegeven bewogen. Nadat hij eenige uittreksels uit de Memorie des Landgraafs heeft medegedeeld, vaart hij aldus voort: „*Il joignait à tout cela je ne sais quelles menaces et quelles promesses, qui donnèrent à penser à ces casuistes; car il y a beaucoup d'apparence que, si un simple gentilhomme les eût consultés sur un pareil fait, il n'eût rien obtenu d'eux. On peut donc s'imaginer raisonnablement qu'ils furent de petite foi: ils n'eurent pas la confiance qu'ils devaient aux promesses de Jésus-Christ; ils craignirent que, si la Réformation d'Allemagne n'était soutenue par les Princes qui en faisaient profession, elle ne fût étouffée*".

„In eene te Wittenberg gehoudene preek zegt Luther aan zijne toehoorders: *zoo gij mij niet volgt, en niet handelt gelijk ik wil, zoo herroep ik alles* (de geheele Reformatie) *en laat u aan uw eigen lot over*. — Reeds de bloote mogelijkheid om zulke lage bedreigingen uit te stooten, en het *woord Gods* prijs te geven — ook in de veronderstelling, dat zij niet zoo ernstig gemeend zijn — toont een groot gebrek aan diepe overtuiging. Op een anderen tijd zeide hij, dat, wanneer eene Katholieke Kerkvergadering ten gunste der communie onder beide gedaanten uitspraak mogte doen, hij zich dan tegen het gebruik des kelks door de leeken verklaren zoude."

in de bijna tweeduizendjarige rij van Christus' nakomelingschap onze blik op een christelijk en heilig man valt, daar zien wij ook tevens dit inspannen en streven om de vleeschelijke lusten ten onder te brengen, de grammoedigheid en wraakzucht te beheerschen, enz. Maar bij Luther schijnt daarentegen het oogmerk te bestaan, om door zijn dagelijksch leven het tegenovergestelde te prediken, en den menschen aan te bevelen dat zij zich aan al hunne natuurlijke hartstogten en driften zonder omzien zouden overgeven. Ik begrijp het niet, hoe een eenigermate naar christelijke voorbeelden gevormde zin, hoe iemand, die de reine, vlekkelooze gestalte van onzen Heiland en van zijne jongeren en navolgers, van den H. Joannes en van duizend andere Martelaren en Heiligen — die allen zegenden in plaats van te vloeken, en die in dagelijksch gebed naar bevrijding van de aanvechting der vleeschelijke lusten streefden — voor oogen heeft, ik begrijp het niet, hoe zoo een christelijke zin, zonder dat het hem aanstoot geeft, dit van wijn en toorn rood gelaat als een bijzonder uitverkoren strijder voor het rijk Gods in de lange gallerij der Christelijke Heiligen mede opnemen kan [1]). Het is waar, indien zij zonder eenig voorbehoud Luther's systeem omhelzen, zoo hebben ze gelijk; indien zij aannemen, dat Christus' zedeleer eigenlijk maar bijzaak en niet tot het wezen behoorende is, en gevoegelijk had kunnen weg-

---

[1]) „Dat Luther elke bedwinging van de geslachtsdrift vlak af voor onmogelijk verklaart, en dat hij in de onbewimpeldste en vaak geilste uitdrukkingen tot voldoening dier drift aanspoort, is bekend"; (hier volgen eenige van Luther's uitdrukkingen, welke wij niet durven overnemen); „zijn beschouwen van het huwelijk is grof en voor het vee passend, zoodat zelfs de oude Romeinen het huwelijk met meer waardigheid aanzagen, dan deze christelijke Reformator."

blijven; indien zij aannemen, dat niet eens eene betrekkelijke verbetering en nadering tot een heiligen toestand der menschen mogelijk is, en dat ook de hoogste menschelijke deugd even zoo zondig is als de grofste ondeugd, dan ja zijn zij geheel consequent. Maar de meesten hunner verzaken deze consequentie, en dringen op een heiligen wandel en voortgezette bestrijding onzer onreine driften aan. Hoe dezen bij de beoordeeling van Dr. Luther, van den dierbaren Godsman, eene bijzondere uitneming van den regel kunnen maken, zou inderdaad bezwaarlijk te verstaan zijn, zoo niet inconsequentie en onwaarachtigheid de onvermijdelijke vloek van alle ketterij waren".

„Liefde tot God en tot den Verlosser aan den eenen, en vrees voor de verdoemenis aan den anderen kant, zijn de innigste motieven, welke wij bij het pogen en streven van elk Christen ontdekken. Het komt mij evenwel voor, alsof het eerste, de liefde tot God, het verlangen naar eene vereeniging met Hem, bij Luther zoo veel als in het geheel niet bestaan heeft, en alsof daarentegen het tweede, de vrees voor de verdoemenis, voor de straffen der hel en voor den duivel zich uitsluitend van hem had meester gemaakt. Hadde hij meer liefde tot God bezeten, dan zoude een grooter streven naar heiliging in hem plaats gegrepen hebben, en hij zoude niet tot de onzinnige stelling gekomen zijn, dat het geloof aan Christus' bloed alleen genoegzaam is. Na vele, natuurlijk vergeefsche pogingen, om zijne zondigheid volkomen en voor altijd ten onder te brengen, en met wortel en tak uit te roeijen, zag hij daar geheel en al van af, gaf in moedelooze onderwerping al die pogingen op, en zocht nu in het geloof alleen eene soort van juristische aanspraak op genade, of liever op gratie van de hel. Van nu af aan liet hij de zinnelijke

begeerlijkheden en hartstogten den vrijen loop, dichtte zijn lied: *Wer nicht liebt Wein, Weib und Gesang*, en gaf zich aan zijnen zinnelijken humor, die bij volle bekers het meest bloeide, over, terwijl hij geloofde zijne opene brieven van gratie in den zak te hebben [1]). Doch de gevolgen dezer goddelooze verdeeling van den in geloof en wet tevens wedergeboren mensch deden zich dikwerf genoeg door geweldige gewetenswroegingen bij hem gelden. Zeer vaak twijfelde hij er sterk aan, of zijn patent van vrijspraak van de hel, 'twelk hij in den zak had, wel echt, en of het niet veel meer een ondergeschoven stuk was; en dan overmande hem de vrees voor den duivel [2]). Gelijk

---

[1]) "Het is bekend, dat hij een beker had, daar twee maten in gingen, en dien hij tot bewondering zijner aanhangers in één teug leêgen kon. Hij zelf noemde hem zijnen *katechetischen* beker. De redetwist met Carlstadt over het avondmaal begon daarmede, dat zij elkander een duchtige teug toedronken."

[2]) "Behalve de bekende inbeeldingen zijner zamenkomsten en gesprekken met den duivel, schreef Luther dien vertrouwden vriend ook de zware ziekte toe, welke hem in 1532 op den rand des grafs voerde. Zoo kwamen ook, naar Luther's meening, gelijk Seckendorf verhaalt, eenige merkwaardige luchtverschijnselen des volgenden jaars van 's duivels woelen. Diezelfde geschiedschrijver heeft ons nog een brief van den Reformator bewaard, geschreven aan eene meid, die men van den duivel bezeten meende; niets zoo jammerlijk, zoo een oud moedertje waardig als de inhoud."

"Zoo men zijn omgang met den duivel uitneemt (een veld waarop Luther's ligtgeloovigheid zonder mededinger schittert), dan was zijn vriend Melanchthon aan nog grover bijgeloof toegedaan dan hij zelf. Uit Melanchthon's brieven blijkt het, dat, terwijl hij zich met de Augsburger Confessie bezig hield, hij alle voorbeduidingsvertelsels, die toen rondliepen, met eene onrustvolle opmerkzaamheid vernam, en wel in de hoop, dat hij daarin gunstige voorteekenen voor zijne zaak mogte ontdekken. Eene buitengewone overstrooming van den Tiber, eene merrie welke een veulen met een kraanvogelpoot wierp, schenen hem voorbeduidselen van nabijzijnde groote gebeurtenissen, terwijl hij de geboorte van een kalf met twee koppen, binnen het gebied van Augsburg zelf, als een *omen* aanzag, dat de omwerping

ik zoo even in eene uiting van den heer Professor Nitzsch lees, meenen vele Protestanten, dat deze leerstelling: het geloof alleen is genoegzaam, veel heeft bijgedragen om het huidige menschdom tot innerlijkheid te brengen (misschien het menschdom van Berlijn? of dat te Dresden?). Bij den eersten uitvinder dezer leerstelling kan ik waarlijk die verinnerlijking niet ontdekken; zooals boven aangeduid is, lag er een gansch ander psychologiesch motief tot grond. Dat woord *verinnerlijking* is in 't algemeen een toevoegsel van den kant der Protestanten tot het christelijk verkregene (*zu den christlichen Errungenschaften*). Geloof en liefde en hoop, dat zijn de eigenschappen, welke alle binnen de Kerk zijnde christelijke gemeenten plagten te zoeken, en waarover de gewijde schrijvers en de kerkvaders spreken. Het schijnt mij niet, alsof de met het geloof innig verbondene liefde eene zoo gansch uiterlijke eigenschap ware; en indien Prof. Nitzsch daarentegen welligt meenen mogt, dat het geloof te innerlijker wordt, naarmate het minder met de liefde verbonden is, dan moet hij deswege zonderlinge en geheel eigenaardige ondervindingen verkregen hebben."

---

van Rome door een schisma nabij was. In allen ernst vermeldde hij aan Luther, in een brief, dit laatste voorteeken, terwijl hij er nog bijvoegt, dat de Augsburgsche Confessie, om dienzelfden tijd, denzelfden dag, aan den Keizer had moeten overgereikt worden. Het zal niet bevreemden, dat een voor zulke dwaasheden toegankelijke geest ook aan de voorzeggingen der astrologie geloof schonk, en wij vinden het inderdaad, dat dit edele slagtoffer des bijgeloofs bestendig van angst voor zijn horoskoop sidderde, want behalve andere ongevallen had het hem ook voorzegd, dat hij in de Oostzee schipbreuk zou lijden.

Melanchthon's brieven bewijzen, dat niet slechts hij, maar ook de meesten zijner correspondenten hetzelfde bijgeloof en de sterrenwigchelarij toegedaan waren."

„Wanneer ik de uitstekende personen en heiligen, die na de Reformatie in de Kerk geleefd hebben, bewonderend beschouw, een heiligen Karel Borromaeus, eene heilige Maria, eene heilige Theresia, en zoo vele anderen, dan zie ik bij dezen zoo eene intensiviteit des geloofs, zoo een warm en ootmoedig gebed, in 't kort zoo eene verinnerlijking (innigheid) in ieder opzigt, als bij niet een eenigen mij bekenden Protestant van naam. Ik zie in tallooze voorbeelden veel dieper kinderlijk geloof, veel offerwilliger liefde, veel zoetere hoop, dan bij de Protestantsche sekten. Wat is dat dan voor een gezwets van de groote innerlijkheid, die door de leer van het alleenzaligmakend geloof voortgebragt zou zijn? Noch de algemeene beschouwing der menschelijke natuur, noch de ondervinding geeft daartoe den minsten grond. Veeleer toont de ondervinding, dat juist die Luthersche leer of wel ongeloof, of wilde, ongeregelde, naar het krankzinnigenhuis voerende phantasterij heeft voortgebragt. Zij toont verder, dat die leer bij andere exemplaren den onverdragelijksten geloofshoogmoed teweegbrengt, een hoogmoed die zich met de laagste onzedelijkheid zeer goed weet te verdragen." „Ik mag tegen de wet zondigen, want ik ben in de genade", zeide mij eens een Licht onder de geloovigen, van het Wupperdal; en die uiting was een natuurlijk gevolg van die eenzijdige dwaalleer. Luther zelf, gelijk bekend is, schreef als recept voor, wanneer iemand uit de genade gevallen was en het met het geloof zoo niet regt goed meer wilde, eenige dikke vette doodzonden tegen de zedenwet te doen, waarschijnlijk om der *innerlijkheids* wille welke zich dan uit het volgende jammeren ontwikkelen zoude. Doch waartoe langer die afwijkingen? Met deze door die kettersche leer geredde innerlijkheid, waarop

de Protestanten naar herkomelijke wijze zoo pogchen en waarmede zij zich opblazen, staat het niet breed; en die er zich het meest en het hoogmoedigst op beroemen, zijn er gewoonlijk het minst van voorzien. Met zulke doctrinaire phrasen en zelfbewierookingen zoekt men zijne eigene ellende een tijd lang voor zich te verbergen, maar door zelfbedrog is zeker nog niemand zalig geworden."

Wij vertrouwen, dat deze mededeeling uit het geschrift van den Duitschen bekeerling, waarin zijn oordeel over Luther en over de moederstelling van de Protestantsche tegenover de christelijke leer zigtbaar is, bij onze lezers belangstelling voor den schrijver en voor zijn geschrift zal opwekken, en hen met ons naar het *Zweites Heft* zal doen verlangen. Wij hopen dat het verschijnen mag, alvorens wij, het geduld verliezende, ons verslag van Florencourt's *Bekehrung* met onvolledige hulpmiddelen moeten opmaken.

Naschrift. Zoo even vernemen wij, dat de echtgenoot en de oudste zoon van Florencourt, tot zijn grooten troost, mede de Katholieke leer omhelsd en daarvan in de huiskapel des Pauselijken Nuncius te Weenen belijdenis afgelegd hebben.

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

I.

TOESTAND DER KATHOLIEKEN IN PRUISSEN.

Men weet in welk eene oscillerende beweging Pruissen sedert Maart 1848 zich bevonden, wat het voor zijn behoud aan de Katholieken, inzonderheid aan de Bisschoppen en de verdere Geestelijkheid te danken heeft, en hoe het nu al een tijd lang, pogingen aanwendt, (en niet zonder alle reden) om zich van zijne tegenwoordige Grondwet zoo niet geheel dan toch gedeeltelijk te ontslaan. Hoe handelt nu het Pruissiesch Gouvernement ten aanzien der Katholieken? Wij lezen deswegen in de *Hist. Polit. Blätter*, Zweites Heft d. j. het volgende:

„Minder verblijdend luiden, sedert de nood voorbij is, de kerkelijk-politische berigten uit Berlijn. De onwil tegen al wat Katholiek is, is in sommige bureaukratische kringen, weêr aan 't wassen, en heeft er reeds eene aanmerkelijke hoogte bereikt. Deswege zijn de Katholieken daar te land ook niet zonder bekommering. Daar nog steeds, na als voor, de invloedrijkste staatsambten bijna uitsluitend in handen van Protestanten zijn [1]), zoo wenden zij de staatsmiddelen eener gemengde monarchie tot eene Protestantsche propaganda aan, 'twelk zij in hunne partijbladen ook niet verheelen. Met name is dit zoo in school- en kerkwezen: men behoeft b. v. slechts het nieuwe Protestantsche *Kirchensystem* voor de weinige Protestanten van het onlangs verkregene Sigmaringen te vergelijken met den beklagenswaardigen toestand der Katholieke scholen en kerken in vele Pruissische Provinciën, in welke evenwel de Katholieken onvergelijkelijk veel talrijker zijn, doch sedert jaren te ver-

[1]) Wij vonden onlangs in *de Tijd*: „Als een staaltje, hoe partijdig het nog wel eens in Pruissen toegaat, leest men dat in 5 kadetten-gestichten, 5 prot. geestelijken zijn aangesteld met 1700 th. bezoldiging, en 4 kath. met bezoldiging van 450 th.; voorts 44 prot. onderwijzers met 18,053 th. bezoldiging en.... geen enkele katholijke onderwijzer."

geefs naar een billijk achtslaan op hunne gegrondste aanspraken wachten. De Duitsche *Volkshalle* heeft onlangs verrassende bijzonderheden over de ongelijkheid (*Unparität*) in deze statistische verhouding medegedeeld. Daarbij wordt in de laatste dagen de ministeriële opperheerlijkheid weder met de uiterste strengheid gehandhaafd; zoo een ambtenaar, bij hetgeen in de Kamer (van vertegenwoordigers) verhandeld wordt, ook in ondergeschikte, nietsbeduidende vragen niet blindelings stemt volgens het door het ministerie gegeven parool, mag hij er op rekenen, dat hij op wachtgeld gesteld wordt. Deze, bij de leiders der bureaukratie heerschende, geest is oorzaak, dat menig Katholiek weêr voor de *Verfassung* (Grondwet) genegen is geworden. Zij denken: de grondwet is inderdaad zeer gebrekkig en met velerlei demokratische ingrediënten vermengd; maar wanneer het gelukken mogt haar, zoo als de *Kreuzzeitung* voorheeft, over boord te werpen, dan zou het, niettegenstaande den slag op 2 December aan de Rooden toegebragt, en niettegenstaande den val van Palmerston, met de Katholieke zaak toch slecht gesteld zijn, en zouden al de vrijheden, die der Kerk tot heden stilzwijgend toegestaan worden, weder in stilte langs administratieven weg in beslag worden genomen. Zij wilden dus liever iets dan volstrekt niets hebben. Ook komt het hun voor, alsof in den heiligen ijver, welke de *Kreuzzeitung* voor het legitieme regt tegen *Napoleon* aan den dag legt, niet alles van confessionele en Pruissische bijoogmerken vrij zij. En waar is het, dat haar ijver niet zelden eene bespuwing wordt, dat hare wapenen niet altijd de edelste, de ridderlijkste zijn, en dat de zelfbehagelijke, om een anders leed zich verblijdende, en honende wijze, waarop zij niet slechts den President, in spijt harer uitdrukkelijke belofte, maar ook de Fransche Geestelijkheid en de geheele natie met de grootste verachting behandelt, de verdenking des Lezers wegens de zuiverheid van zoo hartstogtelijke regters opwekt; in allen gevalle zou zij het bedreigde regt meer nut doen, als zij het met billijkheid en waardigheid en met die edele *courtoisie* verdedigde, waarvan zij als voorvechtster van aristokratische grondstellingen het minst van allen zich ontslagen mag achten. Overigens neemt zij, naar luid der laatste berigten, in den hoogsten kring bestendig toe in invloed; deswegens twijfelt men niet. Maar van eene regering in den zin der *Kreuz-*

zeitung beloven zich de Pruissische Katholieken — moge zij het van tijd tot tijd ook voor doelmatig houden, de herderlijke brieven van den Vorst-Bisschop van Breslau op stichtende wijze aan te halen — even weinig heil — waar het er namelijk op aan komt in de beslissende punten der Kerk volle geregtigheid te laten wedervaren —, als van de Bethmann-Holwegsche fractie, tot welke de erfgenaam des troons schijnt over te hellen. De eene zoowel als de andere wil een Protestantsch magtig Groot-Pruissen, waarbij de gelijkheid (der gezindten) zeer op den achtergrond figureren zoude. Hieruit ziet men, dat de Pruissische toestanden van verre een vrolijker aanzien hebben, dan wanneer men ze van nabij onder het oog heeft".

Ons dunkt, dat het bovenstaande over Pruissen niet zonder leering is voor ons Katholieken in Nederland, met betrekking tot onze eigene zaken. Men stelle voor *Kreuzzeitung* de *Nederlander* (van wiens invloed *an der höchsten Stelle* wij evenwel niets weten, en dus ook niets verzekeren willen), en dan zal men, bij veel ongelijkheid, ook zeer veel gelijkheid opmerken, en gelegenheid tot nadenken vinden. Dan echter moet men mede overwegen hetgeen de *H. P. Blätter* laten volgen. "Hoe ook de gedaante van de Pruissische Grondwets-verhoudingen moge zijn: Grondwetten zijn immer slechts uitwendige vormen; ten laatste komt alles toch aan op de menschen. 't Is met de Grondwetten gelegen als met de schoolplannen: zijn de onderwijzers knap en degelijk, dan zullen de leerlingen, ook bij 't slechtste schoolplan, toch iets goeds leeren; maar deugen de onderwijzers niet, dan moge het schoolplan nog zoo voortreffelijk zijn, het zal den leerlingen niets baten."

II.

PALMERSTON.

Lord Russel heeft Lord Palmerston uit het ministerie geworpen; Lord Palmerston heeft Lord Russel doen vallen; maar Lord Palmerston heeft zich daardoor nog niet gewroken. Palmerston zal

cerst gewroken zijn, wanneer hij zelf, den rang van eersten minister verkregen hebbende, zijn buitenlandsche politiek hervatten en met eilanders-trots het Vasteland, wegens de tot zijne uitdrijving uit het ministerie gegevene aanleiding, door nieuwe verwarringen verscheuren kan. Mogen, vóór zijn wederoptreden, de zaken op het Vasteland zoo ten goede veranderen en gevestigd worden, dat het voor Palmerston's Anglikanisme niet meer behoeft te vreezen!

III.

DE FRANSCHE GEESTELIJKHEID EN LOUIS NAPOLEON.

Heeft de Fransche Geestelijkheid, voor zooverre zij, na den staatsgreep van den 2 December, Louis Napoleon ondersteund heeft, haren pligt verraden? Daar zijn er die het zeggen; maar men gelieve wel op te merken, *wie* het zijn die dat zoo openlijk en zoo honend verzekeren. Van de eeuwige vijanden der Katholieke Geestelijkheid, wier bestendige wensch het is, iets te kunnen vinden dat zij haar tot kwaad aanrekenen, kan men geen onbevangen en billijk oordeel over hare daden verwachten. Overigens moge de opmerking hier hare plaats vinden, dat, ten aanzien van het staatswezen, de Geestelijkheid het lot deelt van haren goddelijken Meester: bij het volk poogde men Hem verdacht te maken, als begunstigde Hij de Romeinsche overweldiging, en bij den Romeinschen landvoogd klaagde men Hem aan, als verbood Hij den Keizer den cynspenning te betalen, en als wilde Hij zich zelven koning maken. Zoo tracht men nu ook aan het volk te beduiden, dat de Geestelijkheid met de despoten heult, en aan de Regeerders zegt men, dat zij hen onttroonen, althans tot hare werktuigen verlagen wil. Maar wat willen die berispers der Fransche Geestelijkheid dan toch, dat deze zou gedaan hebben? Moest zij emigreren *à l'intérieur*, gelijk de Franschen dat noemen? Mogt zij door zich te verbergen, 'tgeen

een protest zou geweest zijn, de kansen der Roode Republiek vermeerderen? Wij stellen de vraag: wat zou er in Frankrijk gebeurd zijn, indien het beroep op het volk, door Louis Napoleon gedaan, ware afgestemd geworden? indien zeven millioen stemmen *neen* hadden gezegd? Na deze, stellen wij als tweede vraag: zou de Geestelijkheid vrij geweest zijn van schuld, indien zij, door zich stil te houden, medeoorzaak ware geworden van de onnoemelijke gruwelen, die dan Frankrijk vervuld zouden hebben? Kon dan, in die omstandigheden, Hendrik V Frankrijk beschermen? Konden het zelfs de Prinsen van Orleans? Wel nu, zoo er in die oogenblikken, toen Louis Napoleon aan Frankrijk gevraagd had: wilt gij door mij gered worden? geen ander redder te vinden was, wat moest dan het antwoord zijn? Moest men vergaan en de reddende hand wegstooten, omdat zij niet de hand was van iemand, die door erfenis het regt om te redden verkregen had? Helaas, in dezen tijd van verwarring en haast, worden (en niet zelden voorbedachtelijk) de verschillendste vragen met elkander verward, en de noodzakelijkste onderscheidingen over het hoofd gezien. De vraag welke de Fransche Geestelijkheid te beantwoorden had, was niet: heeft Louis Napoleon wèl gedaan met de *Assemblée Nationale* te ontbinden, en zich als eenigen redder in den nood op te werpen? Maar zij moet deze vraag beantwoorden: is er, na die gebeurtenis, een andere redder dan hij? De vraag kon al verder niet zijn: mogen wij de legitimiteit en de legaliteit verzaken? maar de vraag was: moeten, mogen wij door stilzitten medewerken tot het doen geboren worden van een toestand, waarin alle legitimiteit en legaliteit zullen ondergaan? Het feit der medewerking tot het doen verkrijgen van zeven millioenen bevestigende stemmen, aan Louis Napoleon gegeven, laat de vragen over legitimiteit en legaliteit geheel onaangeroerd, met dit gevolg evenwel, dat er een Frankrijk gebleven is, waar legimiteit en legaliteit nog eenmaal weêr ten troon kunnen geraken, terwijl, zoo zeven millioenen stemmen *neen* gezegd hadden, er welligt op den dag van heden geen Fransch Rijk meer bestaan zoude. God behoede Frankrijk!

IV.

DE TWEEDE FEBRUARIJ 1852 TE MADRID.

Een moordaanslag, te afschuwelijker omdat hij door een priester verrigt is, had Spanje bijna van zijne jeugdige koningin beroofd; en God weet wat daarvan de gevolgen zouden geworden zijn. Maar nu de Voorzienigheid het staal des moordenaars gestuit heeft, is zijne hoedanigheid van priester het voorname voorwerp geworden van de beschouwing veler Protestanten, en heeft aan de zucht om de Katholieke Geestelijkheid in verdenking te brengen tot aanleiding moeten strekken. Oude gruwelen, door priesters gepleegd, zijn uit de geschiedenis opgedolven, als het ware om dit nieuwe gruwelstuk toe te lichten, en misschien met het oogmerk om door zwakke geesten het valsche gevolg te laten trekken: ziedaar wat men van de Roomsche Priesters te wachten heeft! Wij zullen hen, die zoo deden, niet vragen, of dat christelijk is: het zou nutteloos zijn; want zij haten, en de haat is onchristelijk in zich, in zijne oordeelen en in zijne werken. Maar wij zullen hen vragen: wat zoudt gij zeggen, indien wij deden als gij? indien wij uit misdaden door Predikanten bedreven het gevolg wilden laten trekken: zoo zijn de Predikanten?... Helaas ja, er zijn slechte, goddelooze priesters! zij zijn er steeds geweest, en zullen er wel ten einde toe zijn. Hun voorganger was Judas; hun getal was betrekkelijk groot in de XVI eeuw, en thans is het, vooral in aanmerking des bedorven tijds, betrekkelijk gering. Is misschien deze laatste omstandigheid oorzaak, dat men de schandalen van priesters zoo gretig opmerkt en met zooveel hatelijkheid verkondigt? Zeker is het, dat men veel meer getroffen wordt door de vlak in een schoon dan door die in een leelijk gelaat; en zeker is het ook, dat de haat aan zijn voorwerp het goede benijdt, het kwade er in zien wil, en het werkelijk goede door het ingebeelde of althans overdreven kwaad tracht te verduisteren. Een ieder zal deze algemeene waarheden wel op het onderwerp weten toe te passen.

VERSCHEIDENHEDEN.

LUTHER'S SOCIALISME.

Een boek zou er over kunnen geschreven worden, van hoeveel kanten of op hoevele wijzen de revolutie met al wat er toe behoort uit het Protestantisme geboren wordt. Het kan echter ook korter worden aangetoond. Luther, doorgaans zoo kernachtig in zijn spreken, weet met weinige woorden, zoo niet alles, dan toch het voornaamste te zeggen. Wij citeren:

„Maar gij zult zeggen: daar dan onder Christenen *geen wereldlijk „zwaard moet zijn*, hoe zal men ze dan uiterlijk regeren? Er moet „toch ook onder de Christenen eene overheid blijven. Antwoord. „Onder de Christenen *moet en kan geene overheid zijn*, maar een „ieder is te gelijk onderdaan van den ander, gelijk Paulus zegt „Rom. 12. Een ieder moet den ander [voor] zijne overheid houden. „En Petrus, I Petr. 5: Zijt allen aan elkander onderdanig. Dat „wil ook Christus Luc. 14: Wanneer gij op eene bruiloft genoodigd „wordt, zoo zie u voor den onderste aan. Er is onder Christus „geen overste, dan Christus zelf en alleen. *En wat kan daar voor „eene overheid zijn, daar zij allen gelijk zijn en eenerlei regt, magt, „goed en eer hebben.* Daarbij, waar niemand begeert de overste van „een ander te zijn, maar waar ieder des anderen onderdaan wil „wezen, daar kan men toch waar de menschen zoo zijn (*wo solche „Leute sind*) geene overheid aanstellen, hoe gaarne men het doen „wilde, wijl de aard en natuur niet duldt, oversten te hebben waar „geen overste zijn wil noch kan. En *waar de menschen zoo niet zijn, „daar zijn ook geen regte Christenen.*

„Wat zijn dan Priesters en Bisschoppen? Antwoord. Hun bestuur „is geen overheid of magt, maar een dienst of ambt. Want zij zijn „niet hooger en beter dan andere Christenen. Daarom moeten zij „ook geene wet of gebod aan anderen opleggen, zonder dezer „wil of verlof, maar hun regeren is anders niet dan Gods woord

„behandelen, opdat zij Christenen geleiden en ketterij overwinnen. „Want, gelijk gezegd is, de Christen kan volstrekt niet, dan met „Gods woord regeren, want Christenen moeten in den geloove „geregeerd worden, niet door uiterlijke werken. Gelooven nu kan „door geen menschen-woord, maar alleen door Gods woord komen, „gelijk Paulus zegt Rom. 10. — Degenen nu die niet gelooven die „zijn geene Christenen, die behooren ook niet tot Christus' rijk, „maar onder het wereldlijk rijk, opdat men ze met het zwaard en „het uiterlijk bestier dwinge en regere. De Christenen doen van „zelf en ongedwongen alle goeds, en hebben alleen aan Gods woord „genoeg". Luth. *Opp.* Jen. II, S. 215.

SCHOOLBIJBELKRAKEEL.

De schrijver der „Politieke Beschouwingen" in *de Vereeniging* beklaagt zich in de voorlaatste aflevering over den weinigen ijver ten bate van den onmisbaren schoolbijbel, en laat zich over dit ongeluk in dezer voege uit: „De strijd voor de waarheid; voor de school waar de vrees des Heeren het beginsel der wijsheid is; voor de opleiding der jeugd in de kennis aan het Woord, wordt door weinigen gevoerd. Zelfs las men onlangs in de *Evangelische Kerkbode* een artikel, waarin het lezen des Bijbels als gevaarlijk werd afgeschilderd! Een bode die zich voordoet als ronddrager van het Evangelie, komt het van de school afnemen of dáár verbieden! Men kan zich zoo iets naauwelijks voorstellen, en toch zoo ver drijft de vijandschap tegen hen die in opregtheid, al is het met gebrek, den Heer wenschen te verheerlijken en te dienen. Zij drijft tot onthouding van het Woord aan de kinderen! De heer van Renesse, oud-onderwijzer te 's Hage, heeft dien gemaskerden vijand waardiglijk teregt gezet. Hem zij er regtmatige dank voor toegebragt".

De *Kerkelijke Courant* (N°. 10) is het met de *Evang. Kerkbode*, maar ook met genoemden bijbelkampioen niet eens en schrijft hierover aldus: „De heer Renesse rigt een stuk in de *Wekker* (een blad,

dat anders waarlijk zeer solide artikelen levert en dikwijls een ware *Wekker* is,) tegen de *Evangelische Kerkbode*, over *het lezen van den Bijbel in de scholen*, dat door den *Kerkbode* werd afgekeurd. Wij voor ons deelen de vrees voor het Bijbel-lezen niet, integendeel verheugen wij ons, waar wij 't nog vinden; maar de heer Renesse, die *Protestantsche* en *Secteschoolen* met elkander verwart, heeft daardoor eene onkunde of verwarring van denkbeelden aan den dag gelegd die duidelijk doet zien, dat de man beter deed maar te zwijgen //.

Sic fatus senior, viel ons hier in, *telumque imbelle sine ictu conjecit;* magteloos was dan des grijsaards schicht, en 't huiskrakeel over den schoolbijbel, dien de een voor kinderen gevaarlijk, de andere hun levensbrood noemt, duurt tusschen partijen nog altoos voort. — Kan 't ook wel anders! Zooveel hoofden zooveel zinnen: en hoegenaamd geen gezag dat beslissende uitspraak doet.

SPROKKELINGEN.

ZORG VAN Z. H. VOOR CHRISTELIJKE OUDHEDEN. — Wij lezen in de *Revue Catholique*, l. afl., dat de H. Vader eene voortdurende commissie heeft benoemd tot opsporing en bewaring van christelijke oudheden; zij bestaat uit den Kardinaal-vicaris, president; Mgr. Tippani, professor aan de Universiteit van Rome; Mgr. Marini, prefekt der Bibliotheek van 't Vatikaan; den schilder Minardi; Pater Marchi, jesuiet, een der geleerdste oudheidkundigen van Italië, leden; en den Ridder Rossi, sekretaris.

Deze commissie heeft bepaald: 1. allereerst kopijen te doen vervaardigen van de merkwaardigste fresco's der katakomben te Rome; dit schilderwerk begint door de vochtigheid vermeesterd te worden en loopt gevaar van spoedig geheel te zullen vergaan; 2. een weekblad uit te geven, om er uitvoerig verslag in te doen van de werkzaamheden der commissie, en om het publiek op de hoogte te houden van al wat voor de christelijke archeologie belangrijk is.

De commissie heeft aan Z. H. voorgesteld, een museum van oud-

heden te Rome op te rigten, en het publiek toe te laten, alle zondagen, gedurende twee uren, de beroemde katakomben van den H. Calixtus en de H. Agnes te bezoeken, waar men tot nu toe slechts met bijzondere magtiging der regering toegang vond. De H. Vader heeft beide voorstellen goedgekeurd.

KATHOLIEK KWARTAALSCHRIFT. — De eerste driemaandelijksche aflevering des tweeden jaargangs van 't *Tijdschrift voor Katholieke onderwijzers* is, overeenkomstig het in ons vorig nummer van zijne Redactie overgenomen berigt, ten gezegden tijde verschenen, en bevat wederom eene aangename verscheidenheid van leerrijke stukken en bijdragen. Met bijzonder genoegen zagen wij er nu ook de *Kerkelijke goedkeuring* aan gehecht, wat namelijk de daaronder vallende opstellen betreft. Het is voor de Schrijvers eene genoegelijke bemoediging, en voor den kring hunner lezers eene reden te meer, om den toenemenden bloei van dit Katholiek kwartaalschrift zoo veel mogelijk te bevorderen.

BIJBELDRUK IN ENGELAND. — "Een rapport, dat aan de Kamer der Gemeente is onderworpen, constateert dat er in de jaren 1848, 1849 en 1850, in het Vereenigde Koningrijk gedrukt zijn: 2.171,750 Bijbels en 1.685,000 N. T.; dat is 1,981 Bijbels en 1,537 Nieuwe Testamenten per dag."

BIJBELVERSPREIDING. — "Het Pruissisch Bijbelgenootschap, te Berlijn gevestigd, heeft zijn 36ste rapport uitgegeven, waaruit blijkt, dat hetzelve gezegend werkte. In het laatste jaar zijn 345,490 Bijbels en 65,604 Nieuwe Testamenten uitgegeven, zoodat er sinds de oprigting 1.125,797 B. en 509,647 N. T. zijn verspreid. In het Pruissisch leger zijn tusschen 25 Mei 1849 en 30 Aug. 1851 niet minder dan 17,660 N. T. en 2,180 Bijbels afgegeven. Het telt tegenwoordig 94 hulpgenootschappen, benevens eene menigte privaat-hulpvereenigingen."

Nog zijn "in de maand Februarij ll. verscheidene duizenden exemplaren van het Oude Testament, elk met de kantteekeningen voorzien en ruim 100 vel druks beslaande, naar Afrika gezonden."

SCHANDELIJKE DWEEPERIJ. — Op Zondag 28 Dec. ll. zijn de

Bucklianers (eene godsdienstige sekte in het [Wurtembergsch] opperdistrikt van Ulm) tezaâmgekomen, om getuigen te zijn van de wondervolle hemelvaart van een lid hunner sekte. Buckle, hun leider, ging aan hun hoofd, des namiddags ten 2 ure naar de heuvels van Haltshausen. Daar vormden zij een kring om eene jonge vrouw van omtrent 20 jaren. De thermometer teekende 5 graden vorst. Zij ontkleedde zich bijkans geheel, in tegenwoordigheid van al de heiligen. Buckle, die warm in een mantel gewikkeld was, had haar diets gemaakt, dat zij ten hemel zou opgenomen worden. De vergadering begon het woord „Halleluja" te zingen; en ging hiermede zonder op te houden ¾ uurs lang voort. Toen riep de arme vrouw, oogen en handen ten hemel opgeheven, uit: „De Heere heeft gezegd: Ik ben ten hemel opgeklommen, Ik ben gezeten aan de regterhand van God; ook gij, mijne dochter! zult er zitten met Mij om een eeuwig Halleluja te zingen." Het gezang begon op nieuw en duurde weêr een half uur. De ongelukkige, bijna geheel ontkleed in de sneeuw, was half dood van de koude; maar Buckle moedigde door zijne vermaningen haar aan om te volharden, totdat de policie, van de zaak verwittigd, een einde aan dit schandaal maakte. Zij gebood de vrouw zich weêr te kleeden, hetgeen zij deed met de woorden: „Heere! het kost mij veel; maar ik onderwerp mij." De sekte keerde weder naar Haltshausen en kwam den anderen dag in Ulm. — Zie *De Vereeniging*, laatste afl.

Die koning van pruissen! — De *Kerkelijke Courant*, reeds zoo beangst, dat de Koning van Pruissen den Keulschen Dom met zooveel belangstelling heeft bezocht en gadegeslagen, geeft al weder niet zonder bezorgdheid, het volgende berigt: „In geen stad geschiedt tegenwoordig meer voor den bouw van kerken, dan in Berlijn. Onder den tegenwoordigen koning zijn in de voorsteden twee, en in de stad zelve eene kerk gebouwd. Voor weinige weken leide de koning den eersten steen voor eene tweede Katholieke parochie-kerk, en nu weder doet hij hetzelfde voor eene derde in een ander deel der stad." Die koning van Pruissen!

LETTERLOOVER.

DE KONINGIN DER ENGELEN.

MEILIED.

(G. GÖRRES GEVOLGD.)

Wij groeten u, door liefde en dank gedreven,
O Moedermaagd, der Englen Koningin!
Gods Engelen geleidden u door 't leven
En droegen u den open hemel in,
Waar ze in hun kringen
U blijde omringen
En zingen vol van min,
O Englen-Koningin!

Een Engel, u, Maria! toegezonden,
Heeft vol genâ, gezegend u genoemd;
Sinds, Hemelbruid! wordt gij door duizend monden
Eeuw in eeuw uit welzalig nog geroemd:
Gij vol genade,
O Sla ons gade,
't U toegewijd gezin,
Gij, Englen-Koningin!

U kwam met zang en luit en citerklanken
Een Englenkoor, ten hemel uitgespoed
Naar d' armen stal, u en hun Koning danken,
En zong der aard hun zoeten vredegroet:
En wij ook zingen
Met de Englenkringen
Maria! één van zin,
U, Englen-Koningin!

Herodes stond uw godlijk Wicht naar 't leven:
Een Engel heeft uw' Bruidegom gewekt,
Een Englenschaar u op uw' togt omgeven,
Een Englenwiek u met uw Kind gedekt:
Vraag ons zijn zegen
Op onze wegen,
Leid ons den hemel in,
Gij, Englen-Koningin!

Stil in uw huis heeft de Engel u beluisterd,
Stil in uw werk u, Moeder Gods! vereerd;
Stil in uw rust een lied om u gefluisterd;
Stil aan uw hart de hoogste min geleerd:
Dat 'k van hen leere
Hoe 'k u vereere,
Met hart en zin u min',
O Englen-Koningin!

En, Moeder! ook, toen stil en bleek van smarte
Gij eenzaam gingt naar Jesus' grafspelonk,
Een Engel was 't die troost gaf aan uw harte,
Aan 't open graf in hemelglorie blonk:
Dat ons uw blikken
Aan 't graf verkwikken,
En 't sterven is gewin,
O Englen-Koningin!

En als ge in 't eind van zielsverlangste smachtte,
Dat u de stem uws Welbeminden nood',
Toen zweefde een rei van Englen neêr en wachtte
Dat ge op zijn wenk de zalige oogen sloot,
En opgevaren
In hunne scharen,
Toogt gij ten hemel in,
O Englen-Koningin!

En, Moeder! daar, van Engelen omgeven,
Daar trad uw Zoon verheerlijkt u te moet;
Daar heeft Hij u, ten hoogsten troon verheven,
Als Koningin der Engelen begroet,
En alle tongen
Zij zongen, zongen
Des Hemels rijksvorstin
U, Englen-Koningin!

Nu, Moeder! troost ge uw kindren die hier klagen:
Wil voor deez' schaar, die u ter eere zingt,
Wil ons Gods liefde en 't schoon volharden vragen,
Dat we op uw beê, van Englen ook omringd,
Eens zalig sterven
En 't loon verwerven
Van trouwe kindermin,
O Englen-Koningin!

H. — G.

HET CHRISTENDOM

DER

GRONINGER SCHOOL.

(*Vervolg van bl.* 73.)

De *vorm* der openbaring in Christus zijn dus daadzaken, stomme daadzaken; maar wat is haar *inhoud*? Wat ziet men in die daadzaken?

Wij zullen Pareau laten antwoorden. „In Jesus Christus, zegt hij, kunnen wij vooreerst zien de goddelijke openbaring: het wezen en de gezindheid der Godheid, de deugd, derzelver voortreffelijkheid en de ware en eeuwige zaligheid, haar door de Godheid bestemd, is geopenbaard in Jesus Christus op eene tweevoudige wijze, in zoover zijn persoon van dat alles het heerlijkste beeld, en zijne zending en zijn lot het heerlijkste schouwtooneel is. In Jesus Christus kunnen wij ten tweede gevoelen de werking van God. Het is hier geene onderwijzing en leering slechts, maar de levende betooning der hoogste voortreffelijkheid en de hoogste liefde door den Zoon en door den

Vader zelven, die ons tot geloof leiden, en tot liefde dwingen" [1]). Geloof en liefde moet men altoos in den Groninger zin nemen. Genoeg, men ziet in de christelijke openbaring eigenlijk niets nieuws, niets wat wij buiten haar, niet wisten; niets, waaraan een redelijk mensch die zijn verstand gebruikt, ook maar kan twijfelen. Neen, zegt dezelfde Hoogleeraar (t. z. p.), „Het Evangelie is niet slechts voortbrenging en voortplanting van nieuwe begrippen en leeringen of zelfs van nieuwe idealen, maar voortbrenging en voortzetting van nieuwe daadzaken; het is hier een zondeloos leven, het is in het geestelijke eene tweede schepping en wereldregering". Hij zegt: „niet slechts", hij meent: „volstrekt niet voortbrenging en voortplanting van nieuwe begrippen en leeringen of van nieuwe idealen"; immers hij geeft een weinig verder te kennen, „dat Jesus wat zijne leer betreft" ongeveer „gelijk kan gestaan hebben met andere wijzen", vóór Hem, en dat de Groninger school aan die gedachte inderdaad niet vreemd is, kan men genoegzaam opmaken uit de *Theologia Naturalis* [2]) des Hoogleeraars Hofstede de Groot. Deze uit zich o. a. als volgt: „De christelijke godsdienst verlicht den geest der wijsgeeren, daar zij aangaande God, de schepping des heelals, de goddelijke voorzienigheid, de menschelijke natuur veel leert, wat onze rede zelve ook én inzien én uit de algemeene openbaring kan afleiden, nadat zij het in die bijzondere openbaring blootgelegd gezien heeft; want het is veel gemakkelijker het gevondene in te denken en te bewijzen, dan iets nieuws te vinden".

---

[1]) *Waarheid in liefde*, 1838, IV.
[2]) Bl. 52.

Inderdaad dat de inhoud der Groninger openbaring niet nieuw is, en welke bepaaldelijk die inhoud is, vinden wij zeer duidelijk door haren Aartsvader Nitzsch uitgesproken. „Door de wijsbegeerte weten wij, dat de redelijke en zedelijke godsdienst, welke gewoonlijk, vrij dubbelzinnig, *natuurlijk* wordt genoemd, voldoende is, om het ware heil des menschdoms te bevorderen, indien er maar goddelijk gezag bijkomt" [1]).

Door „dit" goddelijk gezag „verstaat hij niets anders „dan de goddelijke verkondiging of afkondiging" (*promulgatio*) dier natuurlijke godsdienst; slechts deze afkondiging is iets meer dan natuurlijk, niet hetgene afgekondigd wordt. Wij zien namelijk in den persoon van Jesus: hoe wij menschen zonen Gods zijn, en zijn moeten; dit openbaart ons Jesus' leven; Jesus is de aanschouwelijke voorstelling van den ideëlen Zoon Gods of, wat men even goed kan zeggen van den „ideëlen Zoon des menschen"; van „de ware godsdienstigheid", „van de regte vroomheid" [2]), of, gelijk de Groningers het gaarne uitdrukken, „van de gemoedelijke godsvrucht". „Jesus' leven en geheele handelwijs is de symbolische, zinnebeeldige voorstelling der gemoedelijke deugd, welke God aangenaam is, en welke God door Jesus' eenig en bewonderenswaardig voorbeeld in de menschen wil opwekken en bevorderen. Immers deze voorstelling doet te gelijkertijd Gods heiligheid uitkomen benevens zijne zedelijke goedertierenheid, waarvan zij toonbeeld strekt en onderpand".

De lezer zal hieruit gereedelijk kunnen opmaken, dat eigenlijke *geheimen* of *verborgenheden des geloofs* in het

---

[1]) T. a. p. bl. 72.
[2]) T. a. p. bl. 151 en *passim*.

Groninger Christendom niet te huis behooren. Het mag niets meer zijn, dan eene natuurlijke godsdienst, niets meer dan louter wijsbegeerte; het moet zoo klein en laag zijn, dat de rede niet alleen er bij kunne om het aan te vatten en zich toe te eigenen (dit moet ook volgens ons de rede kunnen — met het inwendig licht van Gods genade), maar dat de Groninger rede het kunne overzien en meten — om het dan eerst aan te nemen.

Dat de Groninger school geen eigenlijke geheimen des geloofs wil aannemen, volgt dus reeds uit het bovenstaande. Zij houden „voor waar datgene" en slechts „datgene wat zij zelven vatten en gevoelen als overeenkomstig met den (natuurlijk door hen) allezijds regt gekenden aard van God, van den mensch en van de betrekking tusschen God en mensch". Immers zij verzekeren uitdrukkelijk: „de mensch kan al het goddelijke vatten" [1]); vatten, dat is, bij hen, bevatten. En elders: „'s menschen rede is wel zwak en beperkt, maar toch niet gansch en al bedorven en onbekwaam, en het Christendom wilde den mensch niets leeren, dat volstrekt boven het bereik zijner rede zijn zou" [2]). Op het treffend sluitende van deze redenering behoeven wij den lezer niet te wijzen: een nieuw Christendom eischte natuurlijk, om gelijken tred te houden, eene nieuwe redeneerkunde; en volgens deze redeneerkunde gaat het volkomen door: de mensch is niet gansch en al bedorven: derhalve kan hij alle goddelijke waarheid ook bevatten. De uitvinder van het Groninger Christendom, Nitzsch zelf beweert onophoudelijk, dat men alle verborgenheden, als nutteloos, ja schadelijk uit de openbaring moet verbannen.

[1]) *Compendium*, bl. 29.
[2]) *Waarheid in liefde*, 1843, II.

Van daar dan, dat de Groningers werkelijk den staf gebroken hebben over alle christelijke waarheden, die het peil van hunne rede overschrijden. Weg met een goddelijk wezen, bestaande in drie waarachtig onderscheidene personen! De menschelijke rede kan het niet bevatten, er is maar één God, de Zoon is zijn profeet! De heilige geest is niets. Weg met eenen „Godmensch"! het woord zelf is eene tegenspraak [1]). Weg met de verzoening door het bloed des kruises! Weg met „die tooverkracht" van genade, met die sakramenten, met het laatste oordeel, met de verrijzenis des vleesches, weg met dien gedroomden werkeloozen hemel, weg vooral met die eeuwige hel van straffen! Zoo denken de Groningers en zoo spreken zij waar zij vrijmoedig durven spreken, en niet soms huichelende woorden moeten bezigen om de goê gemeente te verschalken en te paaijen.

Met de verwerping dezer geheimen kennen wij de Groningers als Arianen, en vooral ook als Pelagianen. Arius loochende den Godmensch, Pelagius de genade van den Godmensch: de Groningers verwerpen beide, én de menschwording van den Zoon, én de inwoning in den mensch des H. Geestes.

En hier vinden wij het middenpunt van de Groninger beschouwingswijze, zij is niets anders dan consequent *Pelagianisme.*

De Groninger school, geleid door Nitzsch, loochent alle onmiddellijke inwerking van God op den geest des menschen, alle eigenlijk gezegde *genade.* God kan, volgens haar, niet onmiddellijk ons kenvermogen en onzen wil bewerken, niet ons kenvermogen onmiddellijk verlichten, niet onzen wil

---

[1]) Verg. *de Katholiek*, D. XX, bl. 419.

onmiddellijk bewegen. Daardoor zou hij de majesteit des menschen kwetsen: de mensch moet „onafhankelijk, zelfstandig" blijven in zijn denken, in zijn willen. Het is niet genoeg, dat de mensch vrij denke, vrij wille, 'tgeen hij, volgens ons, doet ook onder de inwerking of bewerking der genade; neen, opdat hij vrij denke, vrij wille, moet hij alleen denken, alleen willen, zonder eenige hulp der Godheid. God mag hem voorlichten, mag hem zelfs aanraden ja aansporen, maar..... geene bevelen geven, geen gezag uitoefenen, veelmin inwendig hem helpen zien en willen. God mag den mensch eene schilderij voorhouden, hem aanbevelen, er op te staren: dat is alles, dat is waarlijk wel genoeg.

Wie de Groninger school niet kende, zou meenen, in deze regelen eene bittere ironie op Adam's kinderen te lezen. Mijn God! was een eerste Adam niet genoeg! Moesten ook nog zijne ongelukkige kinderen kleine Godjes willen worden! willen wezen! Waarlijk de Groninger school zelve is een bewijs voor de erfzonde, die zij loochent. Zooveel overmoed bij zooveel zwakheid is slechts door eene erfzonde uit te leggen. Dat is de voortgaande ontwikkeling van het menschdom, waarop dat tegenwoordig geslacht zich verheft. De Heidenen zelven waren wijzer, zij wisten en gevoelden beter, wat de menschen tegenover God zijn, dan dat slag van Christenen die de goddelijke openbaring kennen en verwerpen.

Genoeg: wij moeten ons in onze tijden schikken. De Groningers gevoelen en beweren, dat wij menschen Gods *genade* niet behoeven, noch ter verlichting noch ook ter verwarming en beweging. De heilige geest is niets.

Hoe komt het alzoo, dat zij steeds zooveel van Jesus' *geest*, van Jesus' *heiligen geest* gewagen? Het antwoord

laten wij den lezer over, maar wat zij er van denken, dat zij dien heiligen geest voor niets houden, gaan wij toonen. „De H. Geest, zoo luidt het *Compendium* [1]), is het goddelijk leven, hetwelk op Gods wil en daad door Christus den menschen alzoo wordt medegedeeld, dat hetzelve ook in hen zelven zij". Dus de heilige geest is wel geen persoon, maar toch altijd iets, een goddelijk leven, zult gij, lezer, zeggen. Ja, iets, maar hoor eens wat, en zeg dan, of het meer dan niets is.

De Hoogleeraar Muurling zal het uitleggen. „De zaak is eenvoudig deze: Christus leeft in mij, wanneer Hij zóó op mij werkt door het geloof in Hem, dat mijn gevoelen, mijne denk- en handelwijze met de zijne overeen komt..... Wat houdt dat in? Met opzigt tot den mensch als individu: dat zijn gevoel wordt opgewekt en gereinigd; zijn verstand verlicht, zijne begeerte gezuiverd, zijn gemoed geheiligd". Dit is eene schoone beschrijving van de werking der genade, niet waar? Neen, gij moet aan geene eigenlijke genade denken: Muurling laat er onmiddellijk op volgen: „Daartoe moet (de mensch) Christus kennen, zich aan Hem toevertrouwen en in gemeenschap met Hem leven", hij heeft slechts noodig, „de aanschouwing van Christus en door Hem de aanschouwelijke voorstelling van God, als Vader". Alzoo bij slot van rekening, is het de mensch zelf, die alles doet, door op de schilderij te staren. Dat is de genade, dat is Jesus' heilige geest, gelijk de Groningers gaarne zeggen. Ieder ziet, dat de heer Muurling volkomen op dezelfde wijs in anderen kan leven; want zij kunnen Z. H. G. „kennen, zich aan hem toevertrouwen, en in gemeenschap met hem leven, daartoe is alleen noodig de aanschouwing" van Z. H. G.

[1]) Bl. 78.

Dit Pelagianisme moest Arianisme voortbrengen of veronderstellen. Indien de Godheid niet onmiddellijk op 's menschen geest kan werken, dan kan een persoon der Godheid nog veel minder mensch worden, de menschelijke natuur in zijne persoonlijkheid opnemen. De *menschwording* is, in zekeren zin, het toppunt der genade; wie dus de genade loochent, moet wel spotten met de menschwording.

Met den Godmensch moest noodzakelijk zijne plaatsbekleedende genoegdoening, zijn zoendood vallen. Jesus, enkel mensch zijnde, kon voor de schuld der menschheid niet voldoen door zijne gehoorzaamheid tot in den dood, den dood des kruises; kon niet zijn, wat Hem de H. Schriften noemen, „zondeoffer", „zoenoffer", „hoogepriester van het nieuw verbond". Het had iets in, dit alles weg te cijferen, maar de Groningers kunnen alles wegcijferen, wat zij niet verkiezen te gelooven. Genoeg, de zoendood onzes Heeren werd onder hunne handen eene symbolische, zinnebeeldige voorstelling, of vertooning van verzoening. „Christus' dood voor de zondige wereld is de hoogste proef, het hoogste voorbeeld (*documentum*) van Gods vergevende liefde" [1]); niet middel ter verzoening, niet voorwaarde der vergeving. Christus offert zich eigenlijk niet aan God, maar God offert Christus aan de menschen. God wordt niet verzoend *door* 's Heeren kruisdood, dat was volstrekt niet noodig, want God kan niet boos worden; dit wilde Hij toonen *in* Jesus' kruisdood, wijl Hij vreesde, dat de menschen het anders niet gelooven zouden [2]). Het is niet onbelangrijk, Nitzsch zelven hierover eens te hooren. „Men moet bekennen, zegt hij, dat de schriftuur aan den dood

---

[1]) *Compendium*, bl. 50, enz.
[2]) *Waarheid in liefde*, 1843, II.

des Zaligmakers verlossende kracht toekent, dat is de kracht van vergiffenis der zonde en hiermede alle overige hoogste goederen te bewerken". Hij is er blijkbaar meê verlegen, maar hij zal er zich wel uitredden. Immers „de schriftuur kent aan Jesus' kruisdood ook openbarende kracht toe", vervolgt hij, en hij brengt het zoover, dat hij door het laatste het eerste geheel en al vernietigt, niet door te bewijzen, maar, wat veel gemakkelijker is, door te beweren: „*Jesu mors revelando redemit, non redimendo revelavit*", d. w. z. „door den zedelijken grond der vergiffenis te openbaren, te vertoonen, heeft Jesus' dood ons een waarlijk godsdienstig vertrouwen ingeboezemd" [1]). Ziedaar dus de verlossende kracht van den zoendood onzes Heeren: Kant, Nitzsch, de Groninger Hoogleeraars kennen beter wijsbegeerte dan „Jesus en de Apostelen". Het is ook geen wonder; in achttien eeuwen moest het menschdom wel vooruitgaan in verlichting en beschaving.

Dat de Groningers geene *sakramenten* hebben, behoeft naauwelijks gezegd. Mededeeling van genade kunnen zij niet aannemen, wijl er bij hen geen genade is. Mededeeling van genade zou eene „werktuigelijke" werking zijn, en zij erkennen slechts eene, op hunne manier, „zedelijke werking", d. w. z. de mensch moet alles niet slechts zelf, maar ook alleen doen, zonder goddelijke hulp; God mag hem slechts iets voorschilderen. Wat inzonderheid het H. Sakrament des Altaars aangaat, dat is blijkbaar eene ongerijmdheid. „Hoe kan Jesus ons zijn vleesch te eten geven", zeiden immers reeds de ongeloovige Joden. 't Is waar, de Zaligmaker zegt wel: „Mijn vleesch is waarlijk spijs, mijn bloed is waarlijk drank; — zoo gij mijn vleesch niet eet,

---

[1]) T. a. p. bl. 36 vlg.

en mijn bloed niet drinkt, zult gij het leven in u niet hebben", maar men denke er wel aan: Jesus is eigenlijk geen leeraar; Hij heeft niet, gelijk Petrus meende, „woorden des eeuwigen levens", men moet Hem zoo verstaan, dat men het begrijpen kan, en Jesus' vleesch eten en zijn bloed drinken, is dus niets anders dan „eene ijverige beschouwing van zijnen dood". Dit heeft Nitzsch klaarblijkelijk bewezen, meent gij? neen, klaarblijkelijk beweerd [1]). Wat de „oorbiecht" aangaat, Jesus zegt wel tot zijne Apostelen, hen aanblazende: „Ontvangt den H. Geest; wier zonden gij vergeeft, dien worden ze vergeven, en wier zonden gij houdt, dien worden ze gehouden" [2]); men zou dus naar alle menschelijke taalwetten denken, dat Hij hun de magt mededeelde, welke Hij zelf getuigt te hebben als *Zoon des menschen*, om de zonden te vergeven [3]); maar weet gij hoe men dat verstaan moet? Welaan, Nitzsch zal het u middagklaar zeggen: „De zin is deze: „Van mij zal nu, *door uwe kennis* mijner daadzaken, op u overgaan de goddelijke Geest. Door dezen geest aangeblazen, zult gij zoo onderwijzen over Gods goedertierenheid, dat allen, die door uw onderwijs zich ontbonden of veroordeeld gevoelen, door Gods eigen oordeel ontbonden of veroordeeld zijn zullen". Christus geeft derhalve aan zijne Apostelen een heiligen geest, die niets is; Hij geeft aan zijne Apostelen de magt, dat ieder die hen hoort, zich zelven de zonden al of niet vergeve. Gij begrijpt het misschien niet, lezer: het moet u niet verwonderen.

Dit Pelagianisme is alzoo de grondtoon van het Groninger Christendom. De openbaring is eene schilderij; zij is geheel

[1]) T. a. p. bl. 41.
[2]) Joan. XX, 22, 23.
[3]) Matth. IX, 6.

buiten ons, zij komt slechts zoo ver *in* ons, als wij ze door eigen krachten in ons opnemen. Vleesch en bloed moet ons alles openbaren, niet de hemelsche Vader, ook in ons op ons werkend. Het zwakke kind van Adam ontvangt geene kracht uit den hooge, maar wel stof, om er zijne zwakheid aan te oefenen. De oude Adam leeft helaas! in ons, maar de nieuwe Adam blijft buiten ons in eene schilderij.

En niet slechts de Groninger *inhoud* der Christelijke openbaring wordt bepaald door dit Pelagianisme, het onchristelijk, onwijsgeerig, onmenschelijk Pelagianisme heeft ook den *vorm* der Groninger openbaring aan de hand gegeven. Het is misschien de moeite waard, dit laatste opzettelijk toe te lichten.

God openbaart zich waar Hij werkt; dat is duidelijk zoowel voor niet-Groningers als voor Groningers. Maar volgens de Groningers kan God niet werken onmiddellijk op den geest des menschen; er is dus niet, wat wij noemen goddelijke *inspiratie* of *ingeving*; God kan den mensch geene gedachte ingeven, geene kennis eener waarheid inboezemen. Wat de mensch denkt, is dus des menschen eigen werk alleen; slechts zijn *kenvermogen* is van God, maar zijne kennis is nimmer werking Gods. Wat volgt hieruit? Dat Jesus' leven onmogelijk openbaring Gods kan daarstellen. Immers Jesus' denkbeelden zijn niet door God in Hem gewrocht; zijne leer is niet door God Hem ingegeven; slechts zijne geestvermogens zijn van God, gelijk de onzen; maar op het gebruik dier geestvermogens konde God geen invloed oefenen: het produkt dier geestvermogens, Jesus' leer, is dus uitsluitend eigendom van Jesus, en geene openbaring Gods in Christus. Slechts de stomme, werkelooze persoonlijkheid van Jesus is Christus,

is openbaring Gods in Christus. Immers slechts deze werkelooze persoonlijkheid is „daargesteld van God", slechts deze „hoofdzaak is een oorspronkelijk werk van God"; gelijk Pareau het boven uitdrukte. Jesus' leven, denken, willen, spreken, handelen, leeren is slechts „afgeleid" uit zijne van God daargestelde persoonlijkheid; maar „dit afgeleide is de bron niet", is geen openbaring, het is niets meer dan middel ter kennis van de openbaring in Hem.

Dit Pelagianisme geeft ons dus den sleutel van de onderscheiding welke de Groningers tusschen *Jesus* en den *Christus* in Hem maken. Zijne persoonlijkheid door God daargesteld is *Christus*, zijne persoonlijkheid zelve levend, *Jesus*.

Men zou hier ligtelijk denken, dat zij eene inconsequentie begaan, als zij, gelijk wij boven hoorden, de openbaring Gods in „de daadzaken van Jesus' zending en verschijning" stellen. De daadzaken immers zijn toch Jesus' eigen daden, dus geen goddelijke werken. Doch de Groningers hebben er al weder eenen vond op, om van het Evangelie althans die stomme daadzaken te behouden. Gods voorzienigheid had Jesus gezonden, zeggen zij, Gods voorzienigheid leidde, bestuurde ook Jesus' lotgevallen, de daadzaken zijner verschijning; daarin is dus eenige goddelijke werking, mitsdien eenige goddelijke openbaring. God werkt derhalve niet onmiddellijk op den geest des menschen, maar wel op 's menschen uiterlijke daden [1]). Of dit werkelijk consequent is, of men de inwendige genade loochenend, de uiterlijke voorzienigheid mag aannemen, moge de lezer zelf beslissen; wij hebben slechts uiteen te zetten.

[1]) Vgl. de *Theologia Naturalis* van Professor Hofstede de Groot, bl. 152, en het *Compendium*, o. a. § 14.

Men ziet hieruit, hoe de Groningers, als volslagen Pelagianen, als loochenaars aller eigenlijk gezegde genade, er toe moesten komen, om den Godmensch te vernietigen, om den met goddelijk gezag leerenden Jesus te verlagen tot een godgeleerde, tot een predikant bij de hervormde gemeente, tot een onderwijzer bij volwassene, en dus onafhankelijke zelfstandige Zonen Gods, waartoe zij de Christenen stempelen. Het is volkomen consequent, als zij de „theologie van Jesus" niet slechts naast „de theologie van Paulus, van Jacobus, van Johannes" stellen, maar ook naast „de theologie van Justinus, Augustinus, Anselmus, Calvinus, Schleyermacher" [1]).

Wat zij diensvolgens van de H. Schriften houden, is ook volstrekt geen raadsel meer, schoon zij het eenigermate zoeken te bewimpelen, om christelijke ooren niet al te zeer te kwetsen. *Zij loochenen de onfeilbaarheid der Apostelen, de goddelijke ingeving der gewijde Schriften, het goddelijk gezag des Bijbels.* Dit is zoo duidelijk voor ziende oogen, dat wij de moeite kunnen sparen van plaatsen ten bewijze aan te voeren. Nitzsch heeft het niet beneden zich geacht, uitvoerig te toonen, gelijk hij meent, dat de geheele zoogenoemde ingeving der Apostelen niets anders is dan hunne eigen kennis van de daadzaken des Evangeliums, dat de H. Geest, aan de Apostelen medegedeeld, niets anders is dan dood eenvoudig het natuurlijke „vermogen om de godsdienst te kennen", welk vermogen de overige Christenen eveneens bezitten. De Apostelen hadden, volgens hem, boven de andere Christenen enkel dit vooruit, dat zij nader aan de bron waren; „Jesus' bijzonder onderwijs

[1]) *Encyclopaedia*, bl. 122.

en gemeenzaam verkeer genoten hebbende", zagen zij natuurlijk gemakkelijker op de schilderij [1]). Onfeilbaarheid der Apostelen is diensvolgens bij de Groningers een ongerijmd begrip; de Apostelen waren *feilbaar* als alle andere menschen. Maar hebben de Apostelen ook gefeild? Is hun onderwijs, zijn hunne schriften *feilloos*, al of niet?

De Groningers nemen, als zij voor de goê gemeente schrijven, vaak den schijn aan, alsof zij de *feilloosheid* ten minste der Apostelen erkenden. Is die erkentenis hun gemeend? Ik zeg vrijmoedig: neen, gemeend is die erkentenis niet.

Vooreerst, ze kan hun niet gemeend zijn. Zij erkennen geen genade, en zonder Gods genade kan het zwakke en bedorven kind van Adam noch van dwaling noch van zonde vrij blijven. Ook zij gevoelen dit en belijden het uitdrukkelijk: „geene godsdienst is ten eenemale waar in menschen, als die immer veel dwalen" [2]). Het spreekt van zelf, dat zij de Apostelen hier niet van uitzonderen, en dat de Apostelen werkelijk gedwaald hebben, geven zij hier en daar bedektelijk, maar niet onduidelijk te kennen. „Paulus' gevoelen over de erfzonde" wordt door hen verbeterd [3]). Wat de Apostelen leeren, dat de wereld geschapen is en bestuurd wordt door den Zoon, dat verbeteren de Groningers in dien verstande, dat niet de Zoon eigenlijk, maar God dit gedaan heeft en nog doet „in dien zelfden geest, die naderhand in Jesus het allerduidelijkst is geopenbaard" [4]). Ja, dat de Apostelen niet feilloos waren, maar werkelijk gedwaald hebben, vindt men in

---

[1]) T. a. p. bl. 35—69.
[2]) *Compendium*, § 9.
[3]) *Compendium*, bl. 100.
[4]) *Compendium*, bl. 64.

Waarheid in liefde (1844, III) ook ronduit verklaard: „Het was niet onmogelijk dat ze dwaalden. Zij hebben eene enkele keer gedwaald.... altijd bleef er dwaling en zonde in hen te bestrijden over". Nog vormelijker, zoo mogelijk, althans nog ridderlijker, zegt dit de *biedere* Duitscher: „Men kan niet ontkennen, dat in de Bijbelboeken sommige dingen niet regt verhaald, of verstaan, of bewezen zijn; dit springt tegenwoordig in de oogen". Hij erkent ronduit, dat de gewijde schrijvers „spoorbijster" zijn in hun verhaal van 's Heeren verrijzenis; dat Paulus gedwaald heeft, toen hij het negende kapittel van zijnen brief aan de Romeinen schreef [1]). Men moet waarlijk 's mans afschuwelijke rondheid prijzen.

Nitzsch gaat nog verder. Wij moeten, helaas! eene bewering van hem aanteekenen, waarvan het bloote hooren reeds elk christelijk gemoed in merg en been moet wee doen, eene bewering welke Nitzsch niet bestaat met woorden uit te spreken. Hij beweert namelijk, dat Jesus zelf gedwaald heeft? neen, dwalen durft hij niet zeggen en hij zegt het niettemin. „Jesus gaf zich uit voor den eeuwigen Zoon van God, en wilde daarvoor gehouden zijn van allen; Hij zeide, dat Hij uit den hemel was gekomen, en van eeuwigheid bij den Vader in de hoogste liefde en eer gedeeld had, en dat Hij zou wederkomen, om levenden en dooden te oordeelen". Dit leerde Jesus, zegt Nitzsch, en toch eigenlijk is het niet waar; slechts het „idee eener volmaakte deugd" werd eeuwiglijk door God bemind; Jesus, de verligchamelijking van dat idee, is eerst in den tijd verschenen. Maar, voegt hij er bij, Jesus moest wel het idee met zijn persoon verwarren, want

[1]) T. a, p. bl. 186—188.

vooreerst Hij moest „zijn onderrigt wijzigen naar de vatbaarheid en behoefte zijner tijdgenooten", en bovendien „de kennis van dit onderscheid kon Hem (Jesus) niet zoo gemeenzaam zijn, als ze een' wetenschappelijken leeraar is, daar Hij de Godbehagelijke deugd alleen door oefening en ondervinding, maar niet wijsgeerig kende.... En al had Hij volstrekt het onderscheid tusschen zijnen persoon en het idee van volmaakte deugd niet gekend, (dat Hij het werkelijk niet gekend heeft is, volgens Nitzsch, waarschijnlijk,) dan zou men Hem daarom, volgens Nitzsch, nog niet van dwaling beschuldigen, en deswege mogen gispen. Immers het ware de onkennis van een groot en verheven gemoed geweest". Zoo durfde een christelijk Hoogleeraar, Predikant, Superintendent schrijven! Men weet niet wat men hier dieper moet verfoeijen of zijne godslastering, of zijne huichelarij.

Ik durf niet verzekeren, dat de Groninger Hoogleeraars dat beweren huns meesters volkomen tot het hunne maken. Zij erkennen althans een zeker persoonlijk *voorbestaan* van Hem, die later Jesus werd. Maar zooveel is wel zeker, dat het begrip van *waarheid* bij hen even *rekkelijk* is, als wij het zien bij hunnen meester. Iemand, die idee en persoon verwart, die het idee als zoodanig voor persoon houdt, is het Groninger spoor van waarheid nog niet bijster. „Eene naar de vatbaarheid en behoefte der menschen gewijzigde leer is geene valsche leer" [1]), al verkondigt ze ook valsche denkbeelden. Als Jesus tegenover de Joden zich beroept, bouwt, voortredeneert op joodsche dwaalbegrippen, is Hij volgens Groningen daarom geen bedrieger, geen valsche leeraar; het is slechts „ingaan in

[1]) Van Oordt, boven.

den geest van zijne tegenstanders, hoorden wij van Witkop; het was slechts „zich schikken naar den dwalende, niet naar de dwaling", al nam Hij ook de dwaling blijkbaar aan. Met dit begrip van waarheid kunnen de Groningers Jesus „den eenigen onfeilbaren Meester" noemen, terwijl elk ander, die waarheid in den waren zin verstond, en dwaling dwaling heette, Hem noodzakelijk moest bestempelen met den naam van dwaalleeraar of bedrieger. Maar men kon niet anders: een nieuw Christendom was niet te maken dan met vonkel nieuwe woorden, of althans vonkel nieuwe beteekenis der woorden.

Door dit alles zal het tamelijk klaar zijn geworden, wat de Groningers van de gewijde schriften houden. De boeken van het Oude Testament zijn gansch en al verouderd. Het Nieuwe Testament is eene goede, ja, wel de beste oorkonde van het Evangelie, dat is, der geschiedenis van Jesus. De inhoud dezer oorkonde is bijzonder nuttig, want de openbaring Gods in Christus, het Evangelie is bijzonder nuttig voor ons menschen, wijl het de godsdienst bijzonder in ons aankweekt. Intusschen om het Nieuwe Testament met vrucht te lezen, heeft men veel *kritiek* en zeer veel *Hermeneutiek* noodig. Want de zoogenoemde gewijde schrijvers waren voor het grootst gedeelte zeer eenvoudige menschen; allen dachten, spraken, schreven in den geest van hunnen tijd, en wel in den joodschen geest van hunnen tijd. Men moet dus vlijtig en naauwkeurig de kern van schors en bolster zuiveren, wil men geraken tot de regte kennis van het Groninger Evangelie, van de Groninger openbaring Gods in Christus. En hoe kunnen wij die openbaring Gods in Christus kort en duidelijk bepalen.

De authentieke bepaling van den stichter [1]) luidt: „De openbaring Gods in Christus is „de aanschouwelijke voorstelling der zedelijke volmaking, waarvoor de menschelijke natuur vatbaar is, en der liefde welke God dezer menschelijke volmaking toedraagt; bestemd, om openlijk (*publice*) in de menschen het godsdienstig gevoel op te wekken door middel van zekere historische daadzaken, even uitstekend in zedelijkheid als wonderlijkheid, in zoo verre deze aanschouwelijke voorstelling, goddelijk gezag [?] bij de menschen erlangd hebbende, als onderpand der goddelijke goedertierenheid jegens het menschelijk geslacht, door godsdienstige belijdenis openlijk erkend wordt".

Wil men weten waarin de openbaring in Christus verschilt van de openbaring door Moses? Deze was „*gebiedend*" of „*wetgevend*", gene is „*onderwijzend Evangelisch*". „Beide openbaringen stellen God voor: als zedelijken opvoeder der menschen; maar de wet stelde Hem voor als opvoeder van kinderen, als gelijk een heer, gebiedend door zijn dienaar, het Evangelie integendeel, als opvoeder van volwassen zonen, gelijk een vader door zijnen eerstgeboren zoon vermanend" [2]).

Inderdaad, dit is „de beschouwingswijze" der Groninger school: zij beschouwt de openbaring Gods in Christus als *eene opvoeding van volwassen zonen;* dit zegt zij en herzegt ze honderdmalen. Aan volwassen zonen moet de vader *niets gebieden of verbieden*, noch om te gelooven, noch ook om te doen. God, als vader zijnde, oefent hoegenaamd geen gezag over zijne volwassen zonen; er zijn *geene leerstellingen*, er zijn ook *geene pligten.* God toont ons eene schilderij met Christus er op geteekend, en dan

[1]) Nitzsch, t. a. p. bl. 138.
[2]) T. a. p. bl. 178.

laat hij alles aan onze grootmagtige, edelmogende rede over. Hij wil onze onafhankelijkheid, althans onze zelfstandigheid niet kwetsen. Wij moeten het dus zelven weten, wat wij denken, wat wij doen willen, het eene is wel beter dan het ander, het eene waar, het andere onwaar, het eene goed, het andere minder goed, betrekkelijk kwaad, maar — in elk geval, er is geen laatste oordeel, er is geen eigenlijke hemel, ten minste geen hel. God laat wel toe, dat wij ons zelven straffen door de natuurlijke gevolgen onzer zonden, maar zelf straffen kan Hij, Vader zijnde, zijne zonen nimmer, ten minste niet als wreker; in elk geval niet eeuwiglijk verwerpen, in den helschen afgrond, waarvoor eenvoudige menschen vreezen.

Alles wat wij hier opnoemden, beweert de Groninger school zoo luide en zoo dikwerf, dat de lezer hierover geen opzettelijk breedvoerig betoog van ons zal vergen. Wij hoorden reeds in de inleiding „dat het (Groninger) Christendom geene wet is, geen uiterlijk zamenstel van *leeringen* en *voorschriften*", d. i. het heeft geene leeringen voor het geloof, geene voorschriften voor de zeden. Dienovereenkomstig willen de Hoogleeraren volstrekt van den kansel „weren alle *leerstellige*, *zedelijke*, geleerde en vooral *polemische* redevoeringen". Over leerstellingen, „over pligten" mag dus niet gepredikt, en zeker niet getwist worden — want leerstellingen en pligten zijn onverschillige zaken, de Christen kent ze niet. En zeker, de *leerstellingen* hebben de Groningers weggecijferd, gelijk wij reeds gezien hebben. Wat de *pligten* aangaat, daarvan is in hunne *zedeleer* geen sprake. Hunne zedeleer is, inderdaad, bijna nog vreemdsoortiger dan hunne zoogenoemde Dogmatiek. Zij heeft geen Tien geboden, geen natuurwet. Zij leert geene regtvaardigheid, geene kuischheid, geen gehoorzaamheid, geen

ootmoed, want — dit zouden pligten worden, en weg met alle pligten! de Christen zij onafhankelijk, zelfstandig ook tegenover God zelven! Men zou waarlijk zulk eene zedeleer onmogelijk achten, zoo men ze niet voor oogen had, o. a. in de *Initia institutionis moralis* van Pareau. Maar wat zeg ik: zedeleer? Neen, het heet ook „zedelijke opvoeding, of zedelijk onderwijs". En wat is eigenlijk de stof, de inhoud van dat zedelijk onderwijs? De Hoogleeraars antwoorden: „Ons zedelijk onderwijs is de uitlegging van de wijze, waarop in de menschen het goddelijk leven, en in de menschheid het goddelijk rijk ontsta en aangroeije" [1]). Hoe dit toegaat, weten wij alreeds: God maakt eene „schilderij"; Jesus vertoont ze: wij menschen moeten er op zien; of, gelijk Muurling zeide: er is niets toe noodig dan „de aanschouwing van Christus, en door Hem de aanschouwelijke voorstelling van God, als Vader".

Helaas! wie den mensch niet kende, moest hem toch in onzen tijd wel leeren kennen. In onzen tijd althans moest men gereedelijk inzien, dat eene „schilderij" een weinig minder dan genoeg is, om het menschdom op te voeden, om den mensch te maken wat hij zijn moet. Het menschelijk hart heeft in zich wat oproerig is, wat soms barrikaden bouwt en voor geen zachte woorden zwicht; het grof geschut moet menigwerf ingeroepen: 't gezag, gewapend met kanonnen! In waarheid, de Godheid moet meer zijn, dan president eener republiek, maaksel van het algemeene stemregt: Hij moet wel Godkoning wezen, om zijn „Goddelijk rijk" te vestigen. Wij spraken daar van republiek: de Groninger school maakt er eene van het Godsrijk, van de Kerk van Christus; en indien de Gro-

[1]) *Encyclopaedia*, § 60.

ninger school hier te lande veld wint, zal het niet lange jaren lijden, of ook ons koningrijk is eene republiek. Onafhankelijk, zelfstandig tegenover God, zal de Groninger christen het gezag van menschen, buiten twijfel, eerlang moede worden; geen leerstellingen, geen pligten kennend, zal hij geene burgerlijke wet meer huldigen, maar slechts eigen willekeur: God behoede Nederland, ondanks de Nederlanders!

Intusschen, dat de Groningers alle verbindende leerstellingen en pligten loochenen, dit is, bij hen, volkomen consequent. Immers, gelijk we aanvankelijk toonden: zij hebben geen geloof, zij volgen slechts hun eigen inzigt, de willekeur van hunne rede. Nu eigen inzigt kan den mensch niet binden: hij kan voor zijne eigene gedachten knielen, om ze te bewonderen, te bewierooken, ja, om ze aan te bidden, maar niet, om ze te aanbidden, om eene ijzeren wet er van te ontvangen. Het zijn afgoden, maar welke hij kan wijzigen, veranderen, vernietigen, gelijk hij zelf ze maakte. De mensch kan zich zelven geen gezag over zich zelven toekennen.

Hieruit vloeit van zelf zielkundig, dat zulk een Christendom der willekeur onophoudelijk moet *veranderen*.

Dit onderwijzen de Groningers dan ook onbewimpeld, het Christendom kan niet slechts maar *moet*, volgens hen, onophoudelijk veranderen, ten minste om de 30 jaren, bij iedere nieuwe generatie.

Vernemen wij hierover wederom de Hoogleeraars zelven. „Gelijk eene voor onze eeuw passende Dogmatiek niet kan gevonden worden in de theologie van Jesus en de Apostelen,..... zoo voldoet evenmin aan onze behoefte de theologie van Justinus, den Martelaar, van Augustinus,

Johannes van Damascus, van Anselmus, Calvinus, Schleyermacher: want de voorafgaande onderzoekingen, waaruit, als uit de stof, de Dogmatiek moet vloeijen als gevolgtrekking — zijn langzamerhand verder vooruitgegaan, en uit dien hoofde is de gevolgtrekking thans dikwijls eene geheel andere. En om dezelfde reden kunnen wij evenmin eene Dogmatiek stichten, welke de nakomelingen zou voldoen; want *in het algemeen zal de Dogmatiek nimmer duurzaam, noch dezelfde zijn.* Altijd trouwens zullen in de door Jesus' levenden geest bezielde Kerk vooruitgaan al die bijzondere godgeleerde wetenschappen, welker denkbeelden de Dogmatiek aan de waarheid toetst". Ja, „de beste Dogmaticus kan slechts voldoen of aan de behoefte zijnes tijds, of alleen aan zijne eigene behoefte en die van eenige leerlingen" [1]). De lezer zal wel zelf bevroeden, dat hij deze woorden niet in Katholieken zin verstaan moet. Wij erkennen in het Christendom *ontwikkeling* [2]); de Groningers *verandering*. Ook onze Dogmatiek, als *wetenschap* van het geloofde, als wetenschappelijk stelsel van de goddelijke openbaring, is eenigermate subjectief, dus tijdelijk, ja individueel zelfs; want wetenschap, als zoodanig, is het werk van menschen voor een groot gedeelte. Maar de stof der Dogmatiek, als christelijke leer, is *objectief* door God gegeven in de H. Kerk, en mitsdien altijd onveranderlijk dezelfde. Deze stof is: Christus leerend, en door ons geloofd. Wij kennen alzoo een *nove*, maar

---

[1]) *Encyclopaedia*, bl. 122, 123.

[2]) Zie het even geniale als geleerde werk van Dr. J. H. Newman, voor eenige jaren Anglikaansch Hoogleeraar aan de Universiteit Oxford, thans R. K. Priester, — getiteld: *An essay on the development of Christian doctrine*, London, by James Toovey. 1846; in het Fransch van Jules Gondon, *Le développement de la doctrine Chrétienne*. Paris, Sagnier & Bray.

geene *nova*, gelijk het Vincentius van Lerins reeds uitdrukte. Wij kennen geene nieuwigheden, maar slechts ontwikkeling van het oude. De Groningers echter denken anders; niet slechts de wetenschap, bij hen, is menschelijk, maar ook het voorwerp der wetenschap, het geloof is louter menschelijk: de Dogmatiek, bij hen, is subjectief naar *vorm en inhoud* tevens, en daarom uit haren aard veranderlijk naar tijden en naar menschen. Zij zeggen dit met ronde woorden. „Het geheele onderzoek aangaande de waarheid en voortreffelijkheid der christelijke godsdienst is én in zijnen vorm, én in zijnen inhoud telkens verschillend naar het verschil van iederen tijd" [1]).

't Is waar, zij trachten het nog eenigermate te kleuren. „De eigenlijke stof der christelijke theologie moet in alle tijden eene en dezelfde zijn, namelijk: Jesus Christus, dit blijkt uit haren naam van *christelijke* theologie reeds". Zeker, dat is duidelijk: zal eene theologie den naam van *christelijk* dragen, dan zal de naam van Christus wel leus moeten zijn. En meer meent Groningen ook eigenlijk niet, gelijk uit al het bovenstaande genoeg moet blijken. Ik heb voor mij een werkje van Professor Hofstede De Groot, getiteld: *Jesus Christus, de grond van de eenheid der Christelijke Kerk.* Woorden van vrede en vereeniging voor alle Christenen. — Ik vertrouw den lezer geene ondienst te zullen doen met eene tamelijke lange plaats daaruit af te schrijven, als eene proef van het nieuwe Christendom, door de Groninger school verkondigd. De Hoogleeraar zegt woordelijk: „Hetgeen nu allen gevoelen en velen (reeds) uitspraken, dat moet nog veel klaarder, uitvoeriger, volkomener *onderzocht*

---

[1]) *Compendium*, bl. 5.

en *ontwikkeld* worden, namelijk: dat in Jesus Christus, zooals Hij voor achttien eeuwen geboren is, geleefd en geleerd heeft, gestorven en opgestaan is, nog leeft en nog zijne Kerk bestuurt, en met zijnen geest bezielt: met één woord, dat in deze geheele verschijning van Christus de christelijke openbaring gelegen is. Is deze zaak wel uiteengezet en toegelicht, dan hebben alle Godgeleerden een vast, duidelijk, eenvoudig beginsel hunner leer, ja, dan is voor alle Christenen eene kenbron der waarheid geopend, uit welke Grieksch- en Roomsch-Katholijken en Protestanten, geleerden en ongeleerden, grijsaards en kinderen putten kunnen. Want, wien de gelegenheid ontbreekt, om deze verschijning van Christus, door de verklaring van de gansche H. Schrift en de overpeinzing der gansche geschiedenis der menschheid te onderzoeken — die kan door het lezen der Evangeliën, of, zoo hij geheel onbeschaafd is en zelfs niet kan lezen, door een kort verhaal van den hoofdinhoud der Evangeliën, die openbaring leeren kennen, en alzoo met Christus bekend gemaakt, zelf beoordeelen, of hem die Christus als vriend en redder behaagt en voldoet, en hij Hem dus van ganscher harte als zoodanig wil aannemen. Wanneer nu deze ééne bron voor allen openstaat, dan zullen wel de moeijelijkheid van het verstaan der H. Schrift, en die menigvuldige twistvragen omtrent het Bijbelboek overblijven, die nu reeds aanwezig zijn, maar, alleen aan de Godgeleerdheid overgelaten, zullen zij niet meer den geloofsgrond der Christenen schokken, omdat die geloofsgrond niet zoo zeer de Bijbel zelf is, die op verschillende wijzen verklaard wordt, maar veeleer deszelfs hoofdinhoud, eene gebeurde daadzaak — die verschijning van Jesus Christus — die altijd dezelfde en altijd zeker blijft. En wordt nu ook deze daadzaak wel

beter verstaan, naarmate de geheele Bijbel beter verstaan wordt: eenigzins kan zij toch gekend worden, al konde iemand, om eens stout te spreken, niet meer van den Bijbel raadplegen, dan één der vier Evangeliën, en al scheen hem eerst niets meer van des Bijbels inhoud zeker, dan dit eene dat eenmaal voor ons geleefd heeft en gestorven is die Goddelijke Jesus Christus, hetgeen ten overvloede ook uit andere schrijvers blijkt, en uit deze enkele daadzaak reeds bewezen is, dat de Christelijke Kerk zelve bestaat. Ook zal ieder volk en elk land zijne bijzondere afdeeling der Christelijke Kerk wel houden; naardien het bij zoo groot een onderscheid van menschen, volken en staten, onmogelijk schijnt, dat er op de gansche aarde ééne Christelijke Kerk besta, in dien zin, dat deze door één en hetzelfde uitwendig bestuur en door dezelfde gewoonten en instellingen gekenmerkt zij. Maar tusschen al deze deelen, uitwendig gescheiden, zal eene innerlijke harmonie of overeenstemming, eene *eenheid des geestes*, bestaan, wanneer men alleen uit ééne Goddelijke bron den Goddelijken geest zoekt te putten. Want die bron is niet eenige *kerkelijke* leer, zelfs geene *Apostolische* of *Profetische leer*, hoe zuiver ook, ja niet de *leer van Jesus Christus*, ofschoon ze volmaakt zij; deze bron is de verschijning van Jesus Christus zelve, welke door de leer van Jesus, van de Apostelen en Profeten, van de Kerk verklaard en toegelicht wordt. En dezen Jesus Christus, onder de menschen verschenen, kan niemand regt aanschouwen, of hij bewondert Hem; niemand bewonderen, of hij bemint Hem; niemand beminnen, of hij wordt meer en meer aan Hem gelijkvormig. Zoo zal de Kerk meer en meer een genootschap of eene gemeenschap, eene verbroedering van vrienden van Jesus Christus worden, die dagelijks hunnen Godde-

lijken Vriend meer gelijkvormig worden. En dit, dit is de Kerk, welke Jesus Christus heeft willen stichten".

Gij moet het wel gelooven, lezer; een Groninger Hoogleeraar zegt het: dit is de Kerk welke Jesus Christus wilde stichten. Ach! hoe jammer, dat die Groninger school zoo laat, eerst achttien eeuwen na Christus is gekomen! Welke moeite, welke twisten, welke stroomen bloeds zou zij het Christendom bespaard hebben! Wat moet de Zaligmaker een ongeschikt onderwijzer geweest zijn, daar Hij eerst na achttien eeuwen wordt begrepen! En wat zijn wij gelukkig, dat wij eindelijk in de negentiende het licht uit Groningen zien opgaan, dat wij nu eindelijk weten, waarin het Christendom bestaat en wat de Christelijke Kerk is! Ja, het is nu duidelijk, de eenheid der Christelijke Kerk is de eenheid van verdeeldheid. Wij zijn het met elkander eens, want het is dezelfde Jesus Christus, wiens naam ons aller leus is; het is dezelfde schilderij, waarop wij allen staren, Katholieken, Grieken, Lutheranen, Calvinisten, Methodisten, zelfs Mohammedanen, ja zelfs Pantheïsten, allen die maar Jesus Christus hoogschatten, en zijn naam met zekeren eerbied noemen. Wij zien dus allen op dezelfde schilderij; de eene zie daarop een Godmensch, de andere een goddelijk mensch; de eene zie Hem aan als zoenoffer, de andere lagche met dat zoenoffer; de eene zie in Hem een leeraar en wetgever, de andere een onderwijzer; de eene aanbidde Hem als eigen Zone Gods, de andere stelle Hem een weinig lager dan Mohammed — dat alles is volkomen onverschillig: wij hebben Hem slechts aan te zien, wij mogen denken, handelen, ieder naar het hem goeddunkt.

En waan volstrekt niet, lezer, dat al die verschillende „afdeelingen" of „Kerkgenootschappen" toch altijd iets min volmaakts in die ééne Kerk teweegbrengen. Wel

neen: het is juist anders om, zegt dezelfde Hoogleeraar. Het is „eene bijzondere eigenaardigheid der Christelijke Kerk, dat zij zich gedurig uit den eenen toestand in den anderen ontwikkelt, en deze ontwikkelingen zijn het duidelijkste blijk, dat het Christendom een werk van God is. Die ontwikkelingen zijn nieuwe vormen, waarin de goddelijke kracht des Christendoms zich telkens weder verjongt naar de behoeften der menschheid; zij zijn derhalve het teeken, dat God de Christelijke godsdienst heeft daargesteld en er eene vormenscheppende kracht in gelegd". Alzoo het is de groote volmaaktheid der Christelijke Kerk dat zij allerlei, ook de vreemdste en meest tegenstrijdige vormen uit zich zelve kan ontwikkelen. Zij is de grootste Proteus, zij heeft in den hoogsten graad de Indische *máyá* om zich onophoudelijk te metamorphoseren. Gij weet, lezer, God gaf aan iedere plant de kracht, om zaad van hare soort te maken, en zich daardoor telkens te verjongen [1]). Daarom ontwikkelt de vijgeboom uit zich de kiem van andere vijgeboomen, de olijfboom de kiem van andere olijfboomen. Maar de Kerk heeft nog eene geheel andere ontwikkelingskracht van God ontvangen. Volgens de gewone wetten der ontwikkeling kan het mostaardzaad, waarmede Jesus zijne Kerk heeft vergeleken, slechts eene mostaardplant voortbrengen; maar zie hier eene verbazende ontwikkeling: het mostaardzaad brengt doornen, distelen, pijnboomen, ceders voort, ja, alles wat de mensch maar wil. Aan die ontzettende „vormenscheppende kracht" kan men duidelijk zien, dat dit mostaardzaad het werk van eenen God is, die alles doet naar vaste wijze wetten.

Genoeg, door de uiteengezette beschouwingswijze van

---

[1]) Gen. I, 11.

de „openbaring Gods in Christus" meent de Groninger school erlangd te hebben, hetgene zij behoefde en beoogde — een redelijken grondslag, om hare volslagen onverschilligheid in het stuk van godsdienst op te bouwen; een Christendom, zoo wijd en elastiek, dat het alle dwalingen in zich kan bevatten; zoo gemakkelijk én voor het trotsch verstand én voor het zinnelijke hart, dat iedereen het kan omhelzen; zoo geruststellend voor het duistere en schrikbarende namaals, dat niemand iets behoeft te vreezen, die slechts op de schilderij wil zien, ja zelfs al wilde hij dit niet eens; want „iedereen moet zelf beoordeelen, of hem die Christus als vriend en redder behaagt en voldoet"; hij kan er, des verkiezende ook buiten, zonder hiernamaals kwalijk daarom te varen. De Groninger school is voor dit nieuwe Christendom veel erkentelijkheid aan haren meester Nitzsch verschuldigd; althans wel die erkentelijkheid, dat zij hem haren *meester*, haren stichter noeme; eene erkentelijkheid, helaas! welke haar zeer veel schijnt te kosten, althans die openlijk aan hem te bewijzen. *Sic vos non vobis!*

Eenen lof mogen wij, na zooveel blaam, Nitzsch en zijnen volgelingen niet onthouden — den lof van *consequentie*, voor zooverre consequentie in eene slechte zaak lof verdient. Inderdaad, wat Nitzsch bepaaldelijk gebragt heeft tot zijn vonkelnieuw begrip van openbaring Gods in Christus, dit verraadt ons ondubbelzinnig de volgende merkwaardige plaats, welke in zijn meermalen aangevoerd werk voorkomt. „Indien men het oude begrip (van Christelijke openbaring) meent te moeten volgen, zal er aan het wankelen en twijfelen geen eind zijn, en eene vaste en blijde overtuiging van de openbaring zal, vooral in onzen tijd, niet

kunnen plaats hebben. Men zal den regel missen, om de openbaring zelve van de openbaringswijs te scheiden. Zoo zal men de gewijde geschiedenis vermengen met de godsdienst. En op deze wijze zal men bekomen eene menigte van geheimen of verborgenheden welke voor de praktijk van geen nut zijn, en *welker zekere kennis geheel zal afhangen van eene geleerde schriftverklaring. Hoe godsdienstiger men dus de openbaring vereert, gelijk men ze vereeren moet, des te meer zal men voor zijne zaligheid te duchten hebben. Want bij zulk een verschil van gevoelens, als er tusschen de onderscheiden gezindten en tusschen de bijzondere leeraars heerscht, zal men eenen tolk, of uitlegger der geopenbaarde leer noodig hebben, die feilen, noch bedriegen kunne*" [1]). Nitzsch dan gevoelde het, dat, indien Jesus' leer verbindend gezag zal hebben, er dan in de Kerk een onfeilbaar gezag bestaan moet, om Jesus' leer uit te leggen, en ons mede te deelen, met andere woorden: hij gevoelde, dat de geloovige christen Katholiek moet wezen, dat het leerstellig Christendom geen ander zijn kan dan de Katholieke Kerk. Ook de Groningers erkennen dit uitdrukkelijk op vele plaatsen. Zie er hier ten minste eene: „Het Protestantismus heeft ons van onderwerping aan het gezag der Kerk verlost. Doch de opvolgers der Hervormers hebben de echte Christelijke beginselen, van welke het Protestantismus is uitgegaan, niet vastgehouden. De gronden, waarop men het *geloofbeheerschend gezag* der eerste Kerk of der Apostelen wilde laten steunen, zijn in alles gelijkvormig aan die, op welke de Roomsch-Katholieke het gezag zijner Kerk gevestigd acht. Doch niet slechts de bewijzen, voor de

[1]) Bl. 143, 144.

zaak aangevoerd, ook de zaak zelve is, in beginsel, Roomsch"[1]). Dit zagen de Groningers dus in; zij wilden echter niet Katholiek worden, zij wilden Protestant blijven; zij moesten dan protesteren tegen elk gezag, ook tegen het gezag van Jesus Christus zelven, tegen het gezag der Godheid; zij moesten dus het leerstellig Christendom zoo goed mogelijk vernietigen, zij hebben het gedaan.

Ieder ziet, dat zij, elk gezag verwerpende, vaarwel moesten zeggen aan alle gemoedelijke, vaste overtuiging. Zij hebben inderdaad dien treurigen moed der wanhoop: „Wij wanen niet dat wij de *zuivere*, veelmin, dat wij alle waarheid reeds bezitten of ooit bezitten kunnen". Mijn God, wat wordt er op deze wijze van de goddelijke openbaring! Wat is het geloof van eenen Groninger Christen! De openbaring is niet openbaar; het christelijk geloof is twijfel.

Waarlijk, zien wij de Groninger beschouwingswijze van nabij, dan wordt het gemoed ons vol. Wie heeft geen deernis met die wanhoop? En dit is, wel ingezien, de Groninger beschouwingswijze; zij is *vergulde wanhoop*, zij is de wanhoop, die zich toejuicht.

Inderdaad, wanneer wij Wittenberg of Geneve en Groningen vergelijken, dan schijnt de dochter weinig te gelijken op de moeder, maar één hoofdtrek speelt op beider wezen, bij de dochter meer nog sprekend — de gekleurde wanhoop. De grond van Luther's stelsel, wel beschouwd, was wanhoop aan den mensch, te weten, aan de heiliging des menschen; de grond waar Groningen op bouwt, het resultaat wat Groningen verkrijgt, is mede — wanhoop

---

[1]) *Waarheid in liefde*. 1844, II.

aan den mensch, en niet slechts aan de heiliging maar ook aan de zekerheid des menschen, wanhoop aan de genade en aan de waarheid beiden. De mensch wordt nimmer waarlijk *heilig*, volgens Luther en Calvijn; de mensch wordt nimmer heilig niet slechts, maar ook nimmer *zeker*, volgens de Groninger Hoogleeraren; Christus, God in Christus, staat steeds buiten hem en tegen hem over; Christus' heiligheid en Christus' waarheid, hij ziet er op als op een schilderij, maar hij kan Hem, gelijk Hij werkelijk bestaat, nooit in zich ontvangen.

De Groningers mogen vrij zeggen, dat het Christendom „geene leer en geene wet" is, maar „een nieuw levensbeginsel, de menschheid ingestort door Jesus Christus. Zij mogen spreken wat zij willen van den levenden Christus, van Christus' leven in den christen: hun stelsel doet den Christus sterven, maakt Hem ten minste schijndood. Neen, een Christus, die niet mag spreken, althans niet met gezag; een Christus, die niets meer dan eene schilderij is, waarvan ik maken kan wat ik verkies, een Christus, dien ik *niet* met zekerheid *ken*, dien ik *niet* met zekerheid *kan kennen*, ja, een Christus, die zekerlijk niet dat is, wat ik van Hem hoorde, aangezien ik altoos in Hem dwaal, een Christus alzoo, aan wiens kennis ik *moet wanhopen*, — zulk een Christus leeft niet, leeft niet voor mij, leeft niet in mij, ik lever hem gaarne aan een' Strausz.

De Groninger School vleit zich niet met lange jaren levens, gelijk wij boven zagen; en zij kan zich daarmede niet vleijen. Maar hoe lange jaren zij haar leven rekke, de geschiedenis zal nimmer eenen Groninger *martelaar* te boeken hebben. Men laat zich niet martelen voor een twijfel, voor eene opvatting. Niemand zal een „mij dunkt" met

zijn bloed bezegelen. Den moed, de kracht des marteldoms geeft slechts de vaste overtuiging des geloofs, door goddelijk gezag gesteund, gewerkt door Gods genade.

Moge Gods genade die vaste overtuiging des geloofs ook aan de Groninger Christenen schenken! Zij zullen Katholiek zijn.

TIJDSOMSTANDIGHEDEN.

I.

De Kerk schijnt in Zweden op verkrijging van eenige meerdere vrijheid te mogen hopen. Naar *de Tijd* onlangs berigtte, is de pastoor van Stokholm en met hem de Katholieke schoolhouderesse van de groote misdaad aangeklaagd: iemand tot de Katholieke Kerk te hebben overgehaald. Dat, bij het proces daarover, de beschuldigde Katholieken hebben mogen zitten, wordt als iets merkwaardigs beschouwd in een land, waar het Protestantisme zonder eenigen schroom zijnen haat kan botvieren. Echter het voornaamste is, dat niet alleen een daar beroemd regtsgeleerde, de baron Cederstroom, in zijn pleit voor de beklaagden, heeft aangetoond, dat de vigerende constitutie van 1809 vrijheid van godsdienst waarborgt, — maar dat degeen, die daar een ambt voert als dat van een procureur generaal, de heer Bilberg de verklaring heeft afgelegd, dat naar zijne overtuiging de tiende paragraaf der constitutie van 1809 aan alle onderdanen des Konings vrijheid van godsdienst vergunt. Er bestaat dus alle hoop dat het koninklijk geregtshof in dien zin uitspraak zal doen.

Dat eene wetsbepaling ten gunste der Katholieken daar zoo lang zonder gevolg kan blijven, heeft wel niets bevreemdends. Behalve dat de constitutie, die in 1809 weinig verandering heeft ondergaan, nog geheel middeleeuwsch en vol van formaliteiten is, die den vooruitgang niet bevorderen, zou men geen Protestantsch land kunnen aanwijzen, Engeland met zijn dertig geestelijke pairs niet uitgezonderd, waar de geestelijkheid zulk een magt en invloed bezit. De inkomsten der bisschoppen, aartsdiakens, dekens, enz. zijn verbazend, en in 't algemeen wordt in Zweden verdienste of talent beloond met een of ander goed kerkelijk ambt. De dichter Tegner verkreeg een der rijkste bisdommen des lands, en de beroemde

botanist Aghard ontving eene dergelijke belooning. Het is dus niet godsdienstigheid of bijzondere geschiktheid, die hier in aanmerking komt; invloed en aanbeveling beslissen, en, met uitzigt op een rijk bisdom of andere goedgevende waardigheid, treden de zonen der voornaamste familiën in den geestelijken stand. Ondragelijk is de valsche godsdienstijver en het pharisëisme, dat in Zweden heerscht. *Hadelse Mod Gud* of verachting van God is eene misdaad om welke, naar de beroemde reiziger Laing berigt, van 1830 tot 1836 veertien menschen veroordeeld zijn, hetzij ter dood, hetzij tot levenslangen dwangarbeid. „De onbepaalde aard van de misdaad, waaronder men „alle verschil van de staatskerk (*dissent*) kan verstaan, en de on„zedelijke aard der bewijzen, die door espionage van bedienden of „ontvangen gasten moeten verkregen worden, gelijk dit in [aan „hem] verhaalde gevallen plaats had", worden door denzelfden Protestantschen schrijver met verdiende afkeuring aangewezen. „De „misdaad van bespotting der openbare eerdienst, of van oneerbie„dige gedragingen gedurende dezelve", zoo verhaalt hij verder, „is „de eerste die onder de tweede klasse van misdaden genoemd wordt: „dat is die opgenoemd wordt na moord, godslastering, sodomie, „en voorafgaat aan eedbreuk, vervalsching en diefstal. Ziedaar „ontegenzeggelijk een zeer onbepaalde misdaad, en toch wordt zij „gestraft met opsluiting in ketenen voor een grooter of kleiner tal „van jaren. Van 1830 tot 1836 zijn niet minder dan 242 personen „om deze misdaad tot de ketenen veroordeeld, als zijnde het misdaad „tegen de staatskerk. — Lord Molesworth had gelijk, toen hij zeide, „dat al de Noordsche Luthersche landen hunne vrijheid verloren „hebben juist sinds zij hunne godsdienst voor eene betere [de „Protestantsche] veranderd hebben".

Bijzonder wel komt daarmede overeen, dat de zedeloosheid in Zweden tot zulk eene schromelijke hoogte gestegen is. Wij zelven hebben dienaangaande bijzonderheden vernomen, die we hier niet gevoegelijk kunnen mededeelen. De straks aangevoerde schrijver zegt: „Ondanks deze zoo magtige, invloedrijke en volkomen georgani„seerde [complete] Kerk, ondanks de algemeene verspreiding van „onderwijs en opvoeding en bij eene zeer krachtige en uitgestrekte „school-inrigting van staatswege voor alle klassen der maatschappij, „staat het Zweedsche volk, ten opzigte der zedelijkheid, op den „ondersten trap. Er zijn in Europa geen andere drie millioen den-

„kende wezens te vinden, die in een gegeven tijdsbestek zulk een „tal van misdaden en overtredingen der zedewet blijken te begaan".

Hij merkt daarbij op, dat nogtans de Zweden zich meestal op den akkerbouw en de veeteelt toeleggen, dat onder hen slechts 925 fabriekarbeiders zijn, en deze niet in een of twee plaatsen, maar verspreid in 2037 *factorijen*, dat zij geene groote armee, noch vloot, noch uitgebreiden handel hebben, er slechts ééne groote stad is en weinig vreemdelingen zich daar ophouden. En terwijl er dus weinig of geen van die oorzaken gevonden worden, die anders zoo nadeelig op de zeden werken, kan men zonder huivering de statistieken niet lezen, die op last van 't gouvernement zijn opgemaakt. De misdaden van manslag, van kindermoord, van vergiftiging, bestialiteit, enz. komen onder het landvolk in ongeloofelijken getale voor. En wat er te Stokholm voorvalle, kan men daaruit opmaken, dat nog voor weinige jaren de verhouding der onechte geboorten tot de echte was als van 1 tot 1½.

Is het nu niet maar al te begrijpelijk, dat de besproken paragraaf 16, waarop de Katholieken zich beroepen, niet van toepassing is gemaakt?

II.

Het woord van de Maistre over de Engelsche constitutie: *elle va en n'allant pas*, heeft wel iets van zijne waarheid verloren. De Engelsche constitutie is aan 't loopen, en streeft naar toepassing en consequentie. Maar daardoor juist zal weder blijken, dat het woord van de Maistre, toen het werd uitgesproken, volkomen waar was. Van de wet tegen de titels der Katholieke bisschoppen geldt het nog: *elle va en n'allant pas*. Zij is van zeer Engelsche natuur; of zij al dan niet kan en zal worden toegepast, of zij reeds dat gevolg heeft dat zij bestemd was voort te brengen, of het eene wijze dwaasheid of dwaze wijsheid is, daarover zou men lang, maar zonder veel vrucht kunnen spreken. Alleen in Engeland is

zoo iets mogelijk. Waar werd het ooit of immer gezien, dat eene wet door eene menigte van petitiën, zoo van corporatiën als van bijzondere personen gevraagd, door volksbeweging en dringend straatrumoer afgeëischt, in de hoogste staatsvergaderingen besproken en opgemaakt, door bepaalde straffen gesanctioneerd, en eindelijk door de bevoegde autoriteiten geproclameerd, zonder gevolg blijft, en even openlijk wordt overtreden als zij gemaakt is? Geheel Engeland heeft zich ter verkrijging van die wet in beweging gesteld, en nu zij er is, schijnt niemand er zich meer aan te storen. Het wonderlijkst is nog, dat zekere Monsignore, tegen wiens titel de wet volstrekt niet gemaakt was, er echter om bemoeijelijkt is geworden, ter gelegenheid zijner toelating tot de Koningin.

Zouden in Engeland de oorzaken hare gevolgen niet hebben? Zooveel blijkt dat men over de vraag, hoe 't daar met de vrijheid der Kerk zal gaan, niet te veel moet redeneren. Het thans bestaande ministerie schijnt den Katholieken niet gunstig. Echter valt daar niets uit te besluiten. Een Engelsch ministerie handelt niet altijd naar zijn beginsel, en het tegenwoordige, zoo het zich staande houdt, zal wel genoodzaakt zijn er niet naar te handelen.

Om tot eenig besluit te komen, moeten we de zaak eenigzins hooger opvatten.

Ook in Engeland hebben de oorzaken hare gevolgen, maar de oorzaken doorkruisen elkander, en beletten elkander te werken of het verwachte gevolg voort te brengen. Geene partij, geen toestand, geene positie, geen beginsel zelf is daar *net*, is daar bepaaldelijk zóó en niet anders. Alles is gecompliceerd. Met deze inconsequentie kan men het lang uithouden, slechts niet het winnen van de Katholieke Kerk. Deze is nog onvergelijkelijk meer historiesch, meer op uitbreiding uit, en meer praktiesch, en meer gecompliceerd dan het oude Albion, en zou het dus van dien kant reeds winnen. Maar, ziehier het groote onderscheid: die complicatie is 't gevolg van eenheid, die praktische natuur, die inschikking en inschikkelijkheid de krachtigste consequentie, en die uitbreiding niet eene aggressie, maar eene overreding en een voorkomend dienstbewijs. In 't kort die zachtheid en toepasselijkheid is het gevolg van kracht en bepaaldheid. Want de Kerk zegt uitdrukkelijk: zóó is het, en niet anders, en houdt dit zonder een jota terug te ne-

men tegen de heele wereld vol. De menschen zouden geen menschen meer moeten zijn, om daar ten laatste niet voor te zwichten. Maar niets is er minder tegen bestand dan Engeland. Hoe meer het zich draait en wendt, te meer loopt het ten voordeele der Kerk uit, en we zouden het niet durven tegenspreken, indien iemand beweerde, dat de wet tegen de titels eerst dan der Kerk meest voordeelig zal zijn, als men beproeven zal haar toe te passen.

De Engelsche Protestanten troosten zich met de gedachte van hunne gevoelens in Italië te zullen verbreiden. Alweder een Engelsch idee! Dat die pogingen gevolgen hebben die wij niet wenschen, weet ieder; maar Italianen Protestantsch te maken, Italianen naar de kerk te doen gaan, om er de lange psalmnoten te zingen, en een heer in 't zwart te hooren discoureren — dat is een idee, 'twelk alleen kan ontstaan in het vaderland der Kwakers.

III.

In Frankrijk heeft het Protestantisme bij dekreet van 26 Maart 1852 eene nieuwe organisatie gekregen. Voor de Gereformeerden heeft Louis Napoleon een centraal consistorie te Parijs opgerigt. „Voor „den eersten keer, en om aan den maatregel de vereischt wordende „eenheid te geven, zal het hoofd van den Staat zelf deze vergadering constitueren". Bij een tweede dekreet van dezelfde dagteekening worden dus vijftien leden van dit consistorie benoemd, waaronder slechts twee predikanten, en een voormalig predikant voorkomen; de overigen zijn een bankier, een maire, een directeur van de posterij, enz., en tot president is benoemd de admiraal Baudin. De heer Charles Read, directeur voor de zaken van alle niet Katholieke eerdienst, is sekretaris, 't is waar met slechts raadgevende stem, maar hij geeft den raad van — eenen Napoleon. Tevens worden, bij eerstgenoemd dekreet, andere ondergeschikte vergaderingen opgerigt. Namelijk de *conseils*, bestaande uit vier

leeken en een presiderenden predikant, zijn ondergeschikt aan andere vergaderingen, die *consistoriën* heeten, uit tien leden bestaande, en weder onderworpen zijn aan het centraal consistorie.

Voor de Lutherschen gelden insgelijks deze laatste bepalingen, omtrent het bestaan en de verhouding van *conseils* en *consistoriën;* slechts het opperste consistorie, 'twelk door het gouvernement wordt zaamgeroepen, is anders gevormd en daarbij nog een *directorium* van vijf leden gevoegd.

Mogelijk zijn deze Napoleontische dekreten eene weldaad voor het Protestantisme. Het gaat met de geestelijke revolutie en democratie gelijk met die op het tijdelijk gebied: despotisme is het natuurlijk gevolg.

Eene dergelijke bemoeijing met de Katholieke Kerk is, om voor eene zeer bekende zaak eene zeer bekende uitdrukking te gebruiken, even zoo onmogelijk als met zijn hand aan den hemel te reiken, en toen de eerste Napoleon Paus Pius VII gevankelijk wegvoerde, zeide een predikant tot een pastoor: „Mijnheer, er is „maar één man, dien ik heden bewonder, en die man is het hoofd „van uwe Kerk". En na eenige bemerkingen van denzelfden aard: „maar wij weten het immers: hij heeft de belofte". Deze taal was slechts in den mond van een' predikant zonderling, en is op zich zelve zeer waar en zeer eenvoudig. De goddelijke belofte, door eene geschiedenis van eeuwen bevestigd, stelt ons gerust; maar zou daarom de Kerk in Frankrijk niet bemoeijelijkt, niet in hare vrijheid aangerand, en ook te Rome Pius IX niet weder vergeefs gekweld en vervolgd kunnen worden? Toen op den 4 April dezes jaars de kardinaal Donnet, ter gelegenheid dat hem Louis Napoleon het teeken zijner waardigheid overreikte, verzekerd had, dat de Kerk een kostbaar gebruik wist te maken van de haar met trouw en opregtheid teruggeschonken vrijheid, en hij den wensch had uitgedrukt, dat zij geene nieuwe belemmeringen mogt ondervinden, was het antwoord van den President, 't is waar, onberispelijk, maar geenszins zoo bepaald en nadrukkelijk als de omstandigheid het scheen te vorderen.

De prins President heeft duidelijker gesproken, toen de leden der verschillende geregtshoven den gevorderden eed in zijne handen kwamen afleggen: „Sinds dat het leerstuk der volkssouvereiniteit voor het beginsel van het goddelijk regt is in de plaats

„getreden, kan men zeggen, dat nog geen gouvernement zoo wettig „is geweest als het mijne". En na gewezen te hebben op de stemming van 1804, op die van 1848 en eindelijk van 1851, „met dus „aan mij dezen eed te doen, zult gij zweren getrouw te zijn niet „bloot aan een mensch, maar aan een beginsel, aan eene zaak, „aan den nationalen wil zelven".

De leer der volkssouveréiniteit is, om haar zoo kort mogelijk te kenmerken, eene verloochening van God in het effekt, 'twelk hij alleen heeft voortgebragt en kan voortbrengen, dat is, in de openbare maatschappij. Bewijzen zijn niet noodig, waar de feiten zoo nadrukkelijk spreken. Immers de leer der volkssouvereiniteit is uit ongodisterij ontstaan, en heeft al de vreeselijke gevolgen voortgebragt, die men van een zoo godslasterlijk beginsel verwachten kan. Met dat al laat de duidelijkheid der woorden van den President niets te wenschen over. Heeft hij ook niet tot tweemalen aan geheel het Fransche volk gezegd, dat de zaak van Frankrijk, de zaak waaraan zijn naam tot symbool verstrekte, en welke hij beloofde voor te staan, niets anders was dan „het door de revolutie van 89 herboren, en door den Keizer georganiseerde Frankrijk". Alzoo de georganiseerde revolutie! Het is duidelijk, en hier vervallen gemaakte en nog te maken subtiliteiten.

Wanneer men daarbij bedenkt, wat doorzigt de Prins van den beginne heeft aan den dag gelegd, en hoe veel krachtiger, hoe veel verstandiger, hoe veel meer naar den aard des Franschen volks hij heeft weten te spreken, dan ooit een Louis Philippe gedaan heeft, voelt men zich gedrongen te vragen: of de Napoleontische prins ook de zaak die hij zegt voor te staan, in haar geheelen omvang overziet? of Frankrijk dan nog zoo revolutionair is, dat hij 't noodig kan achten, dit valsch beginsel te belijden, na het zelf, meer dan iemand, te schande te hebben gemaakt? of zijne benoeming is toegegaan op eene wijze, die wij niet weten, maar die hem niet toelaat anders te spreken? Of hij aan den hertog van Chambord, dien zijne aanhangers een *„principe"* genoemd hebben, gemeend heeft dit *principe* volstrekt te moeten tegenoverstellen? We zullen echter op deze vragen eens het antwoord niet zoeken, en, indien men het begeert, zelfs geen woord tegenspreken op de bewering, dat men te midden van de bataille zoo niet metaphysiceert, maar het eerste verweermiddel grijpt dat onder de hand valt,

dat de legitimisten niet minder het spoor bijster zijn, en hun zelfs uit Venetië een vrij zonderlinge brief is toegezonden. Gaarne erkennen we ook het goede dat Louis Napoleon, zoowel voor de Kerk als voor Frankrijk, gedaan heeft; maar tot de eigenlijke hier besproken zaak doet het al zeer weinig af.

Wij hebben den persoon van Louis Napoleon niet te beoordeelen; wij spreken van hem als hoofd der bestaande orde, van de openbare stelling die hij wil innemen, van het beginsel waarop hij zijne magt tracht te gronden, en daarbij blijvende, meenen we ons van de toekomst weinig goeds te mogen voorspellen. Want die staat van zaken, die stelling, dat beginsel vooral is valsch, is slecht, is allerverderfelijkst. Het is niet dat despotisme, 'twelk gewoonlijk uit de democratie ontstaat, en waardoor de natuur zich poogt te herstellen; het is het despotisme der revolutie, waarin deze zich hervat, nieuwe krachten zamelt, dieper wortelen schiet, en dengene dien zij er mede bekleedt, een lot kan bereiden, dat wij niet mogen toewenschen aan den zoon van den goeden Lodewijk.

Dat despotisme is uit zijnen aard vijandig aan de vrijheid der Kerk. Louis Napoleon zelf heeft het in andere woorden te kennen gegeven in zijne *Revision de la Constitution*, een geschrift dat zeer zeker uit zijne pen gevloeid is, en tien dagen vóór de bekendmaking der nieuwe constitutie werd uitgedeeld. Daarin wordt gezegd, dat Frankrijk onophoudelijk naar eenheid gestreefd hebbende, eene staatsregeling behoort te hebben, die met die streving overeenkomt en de eenheid van het uitvoerend gezag bevestigt. Intusschen was die eenheid, waarnaar Frankrijk meer en meer streefde, niet dan bederf en gevolg van bederf, en heeft ze dit land in den jammerlijken toestand gebragt, waarin wij het nog heden aanschouwen. Gelijk alle landen heeft het na de eenheid van het feodalisme, de eigenlijke staatseenheid verkregen. Dit was vooruitgang. Maar die streving is toen onmatig geworden, en schoon dit in Frankrijk reeds vóór het Protestantisme plaats had, bijzonder na het uitbreken dier noodlottige dwalingen heeft het, gelijk de meeste rijken van Europa, een meer despotische eenheid verkregen. Doch ook dit despotisme verschilde nog hemelsbreed van de abstracte revolutionaire, alle ware organisatie vernietigende eenheid, die door den President zoo hoog verheven wordt en waarvan hij eindelijk in dezelfde *Revision de la Constitution* gezegd heeft:

„De Fransche revolutie alzoo, die den troon omverwierp, die „den adel vernietigde, die de geestelijkheid van hare goederen be„roofde, verbrak inderdaad al de middelen van bestuur der oude „regering; maar zij vervulde, zonder het zelf te weten, het voor„bestemde werk..... want zij voerde overal eenheid in; zij deed het „in het grondgebied, door de verdeeling in departementen, bestuurd „door ambtenaren, die in hunne hiërarchische orde uitgingen van „een gemeenschappelijk middenpunt. In de regtsbedeeling, door „haar in verschillende ressorten te omschrijven, daarbij eene alge„meene wet toepassend op naam van een centraal gezag; in de „geestelijkheid, met haar aan den Staat te verbinden door de be„zoldiging welke zij er van ontvangt naar de graden der hiërarchie: „in de armee", enz.

Het is begrijpelijk dat hierop Danton en Robespierre worden aangehaald, als hebbende dit werk voltooid. Want wat is die eenheid? een zoogenaamd „beginsel" dat regeert, eene abstracte algemeenheid, waarin alle wezenlijke magten verzwolgen worden, om niets over te laten dan een meer dan heidensch despotisme. Deze staat van zaken is weleer door eene zoo groote principiële onregtvaardigheid ingevoerd, dat hij op den duur zonder onregtvaardigheid niet kan worden gehandhaafd; en indien het schoon gevonden wordt, dat der Kerk hare wettige bezittingen zijn ontroofd, en hare dienaren worden bezoldigd, dan zal er weldra meer, en wat we liefst nog niet noemen, schoon en goed, ja „providentiëel" moeten heeten.

Mogen, gelijk we gaarne vertrouwen, zoodanig de bedoelingen van Louis Napoleon niet zijn, het stelt ons volstrekt niet gerust. Een beginsel is sterker dan een mensch, een beginsel rust nimmer, overheerscht alles, is de eenige vaste grond om eene geschiedenis voort te brengen, en zwicht eindelijk voor niets dan voor een ander levendiger beginsel dat het in zijnen weg ontmoet. Een Duitsche publicist beschuldigde dezer dagen den eersten Napoleon, dien hij *aquila rapax* noemt, van onverzadelijke eer- en heerschzucht, en schrijft het daaraan toe, dat hij, in plaats van eene dynastie te vestigen, een zoo treurig einde gevonden heeft. Maar is het nog niet veel meer te wijten aan het beginsel waarvan hij was uitgegaan?

Wij meenen echter hier ten slotte nog te moeten erkennen, dat niet allen in onze vreeze deelen, maar er ook zijn die betere ver-

wachtingen durven voeden. Zij wijzen ons op het zoo levendig godsdienstig beginsel, zij verhalen ons van de schitterende voorbeelden van deugd en godsvrucht, van de heldhaftige ondernemingen der christelijke liefde, van den steeds toenemenden godsdienstigen zin onder de volksklasse in het weelderig en bedorven Parijs, en meer dan eens hebben die verhalen ons de tranen uit de oogen gelokt. Zij zeggen, dat de Franschen in geheel andere omstandigheden, op eenen geheel anderen weg raken, en nog eens alles wat ze misdreven hebben weder zullen goed maken. Zij alzoo verhopen, dat de drang der zaken en de steeds toenemende godsdienstige invloed den tweeden Napoleon zullen meêvoeren, en hij de vierde dynastie gronden zal. Hoe moedig en stout deze hoop zij, kan men daaruit opmaken, dat, indien zij verwezenlijkt wordt, de tweede Napoleon de eerste heeten en inderdaad zijn zou.

IV.

Oostenrijk heeft den naam verkregen van gelukkig: *felix Austria.* Maar is het te verwonderen dat op dat vorstelijk huis Gods bijzondere zegen rust? Toen de grondlegger van de grootheid der Habsburgen voor het eerst in keizerlijken luister optrad, en hij ten aanwezen aller vorsten des rijks in den dom van Aken zou gekroond worden, ontbrak, wel wonderbaar toeval, onder de gereed liggende sieraden het zinrijkste en voornaamste teeken zijner waardigheid: de schepter. Oogenbliklijk greep hij het kruisbeeld van het altaar, kuste het, en zeide op nadrukkelijken toon: „Dit teeken, „waarin wij en de geheele wereld verlost zijn, zal ook wel eenen „schepter kunnen vervangen". Waarop de vorsten hunne hulde eerst den Heer der heeren en toen hun wereldlijk opperhoofd, den nieuwen keizer, boden. Met deze schijnbaar uit toeval ontstane daad, zegt de beroemde geschiedschrijver Hurter, had Rudolf aan de lange rij zijner doorluchtige nakomelingen eene wijding, en aan zijn geslacht den niet uit het oog te verliezen wenk gegeven, dat dit den

grondslag en het zinnebeeld zijner ware magt steeds zocken moest in getrouwheid aan en vertrouwen op Hem, met wiens beeld in de hand hij, hun vader, in den jare twaalf honderd drie en zeventig, den acht en twintigsten October, de hoogste daad eens heerschers had voltrokken. En hoe zijn zij, die nakomelingen, hoe zijn ze in den loop der tijden, dan in het volle genot der keizerlijke eer en magt, dan weder in treurige omstandigheden, die ook hun niet hebben ontbroken, zich steeds dezer wijding bewust gebleven, hun van hunnen met roem en zege gekroonde stamvader verleend! Nemen wij slechts het laatste tijdperk. Zou niet Keizer Karel V het Protestantisme belet hebben zich te vestigen, of ten minste zich uit te breiden, hadde niet Frankrijks zedelooze Koning François I hem onophoudelijk beoorloogd, en een verbond tegen hem aangegaan met de Protestanten, ja met de toen het Christendom zoo vreeselijk bestrijdende Turken? Zou later niet Keizer Ferdinand II het Protestantisme, door eerlijker wapenen den waardoor het gevestigd was, hebben tenondergebragt, indien niet weder een andere Fransche allerchristelijkste Majesteit den zoo hoog gevierden, thans beter gekenden redder van het Protestantisme, Gustaaf Adolf van Zweden had ter zijde gestaan? Joseph II zelf, de zoon der groote Maria Theresia, wiens regering der Kerk zoo veel onheil baarde, was niet ongodsdienstig, en zag, hoewel te laat, zijne verkeerde handelwijze in. Eindelijk was het Oostenrijk, dat alleen, dat van het overige Duitschland verlaten, en terwijl Pruissen in verbond trad met de Fransche revolutie, dien stroom der verwoesting moedig tegenging, en moest het al wijken voor den nieuwen Attila en zijne half gekleede horden, getrouw aan God en het regt, den standaard der eere hield vastgeklemd en dien wegdroeg in veiligheid. Driemalen riep het al zijne kinderen op, om den dwingeland te bestrijden; maar noch aan eene mogendheid, noch aan de zaamverbonden mogendheden werd het gegeven hem te overwinnen. Hij moest niet overwonnen, maar gevonnisd worden; God zelf had zich zijne straffe voorbehouden, en nog te Waterloo werd zeer duidelijk van boven dat onherroepelijk oordeel bekrachtigd.

Wat gevaren Oostenrijk sinds is te boven gekomen, ligt nog te versch in het geheugen, om er hier een woord van te zeggen. Uit die wolken van tegenspoed stijgt zijn gouden adelaar weder schitterend over Duitschland op, de rampen hebben zijne heerschappij

bevestigd, ook zoo is het kruis een schepter geworden, en de zegening van den grooten Rudolf, vol geloof en biddend gegeven, heeft weder over zijn stamhuis gedauwd. Frans Josef staat ten troon, en, jeugdig als de hoop, heft hij den overgeërfden schepter in eenen tijd vol verwachtingen. Zijne vorstelijke moeder herinnert aan de moeder van Ferdinand II, de godvruchtige Maria van Beijeren, welke te midden van de dreigende woelingen der Protestanten betuigde, eer dat zij er voor zwichten zou, liever al hare kinderen in de armen te nemen en te gaan wonen in eene armoedige hut, om ten minste in het Katholiek geloof te sterven. Goddeloozer vijand dan het Protestantisme bedreigt zijn troon: de revolutie en mogelijk eens de „georganiseerde revolutie". Maar hij heeft zelf gezegd, waardoor die troon veilig is. Toen de nuntius Mgr. Anici hem uit naam van Pius IX geluk wenschte, met de maatregelen door hem ten voordeele der godsdienst genomen, viel hij den afgezant in de rede, met de woorden: „Monseigneur, ik heb niets „gedaan, dan wat de regtvaardigheid vorderde, en ben niet dan „mijn geweten gevolgd. Ik heb niet gehoorzaamd aan eene andere „stem, noch aan slechts menschelijke inzigten, alhoewel ik ook „uit bloot politieke oogmerken had kunnen handelen gelijk ik ge„handeld heb; want de ondervinding heeft ons getoond, dat men „de Kerk niet in slavernij brengt, dan om de maatschappij ten „onderste boven te keeren. Wanneer de Kerk vrij is, hebben ook „de troonen niet te vreezen".

Ook die taal is de taal van een beginsel; niet van dat des oproers, waarin ook de dwingelandij geen orde kan brengen, maar van het geloof, dat alles ordent en over alles magt heeft, omdat het magt heeft over het geweten, dat daarom ook eene geschiedenis van eeuwen kan voortbrengen; want zoo spreekt de naneef van Rudolf van Habsburg, van Ferdinand den Katholieke van Arragon en Isabella van Castilië, van den godvruchtigen Albrecht, en den nog roemrijker verdediger der Kerk, Maximiliaan van Beijeren.

Die taal, waarin en zulk een onverwinnelijk beginsel, en zulk eene geschiedenis spreekt, is ook door daden bevestigd geworden. De Kerk is in Oostenrijk niet slechts in vrijheid gesteld, maar zij wordt er meer en meer in hare waardigheid erkend. Vele maatregelen zijn genomen, het onderwijs en de hoogere wetenschap betreffende. Terwijl men gepoogd had het burgerlijk huwelijk in te voeren, heeft'

zoo luidden de berigten, de Keizer daartegen beslist, dat de bepalingen van het Concilie van Trente zouden gevolgd worden. Het laatste wat gemeld is geworden, was de teruggave van de goederen der Jesuieten in Lombardije.

Dat alles nog in wording is en er nog veel te herstellen overblijft, behoeft wel niet gezegd. Maar de groote stap is gedaan, en wat van zeer veel gewigt is, die groote stap was bij Frans Josef geen terugkeer, geen lang gevraagd, of na vele worstelingen verkregen besluit; het was zijn eerste stap, en die tevens tot het begin behoort van eene nieuwe orde, waarin zich Oostenrijk tracht te vestigen. Daaruit make men op, van wat belang deze eerste rigting zij, en wat grond zij geeft tot de billijkste verwachtingen. De titel van Apostolische Majesteit, door de koningen van Hongarijen gedragen, en het eerst in 't jaar 1000 aan Stephanus I door Paus Sylvester II geschonken, was bij hernieuwing door Paus Clemens XIII in 1785 gegeven aan Maria Theresia, dewijl zij door de Hongaren zoo krachtig was ondersteund. Wat er heden aanleiding toe geweest zij, laten wij ter zijde, maar het feit zelf, dat de Keizer voortaan in alle staatsstukken dien titel voeren wil, nadat in hetzelfde Hongarie het ongeloovig en afvallig oproer bedwongen is, laat niet na van beteekenis te zijn. Moge de jeugdige monarch in zijne regering immer aan dien grootschen en godsdienstigen eernaam beantwoorden. Zege zal hem vergezellen waar hij gaat. De Katholieke Kerk zal meer doen voor hem, dan hij in staat is te doen voor haar, en wie haar volgt in den strijd, zal met haar overwinnen.

VERSCHEIDENHEDEN.

GESCHIEDENIS VAN HET KATHOLICISME IN HAMBURG EN ALTONA SEDERT DE HERVORMING.

Meer en meer begint het lot der Kerk in het Noordelijk Duitschland de aandacht der Katholieken van geheel Duitschland te trekken. Waarlijk met regt, want de toestand hunner Katholieke broeders van het Noorden is immer treurig, en doet ook ons, hunne Nederlandsche geloofsgenooten, met dankbaarheid voor de bevrijdende hand der Voorzienigheid, terugzien op een verleden, dat menige treurige bladzijde oplevert, menige schanddaad van vroegere onderdrukkers in het geheugen roept. Het zijn verstrooide kinderen Israëls, beroofd van uitwendige middelen, blootgesteld aan het gevaar van afval door menige tegen hen gerigte, zoo openbare als geheime, aanvallen, door verraderlijke hinderlagen of brutale verordeningen. Groot was dus de behoefte, die het in 1849 opgerigte *Bonifacius-Verein*, waarvan de edele en moedige graaf Josef von Stolberg de Voorzitter is, deed besluiten om in de dringende behoeften der Katholieken van het Noordelijk Duitschland zooveel mogelijk te voorzien, en krachtdadig voor hunne belangen te werken. Trachten wij hunne wederwaardigheden en lotgevallen meer van nabij te leeren kennen, door van tijd tot tijd omtrent de geschiedenis van het Katholicisme in sommige der Noordelijke streken van Duitschland eenige bijdragen naar geloofwaardige bescheiden te leveren. Voor het oogenblik slaan wij het oog op Hamburg en Altona, en putten daarvoor onze mededeelingen vooral uit een in het jaar 1850 te Schaffhausen verschenen werk, dat tot titel voert: *Geschichte der Katholischen Gemeinden in Hamburg und Altona. Ein Beitrag zur Geschichte der nordischen Missionen.* Het werk is opgedragen aan den Hoogw. Heer Lupkee, Bisschop van Osnabrück en Apostolisch Pro-Vicarius der Deensch-Duitsche Zendingen van

het Noorden. Enkele gedeelten waren er reeds vroeger van verschenen in de *Historisch-politische Blätter*. Het was met dezen arbeid, gelijk het zou zijn met het beschrijven der lotgevallen van het Katholicisme in Holland. De vaderlandsche geschiedschrijvers droegen wel zorg, dat de geschiedenis of van de Katholieken geene melding maakte, of op eene zeer ongunstige wijze over hen sprak. Gemeld werk is dan ook uit handschriften moeten geput worden.

De invoering der Hervorming geschiedde in Hamburg met hetzelfde brutaal geweld als elders; den trouwgebleven geestelijken werd eerst de mond gesloten, en later moesten zij de stad verlaten. In het jaar 1529 was het werk des afvals volbragt; alle nog bestaande godsdienstoefening in de Domkerk, alle H. Missen werden verboden, de kloosters met geweld geseculariseerd. De Cisterciënser nonnen van het klooster Harvestehude vertrokken niet dan nadat in 1530 haar klooster door het woedend gepeupel, anderen zeggen op bevel des Senaats, was omvergehaald. De Domkerk was reeds vroeger gesloten; het was waarschijnlijk op 5 Junij 1529 dat de laatste openbare H. Mis in Hamburg werd gelezen. Van toen af werden slechts Lutherschen in Hamburg geduld, en deze verordening werd met de uiterste gestrengheid ten uitvoer gelegd. De groote organisateur der kerkelijke zaken was de beruchte Johann Bugenhagen, die zijn talent in het regelen der uitwendige kerkelijke vormen, reeds meermalen getoond had. Hij werd daartoe van Braunsweig naar Hamburg geroepen, en verkreeg op aandrang van Luther van den Keurvorst de vergunning om ook den Hamburgers van dienst te zijn. Hij gaf dezen dan ook eene kerkelijke regeling omtrent leer, bediening der Sakramenten en de wijze van het kiezen en aanstellen der nieuwe predikanten. Hoe de invoering der hervorming op de meeste plaatsen, ook in ons vaderland, zich toedroeg, is eigenaardig geschetst in het verslag dat hij aan Luther zond. Volgens dat verslag toonde het volk zich allergretigst bij het aanhooren van Gods woord, zelfs op werkdagen; monniken en nonnen waren het Evangelie niet ongenegen, de Franciskanen waren reeds allen en van de Dominikanen de meesten overgegaan; ook de blaauwe Zusters hadden haar Ordeskleed afgelegd en gingen nu in eerbare dragt ter kerk. Velen onder haar trouwden; aan anderen, die er geen zin in hadden, gaf Bugenhagen een regel tot oefening der godzaligheid en vermijding der ledigheid. „Wij

weten echter uit andere narigten, zegt Riffel [1]), dat deze bekeering der monniken niet zoo hard vooruitging en ook niets minder dan algemeen was; slechts de *bekwaamsten* [!] werden tot het predikambt toegelaten, en de anderen hadden keus, of in het Franciscaner klooster, waarin zij zich echter Evangeliesch moesten gedragen, hun leven te eindigen, of met een reis- en afscheidsgeld van 10 gulden de stad voor altijd te verlaten, terwijl de Senaat het vermogen der opgeheven kloosters tot zich nam. Het oprigten eener school te St. Juhann voltooide de hervorming te Hamburg", tot welke vooral ook de nieuw beroepen pastoor van St. Peter en later Superintendent Johann Aepinus veel bijdroeg.

Een in 1589 naar Hamburg gekomen rijk Florentijnsch edelman, Alexander della Roccha, verkreeg door zijnen invloed bij Hamburg's naasten buur, graaf Adolf XIII von Schauenburg, dat deze, schoon zelf Protestant zijnde, de Katholieke godsdienstoefening toeliet in het voor de poort van Hamburg gelegen dorp Altena, later Altona. Nu verhuisden vele trouwgebleven Katholieken van Hamburg naar Altona, terwijl de overigen er ten minste ter godsdienstoefening konden komen. Aan het hoofd dezer kleine gemeente stond in den beginne een Jesuiet, P. Henricus Neverus. Doch de in Altona gehouden godsdienstoefening maakte kwaad bloed in Hamburg, en in 1603 werd eene verordening uitgevaardigd, dat al wie naar Altona ter Misse zou gaan, uit het gebied van Hamburg zou worden verdreven. Sterk door hun regt, poogden evenwel de Katholieken het dierbaar kleinood te behouden; zij riepen de bescherming in van keizer Rudolf II, die hun in de daad in 1604 een brief van bescherming ten gunste der ongestoorde vervulling hunner godsdienstpligten gaf, op straffe van 30 marken gouds voor die hen daarin mogt bemoeijelijken. Dit was genoeg om de Katholieken nog heviger te doen vervolgen, zoodat men zelfs geen zaken met hen meer wilde doen noch hun woningen wilde verhuren. Een tweede Rijksmandaat in 1608 ten hunnen gunste gegeven, en een derde *Mandatum arctius de non offendendo sub poena banni* maakten de vervolging in Hamburg immer woedender.

In Altona daarentegen nam de aanvankelijk kleine gemeente meer en meer toe, doordat zich daar Katholieken uit Hamburg

---

[1]) *Christliche Kirchengeschichte der neuesten Zeit*, Bd. II, S. 234.

en andere plaatsen kwamen vestigen. Het werd in 1604 tot een vlek verheven, en in 1607 gaf graaf Ernst von Schauenburg, de opvolger van Adolf, den Katholieken een vrijheidsbrief, krachtens welken zij voor den tijd van 20 jaren, wel is waar geen kerk, maar dan toch een geschikt woonhuis mogten bouwen en inrigten om er hunne godsdienst in uit te oefenen. Evenwel moest keizer Matthias door een schrijven van 1612 des graven eenigzins veranderde stemming weder op het goede spoor terugroepen.

Weldra trok zich keizer Ferdinand II ook Hamburg's Katholieken aan; hij verleende hun in 1622 een nieuwen keizerlijken beschermingsbrief, en zond den Senaat een bevel om de Katholieke godsdienstoefening ten minste in een woonhuis te dulden. Het gevolg daarvan was dat zich een Dominikaan, P. Dominicus Janssen, in Hamburg vestigde, terwijl zijn broeder P. Nicolaus te Friedrichsstadt in Sleeswijk eene Katholieke gemeente rondom zich verzamelde. Te vergeefs echter poogde P. Dominicus het dulden van de huiselijke godsdienstoefening te verkrijgen; zelfs werd een door graaf Filli ondersteund keizerlijk mandaat van 28 Julij 1627 niet geëerbiedigd, en een keizerlijk schrijven van 21 Julij 1635 door den Senaat ontwijkend beantwoord. P. Janssen werd, na verscheidene jaren in het geheim de godsdienstoefeningen te hebben waargenomen, uit de stad verbannen, en van toen af moesten de Katholieken weder Altona bezoeken, hetgeen men hun echter na het sluiten van den Munsterschen Vrede niet meer kon verbieden.

Altona verviel in 1640 aan koning Christiaan IV van Denemarken, die er de Katholieken niet lastig viel. Zijn opvolger Frederik VII (1648—1670) verhief de plaats tot eene stad, en in § 2 van het aan de stad verleende privilegie stond hij toe, dat alle koop- en handwerkslieden, van welke natie ook, zich in Altona konden nederzetten, en er gelijk voorheen hunne godsdienst uitoefenen. In 1658 verkregen de Katholieken van Altona, op aandrang van den Franschen gezant te Koppenhagen, Hughues Terlon, een nieuwen vrijheidsbrief, zoodat zij naar de hun ontbrekende middelen uitzagen om eene eigen kerk te bouwen. De toenmalige zendeling P. Petrus Wernichius S. J., wien het reeds gelukt was de heilige zaken van het te Stade verjaagde Jesuieten-collegie voor Altona te verkrijgen, kocht in 1660 uit eigene fondsen voor 3200 marken het huis van eenen burger van Altona, gelegen in de straat *Die*

Freiheit. Met behulp van bijeengezamelde en door P. Wernichius gegeven gelden werd dit huis tot kerk verbouwd, waarin tot het jaar 1669 de godsdienst zonder stoornis werd uitgeoefend. Doch wijl de Vicarius Apostolicus van het Noorden en Bisschop van Marokko, Valerius, die toen in Braunschweig zijn verblijf hield, in dat kerkgebouw het H. Vormsel had toegediend, werd het in dat jaar gesloten, en de godsdienstoefening gedurende een jaar verhinderd, totdat in 1670 's Konings opvolger Christiaan V het weder liet openen. Evenwel waagde het tot heden toe geen Vicarius Apostolicus meer, het H. Vormsel in Altona toe te dienen; de vormelingen moesten zich in den regel te Hamburg laten vormen.

De Katholieken van Altona vonden tijdens de schorsing hunner godsdienstoefening veel troost en hulp in het bezoek der kapel van het Fransch gezantschap te Hamburg. Want daar de Hamburgsche gezanten bij Katholieke hoven hunne Luthersche godsdienst mogten uitoefenen, kon de Senaat van Hamburg hetzelfde regt niet ontzeggen aan de bij hem gecrediteerde Katholieke gezanten. De grootste der gezantschaps-kapellen was die van den Franschen gezant, den Abbé de Bidal, en te vergeefs hadden de Luthersche predikanten van den kansel tegen dit regt der gezantschappen geijverd.

Weldra echter braken weder ongelukkiger dagen voor de Katholieken aan. Toen in 1674 Lodewijk XIV tot vijand van het Rijk werd verklaard, moest de Fransche gezantschaps-kapel te Hamburg worden opgeheven, en tot overmaat van ongeluk werd ter zelfder tijd de naar Altona leidende poort der stad gesloten. De gezantschaps-kapel van den keizerlijken resident Georg von Rondeck was te klein voor de talrijke gemeente, en door zijne ondersteuning werd een ruim huis voor het houden der godsdienstoefeningen gehuurd; doch na eenige moeijelijkheden en onderhandelingen werd ook dit gesloten, terwijl evenwel de naar Altona leidende poort werd geopend.

Kort daarop hadden Hamburg's Katholieken weder nieuwe vervolgingen te verduren, waarom zij een gezant naar keizer Leopold zonden om de toelating van huiselijke godsdienst-oefening in Hamburg te verkrijgen. De keizer beval, dat in zijnen naam een huis tot dat doel zoude worden gehuurd, waarvoor hij 500 thaler jaarlijks aanwees; daarenboven stelde hij 14 à 15,000 thaler ter be-

schikking voor den spoedigen aankoop van een eigen huis. Doch naauwelijks was voor 16,000 thaler het zoogenaamde *Ballhaus* op de Fuhlentwiete aangekocht, of een algemeene storm werd daardoor in de stad veroorzaakt. De Senaat rigtte zich met zijne bezwaren tot den keizer zelven. Deze evenwel scheen zulk eene wijze van doen moede te zijn; immers, in het jaar 1677 verscheen een keizerlijk heraut in de stad, hetgeen de Hamburgers, die aan zulk een gezigt niet gewoon waren, tot eenige toegevendheid stemde. Het aangekochte pand werd omvergehaald, en daarvoor op den 5ª Augustus 1679 de eerste steen van een schooner huis gelegd, waarvan de bouw, die te gelijk als kerk voor de Katholieken moest dienen, voltrokken was in 1680. Ongeveer in denzelfden tijd werd door den beroemden Bisschop van Munster, Ferdinand Fürstenberg, de zoogenaamde Ferdinandische stichting van het jaar 1682 voor de gezamentlijke Noordsche Zendingen gemaakt. Door deze stichting waren de middelen voorhanden tot onderhoud van drie zendelingen in Hamburg, twee in Lübeck, twee in Glückstadt, twee in Friedrichsstadt, twee in Fridericia in Jutland, en twee in Noorwegen. Het oorspronkelijk kapitaal van 33,940 thaler steeg in het begin der loopende eeuw tot 61,773. In het jaar 1682 werd de gezantschaps-kapel in het nieuw keizerlijk gezantschaps-hôtel ingewijd, en de godsdienstoefening bleef ongestoord tot het jaar 1687. Toen werd zeer onhandig het nieuwe gezantschaps-hôtel verkocht, en de Katholieken moesten zich met eene minder ruime kapel vergenoegen.

Hetgeen echter maar al te vaak door de geschiedenis wordt aangegeven als eene der oorzaken van de rampen, der Kerk toegebragt, dit had ook ongelukkigerwijze te Hamburg plaats. Tegen het einde der zeventiende eeuw en later nog meermalen, werd de vrede der Katholieke gemeente te Hamburg door inwendige verdeeldheden verstoord. De boven reeds genoemde Abbé De Bidal keerde na den Rijswijkschen vrede, in 1697 naar Hamburg terug, en wilde nu de gemeente in tweeën verdeelen, met den wensch dat al de Katholieken, die geen Duitschers waren, zijne gezantschapskapel zouden bezoeken. Toen hem dit echter niet gelukte, vervolgde hij op allerlei wijzen de Katholieke gemeente van Hamburg, totdat hij, ten gevolge van den Spaanschen oorlog over de erfopvolging, de stad op nieuw moest verlaten. Nu mogten zich Ham-

burg's Katholieken een tijd lang in het genot van ongestoorden vrede verheugen, en de nieuwbenoemde Vicarius Apostolicus van het Noorden en Bisschop van Columbia, graaf von Gonsveld, diende ongeveer in dezen tijd aan meer dan 900 personen het H. Sakrament des Vormsels in Hamburg toe.

Ook in Altona hadden de Katholieken in 1700 van Frederik IV van Denemarken een nieuw diploom tot bevestiging hunner vroegere privilegiën bekomen. Maar in het jaar 1713 werd deze gemeente door een zwaar ongeluk geteisterd. Door den Zweedschen generaal graaf Steenbock werd bijna de geheele stad Altona, en daarbij ook de Katholieke kerk, in de asch gelegd. Slechts als door een wonder ontkwam de daar gevestigde Missionarius den dood. Ook was het kerkelijk vermogen, ten bedrage van 16000 marken, verloren gegaan. Daarbij kwam nog dat de pest in Altona en Hamburg woedde, zoodat in laatstgenoemde stad alleen 137 Katholieken werden weggerukt. De Voorzienigheid evenwel had dien ramp tot heil van velen toegelaten, want vele andersgezinden kwamen tot de Kerk terug; in het jaar 1715 alleen beliep hun getal 28.

Nieuwe vervolgingen tegen de beide kerken van Hamburg en Altona braken uit in het jaar 1717, wanneer de godsdienstoefening in Altona op de brutaalste wijze werd gestoord, kelken en patenen werden verbrijzeld, het altaar neêrgeworpen, vele andere gruwelen bedreven, en dat alles door eene bende vermomde ridders, die uit Hamburg waren overgekomen. De geest van het Katholicisme was er echter niet uitgedoofd. Met eene som van 48,212 marken, door weldoeners hier en daar geschonken, begonnen zij den bouw eener nieuwe kerk, waarin in 1720 de eerste godsdienstoefening gehouden werd; met een toren evenwel mogt zij niet prijken, en nog heden ziet het torentje zijne voltooijing te gemoet. De bouw was voltrokken in 1723; het prachtig hoofdaltaar met een beeld naar of van Murillo was een geschenk van den prins van Thurn en Taxis. Evenmin ontbrak het aan andere prachtige geschenken.

De Katholieken van Hamburg bevonden zich in een des te treuriger toestand. Daar de Oostenrijksche gezantschaps-kapel reeds bouwvallig en te eng was, legde de toenmalige gezant, Graaf von Metsch in 1719 den grond voor een nieuwen vleugel van zijn hôtel. Meer was niet noodig om de Luthersche predikanten in het harnas te

jagen; ook in Hamburg waren het de predikanten, die als zij hunne zaak bij de overheid niet konden winnen, als demagogen te werk gingen en het volk ophitsten. De Luthersche pastoors, gelijk men in Duitschland die predikanten noemt, verbonden zich door een plegtigen eed om het plan des gezants te verijdelen. Ziehier de bewoordingen van dien eed: „Wij Senior, pastoors en gezamenlijke overige *Membra Rev. Min.* [ledematen van het heilig dienstwerk] alhier in Hamburg, verbinden ons hierbij in den naam der Heilige Hooggeprezen Drieëenheid, allen voor één en één voor allen, dat wij, gelijk wij tot nu toe in zake eene paapsche kapel of Calvinistische Kerk betreffende, dat namelijk in deze stad er geene gebouwd, noch aan beide sekten het *publicum exercitium* [de openbare uitoefening] harer godsdienst veroorloofd moge worden, onvermoeid hebben gedaan, doen zullen wat redelijke dienaren van God en de evangelische Kerk toekomt en betaamt: — en wij alzoo in 't vervolg daarin onverdeelbaar willen voortgaan, en alle middelen, die God en zijn Woord. ons ambt en geweten en de grondwetten dezer goede stad aan de hand doen, benevens alle andere regtmatige middelen zullen aanwenden, ja zelfs, al moest ons daarom lijden en wederwaardigheid overkomen, alles op ons nemen, en geen onzer zich van de anderen afscheiden zal noch hen verlaten. Zoo waar helpe ons God in den laatsten doodstond". Daar evenwel de Senaat den bouw der nieuwe kapel niet wilde verbieden, moesten de predikanten de zaak aan het volk trachten op te dragen. Weldra bleek het dat, gelijk in andere landen en in ons Vaderland, bij dergelijke wandaden dikwerf plaats had, de houding van het bestuur verraderlijk was. Het volk begon zich te roeren, en gedurende de godsdienstoefening werden steenen in de oude keizerlijke kapel geworpen. De Senaat, tot bescherming der kapel ingeroepen, bleef werkeloos, en van de kansels (dien gruwel herinnert ons ook de geschiedenis van ons Vaderland) werden duidelijke wenken gegeven, om het duivelsnest maar in eens omver te halen.

In den morgen van den 13 September 1719, zijnde een zondag, ging nu het volk aan het werk. Eerst werden de vensters in de kapel en het gezantschaps-hôtel verbrijzeld, daarna de deuren opengebroken. De in de kapel aanwezige geloovigen namen de vlugt om hun leven te redden, de barbaren gingen voort met het werk van vernieling. Nieuwe volkstroepen rukten aan, zoodra zich

het gerucht door de stad verspreidde, dat van den kant des bestuurs aan het vernielingswerk niet het geringste beletsel werd in den weg gelegd. Het ging dus *con amore* en met toelating der Overheid. De Missionarissen verborgen in den haast het H. Sakrament in de kelders, maar boven werd alles, zelfs al de meubelen van graaf Metsch en het keizerlijk archief verwoest. Dit was niet genoeg, de geheele vleugel. waarin zich het archief bevond, werd tot den grond toe neêrgetrokken, al de boomen in den tuin werden geveld, en na onbeschrijfelijken hoon en vernieling van alle beelden en heilige zaken werden zoowel de oude als de nieuwe kapel met den grond gelijk gemaakt. Van daar trok nu de horde van kerkroovers, waarvan eenige de heilige gewaden hadden aangetrokken, met den roof als in processie heen. Eerst des avonds ten 8 uur, na het verloopen van twaalf volle uren, en ondanks dat de sekretaris van legatie Lempe en de baron Kurtzrock te vergeefs het bestuur om hulp hadden gesmeekt, liet de Senaat de trommels slaan en de schutterij optrekken. Deze trok met schildpadmarsch naar de plaats der verwoesting heen, de weinigen, die er nog bezig waren, hadden in ruimte den tijd tot een veiligen aftogt, en niemand — niemand werd gearresteerd. De godsdienstoefening der Katholieken moest vooreerst in de woning van den baron Kurtzrock worden gehouden.

Natuurlijk moest het na het gebeurde den Senaat, met het oog op den Keizer, dan toch wat bang om het hart worden; nu deed hij allerlei schreden, en schreef aan den keizer zelven om het dreigend onweder te bezweren. Alweder eene herinnering aan de episoden der hervorming in ons Vaderland. Maar de keizer eischte eene schitterende voldoening. Twee commissarissen werden ter onderhandeling naar Weenen gezonden, en toen deze niets konden uitrigten, deed de Senaat in een nieuw smeekschrift een beroep op des keizers „rijksvaderlijke *clemence* en op de wereldberoemde Oostenrijksche zachtheid en goedheid". Maar dezen keer liep het zoo gemakkelijk niet af. De Senaat moest, volgens des keizers eerste verlangen, eene deputatie naar Weenen zenden, welke op de knieën vergeving voor het gebeurde moest vragen. De aanvankelijk opgelegde straf van 200,000 thaler werd evenwel tot 200,000 gulden verminderd. Lang werd onderhandeld over den aankoop van het huis Görtz in plaats van het vernielde gezantschaps-hôtel, doch ook

hierin moest de Senaat toegeven. In de drie jaren, gedurende welke de onderhandelingen werden gevoerd, stierven niet minder dan 12 senateurs; van een hunner, den burgemeester Mattfeldt, wordt uitdrukkelijk berigt, dat hij van smart over de „verdrietelijke kapelzaak" gestorven is. De verwulfde zaal, welke zich op de tweede verdieping van het door de stad voor de Katholieken aangekochte huis Görtz bevond, en 50 voet lang en 28 voet breed was, werd nu tot kapel ingerigt, en de eerste godsdienstoefening gehouden op 2 December 1722, terwijl verscheidene aanzienlijke geschenken aan de kapel werden gegeven.

(*Het slot in de volgende aflevering.*)

NIEUW ZENDELING-GENOOTSCHAP.

De Nederlander gaf voor eenigen tijd het volgende berigt: „Te Batavia is een Genootschap gevormd van in- en uitwendige zending, ten doel hebbende de uitbreiding van het Koningrijk der Hemelen te Batavia en elders. De middelen, waardoor wordt getracht dit doel te bereiken, zijn: het individueel en gemeenschappelijk gebed, dit laatste bijzonder bij gelegenheid der maandelijksche bidstonden; het aanschaffen en uitdeelen van Christelijke geschriften, onder Christenen, Mahomedanen en Heidenen; het opleiden van in Indië geboren jongelingen tot predikers, evangelisten en colporteurs, waartoe geloovige, kundige mannen, liefst predikanten of zendelingen uit Europa worden ontboden. De opleiding vindt plaats bij eene inrigting, zooveel mogelijk berustende op het beginsel, dat de daarin geplaatste personen, door handenarbeid in hunne dagelijksche behoefte moeten voorzien.

Het Genootschap bestaat uit werkende, helpende en contribuerende leden, en wordt bestuurd door vijf werkende leden, waarvan een president, een secretaris, een thesaurier en twee leden.

Het Genootschap heeft geen gemeenschap noch zamenstemming, met de zoodanigen, die niet gelooven, dat onze Jezus is *God*.

Tot het drukken en ronddeelen van geschriften wordt de goedkeuring gevraagd van het plaatselijk bestuur of van de regering, wanneer daartoe in de bestaande bepalingen of van wege den inhoud der geschriften aanleiding bestaat".

We geven eerlang eenige berigten over den *Zendeling-werkman*, Gosznersche afdeeling, en komen dan op deze nieuwe soort van predikers terug.

SPROKKELINGEN.

Bij C. L. van Langenhuysen te Amsterdam is verschenen een werkje getiteld: *De Heilige Vader. Zijne Zending en Verdiensten.* Naar het Hoogduitsch van Dr. Theodor Scherer door S. J. Funnekotter. In een *Voorwoord aan zijne Landgenooten* geeft de Vertaler een uittreksel uit *een brief* over dat werkje, door den WelEerwaarden Hooggeleerden Heer F. J. van Vree aan hem geschreven, en waarin deze zegt: "Het boek is goed, en goede waar prijst zich zelve.... Gij doet wel, met door de vertaling van dit boek die groote gestalte [des achttienhonderdjarigen Pausdoms] ook in Nederland.... in het licht te stellen; en ik prijs uwe onderneming". Wij stemmen in met dit gunstig oordeel, en bevelen het werkje onzen Lezers aan.

Bloei der k. kerk in engeland. — We lazen dezer dagen in *de Tijd:* "De bloei en uitbreiding der Katholijke Kerk in Groot-Brittanje, in 10 jaren tijds, kan men opmaken uit de volgende getallen:

Engeland en Wallis.

	1842.	1852.
Kollegiën.	8 . . .	10
Mannenkloosters	3 . . .	17
Vrouwenkloosters.	20 . . .	62
Kerken, Kapellen, enz. . . .	487 . . .	611
Priesters	624 . . .	1032

Schotland.

Kerken, Kapellen.	69 . . .	98
Statiën.	24 . . .	40
Priesters	86 . . .	124 //.

TERUGKEER TOT DE KERK IN CONSTANTINOPEL. — De H. Vader heeft onlangs, zoo lezen we in de *Revue Catholique*, l. afl., vijf bisdommen van den Armenischen ritus in de uitgebreide kerkelijke provincie van Constantinopel opgerigt; brieven uit deze stad melden, dat die maatregel reeds gelukkige vruchten ter uitbreiding van het Katholiek geloof heeft voortgebragt. Eene duidelijke beweging ten gunste van het Katholicisme heeft zich in het diocees van Bursa getoond; alleen in het dorp Gol-Karasy zijn 200 schismatieke Armenische gezinnen in den schoot der Kerk terruggekeerd. In het diocees van Murat had een aantal schismatieke Armeniërs zich voor hetzelfde doel verklaard en de bevolkingen der naburige dorpen gaven gelijke voornemens te kennen. Mgr. Greg. Bahadur, nieuw bisschop van Bursa, werkt met den grootsten ijver en in overleg met Mgr. Ant.-Hacsun, Aartsbisschop-primaat der Armeniërs te Constantinopel, om zijnen landgenooten, den Armeniërs, priesters te verschaffen die hen behoorlijk kunnen onderwijzen en om de zijnen tegen de vervolging van den schismatieken patriarch te beschermen.

MAATREGEL TEGEN ZEDELOOSHEID. — De jongste afl. van 't *Journal Historique et Littéraire* van Luik vermeldt, dat er onlangs te Parijs een krachtige maatregel bewerkstelligd is tegen de geheime verkoopers van zedelooze boeken en ontuchtige platen. Zware balen van die zedenverpestende geschriften en gravuren werden naar de prefektuur van policie gebragt, nadat de hiertoe geregtigde ambtenaren proces-verbaal hadden opgemaakt. — Vinde die maatregel navolging, ook b. v. in eene onzer groote steden, waar menigmalen de schandelijkste platen den voorbijgangers straffeloos aanstoot blijven geven.

LETTERLOOVER.

GUIDO VAN LUSIGNAN.

(Onuitg. Treurspel, IV Bedr. VI Tooneel.)

Het tooneelstuk, waaraan het volgende fragment ontleend is, heeft zoowel wat de behandeling als de voorstelling der karakters betreft, zeer weinig historischen grond.

Men denke zich het door de kruisvaarders gestichte koningrijk van Jerusalem, onder den laatsten opvolger van Godefried, Guido van Lusignan, op nieuw aangevallen door den befaamden Sarazeenschen aanvoerder Saladijn.

Guido heeft tot stuiting van den vijand, zijne troepen en die zijner vasallen vooruit gezonden, onder het hoofdbeleid van zijn oudsten zoon Reginald. In het leger bevindt zich ook een jongere zoon des konings, Fulco, welke door een huwelijk erfvorst is van het graafschap Sidon. Tusschen deze broeders bestaat naijver en spanning, die tot openlijke tweedragt wordt aangewakkerd door Sergius, een Griekschen hoveling. Volgens geheimen last van den Bizantijnschen keizer poogt deze verrader het Christen leger te verdeelen, om het ligter in de magt der Sarazenen te leveren.

Na een hevigen twist verlaat werkelijk de jongste der broeders met een aanzienlijk gedeelte der troepen het kamp, hetgeen dienzelfden avond door de Sarazenen zal worden ingesloten. Op het vernemen van de oneenigheid zijner zonen, verschijnt nu koning Guido, maar vindt den graaf reeds vertrokken, en door aanwijzingen van Sergius verdacht als stond dit haastig vertrek in verband met een te plegen verraad, waarvan het verward gerucht reeds in het leger verspreid was. Om alle vermoeden van zich af te weren, brengt de Griek ten laatste een verdichten brief te voorschijn, waardoor den vader geen twijfel meer kan overblijven aan de misdaad des zoons. Middelerwijl omsingelen de Sarazenen het kamp

der Christenen; bij eene eerste verkenning, wordt koning Guido verraderlijk ontwapend en gevangen; en terwijl nu de wanhopige prins Reginald zich gereed maakt, om met het overschot zijner benden het uiterste voor 's konings behoud te wagen, keert deze onverwachts onder de zijnen weder, en vangt het volgende gesprek aan.

GUIDO, REGINALD, RIDEFORT, Grootmeester der Tempeliers. CHÂTILLON, Fransch ridder. Andere kruisridders. GILIBERT, een kloosterling. — Gezanten der Sarazenen. Soldaten.

GUIDO *tegen de gezanten:*
Verwijdert u een poos!

REGINALD.
Gij hier, mijn vader! ach!
Wat zie ik?

GUIDO.
O mijn zoon! welk een rampzaal'ge dag!
Ik kom mijn laatsten troost in uwe omhelzing zoeken,
Gij waart er niet!... helaas! mijn arm zag zich verkloeken
Door overmagt, of neen! door eereloos verraad,
Wat pogen redt een held, als hij ontwapend staat?
Mijn vrienden! Lusignan droeg Sarazeensche kluistren!
De misdaad is voltooid! ach! zoo ik wilde luistren
Naar de inspraak van mijn leed, voorwaar die zelfde hand
Zou voor u aller oog mij 't wreed gevoel dier schand,
Van mijne en uwe schand, me ontrukken met het leven.
Nogtans, ik voel den moed mijn ramp te boven streven,
En 'k dank des Hemels kracht, dat ik zijn wil erken,
En meester van mijn lot, maar vorst, maar Christen ben.

REGINALD.
Had ik met mijnen dood uw' rampspoed mogen weren!
Spreek! moet het nog geschiên? wat doet u herwaarts keeren?
Wat wil deez' Muzelman, die Sarazeensche wacht?

GUIDO.
Wij allen zijn verraân en in der Turken magt.
Vóór echter Saladijn het bloedbad aan doet vangen,
Kunt gij (zoo luidt zijn woord) genâ van hem erlangen.

Hij staat den aftogt toe aan 't ingesloten heir,
Mits —

REGINALD.

Wat verlangt hij?

GUIDO.

't Legg' terstond de wapens neêr!

REGINALD.

Dat nooit.

ALLEN.

Dat zweren wij!

GUIDO.

Hebt dank, doorluchte vrinden.
Ik wist, tot welk besluit ik u gereed zou vinden,
Die taal is uwen moed, zij is uw glorie waard;
En 'k voel hoe 't mijner ziel op nieuw verrukking baart,
'k Hervind mijn ridders nog, en kan met kalmte sneven.

REGINALD.

Wat zegt gij?

RIDEFORT.

Hoe mijn vorst?

GUIDO.

Ik moet u straks begeven,
Uw wapens weigren gaan ten koste van mijn bloed,
Maar dwing hem eerbied af, door wien het stroomen moet.

REGINALD.

Hoe! voor een oogenblik aan 't Christenheir hergeven,
Zou ik u wereloos ter slagting heen zien streven?
Door wat verbijstering —

GUIDO.

'k Beloofde op riddertrouw,
Dat ik naar Saladijn gevangen keeren zou,
Zoo 'k niet hem de overgaaf des legers deed erlangen;
Dat heilig woord heeft hij niet vruchteloos ontvangen,
't Is sterker dan de dood.

REGINALD.

Wie dwong het van u af?
Der Christnen moordenaar!

GUIDO.

Die mij vertrouwen gaf.
Wie mij tot zoo veel deugd, het eerst in staat kon achten,
Is waardig, om van mij 't vervullen ook te wachten.
O neen! ik wankel niet. Ik zal, ik moet vergaan,
Maar schooner stervensuur breekt nimmer voor mij aan.
Ik zal aan 't wereldrond een schittrend voorbeeld geven
Van onbezweken trouw, zoo lang er helden leven.
En nu, mijn zoon, vervul, wat ik van u verwacht,
Mijn laatsten wil, waardoor 'k u aller heil betracht.
Hoezeer 't u grieven zal, gij moet mijn val gedoogen,
Laat u door vadermin tot geen wanhopig pogen
Vervoeren; schoon uw smart den vijand duur zou staan,
Uw strijden waar' vergeefs! gij zoudt gewis vergaan.

REGINALD.

Vertwijfling zal ons kracht tot uw behoud verleenen,
Zoo niet — dan moog de dood ons aller lot vereenen.
't Is alles wat ons rest. Mijn vrienden! volgt mijn spoor,
En breken we onversaagd des vijands legers door.

GUIDO.

O, werd uit dit bestaan voor u slechts roem geboren,
Gij zoudt geen andren raad van uwen vader hooren;
Dan ach! om Sions lot is mijne ziel bezwaard,
Geheel een treurend volk, dat smeekend naar mij staart,
Zie ik te dezer stond voor mijne blikken zweven;
Blijf voor de zaak van God, 'k bezweer het u, blijf leven,
Aanhoor des Heeren stem, die 'k u voor 't laatst vertolk,
Leef voor Judea's heil, wees redder van mijn volk.
Mijn zoon! een enklen dag moet gij uw drift betoomen,
De vorst van Tripoli zal u ten bijstand komen.
Zijn komst is mij gemeld, eer morgen 't licht verdwijn',
Groet gij zijn legervaan, dan zal 't u mooglijk zijn
Van weêrskant zaamgerukt, een dapper stuk te wagen.
Laat, Heer! u Guido's beê voor zijnen zoon behagen,
Uw Engel dale neêr, en strijde hem ter zij,
Schenk hem meer heldenkracht, en meer geluk dan mij.

DE SARAZEENSCHE GEZANT.

Verschoont mij, ridders! doch de last, mij opgedragen,

Hoe pijnlijk, hoe gestreng, duldt verder geen vertragen.
In naam van Saladijn, vermeldt uw eindbesluit,
En levert mij den vorst, of wel uw wapens uit.

REGINALD.

Noch onze wapens, noch den koning. Neen, Barbaren!
Ga dat op 't oogenblik aan Saladijn verklaren.

DE GEZANT.

En 't woord, hem toegezegd?

REGINALD.

Hij heeft het niet van mij,
Niet van deez' ridderschap. Wij allen zijn nog vrij,
Nog hebben wij een zwaard! beproeft wat wij vermogen.
Nooit wordt hij ons geweld dan met geweld onttogen;
Als wij verslagen zijn door 't staal van uw tiran,
Verweldig' hij zijn prooi, herneem hij Lusignan.
Ontwijkt ons, of uw lijk ga 'k hem ten antwoord zenden.

GUIDO.

(*Tegen den gezant.*)
De smart heeft hem vervoerd.

(*Tegen zijn gevolg.*)
Welaan! uw opperheer
Verbiedt u iedre hulp, ten koste van zijne eer.

(*Tegen den gezant.*)
De schand' verachten wij: gij kunt mij henenvoeren,
Maar hoe! ik zie mijn ramp een' vijand zelfs ontroeren.

DE GEZANT.

Ja, dappre Lusignan, uw grootheid treft mijn ziel,
En eischte een beter lot, dan u te beurte viel.

GUIDO.

(*Tegen de Ridders.*)
Vaarwel dan, heldenschaar! vaartwel, mijn lotgenooten!
Niet vruchtloos zij uw bloed, weleer voor mij vergoten,
Niet die standvaste trouw, aan uwen vorst geboôn,
'k Verga, maar ik herleef! Aanschouwt mij in mijn zoon,
En moge in uwe ramp de Hemel uitkomst banen,
Eert voortaan Reginald als Guido's onderdanen.

(*Tegen Gilibert.*)
Gij, vrome Gilibert, herdenk mij in 't gebed.

(*Tegen Reginald.*)
Gij eindlijk, Reginald, wat mij het meest ontzet,
Ik ducht voor uwen rouw, en denk aan uw gevaren.
(*Hem bij de hand vattende.*)
Vergader thans uw moed; ik wil uw droefheid sparen,
Mijn zegen ruste op u en volge u op den troon.

REGINALD.
Ik sidder!

GUIDO.
Nog één woord!... Spaar Fulco!... 't is mijn zoon....
Rampzaalge! ja hoe wreed gij 't hart mij hebt doorreten....

REGINALD.
Wien noemt ge?

GUIDO.
Uw' broeder.

REGINALD.
Hij, die eed en pligt vergeten,
Ons leed veroorzaakt heeft, die u en mij verried!

GUIDO.
'k Veroordeel zijne schuld, maar toch ik vloek hem niet,
O mogt ge eens uit mijn naam hem die verzeekring geven,
Zeg, dat ik hem zoo gaarn' aanschouwd had vóór mijn sneven,
Dat ik hem heb bemind tot aan den rand van 't graf,...
Zeg, dat ik vader bleef en stervend hem vergaf.
REGINALD (*hem omhelzende.*)
Ach vader!

GUIDO.
Wat vangt ge aan?... 'k wil vruchtloos mij betoomen,
Uw liefde breekt mijn hart! en 'k voel mijn tranen stroomen,
'k Zie de uwen vlieten... Wijd ze aan mijn gedachtenis,
Doch thans, verberg uw smart, schoon zij mij dierbaar is.

REGINALD.
Ik ken mij zelf niet meer! mijn leed, ten top gerezen —

GUIDO.
Kom laat ons weêr gesterkt, kom, laat ons helden wezen,
Te grooter, hoe het wee van 't scheiden wreeder valt,
Vaarwel! geliefde zoon, vaarwel mijn Reginald.

RIDEFORT EN CHATILLON.

Ach! vorst, gedoog —

GUIDO.

Laat af!

REGINALD (*met drift.*)

Ge ontsnelt aan onze hoede,
Gij triumfeert? — en ik — geef me over aan de woede,
Gij gaat naar Saladijn? mijn vorst! ik vlieg er heen,
De wanhoop jaagt mij aan! vernieling volgt mijn schreên,
De dood schiet van mijn vuist, ik voel mij voorwaarts dringen,
Door lijken en door bloed naar 't hoofd der woestelingen,
Ik vaar hem in de borst, ik sterf slechts als hij sneeft,
Zijn val uw eed verbreekt en u de vrijheid geeft.

(*Hij wil vertrekken.*)

GUIDO.

In naam der vadermin —

REGINALD.

Houd op mij te doorboren.

GUIDO.

Bij 't heil van uwe ziel —

REGINALD.

'k Wil langer u niet hooren.

GUIDO.

Weerhoud hem, vriendenschaar!

(*Tegen Reginald*).

Daar smeeken niets vermag,
Eerbiedig voor het laatst mijn vaderlijk gezag.
'k Zou liever duizendwerf mij zelv' ten offer geven,
Dan dat ge om mijnentwil, ofschoon met roem, zoudt sneven,
'k Gebied het u! vertoef!

(*vooruitgaande.*)

Welaan!

REGINALD (*hem met de ridders omgevend.*)

Ach vader! neen!
Ik volg.

GUIDO.

Laat af, mijn zoon! Gezanten, voert mij heen.

HISTORIESCH OVERZIGT

VAN DE

STRAFWETTEN

TEGEN DE KATHOLIEKEN IN ENGELAND UITGEVAARDIGD.

(*Vervolg van bl.* 51.)

V.

DE REPUBLIEK. — OLIVIER CROMWELL (1649—1660). — MERLE D'AUBIGNÉ'S APOLOGIE VAN DEN PROTECTOR.

Slechts weinige dagen na den moord [1]) aan Engelands wettigen Koning gepleegd, werd door de democratische

[1]) Toen in Maart 1651 Olivier St. John en Walter Strickland als gezanten van het Engelsch Parlement hier te lande aankwamen, om van de Staten-Generaal de erkenning der Republiek te erlangen, vonden zij bij de burgerij weinig genegenheid en werden door het volk in den Haag met den naam van *koningsmoorders* begroet. Zooveel gevoel van regt hadden toen onze republikeinsche voorvaderen. Nu ergeren zich sommigen, wanneer men den aanslag op Engelands wettigen Souverein met den eigen naam bestempelt. In een onlangs hier te lande vertaald werk over Cromwell van den Geneefschen predikant Merle d'Aubigné, waarop wij meermalen in dit opstel zullen terugkomen, wordt koning Karel's teregtstelling op eene zeer vreemde wijze vergoelijkt of ten minste verontschuldigd. De redenering is te zonderling om er niet van te gewagen. „Wilde men den naam van *moord* aan 's konings veroordeeling „geven", zegt de heer Merle, „hoeveel *menschenmoorders* zouden „er dan op die wijze wel niet zijn in de zamenleving, waarin wij „ons bewegen! Alle regters die een schuldige ter dood veroor-

partij in het Parlement de Republiek uitgeroepen en het Huis der Lords opgeheven. Olivier Cromwell, die met een veertigtal anderen de akte had onderteekend, waarbij het koningschap vervallen werd verklaard, en die ontegensprekelijk de bekwaamste en ondernemendste onder hen was, werd aan het hoofd des legers gesteld, om de nieuwe orde van zaken in Engeland te handhaven en in Schotland en Ierland te doen zegevieren. Het bestuur verbleef echter in de handen van het Lagerhuis, dat onder den naam van „Parlement van Engeland", en door een Staatsraad van een en veertig leden bijgestaan, het oppergezag zou uitoefenen. De aanhangers van het koningschap werden als een gevaarlijk element in den Staat allerwege uitgesloten, ja met den Bijbel in de hand door de dweepzieke regeringslieden onmeedoogend vervolgd. Hamilton, die reeds vroeger zijne trouw aan den Koning met honderdduizend *pond* aan het Parlement had moeten boeten, benevens Capel en de graaf van Holland stierven als de eerste martelaars van het Royalisme op het schavot. Wel is waar konden die maatregelen van geweld niet beletten, dat de

---

„deelen, zouden die misdaad begaan hebben. Zij die de wettigheid „van de doodstraf volhouden, hebben groot ongelijk zoozeer den „handschoen op te nemen tegen de regters van Karel I..... Ge„moedelijke maar dwalende menschen spraken toen met de Schrift: „*Heere! uwe vijanden zullen vergaan!* Zij hadden uit het oog ver„loren, dat veeleer onder het Nieuw Verbond het voorschrift dat „van blijvende kracht is, heet: *Hebt uwe vijanden lief!* — Maar „in de zeventiende eeuw regelde men zich in zoodanig geval naar „de uitspraken van het Oude Testament, en dit maakt wel zeer „nadrukkelijk, gelijk men gewoon is het in onze dagen te noe„men, eene verzachtende omstandigheid uit" (I, 137). — Het schijnt dat nog ten huidigen dage de land- en stad-genooten van den heer Merle, die de Katholieken vervolgen, de kloosters plunderen en den eerbiedwaardigen Bisschop van Geneve hebben verbannen, zich, praktiesch althans, aan het Oude Testament blijven houden!

zaak des koningsdoms steeds talrijke aanhangers behield, noch de klagten smoren, die allerwege over den ondragelijken druk der belastingen oprezen, noch eenige oproerige bewegingen onder het leger of in ettelijke Graafschappen, noch verdeeldheid onder de leden van het nieuw Bestuur, noch zelfs eene zamenzwering tegen het Parlement voorkomen; maar al die vereenigde aanslagen werden gefnuikt door het beleid en den ijzeren wil van Olivier Cromwell, die reeds van toen af het oppergezag der nieuwe Republiek in zijn eigen persoon feitelijk had overgebragt.

Terwijl dus in Engeland de nieuwe regeringsvorm allerwege krachtig werd gehandhaafd, bleven Ierland en Schotland aan hun lot overgelaten. In Schotland was na het ontvangen der tijding van Koning Karel's teregtstelling, door den Kanselier te Edinburgh de zoon van den overledenen vorst, onder den naam van Karel II, tot Koning van Schotland, Engeland, Frankrijk en Ierland uitgeroepen, onder voorwaarde dat hij het nationale *Covenant* vóór zijne troonbestijging zou aannemen. Daarna was door het Schotsch parlement een gezantschap aan den jeugdigen koning afgevaardigd, die zich destijds te Breda ophield, om hem onder genoemde bedinging de kroon aan te bieden. Gelijk bekend is werd dit gezantschap, vóórdat het zijne bestemming had bereikt, op last van het Engelsch Parlement in hechtenis genomen, en een tweede, dat daarop naar de Nederlanden werd afgezonden en twee maanden lang bleef onderhandelen, keerde met slechts halve toezeggingen terug. Kort daarna had de Pretendent zelf Holland verlaten en de wijk naar Frankrijk genomen, om daar zijne moeder te bezoeken, met het voornemen echter om zich bij de eerste gunstige gelegenheid bij het royalistiesch leger in Ierland te vervoegen.

Op dit ongelukkig eiland was destijds de burgeroorlog, die het sinds acht jaren had geteisterd, heviger dan ooit aan 't woeden. Moord, plundering en brandstichting hadden gansche landschappen in eene woestenij veranderd en de bevolking met eenige honderdduizenden doen afnemen. En toch was het Katholicisme, dat men tot in zijn laatsten belijder had willen uitroeijen, er nog in leven; toch was de zaak der Royalisten, waaraan de trouw der Katholieken zooveel had opgeofferd, er nog niet onherroepelijk verloren! Zelfs waren de laatste kansen van den oorlog ten hunnen gunste gekeerd, en had het koninklijke leger, onder de aanvoering van den markies van Ormonde, belangrijke voordeelen behaald op de troepen van het Parlement, wier krijgs-operatiën door ziekten en talrijke sterfgevallen, door gebrek aan tucht en verdeeldheid onder de opperhoofden dermate waren achteruit gegaan', dat in het begin van 1649 niet meer dan twee steden, Dublin en Londonderry, nog de zijde der Republiek hielden.

Aan Cromwell werd de last opgedragen om het koningschap en niet minder het Katholicisme in Ierland te gaan bestrijden. Met de waardigheid van Lord-Luitenant bekleed en van de uitgestrektste volmagten voorzien, vertrok hij naar het tooneel des oorlogs, aan het hoofd van twaalf duizend man keurbenden. „Alvorens de vloot in zee stak, hield het leger een vaste- en bededag. Drie predikanten gingen voor in het gebed, en vervolgens werden door den luitenant-generaal Cromwell en de kolonels Gough en Harrison enkele gedeelten der Schrift verklaard" [1]).

[1]) Merle d'Aubigné, I, 157. *Olivier Cromwell, Protector der Engelsche Republiek, of een groot maar miskend man in zijne eer hersteld.* Een historisch onderzoek door J. H. Merle d'Aubigné. Uit het Fransch vertaald door J. Oudijk van Putten. Rott. 1852. 2 dln. Het is deze vertaling van Merle's werk, die wij in den loop van

De krijgsverrigtingen van het republikeinsche leger in Ierland namen een aanvang met de belegering der stad Drogheda. „Deze vesting werd bestormd, zegt de geschiedschrijver Carte (II, 84), en Cromwell's troepen tweemaal teruggeslagen; maar toen bij den derden aanval de kolonel Wall ongelukkig aan het hoofd van zijn regiment sneuvelde, werden zijne mannen daardoor zóó ontmoedigd, dat zij, zonder dat de nood hen daartoe dwong, het voorstel van overgave, door den vijand, tegen waarborg van vrijen uitgang, gedaan, aannamen, en hem op die voorwaarden de stad binnen lieten, waardoor zij zich zelven en hunne medeburgers ter zekere slagting veroordeelden". Immers de officieren en soldaten van Cromwell's leger beloofden kwartier aan allen die de wapens wilden afleggen, en volbragten hunne beloften zoolang er ééne vesting was die het nog uithield; hetgeen de belegerden tot overgave aanspoorde. Maar toen zij alles in hunne magt hadden en voor geen overmagt meer beducht waren, gaf Cromwell bevel om niemand te sparen, zoodat menig soldaat van zijn leger tegen zijn wil gedwongen werd om zijne gevangenen af te maken. De dappere gouverneur van Drogheda, Sir A. Aston, benevens Sir E. Verney, en de kolonels Warren, Flewing en Byrne, werden in koelen bloede vermoord. Hetzelfde lot ondergingen alle officieren, uitgezonderd eenige wei-

dit opstel zullen aanhalen. Merle's apologie van Cromwell spreidt geen nieuw licht over zijne geschiedenis. Zij is, gelijk de andere werken van Merle, met eene groote breedsprakerigheid geschreven, vol van schriftuurteksten soms vrij zonderling toegepast, vol van de hatelijkste uitvallen tegen het Pausdom en de Katholieke instellingen en leer. De auteur zegt, Cromwell te willen voorstellen *als een christen aan de christenen, — aan de Evangelische christenen*, en zich bij het schrijven ten doel te hebben gesteld, *eene daad van geregtigheid te volbrengen* en *de discipelen van den Heer te belijden* (I, 21).

nigen van lageren rang, die het door een wonder ontkwamen. De markies van Ormonde schreef in zijne brieven aan den Koning en aan Lord Byron: „dat ter dier gelegenheid Cromwell zich zelven had overtroffen in al wat hij ooit gehoord had van trouweloosheid; en dat de wreedheden gedurende de vijf dagen na de inname der stad gepleegd, een tegenhangsel konden leveren van de bloedige tafereelen der martelaars-boeken, of van de gruwelen van Amboyna". Leland, die van deze correspondentie gewaagt, voegt er bij: „dat de afschuwelijke slagting, vergezeld van de ijselijkste omstandigheden die men zich denken kan, vijf dagen lang bleef voortduren. Een aantal geestelijken bevond zich binnen de muren; en Cromwell, als ware hij onmiddellijk belast geweest met de uitvoering der goddelijke wraak op die bedienaren der afgoderij, beval aan zijne soldaten, om al die weerlooze ellendelingen zonder genâ met de kolf van hun geweer af te maken. Slechts enkelen van de bezetting ontkwamen het door vermomming. Niet meer dan dertig inwoners bleven gespaard door den van moord verzadigden vijand, en die weinigen werden nog zonder uitstel als slaven naar Barbadoes vervoerd" [1]). Cromwell schreef bij die gelegenheid aan het Parlement: „Ik ben overtuigd dat dit een regtvaardig oordeel Gods is geweest over deze ellendelingen, deze barbaren, die hunne handen gewasschen hebben in stroomen van onschuldig bloed. Gods Geest is het, die onze soldaten moed heeft ingestort en hunne pogingen bekroond. Daarom ook behoort alle eer daarvan aan God alleen"! — Alles: moord, plundering, verwoesting geschiedde uit

[1]) Leland, III, 350.— Carte, Whitelock, Ludlow en Lynch verhalen, dat een duizendtal inwoners, in de hoofdkerk, waar zij eene schuilplaats hadden gezocht, werden vermoord.

vreeze Gods! Uit vreeze Gods, en Hem ter eere werden de Ieren en Katholieken gelijk de Chananeërs verdelgd!

De belegering van eene tweede vesting, die van Wexford, ging van geen minder bloedige tooneelen vergezeld. Door verraad aan den vijand geleverd, onderging deze stad hetzelfde lot als Drogheda. Geen verschil werd er gemaakt tusschen den gewapenden verdediger en den weerloozen burger; allen, zonder onderscheid, werden door die woeste horden vermoord. Zelfs mogten de smeekingen en jammerkreten van drie honderd vrouwen, die zich rondom een groot kruis op een der markten hadden zaamgedrongen, bij die bloeddorstige barbaren geen genade vinden [1]).

En 't was na die herhaalde gruwelen dat Cromwell zich niet ontzag, bij de opeisching van Ross, aan den bevelhebber dier stad te schrijven, dat „sedert zijne komst in Ierland hij zich de getuigenis kon geven van zich overal beijverd te hebben om het bloedvergieten te voorkomen" [2])! De waarheid is dat hij overal aan de inwoners het behoud van hun leven en vrijheid van geweten beloofde; maar weigerden deze zich aan hem over te geven, en werd eene stad stormenderhand ingenomen, dan rigtte de overwinnaar een algemeen bloedbad aan. Hoe gunstig stak hierbij het gedrag der Iersche veldoversten af, die Merle herhaaldelijk van de onmenschelijkste wreedheden beschuldigt! „Ik heb Athy bestormd en ingenomen, schreef Lord Castlehaven, en heel de bezetting gevangen genomen. Ik heb al die manschappen aan Cromwell teruggezonden, hem verzoe-

---

[1]) Cromwell spreekt in zijne brieven van twee duizend ter dier gelegenheid gesneuvelden; maar andere berigtgevers, zoo als Carte en de graaf van Castlehaven (een ooggetuige en overste van het koninklijke leger) spreken van *vijf* duizend. Vgl. Lingard, XI, 36.

[2]) Carlyle, II, 83.

kende, om met mij op gelijke wijze te handelen, indien iemand der mijnen in zijne handen viel. Maar hij laat zich aan mijne bescheidenheid weinig gelegen liggen; want weinige dagen daarna belegerde hij Gouvan, en nadat de soldaten waren opgestaan en de vesting met hunne oversten aan den vijand hadden geleverd, heeft hij den gouverneur Hammond en eenige officieren ter dood doen brengen" [1]). Hetzelfde bevestigt de markies van Ormonde in een zijner brieven: „Gisteren werd Rathfornham stormenderhand vermeesterd en allen die er zich in bevonden gevangen genomen. Niemand is gedood, hoewel vijf honderd soldaten de vesting reeds binnen waren, vóór er een hoofdofficier was die hen kon bedwingen: hetgeen ik u ter loops opmerk, om u te doen zien, welk verschillend gebruik wij en onze vijanden van de overwinning maken" [2]).

Weldra bezweek geheel Ierland voor de overmagt des republikeinschen legers. De markies van Ormonde nam de wijk naar Frankrijk; en hoewel te Kilkenny en te Clonmel de vijand nog een wanhopigen tegenstand ontmoette, en zelfs met verlies werd teruggeslagen, waren dit slechts kortstondige en weinig belangrijke voordeelen, die niet beletteden, dat binnen korten tijd Cromwell zich meester van gansch het eiland zag.

Niet lang behoefde de Lord-Luitenant in Ierland te vertoeven, zegt Dr. Lingard, om overtuigd te worden van de onmogelijkheid om daar, gelijk men het wenschte, het Katholicisme met het zwaard geheel uit te roeijen. Daarom nam hij zijne toevlugt tot een ander hulpmiddel. Hij gaf aan de aanzienlijkste legerhoofden den raad, om met een gedeelte hunner troepen het land te verlaten en hunne

[1]) Lingard, XI, 39.
[2]) Carte, *Letters*, II, 408.

dienst aan vreemde mogendheden aan te bieden. Dit plan werd voortgezet door zijne opvolgers, en verkreeg later zijne volkomen uitwerking door een besluit van het Parlement waarbij alle Katholieke officieren gebannen werden. Zoo gingen een aantal Iersche krijgslieden en oversten in de dienst van Spanje, Frankrijk, Oostenrijk, ja zelfs eenigen in die der Venetiaansche republiek over, en werd de Katholieke bevolking met ongeveer veertig duizend strijdbare mannen verminderd [1]). Weldra deed zich echter de moeijelijke vraag op, wat men met hunne nagelaten vrouwen en kinderen, en met de huisgezinnen der door pest of oorlog gesneuvelden doen zoude? Maar ook uit deze verlegenheid wist zich de vindingrijke wreedheid der veroveraars te redden. Ten getale van meerdere duizenden wierp men die ongelukkigen op daartoe uitgeruste schepen en vervoerde hen naar de West-Indiën. Zes jaren daarna waren er niet meer dan een twintigtal in 't leven [2])!

Wie voelt zich den gloed der verontwaardiging niet op de wangen stijgen bij 't vernemen van zulke onmenschelijke gruwelen? En niettemin is het van deze hemeltergende dwingelandij, dat de jongste lofspreker van den onmeedoogenden verdelger der Iersche Katholieken

---

[1]) Lingard, XI, 117.

[2]) Lynch zegt aan het eind van zijn *Cambrensis eversus*, dat men hen als slaven verkocht, en een brief, in 1655 geschreven en in het bezit van Lingard, bepaalt hun getal op meer dan zestig duizend. Na de verovering van Jamaïca, in 1655, besloot de Protector, om ter bevolking van dat eiland er duizend kinderen van beider kunne naar te doen vervoeren. Vroeger had men enkel jonge vrouwen aangevraagd, en de Regering had daarop geantwoord: „Hoewel wij genoodzaakt zijn ze met geweld te schaken, nogtans wijl het voor haar welzijn is en ten algemeenen nutte, bestaat er geen twijfel dat gij er zooveel kunt wegvoeren als u dienstig schijnt" (*Thurloe's State Papers*, IV, 23).

niet aarzelt te beweren, dat „het eene politiek was van geduld, gematigdheid en gestrengheid tevens" (II, 56)! De Geneefsche Puritein zegt het zijn Londenschen geloofsbroeder goedkeurend na: „Olivier was voor Ierland gelijk aan den hamer van Thor: hij vergruizelde met éénen slag al de partijen die het land in roer gebragt en verwoest hadden! Zij die zich verbeelden, dat een land hetwelk met bloed overstroomd en door roovers en moordenaars uitgeput is, gered kan worden door het met rozenwater te besproeijen, zullen het verhaal der verrigtingen van Cromwell verschrikkelijk vinden. Het is waar, het geneesmiddel was vreeselijk; maar hierop komt het nu juist aan. Hebben wij hier de daad van een verstandig geneesheer en een straffend oordeel? Of was het bloot een wreedaardig bloedbad dat werd aangerigt? Olivier Cromwell geloofde in het oordeel Gods, en hij was geenszins de man voor de droomen en bespiegelingen der sentimentele philantropen met hunne theorie van rozenwater. Het was een krijgsman die naar Ierland kwam, en wel een krijgsman, die het ernstig besef omdroeg in zijne borst, dat hij een kampvechter was van den God der regtvaardigheid — een krijgsman, geducht als dood en vernieling zelven, onverbiddelijk als een raadsbesluit des hemels, en die het zwaard voert om de oordeelen Gods aan Gods vijanden te voltrekken" [1]). En alsof die godslasterlijke vergoelijking van het algemeen bloedbad onder de Katholieken aangerigt, nog niet genoeg ware, hoopt de predikant-lofredenaar schriftuurtekst op schriftuur-

---

[1]) Carlyle, II, 52, door Merle d'Aubigné aangehaald, I, 154. Elders noemt hij Cromwell den *vertegenwoordiger der geregtigheid in Ierland* (I, 160).

tekst om in Cromwell het beeld van een der godsmannen van het Oud Verbond terug te vinden [1]), en kan zelfs zóó weinig zijne bewonderingszucht bedwingen, dat hij den „Engelschen tyran" gelijk hem Bilderdijk noemde, niet alleen bij den *barmhartigen Samaritaan* of met Simon van Cyrene vergelijkt (II, 160 en 121), maar, hetgeen naauw geloofbaar zal schijnen, hem als den kampvechter der vrijheid van geweten een eerekroon vlecht [2]). Is 't ernst, en zou men bijna aan geen satiere moeten denken? Of verstaat misschien de heer Merle door gewetens- en godsdienstvrijheid, hetgeen een der tijdgenooten van Cromwell verzekert dat de Protector er door verstond: vrijheid van *innerlijke* overtuiging, niet van *uiterlijke* belijdenis [3])? Zoo hebben wij er vrede mede. Maar in die veronderstelling was het geveinsdheid bij wreedheid voegen, wanneer Cromwell aan de Katholieken, toen hij hen nog in Ierland

---

[1]) „Cromwell geloofde dat hij, gelijk Mozes en Jozua van ouds, *Bileam moest dooden met het zwaard*..... Dit was wel eene dwaling, voegt M. er bij: hij onderscheidde niet genoegzaam het Oude Testament van het Nieuwe. Daar de theocratie der Hebreën niet meer bestond, konden de gedragsregelen die daarmede verbonden waren geweest niet langer gelden. Echter laat het zich begrijpen, hoe ligt vrome gemoederen ook *die* uitspraken van Gods Woord ten regel voor hun gedrag konden kiezen, welke toen, gelijk thans, niet meer van toepassing waren onder de nieuwere bedeeling" (Merle, I, 160). — De Wederdoopers en andere *vrome gemoederen* meenden ook hun gedragsregel in het Oude Testament te vinden, en indien *dat* Cromwell verontschuldigt, waarom dan Jan van Leyden niet?

[2]) Het gansche tiende Hoofdstuk is daaraan gewijd (II, 68—99). Elders zegt Merle, dat Cromwell „niet de *Katholijken* maar de roomsche *priesterschap;* niet de *godsdienst* maar de *mis* van het voorregt der vrijheid in het godsdienstige" buitensloot (I, 176). De Protector was gelijk sommige politieken onzer dagen vol van liberaliteit voor de Katholieken — die hun geloof verzaakten.

[3]) Phil. Iren. ap. Lingard, XI, 38, not. 1.

vreesde, vrijheid voor hunne godsdienst plegtig beloofde. Lord Clarendon, een tijdgenoot, die den Protector van nabij kende, en hem een *brave wicked man* noemde, schreef reeds den 16 November 1652 aan een zijner correspondenten: „Cromwell doet zijn best om de Katholieken te overtuigen — zelfs op het eigen oogenblik dat priesters en bisschoppen schandelijk worden vermoord, gelijk het elken dag in Ierland geschiedt, — dat hun de vrije uitoefening hunner godsdienst zal worden toegestaan, terwijl het voor ieder, die de toestanden kent en de gezindheid van het leger en van het Engelsch graauw dat nu op het kussen zit, zonneklaar is, dat na hen [de Katholieken] met die beloften in slaap te hebben gewiegd op een tijdstip, waarin zij gebruikt zouden kunnen worden ter herstelling van hunnen souverein, men, zoodra de vrees daarvoor zal geweken zijn, alle mogelijk geweld en woede tegen de Roomsch-Katholieken zal plegen, en daarmede niet ophouden, voordat allen tot den laatsten toe, gansch het rijk door zullen zijn uitgeroeid [1]).

Maar de verdelging der Katholieken was, volgens Merle, niet de eenige parel aan Cromwell's kroon. „Nadat Olivier in Ierland de strijdmagt van Karel geslagen had, tastte hij daar ook de magt van den Paus aan. Hij was niet bloot generaal, maar hij deed zich ook als theologant kennen. De pauselijke hiërarchie van Ierland had zich in 1649 te Clonmacnoise vereenigd, en van daar een manifest laten uitgaan. Hierop gaf Cromwell een antwoord; en zijne *Verklaring* is inderdaad een der merkwaardigste documenten, die ooit door de hand van een' oorlogman werden opgesteld.... Olivier betoonde zich doctor in de godgeleerdheid.

---

[1]) *Clarendon's State Papers*, p. 117.

Hij was zelfs bisschop, zoo men wil, en verstond het zeer goed om een' herderlijken lastbrief of rondgaand schrijven op het papier te brengen" (I, 169).

De „nadrukkelijke les, die de Engelsche generaal in zijn *herderlijken lastbrief* aan de kerkvoogden van Ierland gaf", bestond daarin, dat hij hun leerde, dat het onderscheid tusschen geestelijken en leeken onchristelijk was, en de vrucht van „hoogmoed en vuige winzucht", waardoor zij zich niet ontzagen, de „arme leeken als lastdieren te jagen, af te jakkeren en te leiden waarheen zij wilden"; dat zij moesten „bidden *in den Heiligen Geest* en niet de metten prevelen"; dat zij „leden waren van den Antichrist"; dat „*de beker des wijns der grimmigheid des Heeren* over hen zou worden uitgestort"; dat zij „wel gaarne den Koning en de arme menschen als gedienstige paarden zouden afrijden en lendebreken"; dat zij „*herders* waren bij antiphrasis slechts: *a minime pascendo*"; dat zij hunne kudden „geschoren en geplukt hadden"; enz. enz. (I, 169—177).

„Er is van den geest van Pascal in dit geschrift van Olivier! — roept Merle bij de lezing van dit stuk in geestdrift uit. Cromwell's *Declaration* verscheen zes jaren vroeger dan de *Provinciales*, en was tegen dezelfde vijanden gerigt; want de jezuiten van Frankrijk en Engeland hebben altijd dezelfde lijn getrokken.... Er was in Cromwell iets van Aäron en iets van Jozua tevens! Ongetwijfeld zullen de Iersche bisschoppen, even als eenmaal de Joden bij de woorden van Stephanus den martelaar, die hen verleiders en moordenaars genoemd had, van spijt *geknarstand* hebben, en zal hun, gelijk toen, *het hart geborsten zijn* van woede, bij het lezen van die mannelijke verklaring. Innocentius X zal, indien hij er kennis van heeft gedragen, de wenkbraauwen krampachtig gefronsd

hebben onder zijne driedubbele kroon, en Emmanuel Sa, Sanchez en Escobar zullen er in hun graf van gebeefd hebben" (I, 177).

't Is inderdaad eene belangrijke ontdekking van den Geneefschen theoloog, dat de pauselijke hiërarchie in Ierland destijds geheel uit Jesuieten bestond; en meer moet het misschien nog bevreemden, dat een Fransch schrijver zooveel overeenkomst vindt tusschen het hatelijke, ja, maar toch geniale hekelschrift van Blaise Pascal en den platten, temerigen „herderlijken lastbrief" van Olivier Cromwell. En niet zeer pleit het voor de naauwkeurigheid van den geschiedschrijver, dat hij iemand, zelfs een Jesuiet, reeds in zijn graf laat beven vóór dat hij gestorven was [1]). Maar dit alles doet weinig ter zake. Hetgeen ons meer aangaat is de historische waarheid omtrent de inzigten en de handelingen der Iersche bisschoppen in dit hagchelijk tijdperk. Deze getuigt dat al die kerkvoogden op hunne bijeenkomst te Clonmacnoise zich verbonden, om met raad en daad „*de regten van Zijne Majesteit en de Katholieke godsdienst te bevorderen*". Mag het hun als eene misdaad worden aangerekend, dat zij hunnen wettigen koning getrouw bleven, en als wakkere opzieners in de Kerk voor de belangen der godsdienst waakten?

Het ondragelijkste echter van al de paradoxen in d'Aubigné's Cromwelliade schijnt ons de bewering: dat de Protector niet wilde, „dat men tot vleeschelijke middelen de toevlugt zou nemen" om de godsdienst bevorderlijk te

---

[1]) „Dit inderdaad aartsbisschoppelijk herderlijk schrijven aan de roomsche bisschoppen en priesters in Ierland, werd door den Lord-Luitenant in de maand Januarij 1650 te Youghal uitgevaardigd" (I, 177). — Escobar overleed den 4 Julij 1669, dus meer dan negentien jaren later!

zijn. „Cromwell, zegt hij, vertoont zich hier als boven zijne eeuw, en bijna boven zich zelven verheven. Terwijl toch de pausen, gelijk nog zeer kort geleden Pius IX, ten behoeve der godsdienst de wereldlijke magt hebben te hulp geroepen, zien wij den grooten veldoverste, den grooten staatsman der zeventiende eeuw in zijn encyclitisch schrijven [aan de bisschoppen van Ierland] deze groote waarheid voorstaan, dat het alleenlijk door innerlijke en geestelijke kracht is, dat de geestelijke godsdienst van Jezus Christus zich moet staande houden en uitbreiden" (I,171). De gansche geschiedenis van Cromwell's bestuur protesteert tegen deze geveinsdheid van den Protector en tegen de onbeschaamdheid van zijnen lofredenaar. Zij getuigt door eene reeks van bloedige feiten, hoe moord, plundering, verbanning in de dagen der Republiek te gelijk den triomf der Hervorming en de uitroeijing van het Katholicisme moesten bewerkstelligen.

Wij hebben te lang bij de vorige gebeurtenissen vertoefd om in vele bijzonderheden omtrent Cromwell's latere geschiedenis te kunnen treden. Deze staat ook minder onmiddellijk in verband met de historie van het Katholicisme in de dagen der Engelsche Republiek. Wij bepalen ons dus hier bij een zeer beknopt overzigt van hetgeen na de onderwerping van Ierland tot aan zijnen dood plaats greep.

Slechts negen maanden had de Lord-Luitenant in Ierland vertoefd, toen hij door het Parlement werd teruggeroepen, omdat zijne tegenwoordigheid noodzakelijk werd geacht in Schotland, waar de zoon van Karel, onder den naam van Karel II, reeds als koning was uitgeroepen. Cromwell trok in aller ijl derwaarts. Bij het ontmoeten

van het royalistiesch leger, dat de hoogten van Lammermoor had bezet, en naar de vlakte trok om den slag aan te vangen, riep Olivier met al de geestdrift eens dweepers: „Zij dalen neêr; de Heer heeft hen in onze handen geleverd!"... Tusschen dien kreet en de nederlaag der koningsgezinden verliepen er slechts weinige uren. Drie duizend Schotten sneuvelden, tien duizend werden er gevangen genomen en al het oorlogsmateriëel buit gemaakt. De Schotten schreven deze beslissende nederlaag toe aan hunne nalatigheid om hun leger van goddelooze papisten en andere zonen van Belial te zuiveren! De waarheid was, dat de zaak van hun jeugdigen vorst opgeofferd werd aan de blinde dweepzucht zijner aanhangers [1]).

De onderwerping der beide rijken en het einde van den burgeroorlog bragt echter geene verzachting aan in het lot der verdrukte en vervolgde Katholieken. In Ierland deden de plaatsvervangers van Cromwell, de commissarissen Fleetwood, Ludlow en Jones overal het 27ste statuut van koningin Elisabeth afkondigen, „waarbij elk die als Roomsch priester was erkend en schuldig bevonden, veroordeeld werd gehangen te worden totdat hij half dood was, om vervolgens onthoofd en gevierendeeld te worden,

---

[1]) Hume verhaalt, dat na de nederlaag van Prins Karel te Worcester, de koninklijke vlugteling dikwerf eene schuilplaats vond bij de Katholieken, die hem menigmaal in het zoogenaamd *priesterhol* verborgen. „Zoo gebeurde het, voegt er Hume bij, dat die geheime toevlugtsoorden, welke de bloedige strafwetten van zijne voorgangers een groot aantal zijner onderdanen hadden gedwongen in te rigten voor de bedienaren hunner godsdienst, wanneer deze achtervolgd werden door roofzuchtige aanklagers of bloeddorstige dweepers, die naar *hun* leven stonden, eene schuilplaats werden voor den jeugdigen koning in zijne verlatenheid, wanneer *hij* op zijne beurt belaagd werd door dweepers, die hem evenzeer naar *zijn* leven stonden".

terwijl de beul de ingewanden moest verbranden en het hoofd aan een staak op een der markten ten toon stellen". Ja zelfs de private uitoefening der Katholieke godsdienst werd als eene kapitale misdaad aangerekend, en in 1655 „met doodstraf en verbeurdverklaring [1]) bedreigd al wie de schuilplaats van een priester kennend, zulks niet bij de regering aangaf". Voor elk hoofd van een priester werd dezelfde premie uitgeloofd als voor een wolfskop.

Was het opregt van Cromwell, toen hij aan den kardinaal Mazarin schreef, dat hij niet bij magte was om in het lot der ongelukkige Katholieken eenige verzachting te brengen, en was het liefde voor het groote beginsel der gewetensvrijheid, die hem alle toezegging van verdraagzaamheid, door zijn Franschen bondgenoot voor de verdrukten aangevraagd [2]), met het beruchte „*Ik kan niet!*" deed afslaan? De Protector was magtig tegen allen, onmagtig alleen wanneer het de „afgodisten" gold. Zijn invloed, zijn gezag was in de laatste jaren van zijn bestuur steeds toegenomen, en niets ontbrak hem meer van het absolute koningschap dan de titel. De glans der kroon had wel eens zijne onverzadelijke eerzucht bekoord, maar die eerzucht zelve had hem die bekoring doen overwinnen [3]).

---

[1]) De renten van de verbeurd verklaarde bezittingen der Katholieken bedroegen in 1650 reeds meer dan 62,000 *pond* jaarlijks.

[2]) Bij Carlyle III, 249. Merle II, 87.

[3]) Merle maakt veel ophef van een gezegde van Cromwell in eene zijner redevoeringen tot het Parlement: dat hij, kon hij de neiging zijns gemoeds volgen, liever tot den herderstaf zou terugkeeren, dan zich aan het hoofd van den Staat geplaatst te zien. Deze protestatiën van ootmoed schijnen een weinig suspect, wanneer men ze aan de praktijk van den Protector toetst, die ondanks zijn stug Puritanisme de hoofsche pligtplegingen en eerbewijzen zoo diep niet verafschuwde. Gelijk men nu den President der Fransche Republiek *Prins* en *Monseigneur* noemt, zoo was de officiële

Zijne magt was onbeperkt, en het Parlement, dat hij naar willekeur bijeenriep en uiteendreef, was hem geen beletsel. Gevreesd of ontzien door allen, hartstogtelijk vereerd door zijne bewonderaars, de afgod des legers, in het paleis der koningen wonend, was hij, in de naam-republiek van Engeland, met der daad de magtigste alleenheerscher, die de geschiedenis in de jaarboeken van het Vereenigd Koningrijk kan aanwijzen.

Maar in de plannen der goddelijke Voorzienigheid was tegen het eind van het jaar 1658 het tijdstip nabij, waarop de taak voltooid was van dien buitengewonen man, wiens schitterende loopbaan, zegt Bossuet, in Gods raadsbesluiten den koningen tot eene vermaning had moeten dienen om zijner Kerk getrouw te blijven, wiens geschiedenis in een groot voorbeeld moest veraanschouwelijken, hoe verderfelijk de dwaling is voor het koningschap en voor ieder wettig gezag [1]). — Sinds eenigen

---

titulatuur onder Cromwell niet minder aristocratiesch. Zijne staf-officieren sloten hunne rapporten met „ootmoedig hunne bedenkingen aan de voeten zijner Excellentie te leggen", en de burgerlijke autoriteiten spraken hem meestal met den titel van *Hoogheid* aan. Zijne audientien gaf hij met het ceremoniëel van een koning. Zijne woning was met koninklijke pracht ingerigt. De uitgaven van zijn huis beliepen volgens Lord Clarendon jaarlijks 140,000 *pond.*

[1]) De woorden van Bossuet zijn te schoon en te leerrijk, ook voor onzen tijd, om ze niet onder de oogen onzer lezers te brengen:

„Un homme s'est rencontré d'une profondeur d'esprit incroyable, hypocrite raffiné autant qu'habile politique, capable de tout entreprendre et de tout cacher, également actif et infatigable dans la paix et dans la guerre, qui ne laissoit rien à la fortune de ce qu'il pouvoit lui ôter par conseil et par prévoyance; mais au reste si vigilant et si prêt à tout, qu'il n'a jamais manqué les occasions qu'il lui a présentées; enfin un de ces esprits remuants et audacieux, qui semblent être nés pour changer le monde. Que le sort de tels esprits est hasardeux, et qu'il en paroît dans l'histoire à qui leur audace a été funeste! Mais aussi que ne font-ils pas,

tijd was de Protector reeds aan de koorts lijdende, en huiselijk verdriet, vooral de dood zijner geliefde dochter Elisabeth (Lady Claypole), hadden zijn toestand nog verergerd. Weldra werd hij genoodzaakt voortdurend het bed te houden. Eindelijk bezweken zijne krachten, en den 3 September 1658, op den verjaardag van zijne schitterende overwinningen bij Dunbar en Worcester, eindigde Olivier Cromwell zijn veelbewogen leven. Daags vóór zijn afsterven had er te Londen een hevige orkaan gewoed, die in het park van St. James een aantal boomen ontwortelde en veel schade in de *City* aanrigtte. De *Cavaliers* zagen hierin de woelingen van booze geesten, van de „prinsen der lucht, die zich boven Whitehall

---

quand il plaît à Dieu de s'en servir? Il fut donné à celui-ci de tromper les peuples, et de prévaloir contre les rois (*Apoc.* XIII, 5, 7). Car comme il eut aperçu que dans ce mélange infini de sectes qui n'avoient plus de règles certaines, le plaisir de dogmatiser sans être repris ni contraint par aucune autorité ecclésiastique ni séculière, étoit le charme qui possédoit les esprits, il sut si bien les concilier par-là, qu'il fit un corps redoutable de cet assemblage monstrueux. Quand une fois on a trouvé le moyen de prendre la multitude par l'appât de la liberté, elle suit en aveugle, pourvu qu'elle en entende seulement le nom. Ceux-ci, occupés du premier objet qui les avoit transportés, alloient toujours sans regarder s'ils alloient à la servitude; et leur subtil conducteur, qui en combattant, en dogmatisant, en mêlant mille personnages divers, en faisant le docteur et le prophète, aussi bien que le soldat et le capitaine, vit qu'il avoit tellement enchanté son monde, qu'il étoit regardé comme un chef envoyé de Dieu pour la protection de l'indépendance, commença à s'apercevoir qu'il pouvoit encore les pousser plus loin. Je ne vous raconterai pas la suite trop fortunée de ses entreprises, ni ses fameuses victoires dont la vertu étoit indignée, ni cette longue tranquillité qui a étonné l'univers. C'étoit le conseil de Dieu d'instruire les rois à ne point quitter son Église. Il vouloit découvrir, par un grand exemple, tout ce que peut l'hérésie; combien elle est naturellement indocile et indépendante, combien fatale à la royauté et à toute autorité légitime" (*Oraison fun. de Henriette de France, Oeuvres* XVII, 316).

hadden vergaderd, om de ziel des Protectors te overmeesteren". De vrienden van den overledene gaven er eene gunstige uitlegging aan: 't was, zeiden zij, een voorteeken, waardoor de natie verwittigd werd van het onherstelbaar verlies dat zij zou moeten lijden; en de dichter Waller bezong in schoone verzen, hoe Olivier's laatste ademtogten het eiland der Britten hadden doen schudden, hoe de ontroerde zee hare golven ontstuimig had opgedreven bij den dood van haren gebieder, en hoe de Protector, even als de stichter van Rome, in een onweder van de aarde was weggenomen. De Kanselier Thurloe schreef, bij 't berigten van Cromwell's overlijden, aan de *Lords Deputies* van Ierland: „Hij is ten hemel binnengevaren, gebalsemd met de tranen van zijn volk en gedragen door de vleugelen van de gebeden der heiligen" [1]).

Groot was de droefheid bij den dood des Protectors, niet alleen in Engeland, maar ook in den vreemde, en „de meeste vorsten van Europa", zegt Merle, „namen den rouw aan" (II, 210). Wij hadden van de vaderlandsliefde van den Nederlandschen vertaler van Merle's werk verwacht, dat hij in eene aanteekening den lezer zou hebben herinnerd, dat hier te lande althans die belangstelling niet werd gedeeld. Te Amsterdam ontstak men allerwege piktonnen en vreugdevuren, en de openbare meening uitte zich in de joelende en juichende drommen, meestal kinderen, die de grachten rondliepen onder het aanheffen van den vreugdekreet: *de duivel is dood* [2])!

---

[1]) Clarendon, 646. Lingard, XI, 313. Merle II, 207.

[2]) Destijds liep er op den naam van Vondel een versjen, dat zeer populair werd:

„Is dat een Engellant,
Waar *olie* in 't *vier* brandt,
En *crom* — *wel* is?
'K zeg dat het de Hel is".

Met Olivier Cromwell, haren magtigen beschermer, was ook de Engelsche Republiek ten grave gedaald. Het kortstondige en zwakke bestuur van den oudsten zoon des Protectors was slechts een tijdperk van overgang tot de herstelling der monarchie. Geen twee jaren meer zou het duren, dat Karel II in vrede weêr zou gezeteld zijn op den troon zijner vaderen.

SPICILEGIUM SOLESMENSE.

De *Katholiek* heeft indertijd het prospectus bekend gemaakt van de onderneming der Fransche Benedictijnen, behoorende tot de abdij van Solesmes, om onder den titel van *Spicilegium Solesmense* nog onuitgegevene schriften van kerkvaders en van andere kerkelijke schrijvers te doen drukken. Velen onzer lezers zullen zich den Franschen Benedictijn dom J. B. Pitra herinneren, die ten jare 1847, vooral in het belang dier onderneming, ons land afgereisd heeft, en die alom in bibliotheken en archieven nasporingen instelde. Het zal, vrees ik, in Nederland geene aanbeveling der onderneming zijn, wanneer wij zeggen, dat de onlangs te Parijs, bij Didot, verschenen eerste band van het *Spicilegium* den naam van dom Pitra, als bezorger der uitgave, op het titelblad toont. Men zal zich

het in zijne voorstellingen zoo onvolledige en onnaauwkeurige, in zijne beoordeelingen zoo oppervlakkige en vaak onware boekje, *La Hollande Catholique*, door hem sedert zijne reis uitgegeven, te binnen brengen; en in eene opwelling van regtmatige ontevredenheid over den auteur van *La Hollande Catholique* zal men zich welligt geneigd voelen om het *Spicilegium* van denzelfden auteur, zoo niet te veroordeelen, dan toch zonder belangstelling te bejegenen. Tegen dit laatste meenen wij onze landgenooten en inzonderheid onze geloofsgenooten te moeten waarschuwen. Het zou toch inderdaad niet wijs gehandeld zijn, indien men aan eene voor de christelijke wetenschap hoogst nuttige en voor de Kerk hoogst vereerende onderneming zijne belangstelling ontzeide, omdat een dergenen, die zich met de uitvoering belast hebben, ons op een geheel ander terrein dan dat der onderneming redenen van ontevredenheid gegeven heeft. Laat ook dom Pitra in veel van hetgene zijn *Hollande Catholique* bevat, nog zoo misgezien hebben, daaruit kan men met geen goeden grond afleiden, dat hij in de oude handschriften van Grieksche en Latijnsche Schrijvers evenzeer heeft misgezien; en wanneer men op zijne vroegere schriften wil letten, dan zal men spoedig erkennen, dat hij op het wetenschappelijk veld der christelijke oudheid niet een oppervlakkig en voor- of tegeningenomen tourist, maar een ernstig en bekwaam navorscher is. Tot ons groot genoegen kunnen wij daarenboven onzen lezers berigten, dat dom Pitra thans zoowel als wij zijn boekje over Nederland afkeurt, erkent dat hij veel en grof heeft misgetast, en zich voorgenomen heeft om eene omgewerkte en verbeterde uitgave van zijn boekje te maken. Reeds voor meer dan zes maanden had hij aan den schrijver dezer regelen gemeld, dat hij zijne dwalingen omtrent

sommige bijzonderheden van onze toestanden had ingezien, en hij gaf tevens magtiging om dit aan het publiek mede te deelen. Daaraan werd evenwel geen gevolg gegeven, omdat het betere inzigt nog niet volkomen was; doch in een later schrijven van zijne hand is het zoo even vermelde vervat, en nu haasten wij ons om het onzen landgenooten ter kennisse te brengen.

Werpen wij nu een blik op den *Tomus primus* van het *Spicilegium*. De typographische uitvoering is, gelijk van de Gebroeders Didot te wachten was, uitmuntend. Wat den inhoud van het boek betreft, uit eene vooraangeplaatste chronologische tafel zien wij, dat vooral zeven-en-zestig oude Schrijvers hun aandeel daartoe geleverd hebben, en bij het doorbladeren treft men, behalve eene tallooze menigte van aanteekeningen tot opheldering van den tekst of tot mededeeling van *variantes lectiones*, acht-en-zeventig bladzijden *Prolegomena* aan, benevens eenige gewigtige *Appendices*, onder welke wij die over het opschrift van Autun, dat door dom Pitra het eerst bekend gemaakt, en vervolgens in de *Katholiek* breed behandeld is, inzonderheid doen opmerken. Onder de namen der oude Schrijvers, van welke in dit boekdeel iets hetzij tot heden onbekend, hetzij toch onuitgegeven geleverd wordt, zien wij er van de eerste eeuwen en van den grootsten luister: Clemens Paus, Polycarpus, Irenaeus, Dionysius van Alexandrië, Origenes, Eusebius van Caesarea, Hilarius, Athanasius, Basilius, Joannes Chrysostomus, enz. Sommigen waren als schrijvers nagenoeg of geheel onbekend, of althans kende men weinig of niets van hunne schriften, zooals een Murinus van Alexandrië, een Marcianus van de tweede eeuw, een Magnes en een Pacatus, bestrijders van Porphyrius, enz.

Volgens het voor de uitgave aangenomene plan, heeft

dit Deel en zal ieder volgend Deel hebben twee afdeelingen: in de eerste worden geheel oorspronkelijke werken, hier *opera singularia* genoemd, medegedeeld; in de tweede komen de van ouds reeds gemaakte bloemlezingen of verzamelschriften — *opera collectanea* — voor. Ten aanzien van dit laatste valt op te merken, dat ten minste van de zesde eeuw af sommigen uit vroegere Schrijvers stukken gekozen en bijeengeschreven hebben, hetzij bloot als bloemlezing, hetzij als verzameling van getuigenissen en onderrigtingen omtrent eenig punt der godsdienstleer. Niet zeldzaam vindt men in deze verzamelingen stukken bewaard van bekende of van onbekende schrijvers, waaraan ons veel gelegen is.

In de eerste afdeeling van het nu uitgekomen boekdeel treffen wij al dadelijk aan eenige fragmenten van Irenaeus in het Syriesch en in het Armeniesch; de Syrische tekst, aan manuscripten die niet lang geleden uit Egypte in Engeland aangebragt zijn, ontleend, wordt, waar hij verminkt is, door den Armenischen tekst, welken de Mechitaristen van Venetië uit hunne codices afgeschreven hebben, aangevuld. Het blijkt daarbij genoegzaam, dat men zich op de Syrische vertaling van Irenaeus tegen de orthodoxie van dezen Kerkvader met geen goed gevolg beroepen kan.

Verders zijn de voornaamste stukken dezer eerste afdeeling een *poëma* in duizend rhythmische verzen, met genoegzamen grond toegeschreven aan Commodianus, die omtrent het midden der derde eeuw bloeide, en de oudste bekende christelijke dichter is; bijna zes duizend verzen van Juvencus, zoo beroemd om zijne in verzen geschrevene *Historia evangelica*. De hier medegedeelde fragmenten, gevoegd bij de reeds vroeger uitgegevene *Historia Genesis* van denzelfden dichter, leveren ons de door Juvencus in verzen

beschrevene geschiedenis van het Oude Verbond. Blijkbaar heeft de dichter aan dit laatste niet zoo vele zorgen besteed, als aan het Evangelie; niettemin zijn er onder de hier medegedeelde fragmenten eenige die de meesterhand verraden. Eene kleine proeve zal den lezer misschien niet onwelkom zijn. Wij kiezen daartoe den aanhef van Moses' lied, *Deuteron. XXII.*

Auditum tribuat, Deumque laudet
Coelum, quodque supra praetexit astra;
Et tellus humido divisa ponto
Aures commodet, et sonos receptet,
Mentis nuntia quos ait loquela;
  Ut suevit pluvios potare rores,
Aestus quum rapidi calente flamma,
Messis pulvereo tabescit arvo;
Rident gramina, parturitque tellus,
Et multum patulis divisa rimis,
Nimbos frugiferos hiulca sorbet.

Het derde voorname stuk eindelijk is een aanmerkelijk gedeelte van hetgeen de H. Hilarius tot verklaring der brieven van den Apostel Paulus geschreven heeft. Wij noemen deze schriften van den grooten Hilarius zonder aarzelen het belangrijkste van al wat in de eerste afdeeling voorkomt.

In de tweede afdeeling vindt men niet minder gewigtige bijdragen dan in de eerste. Drie verzamelaars vullen deze afdeeling aan: de H. Victor van Capua, Joannes Diaconus, en de H. Nicephorus van Constantinopel. De beide eerste leveren korte aanteekeningen, aan de oudste en beroemdste kerkelijke schrijvers ontleend, over onderscheidene plaatsen der boeken van het O. V., inzonderheid van het Boek der

Schepping. De laatste, een geleerd en beroemd Patriarch van Constantinopel, geboren 758, gestorven in de eerste helft der negende eeuw, heeft vele en uitstekende werken geschreven, inzonderheid tegen de dwalingen der Beeldstormers van zijn tijd, en tot wederlegging van de tegen de regtgeloovigen door hen ingebragte beschuldigingen. Ofschoon de werken van den H. Patriarch geenszins onbekend zijn, en zelfs eenmaal tot de uitgave geheel in gereedheid waren gebragt, zoo zijn er evenwel tot heden toe slechts brokstukken, deels in het oorspronkelijk Grieksch, deels in Latijnsche vertaling, aan het stof der bibliotheken ontrukt. Dom Pitra geeft ons de hoop, dat alles wat van Nicephorus te vinden is, in het *Spicilegium* zal opgenomen worden. In het nu verschenen deel worden ons gegeven *Ex Anthirreticis Libris loca selecta*, welke ons verlangen naar het geheel niet weinig prikkelen. Wij hebben met de hoogste belangstelling de onwraakbaarste door Nicephorus aangevoerde getuigenissen en bewijzen gelezen, waarmede hij toont, dat het maken en in eere houden van afbeeldsels, hetzij van den goddelijken Verlosser, hetzij van de heilige Apostelen, enz. als met het Christendom zelf geboren is. Niet weinig beviel het ons bij Nicephorus opgemerkt te vinden het verband dat er bestaat tusschen de dwalingen omtrent den persoon van Christus, omtrent de goddelijke en menschelijke naturen in Christus, en de vijandschap tegen de afbeeldingen van Christus. Herhaaldelijk maakt hij daarom ook tegen Eusebius gebruik van de woorden: Βαρύς σοι ἐστὶν ὁ Χριστὸς καὶ ἐν εἰκόνι βλεπόμενος. Is het niet opmerkelijk, dat gelijk in de eerste tijden de dwalingen omtrent den persoon des Heeren tot afkeer van 's Heeren afbeelding voerden, zoo in de jongste tijden de afkeer van 's Heeren afbeelding door de oude dwalingen omtrent den

persoon des Heeren gevolgd zijn? De grond hiervan ligt diep, ligt in de dwaling: *het geloof alleen zonder de werken maakt zalig*, door welke dwaling de waarachtige Christus uit de wereld als verbannen werd. Het is hier de plaats niet om dit te ontwikkelen; 't is genoeg het opgemerkt te hebben.

Hiermede eindigen wij onze aankondiging van de verschijning des eersten deels van het *Spicilegium Solesmense*. Wij mogen der Christelijke wetenschap met die verschijning geluk wenschen, en wij hopen dat het der onderneming van de Benedictijnen van Solesmes aan voortdurende belangstelling en ondersteuning niet ontbreken zal. Wij behouden het ons voor om, bij eenige aanleiding, op den inhoud van het nu aangekondigde boekdeel terug te komen, en dan welligt over de bewerking der uitgave, waaraan wij voorshands den verdienden lof niet onthouden willen, eenige gedachten mede te deelen.

OVER HET GODSDIENSTIG VOLKS-ONDERWIJS

IN

DE VIJFTIENDE EN DE ZESTIENDE EEUW.

Bij het nazien eener verzameling van oude boeken, ontmoetten wij een dikken band in klein 4°., waarin wij de volgende stukken vonden: *de Handelingen der Apostelen*, met tusschengevoegde *glossen; de Openbaring van Joannes*, insgelijks met tusschengevoegde *glossen; het Leven van de H. Catharina Senensis; het leven van de H. Lidwina van Schiedam;* het werkje van *Gerson*, *over de Geboden Gods*, *over de Biecht*, *en over de Kunst om wel en zalig te sterven*, alles in 't Nederduitsch.

Voor de beide eerste werken, die bestemd zijn om te zamen één boekdeel uit te maken, is een titelblad, waarop in roode letters gedrukt is: „Hier beghint dat werc der apostelen met veel schoone prophecien, ende Apocalipsis dat daer hiet die heymelike openbaringe gods alsoe sinte Johannes evangelista bescreven heeft, doe hi gesent was in een eylandt ghehieten pathmos van den wreeden keyser Domaciano". Op de laatsten bladzijde van de *Openbaring* leest men: „Gheprint te Leyden in Hollant by mi Jan zeuerse. Lof God van al".

Op het titelblad van het derde werk staat te lezen:

„Katherina van der Seyn o heylighe maget,
Want ghi dye crone des verlossers draghet,
Ende dye teykenen sijnre vijf wonden,
Verwerft ons genade van onse sonden."

„Hier beghint dye legende van sinte Katherina van der Seyn, mit vele schone ghebeden ende mirakelen, getranslateert uutten latijn in duytsche". Op de laatste vindt men weêr: „Dit boeck is gheprent te Leyden in Hollant By mi Jan zuerse. Lof God van al".

Het titelblad van het vierde heeft tot opschrift: „Hier beghint dat leven ende hystorie der saligher maget liedwy van sciedam ende van haer wonderlike gheboerte". Onder dit opschrift bevindt zich, bij wijze van vignet, het afbeeldsel der maagd Liedwy, staande met een kruisbeeld in de regter, en een bloeijenden rozenstruik in de linker hand, en tegen haar over het afbeeldsel van een schrijvenden monnik, boven wiens hoofd staat de naam: BRUGMAN. Op het laatste blad *verso* leest men: „Hier eyndet dat boeck leven en lijden der saliger maghet liedwy met die figuren. Gheprent ende gheëyndt by Otgier pieters soen nachtegael, priester van schiedam. Int jaer ons heren duysent vijfhondert ende vijf opten sevenden dach van meye. Vanden welcken si gheloeft ende geeert die heilighe drievoudicheit nu ende inder eewicheit. Amen".

De titel van het vijfde werkje luidt: „*Opus tripartitum.* Een boecxke datmen heet *in drien ghedeilt:* van den geboden gods: vander Biechten, ende vander konsten om wel ende salichlijc te sterven voer alle simple ende slechte kerstenen menschen". De laatste bladzijde is weggescheurd, zoodat er geene vermelding van drukker te lezen is. Wat evenwel het jaar, waarin het gedrukt mag zijn, betreft, zoo meenen wij het er voor te mogen houden, dat dit

hetzelfde is, waarin de brief van Bisschop Erard van Luik, waarbij de uitgave en verspreiding van dit boekje geboden wordt, en dien men vóor in het boekje gedrukt vindt, gegeven is: 1512. Niet eene reden toch hebben wij om te veronderstellen, dat ons exemplaar tot eene tweede uitgave zoude behooren; alles doet veeleer denken, dat er, in den vorm, dien het werk in ons exemplaar heeft, geene tweede uitgave van gemaakt is.

Wij maken melding van deze bijzonderheden om de aandacht te trekken op de in onze moedertaal geschrevene of vertaalde boeken van godsdienstigen inhoud, die uit de vijftiende en zestiende eeuw dagteekenen. De kennis van die boeken zal onberekenbaar bijdragen om ons over den godsdienstigen en zedelijken toestand onzer vaderen in die door de Protestanten zoo zwart geteekende eeuwen in te lichten. Immers, wanneer het blijkt, dat de uitvinding der drukkunst onzen Katholieken vaderen al aanstonds gediend heeft om, neven de H. Schriftuur, eene menigte van godsdienstige boeken te verspreiden, waarin de kernachtigste en nuttigste onderrigtingen, de krachtigste opwekkingen tot christelijke deugd en rein, heilig leven, de warmste uitstortingen van het rouwvolle en door de zalving des Heiligen Geestes verzachte, veredelde, met vertrouwen en vreugd vervulde gemoed, vervat zijn; waarin als grond van alle hoop op genade en zaligheid de eenige middelaar Jesus Christus bestendig erkend wordt; waarin de Heiligen als slechts door God behouden, verheven en verheerlijkt voorkomen, en gevolgelijk niet als goden, maar als vrienden en dienaren Gods vereerd en om helpende voorspraak aangeroepen worden; waarin de beelden van Heiligen, wel is waar niet bloot als klompen

hout, steen of metaal, maar als afbeeldsels en voorstellingen van heilige personen en heilige daden of christelijke feiten, en, zoo er spraak van wonderbeelden is, als werktuigen, van welke God zich tot het doen van teekenen en wonderen bediende, worden beschouwd: dan zal het meer en meer blijken, aan wat moedwillige lasteringen de zoogenaamde Hervormers zich hebben pligtig gemaakt. Wat wordt er dan b. v. van de beschuldigingen, dat de Kerk de H. Schriftuur aan de geloovigen onttrokken en als onzigtbaar gemaakt heeft? dat er niets dan legenden van Heiligen, opgevuld met sprookjes en de heiligendienst in de plaats der godsdienst stellende, onder het volk verspreid werden? dat het volk inderdaad, niet zonder medepligtigheid van het kerkelijk gezag, in de vereering der Heiligen tot afgodendienst vervallen was? enz. enz.

Na deze weinige woorden zal men begrijpen, waarom wij zooveel belang stellen in in die oude boeken en boekjes, gebedenboeken vooral niet uitgesloten. Daarin vinden wij het geloof, de hoop en de liefde onzer Katholieke voorouders; daarin vinden wij hun geloof en hun leven, hun geest en hun hart. En wij zijn wel zeker, dat dezen een verplettend getuigenis zullen afleggen, tegen de beschuldigingen en voorwendselen der Reformatie. De geloofs- en zedeleer, door de Kerk, dat is door het in de Kerk steeds voortdurend Apostolaat, als de hare erkend, is en wordt dagelijks nog op hare verdraaijers en lasteraars gewroken, en zoodanig in het licht gesteld, dat vele Protestanten de valschheid der beschuldigingen beginnen in te zien; maar niet weinigen van dezen zijn nu tot de even beleedigende, valsche en dwaze verdenking gekomen, dat in de Katholieke Kerk, min of meer als in het oude heidendom, eene soort van geheimen bestaan heeft, welke

eene slechts aan de ingewijden medegedeelde, gezondere leer bevatten, terwijl aan het volk eene leer vol fabelen en bedrog werd verkondigd; of ten minste dat de geestelijkheid opzettelijk, uit heerschzucht en eigenbaat, het volk in een half heidenschen, half christelijken toestand, zoo niet gebragt, dan toch gelaten heeft. Het is ons thans niet zoo zeer te doen om deze beschuldiging, welke met andere ook volgehoudene beschuldigingen en met duizende monumenten uit dien tijd in blijkbare tegenspraak is, te wederleggen, als wel om op eene wijze van wederlegging, tot heden, bij ons althans, niet genoegzaam aangewend, opmerkzaam te maken, namelijk op het getuigenis der toen door de geestelijkheid in de volkstaal verspreide boeken; terwijl wij tevens uit de boven vermelde schriften een en ander *specimen* van dat getuigenis willen aanvoeren. Het spreekt van zelfs, dat wij, bij dezen arbeid, met genoegen denken aan de herleving van den smaak voor onze oude letteren, en met dankbaarheid aan de werkzaamheden van die Katholieken, die godsdienstige stukken uit de vroegere eeuwen hervoorgebragt, of in de tegenwoordige schrijftaal overgebragt hebben. Mogen degenen, die in het bezit van oude geschreven of gedrukte boeken zijn, deze niet verwaarloozen, noch ook verborgen houden, maar ze, zoo zij zelven er ten behoeve des publieks geen gebruik van willen of kunnen maken, in handen stellen van zoodanigen, die het willen en kunnen.

Wij laten nu eerst den boven vermelden brief van bisschop Erard in zijn geheel volgen; daarop een verslag van het daarbij tot algemeen gebruik aangeprezen en voorgeschreven werk des Parijschen Kanseliers. Wij voegen er, zoo veel als tot ons huidig oogmerk dienstig is, een en

ander uit de *Glossen* op de twee Boeken der H. Schrift, die zich in ons exemplaar bevinden, bij, terwijl wij ons voorbehouden om binnen kort op de legende van Sint Katharina en op het leven van Liedwy terug te komen.

Erard van der Marck, bij der genaden Gods Bisschop van Luydick, hertoch van Gullion ende Greve van Loon [1]):

Allen onsen ondersaten pastoren ende nare stadthouders vicarien [2]) ende meesters van gasthuysen, van scholen ende van godshuysen ende van lazarien [3]), in siele ende in lichame salicheit ende wijse verstendige gottelijcke liefde tot allen den sielen die hen bevolen sijn.

Aenmerkende aensiende, dat die eere gods en sijn geboden, oeck die sacramenten der heiliger kercken, seer cleine geacht sijn ende grotelijcken veronwerdicht, ende [4]) die sielen hare qualickvaert ende hare verdoemenissen naken, ende die lieden hare qualickvaert ende gevanckenissen, ende 't gemeyne profijt oft goet sinen eynde ende sijnder mistroestingen, om die versuymtheyt der saliger wijsheden [5]); ende, om die scult ons bisschoppelijcken staets te quiten, begeeren dese quade gebreken te wederstane ende te nyente te brenghen, ten alder bequaemsten dat geschien mach, met voersinnigen rade der ghestelijcker ende goeder wijser geleerd ende godtfruchtiger mannen, hebben wij geordineert ende geschict ende

---

[1]) Erardus of Everardus, uit het geslacht der graven van der Marck, werd in 1506 bisschop van Luik, en stierf, na in 1522 Kardinaal geworden te zijn, den 16[n] Februarij 1538. „Hij was, door het naauwkeurig waarnemen van alle priesterlijke en bisschoppelijke bedieningen, het voorbeeld zijner geestelijken". Zie Coppens, *Nieuwe Beschrijving van het Bisdom van 's Bosch*, 1[e] d. Inleiding.

[2]) 't Latijn heeft waarschijnlijk *vicariis*, 'twelk wij thans zouden vertalen *vicarissen*, en beneden ook aldus vertaald wordt.

[3]) 'tzelfde als leprozenhuizen.

[4]) vul in: *dat*.

[5]) versta nogmaals: *naken*. De Bisschop zegt: aangezien .... de lieden hun ongeluk en kerker, het algemeen welzijn zijn einde en ondergang naken, ter oorzake van het verzuimen der zaligende leer; en aangezien wij, om aan den pligt van ons bisschoppelijk ambt te voldoen, begeeren dat kwaad tegen te gaan en te doen verdwijnen, enz.

noch ordineren ende schicken: Alsoe wel om te leeren ende tonderwijsen [1]) slechte [2]) ongeleerde pastoren ende andere gelijcken die den last ende sorge ende oec beveel der sielen hebben, alsoeck omme die leeringe ende beweginge des slechs ende simpels gemeynen volcks, die gemeynlijcken vruchtbarige sermonen ende predicatien ende andere salige vermaningen niet en hooren, dat men al ons bisdom doer [3]) openbaren ende preecken ende doen openbaren ende preecken ende neerstelijcken uutlegghen dinhouden [4]) van onsen heylighen kersten ghelove, die gebooden gods ende die geboden der heiliger kercken, die maniere vander conscientien tondersoeckene, tondervragene ende texaminerene, ende henselven te wroegenen [5]) in die biechte om goede ende werdighe vruchten der penitentien voert te brenghene, ende die konste om wel te sterven; want niemant en wort onschuldicht diese [6]) niet en weten, ende die kennisse daervan is allen kersten menschen aldermeest van node ende boven allen dingen salich, alsose [7]) tot sulcken voors. eynde ende meyningen bescreven is bij den werdigen doctoer en meester inder godheyt Meester Jan gerson, voertijts cancellier vander kercken van Parijs, grooten ende wijsen liefhebber der sielen, ende sonderlingen verschoender [8]), verlichter ende vertroester der conscientien, in zijn werck in drien gedeylt, dwelck hij geschreven heeft in latine ende walsche [9]), ten profijte der gheestelijcheyden ende der sielen salicheit van beiden staten, gheestelijc ende werlick, dwelck werck om derselver [10]) saken ende redenen wille hebben wij met neer-

---

[1]) *te onderwijzen.* — Men zij bij 't lezen bedacht op de hechting der kleine woordjes, als *te*, *het*, *de*, aan het volgende woord waartoe zij behooren, en op de verbinding van 't bepalend lidwoord met het voorzetsel, als *int* voor *in het; uutten*, voor *uit den*, enz.

[2]) *eenvoudige*, zoude men thans zeggen.

[3]) *door geheel ons bisdom.*

[4]) *den inhouden* (onbep. w.) of *de inhouden* (meerv.).

[5]) *te wroegenen* d. i. *te beschuldigen.*

[6]) *die ze.*

[7]) *zooals ze.*

[8]) *verschoonder*, zuiveraar.

[9]) In 't Latijn en in 't Fransch. — In de *vita Joannis Gersonii*, geplaatst voor de uitgave van zijne schriften, Parijs 1606, wordt gezegd, dat het *opus tripartitum*, door Gerson in 't Fransch geschreven, door een ander in barbaarsch Latijn vertaald is.

[10]) nota *derselver.*

sticheiden doen corrigeren om sonder enich ghebreck te vercrigene ende aengesien ende gemerct, dat enige menschen in ons creesdom [1]) noch latijn, noch walsch, mer alleene puere duytsche en konnen, denwelcken wij oeck gheestelijck voetsel ende vaderlijcke sorge sculdig sijn, opdat sulcke menschen met allen anderen onsen ondersaten, des god gonne, ten eeuwigen leven comen mogen, soe hebben wij dat selve werck in duytsche doen translateren ende bevolen datment also in drien talen drucken ende printen sal, opdat een yegelijck mensche te bat [2]) mit cleynen prijse gereedt crigen soude ende verstaen mogen. Wij gebieden dan ende bevelen allen den voors., ende sonderlinge den pastoren ende haren stathouders, dat sij dese tegewoerdige leeringhe, alsoe sij in drien talen geset is, in geschrijfte oft in printen [3]) vercrigen, ende daerinne neerstelijcke studeren: ende zullen sorchvuldich sijn dye haren ondersaten te leeren: ende scoelmeesters haren clercken [4]), ende allen anderen wye zij sijn, die last oft eenige sorghe van sielen hebben, den sielen die hen bevolen sijn.

Ende opdat dese dingen te beter souden mogen geschien, ende meerder vrucht daer uuijt comen, ordineren ende stellen wij, dat op alle heilige dagen, die vander heiliger kercken geboden, aldermeest sondachs, in die ierste misse, dat is der dienstboden misse, — alsoe verre als men daer eenighe doet, — dye pastoren oft haer stadhouders of predekers, waer sij daer comen, lesen ende preecken een capittel van deser tegenwoordiger leeringhen, oft meer oft mijn, na haren goetduncken, besceydeliken ende claer ende met sulker

---

[1]) *creesdom* ook wel *cresdom* en *crisdom* = christendom *(chrétienté)*. Het bisdom van Luik bevatte toen een groot gedeelte van de later opgerigte bisdommen van 's Bosch en Roermonde, behalve nog andere streken, waar men geen Fransch verstond.

[2]) *te beter, te gemakkelijker.*

[3]) *geschreven of gedrukt.*

[4]) *clercken, clerici*, zijn degenen die ten minste de kruinschering *(tonsura)* ontvangen hebben en, geordend of niet, tot den geestelijken stand behooren. Toenmaals werd zeer dikwijls aan jonge knapen de tonsuur gegeven. Die met hun onderwijs belast waren, hieten hier *schoolmeesters*, en zij onderwezen niet slechts de *clercken*, maar ook andere jonge lieden, terwijl hun onderwijs zich doorgaans niet tot lezen en schrijven in de moedertaal bepaalde, maar ook het Latijn, althans de latijnsche *grammatica* omvatte.

luder stemmen die alle teghenwoordige verstaen moghen; ende dat sij te voren oversien ende naerstelick overlesen die voers. lesse, daechs te voeren met haren capellanen, omdat sijse tsanderdaechs claerlijcker ende vruchtbaerlijcker dan onderwijsen, dies niet en weeten moghen uutstellen [1]), ende waerbij een iegelick alderbest aenworden mach, wanneer hij van desen ondervraecht oft ondersocht wert; zij sellen oeck den volcke verclaeren den aflaet, die ghegheven is den goeden die gherne hooren lesen oft selver lesen dese leeringhe, ende diese anderen voertleeren oft leeren sullen: nder ghelicken salmen oeck doen in die hoechmisse vander prochien, wanneer men daer niet preecken en soude. Ende men mach dan tghemeyne gbebet vercorten ende andere gheboden [2]) nae goetduncken ende die discretie van hem. Item inder vastenen sullen zij aldermeest pijnen [3]) te lesene tgheen dat der biechten aengaet, ende sullen dan dat haren ondersaten pijnen te brenghen om vroech ende behoerlick te biechten.

Item voert om dese wille, dat dese salighe lesse niet te vergheefs noch sonder vrucht gedaen en werde, bij gebreke der lieden diet horen mochten, soe vermanen wij allen slechten, ongheleerden luyden, dye ons onderdanich ende subject sijn, dat sij gheerne ende ghewillichlijck der voerseyder lessen teghenwoordich sijn, ende vaderlijcke ende moederlijcke ende gods ende der heiligher kercken onderwijs ende vermaninghe neerstelijcken ende gheerne hooren, ende verstaen, ende nae haren vermoghen onthouden; ende die verhalen in haren huysen ende onder eersamich geselschap; ende in dyeselve leeringhe ende lesse haren kinderen, knechten en maechden, dienaers ende meer andere onderwijsen ende leeren, sonderlinge [4]) achter ghelaten mistroestighen weduwen ende weeskins. Ende sullen oeck biddende neersticheit doen aen die scoelmeesters, datmen haren kinderen van desen onderwyse ende leere. Ende om dies wille, dat een yeghelijck mensche uut hope van gode loen tont-

[1]) In 't Latijn waarschijnlijk *exponere*. Ik versta 't aldus:.... *onderwijzen, en voor hen, die onwetend zijn, uitleggen.*

[2]) *gebeden?* Het kan evenwel ook zien op de aankondigingen van verschillenden aard, die toen in de kerk plagten te geschieden, en *kerkgeboden* genoemd werden.

[3]) *zich beijveren, zich moeite geven.*

[4]) *inzonderheid.*

fanghen neerstelijcker begheren, ende liefhebbende soecken, ende als eenen costelycken schat wel bewaren souden dese heylighe ende godlijcke leeringhe, sonder die welcke alle menschen ydel ofte te vergeefs syn, ende in dye sorghe ende pericule haerder verdoemenissen gestelt zijn, allen pastoren ende haren stadthouders vicarissen ende meesters ende oec in 'tghemeyne hem allen, dye neerstelycken, alsoe dat gheseyt is, die voorghenoemde leeringhe den anderen onderwisen ofte te kennen gheven sullen, dien gheven ende verleenen wij voor een yegelijcke leeringhe veertich dagen aflaets; ende hem allen dier [1]) teghenwoordich sijn, ende tot haerder salicheyt die lesse hooren lesen, weder het is in die kercke ofte elders, ende dye desen boeck by hem hebben ende lesen gheven ende [2]) verleenen wij eenen yegelijcken voor elcken male twintich daghen aflaets. Wi ordineren oeck, datmen gheen ander misse doen en sal, ten ware groten noot, dese instructie ende leeringhe lanck duerende [3]), ende dat dan alle luyden swighen sullen.

Wij willen ende ordineren oock, als datmen in allen scolen, gasthuysen, godshuysen ende laserien dese leeringhe in geschrifte ofte in printen hebben ende vinden. Ende int ghemeyne wij ghebieden allen priesteren, dye die heylighe sacramenten in ons christdom yemande gheven oft dienen willen, dat sy by hem hebben ende neersteliken lesen dese vruchtbarige ende godlike leeringhe, ons van noode, op die peine der raetsluden die wi houden tot onsen segghen ende goetduncken. Ende die versmaders, diet weygheren, ende niet houden en willen, wij achtense ende verclarense als verswijnder [4]), ondachtich haerder salicheit; ende vermanen alle vaders ende moeders ende allen anderen goeden kerstenen menschen, die gheen breeder noch meerder kennisse haerder salicheit en hebben, dat zij dese voorseide leeringhe, ten alderminste die walsche die walsch zijn in walsche, ende in duytsche die duytsche sijn in duytsche, vercrijghen, waer sij die macht hebben te

[1]) *die er.*

[2]) dit *ende* is overtollig, zoo men niet liever achter 't voorgaande *elders* een; leest.

[3]) dat is: *gedurende* of *onder* deze instructie enz.

[4]) alias *verswender*, waarbij Kiliaan reeds aanteekent *vetus;* het is *verkwister*, integenoverstelling van een *getrouw uitdeeler;* gebruikt met het oog op I Cor. IV, 1, 2.

ghelden of te copen, ende connen ghecrighen. Ende also verre als zij lesen connen ende eest [1]) dat si dicwil daer inne lesen ende studeren, het sal wel met hem wesen, ende hem sal goet geschien.

Wi ordineren [2]), als dat alle pastoren ende haer stadthouders, tot onser heiligher vergaderinghen ende ract geroepen, een yegelijc desen tegenwoordighen boeck in latine, in walsche ofte in duytsche met hem brenge, ende daermede [3]) die regulen ende ordinancien van onsen cresdom, statuta synodalia, ende ons vroetmaken [4]) vander ghehoorsamheit oft vander onghehoorsaemheit van desen onsen tegenwoordigen opset ende gebode, die wij willen, begheren ende gebieden van deser tijt voert sonder enich gebrec ende altijt te houden.

Ghedaen in onser stadt van Luydick in 't jaer ons Heren dusent vijfhondert ende twelf, des sesten daechs Februarij.

Na dezen bevelbrief gelezen te hebben, zal men wel willen bekennen, dat een Bisschop niet meer doen kan om de verspreiding en het gebruik van een goed boek te bevorderen; men zal ook, zoo men op onze aanteekening over Erard acht gegeven heeft, niet durven ontkennen, dat zijn ijver tot de uitbreiding van godsdienstige kennis onder de zijnen hem bij den Paus, die hem Kardinaal maakte, veeleer tot aanbeveling dan tot kleinachting gestrekt heeft. Wat nu het boek zelf aangaat, wij willen door het volgend verslag den lezer in staat stellen om het eenigzins te schatten. Die het naauwkeuriger wil kennen, leze den Latijnschen tekst *Op. part.* 2. edit. Paris. 1606, waar het tot titel heeft: *Opusculum tripartitum, de praeceptis decalogi, de Confessione, et arte moriendi.*

---

[1]) *is het.*

[2]) Wij laten hier wegvallen de woorden, *te lesen*, als zijnde deze blijkbaar eene drukfout.

[3]) daarenboven, *met dat boek.*

[4]) doen blijken. *vroet* = kundig - *maken* of doen worden

De naam van Gerson, een man van uitstekende geestvermogens, van uitgebreide kennissen en van eene zeer praktische rigting, moet al aanstonds zeer gunstige gedachten van het boekje zelf doen opvatten; en de omstandigheid, dat een Luiksche Bisschop, die later Kardinaal werd, dat boekje, bijna eene eeuw na des schrijvers dood (Gerson stierf in 1429) op zulk eene wijze, als de boven medegedeelde brief aantoont, den zijnen in handen gaf, doet die gunstige gedachten niet verminderen, terwijl zij tevens ten aanzien der kerkelijke strekking een groote waarborg is. Het boekje heeft ook inderdaad veel verdiensten, wanneer men het in verband met het oogmerk van den schrijver — de kennis van de noodzakelijkste punten der geloofs- en zedeleer onder het volk te verspreiden, onder het volk zoo als het toen was — beschouwt.

In het eerste gedeelte, *over de tien geboden*, laat hij de eigenlijke verklaring der geboden door eene korte opheldering van de twaalf artikelen des geloofs (het *symbolum apostolicum*) voorafgaan. Hieraan besteedt hij drie kapittels, waarvan de inhoud aldus wordt opgegeven: *Dat ierste capittel leert ons, dat die werelt van Gode geschapen is; ende hoe een goddelick wesen drievuldich is in personen; ende waerom dat God den mensche geschapen heeft, oft tot wat eynde. Dat tweeste capittel toent dat dat menschelicke geslachte in menichvuldiger allenden gevallen is om dovertreden en de sonden van onsen iersten vader ende moeder. Dat derde capittel verclaert, hoe dat ons God verlost heeft, ende* [verder] *wat ons gelove int ghemeyne inhoudt dat een yegelijck van ons lieden sculdig es te geloevene.* De volgende vijftien kapittelen bevatten de verklaring der tien geboden, welke inderdaad uitmunt door de waarschuwende voorstelling van hetgene waardoor de

geboden overtreden worden. Daaruit teekenen wij het volgende aan. „Tegen dit (eerste) gebot doen..... alle dieghene, die in hare siecten of in eniger noot henlieden beraden ende hulpe soecken aen eenige toevenaers ende waerseggers die lote stellen, werpen en heffen, die appelen bescriven, die bescreven briefkens aenden hals hangen of enige beelden maken [1]) ende diergelycke hoe zy zijn: waeruut sy nemen waer te seggen, recht of God in allen plaetsen, in allen tijden, niet machtich genoech, niet goet genoech, niet wijs genoech en ware hen te helpen na haers noots betaemte: daerom een mensche, die in noode is, sal sijn vermoghen doen ende baete soecken by natuerliken wijsdom, ende en sal niet creyten [2]) noch tergen God, noch nieuwe mirakelen van hem verbeiden, hetwelcke groote sonde ware: ende alle dander [*al het andere*] dat sinen natuerlicken crachten te bovengaet, sal hij Gode met ghelijcken ghelove opdraghen ende bevelen, ende sonder twijfel die alderbeste God, die alle dingen kent, sal den mensche verleenen, dat hem alderbest ende alderprofijtelijcste is"..... „Item voort so wert ons hier geboden, dat wi alle eere ende eerweerdicheyt bieden sullen den heyligen Gods, sonderlinge der reynder moeder ende maget Marien Jhesu Christi, ende ooc den goeden engele die ons bewaert opdat wij gheen onreinicheit, oncuysheit, dorperheyt doen, noch en spreken, daer hijt siet en tegenwoordich is, dwelc wi voor die lieden niet gerne doen en souden. Ten lesten wert hier geboden, dat wij die heilige

---

[1]) Men merke op, dat de goochelaars van dien tijd niet zelden het heilige misbruikten tot bijgeloovigheden, en alzoo ook beelden en beeldjes van Heiligen, soms met geheimzinnige figuren beschreven of beklad.

[2]) Verstoren, tot gramschap opwekken.

gewijde plaetsen ende den ghebeenten, heylichdom, reliquien der heiliger eeren sullen, ende haer beelden, niet om der beelden wille, mer wanneer wij die aensien, so doen wij hen eere ter weerdicheit ende ter eeren van hem in wiens name dat zij ons daer ghestelt zijn, na dinhouden vander heyliger kercken. Of andersins beelden als beelden te aenbiddene ende gelovene dat scoone nyewe of leelijc oude beelden meer oft min crachten, godlijcx wesens, mirakelen inhouden ende doen oft toenen [*toonen*] deen dan dander sonder meer verstans daerin te nemene, so soude die mensche die sonde der ongelovicheit doen als is afgoderie" [1]).

Hoe is het mogelijk, aan eene geestelijkheid die aldus onderwijst, te verwijten, dat zij het volk dom houdt, en afgoderij doet plegen? Het is er zoo verre van daan, dat in die eeuwen een afgodische beeldendienst werd aangekweekt, dat zelfs de wijze, waarop men over het aanbidden van beelden plagt te spreken, verbiedt het bestaan van zoo iets onder het volk te vermoeden. Een voorbeeld daarvan geeft eene *glosse*, in het 19de hoofdstuk onzer vertaling van *de Handelingen* voorkomende, en betrekking hebbende op de *Diana Ephesiorum*. „Het was, zegt de glosse, een blinde gesceyt der menschen, sulke goden te anbeden, die men mit handen maecken ende breken mochte".

---

[1]) Het eenigzins duistere in deze oude taal wordt opgehelderd uit den Latijnschen tekst, die aldus luidt: *Hoc rursus praecepto praecipitur..... quod sanctorum reliquias, loca sancta et beatorum imagines debemus venerari, non pro ipsis, sed quia videndo eas, honorem impendimus rebus repraesentatis per eas, juxta ritum sanctae matris ecclesiae; alioquin peccatum idololatriae committitur, imaginem secundum se adorando, credendo ipsam imaginem, pulchram sive turpem, novam aut veterem, plus aliquid habere virtutis, et quicquam numinis includere vel divinitatis.*

Spreekt men aldus onder een volk dat men leeren wil beelden te aanbidden? Of, integendeel, onder een volk dat men geleerd heeft geen beelden te aanbidden, en zulke aanbidding voor goddeloos en dwaas te houden?..... Wil men over de vereering en aanroeping der Heiligen nog meer, wij vinden het onder anderen in het *sevenste capittel*, *van den derden ghebode*, waar ook over het vieren van de feestdagen der Heiligen gehandeld wordt. Op die dagen „sal een yegelijc overdencken..... die doechdelijcke wercken ende allen haer leven der heiliger Santen ende Santinnen..... Item hi sal bovendien" (*behalve door gebeden tot God zelven gerigt*, *zooals voorgaat*) „Gods hulpe soecken bider middelen der heiliger Santen en Santinnen gebet, vanden welcken dat hi geestelijcke aelmissen begheeren sal, als een schamel arme bidder, alsnu totten eenen alsnu totten anderen hem keerende, tot dicsmael, dat hi eenich geestelic goet in den sack of mael zijnre armoede vergaert heeft." Is het niet duidelijk, dat de Heiligen slechts aangeroepen worden om voorspraak bij God, terwijl de eigenlijke hulp van God zelven verwacht wordt? Immers, Gods hulp moet gezocht worden door middel van het gebed der Santen en Santinnen [1]).

Wil men weten, wat toen omtrent de overheden geleerd werd? In het *vijfte capittel* wordt, als strijdig met het eerste gebod, voorgesteld de vleijerij en onmatige verheffing van Koningen, Hertogen, Prinsen, Bisschoppen, enz. en in het *achtste capittel*, *van den vierden gebode* lezen wij: „Dit ghebod breken sij die te lichtelic ende onwiselic eertsche princen berispen ende straffen van haren open-

[1]) Men ergere zich niet aan deze uitdrukking; zij was toenmaals zeer eerbiedig, en is, even als *paap*, eerst in den mond der Protestanten eene spotbenaming geworden.

baerlicken wercken, oft van haren opstellingen ende ordinancien oft schickingen, niet aensiende, noch aenmerckende hare grote ende sware lasten ende packen, diewelcke die ghemeyn ondersaten altoes niet en moeten noch en behoren te weten; ende daeronder sijn sie sculdig [*verpligt*] niet haestelic haer te ordelen mer sullent veel liever opdragen ende bevelen den ordeel Gods, die alle dingen rechtverdelic nauwe ondersoect, voor denwelcken alwetende, almachtige, rechtverdige God dat de princen rekenscap van van haren wercken doen sullen". O hadde het Protestantisme die leer toch niet aangerand! Hadde het niet, gelijk het iedereen regter maakte over bijbel en geloof, zoo ook, door eene noodzakelijke consequentie, iedereen tot regter over de magt en de daden der overheden aangesteld! Dan zouden noch de bandelooze vrijheidszucht, noch het despotisme, tot zulke hoogte gestegen zijn, als wij ze in de latere geschiedenis zien bereiken; dan zouden wij voor die bloedige aaneenschakeling van staats-omwentelingen, met en door de Reformatie begonnen, en nog steeds grooter wordende, niet te gruwen hebben.

Na de afzonderlijke verklaring van ieder der tien geboden, toont de schrijver in het vijftiende kapittel, „hoe ende in wat manieren dat wi die aensichten onser consciencien in deze tien geboden alsin eenen sconen ende reynen spiegel spiegelen sellen", terwijl hij in het zestiende kapittel leert, wat er gevorderd wordt, opdat de mensch, in zware dingen overtreder van eenig gebod geworden, „uuten staet van dootsonden inden staet der gratien Gods verriset". Met moeite wederstaan wij aan het verlangen om hier in korte woorden duidelijk te zeggen, met wat verdraaijingen en lasteringen de Hervormers en hun na-

kroost de leer der Katholieke Kerk over de bekeering, regtvaardig- en heiligmaking des zondaars vervolgd hebben; wij moeten evenwel wederstaan, omdat we dit opstel niet te lang mogen rekken. Ons alzoo op de kennis onzer lezers ten dezen verlatende, teekenen we slechts het voornaamste aan dat we hierover in *'t sestiende kapittel* vinden. Vooreerst dan wordt er gezegd, dat God in zijne barmhartigheid genegen is den zondaar kwijtschelding te geven, en hem zijne goddelijke gracie te verleenen; maar ten andere, dat dit slechts gebeurt, „so veere als wij waerachtelic ende uut goeder herten opdragen ende offeren dese drye onderbescreven warachticheiden. Die ierste warechticheit is: Lieve Here, ic hebbe (sus of so) tegen uwe goedertierenheit ghesondicht, dwelc mi seer mishaecht, waerbi dat ic penitentie doe om dieswille dat ic u verbolgen ende vertoorent hebbe, die geheelickeendeal te eeren, te oefenen ende te dienen sijt, ende want ic u gebot overtreden ende gebroken hebbe; De tweeste warachticheit is: Werdige Here, ic hebbe goeden opset ende wille biden middel uwer hulpen ende uwer bijstands miselven in toecomenden tiden te wachten, niet meer in sonden te vallen ende alle oorspronc ende occasie der sonden na mijn alrebeste vermogen te scouwen; De derde warachticheit is: Here aen mijn herte ic hebbe goeden wille, in stonden ende in wijlen geheellicken ende alle mijn sonden te biechten, na uwe ende onser moeder der heiliger kercken beveel ende gebot"..... Hoe nu met hen, die de zonden niet uit er harten verfoeijen, niet laten willen? „Dese... sullen sekerlic weten, dat noch Bisschop noch Paus van Romen sulken niet absolveren en mogen". Waar blijft, bij zulke leer, de beschuldiging, dat de Kerk (tegen betaling) absolutie en, wat nog dwazer is, aflaat geeft van alle verledene,

tegenwoordige en toekomende zonden? dat ieder op die absolutie of aflaat aan maar vrijelijk zondigen kan? Die beschuldiging heeft immers geen zin, zij is *absurd!*

Ik mag in het verslag van de twee volgende deelen des boeks korter zijn, zoo omdat men ze, naar het reeds behandelde, beoordeelen mag, als omdat de gegevene uittreksels toonen, dat een gezond onderwijs in de godsdienst den volke niet onthouden werd. Het zij dan genoeg, van *het tweede deel* te zeggen, dat daarin voornamelijk gehandeld wordt over de belijdenis der zonden in de h. vierschaar, en over het onderzoek des gewetens. Die twee punten worden niet bekrompen, maar met zekere uitgebreidheid behandeld, zoodat ze veel kunnen bijdragen om den mensch tot zelfkennis te brengen. Omtrent *het derde deel* merken wij op, dat het kort is, en, behalve eene inleiding, vier hoofdstukken bevat. In het eerste, zijn vermaningen geschreven, welke men den zieke in gevaar van sterven zal voorhouden; in het tweede, vindt men vragen, aan den zieke ter beantwoording voor te stellen; het derde bevat gebeden, welke men den zieke zal voorzeggen, in zijn persoon sprekende, opdat hij te gemakkelijker mede bidde. Hieruit nemen we het volgende over. „O alresoetste Here Jhesu Christe, door die eere, cracht ende verdiente van uwer heiliger, gebenedider, swaerder ende bitterder passien ende liden, wilt ende gebiet my nu te ontfanghen ende te stellen int getal uwer Heilighen..... O Hemelsche Coninghinne, moeder der genaden ende der ontfermherticheit, der sondaren sonderlingen troost ende toeverlaet, wil minen peys ende soen aen uwen eyghenen sone maken, ende wilt zijnder goedertierenheyt ende ghenadicheit voor my onwerdighe sondaer bidden ende

voor my spreken, alsdat hi door uwe liefde mijn arme sonden vergheve, ende in zijn glorie leyden ende brenghen wille". Het vierde kapittel. „leert enighe manieren die men houden sal om te weten hoemen dat voors. orberen sal".

Hiermede stappen wij van Gerson's boekske af, om nog een en ander uit de *Glossen* op de twee boeken der H. Schrift mede te deelen.

In het zoo even aangehaald gebed zagen wij, hoe de hoop der zaligheid eigenlijk en eenig op Christus steunt en hoe van Hem slechts vergiffenis en heerlijkheid te wachten is. Geheel overeenstemmend daarmede lezen wij in het 7de hoofdstuk onzer vertaling van het boek der Openbaring achter de woorden: *zij hebben hunne kleederen gewasscen ende witgemaect int bloet des lams*, deze *glosse:* „Dit en seit hi niet alleen vanden martelaren; want alle die kercken werden int bloet Christi wit gemaect". En in het 8ste hoofdst. lezen wij aldus: „Ic sach seven engelen staen voort aensicht Gods" — *gl.* dat sijn alle predicaren, van den seven gaven des heyligen geestes geleert. — „Ende hem sijn gegeven seven basunen" — *gl.* dat ist ambocht des predikens. — „Ende een ander engel" — *gl.* dat is Christus — „quam ende stont voer den altaer, ende had een gulden wieroecsvat in sijn hant" — *gl.* Christus is selve dat wieroecsvat, daer die vader die roke der sueticheit of [*af*] ontfangen hevet, dair hi der werelt mede versoent is. — „Hem sijn veel offerhanden gegeven, opdat hi opten gulden altaer, dat voer den throon Gods is, offeren soude vander bedinge [*gebeden*] alre heiligen" — *gl.* want gheen gebet en wert vanden vader gehoert dan dat overmits

Christum geoffert wert". — Wil men nog iets als antwoord op de beschuldiging, dat, ook naar de toenmalige leer der Katholieke geestelijkheid, de mensch door goede werken de gave des geloofs zou kunnen verdienen, of dat iemand door werken, niet uit het geloof voortgekomen, Gode welbehagelijk zoude kunnen zijn, zie hier eene glosse op het tiende hoofdst. der Hand., betreffende den *centurio* Cornelius: „Dese man en quam niet uut den werken totten gelove, mer uutten gelove totten werke; want dat gelove gaet voer".

Dit moge genoeg zijn als eene getuigenis der waarheid, dat de Katholieke Kerk het volk niet voorbedachtelijk dom hield, het volksonderwijs niet verwaarloosde, en niet die monsters van dwalingen leerde, daar de Hervormers haar van beschuldigd, en die zij tot voorwendsel hunner gewaande hervorming genomen hebben.

O mogt toch menig Protestant, tot in de ziel geschokt bij het zien der hand over hand in het Protestantisme toenemende Christus-verloochening, bij het zien dat de wereld, stonde daar niet onverwinbaar en onwrikbaar de Katholieke Kerk, genoegzaam geheel heidensch, zoo al niet afgodiesch zoude zijn, mogte hij daarbij toch eens denken: zou de Katholijke Kerk wel zijn, wat mijne leermeesters mij gezegd hebben? Mogt hem dit voeren tot een ernstig onderzoek naar wat die Kerk in waarheid is en leert en doet: en steeds was, leerde en deed! Niet slechts zou hij verontwaardigd worden over het schreeuwende ongelijk dier Kerk aangedaan; maar hij zou daaraanboven verbaasd staan over de goddelijkheid harer inrigting, de waarheid harer leer, de heiligheid van haar leven. Met het oog daarop,

en zich de geheel onchristelijke verwarringen in de Protestantsche genootschappen herinnerende, zou hij vatten, wat de *glosse* zeggen wil op de woorden (Hand. II): „ende si sijn allen metten heyligen geest vervolt, ende begonnen met menigerhande tongen te spreken, also als hen die heylige geest gaf te spreken" — *gl. Eenheit der tongen, dye de hoverdie van babylonien verstroyt had, die heeft de oetmoedicheit der heyliger kercken weder vergadert.*

VERSCHEIDENHEDEN.

GESCHIEDENIS VAN HET KATHOLICISME IN HAMBURG EN ALTONA SEDERT DE HERVORMING.

(*Vervolg van bl.* 199.)

De vijanden der Kerk waren thans vol gramschap over het slecht gelukken hunner pogingen en spoorden iedere gelegenheid op, om hunnen haat lucht te geven. Eveneens moest in dezen tijd, vooral sedert 1732, de gemeente van Altona lijden door de knevelarijen van het stedelijk bestuur. Betreurenswaardiger nog was het, dat sedert 1735 weder inwendige verdeeldheden onder de Katholieken een aanvang namen, en wel langdurige twisten der beide zustergemeenten Hamburg en Altona, ten gevolge van welke zij beiden hare klagten indienden bij de regering te Koppenhagen. Het was onder anderen te doen om het bezit van het kerkelijk vermogen, waarop die van Altona meer aanspraak maakte dan hun toekwam. De zaak bleef hangende tot 1743, wanneer na een besluit van den Senaat van Altona en eene daarop gevolgde koninklijke bevestiging omtrent de waarneming der pastorij te Altona en de verdeeling en het bestuur van het kerkelijk vermogen, beide twistende partijen elkander een „eeuwigen vrede" beloofden, die evenwel slechts tot het laatst der achttiende eeuw voortduurde.

De Katholieken van Hamburg hadden rust van buiten tot den dood van keizer Karel VI in 1740. Naauwelijks was de lijkplegtigheid voor den keizer volbragt, of op 12 November verschenen twee notarissen in de woning der zendelingen, en beteekenden hun het daags te voren genomen besluit van den Senaat of *Senatus consultum*, „dat zij van nu af zich van alle geestelijke verrigtingen in gemeld huis hadden te onthouden, en de aan de kapel behoorende *Ornamenta*, of wat er bovendien toe behoorde, ten eerste daaruit

weg te voeren". Nog denzelfden dag werd het keizerlijk gezantschaps-hôtel alsook de kapel met het stadszegel verzegeld. De bewoners werden uit het huis gezet, en vier soldaten met een onderofficier er in geplaatst. Op de tusschenkomst van den keizerlijken resident baron Kurtzrock gaf men geen acht. De Katholieken moesten een tijd lang zich vergenoegen met de kapel van den Franschen gezant Poussin, totdat de Senaat in 1742 het keizerlijk gezantschapshuis met de kapel aan den gezant des nieuwbenoemden keizers Karel VII moest overgeven. Karel VII stierf echter reeds in 1745; op nieuw werd de kapel verzegeld, soldaten er in gelegd, en op nieuw moest de gemeente tot de kleine kapel van Poussin hare toevlugt nemen. Deze evenwel was de laatste verdrijving der Katholieken uit hunne kerk; weldra verscheen de gezant des nieuwen keizers Frans I, graaf Raab von Ravenstein, en nam bezit van het keizerlijk gezantschapshuis, en daarbij bleef het voor de toekomst. Sedert het midden der achttiende eeuw schijnt over het algemeen de vreeselijk geklommen haat tegen de Katholieken wat getemperd te zijn. In het jaar 1765 woonde zelfs eene deputatie van den hoogwijzen Senaat in ambtsgewaad de in de keizerlijke gezantschapskapel gevierde lijkplegtigheid van Frans I bij, "eene gebeurtenis, die sedert de afscheuring van Hamburg van de Kerk nog niet was voorgevallen".

Ook de Kerk van Altona genoot naar evenredigheid rust. Zij had evenwel nieuwe verdrukkingen te lijden, ten gevolge van koninklijke verordeningen over de opvoeding der kinderen uit gemengde huwelijken. Twee koninklijke verordeningen van Frederik V, van 1756 en 1757, bepaalden, dat zulke echtgenooten, na telken male verkregen koninklijke inwilliging, slechts door een Evangeliesch-Luthersch predikant mogten worden vereenigd, en dat zij vooraf verpligt waren zich te verbinden, hunne kinderen van beider kunne door zulk een predikant te laten doopen en in de Evangeliesch-Luthersche leer op te voeden. Slechts onder deze uitdrukkelijke voorwaarde zou telken male de dispensatie door de koninklijke regering verleend worden. Alleen voor die echtgenooten zou deze verordening geene terugwerkende kracht hebben, welke konden bewijzen, dat zij reeds vóór hun huwelijk een verdrag omtrent de opvoeding der kinderen hadden gesloten. Te vergeefs deden de Katholieken van Altona, door bemiddeling des keizers en van

Lodewijk XIV van Frankrijk, al het mogelijke voor de afschaffing dezer tirannieke bepaling. Die harde voorwaarden zijn op weinige uitzonderingen na, tot op den jongsten tijd, dat is tot zelfs in 1850, waarin het in den aanvang van dit artikel genoemd werk geschreven werd, met de uiterste gestrengheid staande gehouden. Nog in het jaar 1781 werd op nieuw aangedrongen op al de bepalingen omtrent de gemengde huwelijken; vele reeds sedert jaren met Lutherschen gehuwde Katholieken werden op nieuw op het raadhuis gedaagd, om het gesloten verdrag te bewijzen. In het buitenland, dus ook in Hamburg, gesloten huwelijken werden voor ongeldig verklaard. Langs dien weg gelukte het ten minste enkele zendingen geheel ten grunde te doen gaan, gelijk die van Glückstadt, vroeger eene der bloeijendste, en waarin men thans geene enkele zuiver Katholieke familie meer kan aanwijzen. De vernieuwde voorspraak des keizerlijken gezants hielp niet alleen niets, maar er werd zelfs bevolen, dat de bepaling van 10 Januarij 1757 jaarlijks eenmaal van al de Luthersche kansels van Holstein moest worden voorgelezen

Tot nu toe waren dergelijke bepalingen in Hamburg niet zoo streng, maar in 1763 kreeg de Hamburger Senaat het in den zin, om het voorbeeld der Deensche regering te volgen. De Missionarissen mogten niemand trouwen zonder voorafgaande toestemming der policie. Evenwel verzette zich de keizerlijke gezant, graaf von Raab, met vastberadenheid tegen die nieuwe willekeur. In de tweede helft der achttiende eeuw, vooral sedert 1770, werd het getal afvallige geestelijken, die naar Hamburg vlugtten, steeds grooter, en hunne ongewenschte tegenwoordigheid bragt vooral den daar gevestigden Missionarissen, maar ook der Katholieke gemeente, geen gering nadeel. Meestal waren het losgebroken kloosterlingen. Menigen kwamen tot bekeering, anderen zonken immer dieper in het slijk of bleven verstokt. De rockeloosste van allen was een Augustijner monnik uit Weenen, Ambrosius Fiedler. Hij gaf in Hamburg een schandblad uit, het *Antipapistisches Journal*, waarin hij ook de Hamburgsche Katholieke gemeente op de laagste wijze aanviel. Deze zelfde man werd later door den hertog van Mecklenburg als — consistoriaalraad en professor naar Bützer beroepen. — De opheffing van de Orde der Jesuieten had op de Hamburgsche gemeente geen schadelijken invloed. De Missionarissen bleven er als seculiere geestelijken.

Eindelijk verkregen de Katholieken van Hamburg in 1785 de burgerlijke erkenning en de gunst van eene door de wetten geduldde godsdienst, bij eene verordening, waarin deze woorden voorkomen: „Alle Roomsch-Katholieken en Evangeliesch-Gereformeerden, die zich nu reeds hier bevinden of in het vervolg zich hierheen zullen begeven, zullen voortaan eene vrije huiselijke godsdienstoefening binnen de ringmuren dezer stad onder onze bescherming genieten, hunne godsdienstoefening ongestoord door geestelijken van hunne godsdienst houden, en de Sakramenten volgens hunne gebruiken kunnen laten toedienen. Tot dit einde verleenen wij hun hierbij de bevoegdheid, om zich op hunne kosten op geschikte, binnen de ringmuren der stad gelegene, doch Ons vooraf ter wettelijke goedkeuring aan te wijzen plaatsen, bijzondere bedehuizen te bouwen, of reeds staande gebouwen ten behoeve hunner godsdienst in te rigten. Evenwel mogen zulke gebouwen van geen torens, klokken, noch andere in het oog loopende kenteekenen eener openbare kerk voorzien zijn".

Bij eene overeenkomst van 1792 werden de beide gemeenten Hamburg en Altona, met betrekking tot het beiderzijdsch kerkelijk vermogen, geheel van elkander gescheiden, terwijl, tot de definitieve aanstelling van twee geestelijken in Altona, de Hamburgsche Missionarissen ook in het vervolg in de godsdienstoefening te Altona zouden voorzien. Gedurende de politieke stormen in het begin dezer eeuw, genoten de beide gemeenten tamelijk wel rust; vele Katholieken kwamen, bijzonderlijk door de Fransche bezetting, naar Hamburg, zoodat de keizerlijke en de Fransche kapel ter naauwernood de geloovigen konden bevatten. In 1811 werd Hamburg eene stad van het Fransche Keizerrijk, waardoor de Katholieken er op een geheel ander standpunt kwamen. De nieuwe prefekt van het Departement van de monden der Elbe eischte, zonder acht te slaan op tegenbemerkingen, eene der Luthersche kerken voor de Katholieke eeredienst. De keus viel op de kleine S. Michaëls-kerk, waarin op den 24n Maart de eerste Katholieke godsdienstoefening plaats had. De Duitsche, vroeger keizerlijke, kapel werd met de nieuwe Katholieke kerk vereenigd. Na den val van Napoleon bleef de kerk, benevens het vroeger (in 1813) nieuw aangeworven kerkhof, aan de Katholieken. Naar het zestiende artikel van den Bondsakt, moesten ook de Katholieken in Hamburg met de andere gezindheden in het

genot der burgerlijke regten worden gelijkgesteld. Van 1821 tot 1824 liepen zij nog eens gevaar, niettegenstaande zij reeds 6000 in getal waren, van hunne kerk te verliezen, doch van toen af bleven zij in dezer ongestoord bezit. In 1829 werden er groote reparatiën aan gedaan, ten bedrage van 44,799 marken; in 1834 ondernam men den bouw van eene nieuwe digt bij de kerk gelegen pastorij en schoolgebouw, waarvan de kosten 30,672 marken beliepen, en in 1838 werd de kerk van binnen met nieuwe hoofd- en zijaltaren verrijkt. Dat evenwel de geweigerde rentebetaling der Ferdinandische stichting ook de Hamburgsche zending deed lijden, is ligt te begrijpen; tien jaren lang ontbrak het daardoor der Hamburgsche gemeente aan voldoende zielzorg. Een tijd lang was er slechts één vaste zendeling te Hamburg, maar van 1831 af waren er weder twee.

Wij zijn thans tot gebeurtenissen genaderd die iedereen nog versch in het geheugen liggen. Tot nu toe was het Apostoliesch Vicariaat der Noordsche Zending waargenomen door den bisschop van een der naburige bisdommen (Hildesheim, Paderborn, Munster). Gregorius XVI benoemde voor genoemde zending een eigen Vicarius Apostolicus, en de keus van Z. H. viel op den pastoor van Gimmenich in het bisdom van Luik, Joannes Theodorus Laurent. Hamburg zou de verblijfplaats des nieuwen bisschops zijn, die, na op 27 December 1839 in de kathedraal-kerk te Luik de bisschoppelijke wijding te hebben ontvangen, zich werkelijk naar zijne bestemming wilde begeven. Doch de Senaat van Hamburg verhief zich daartegen reeds vóór de wijding, en verbood op 25 November aan de Katholieke geestelijken in Hamburg, van „volstrekt in eenige ambtsbetrekking te komen met eenen naar hier te zenden Katholieken geestelijke of kerkelijken gevolmagtigde". De schrijver der geschiedenis, waarvan wij een kort begrip mededeelen, zegt, dat die stemming niet aan den Hamburger Senaat, maar eigenlijk aan den toenmaligen Pruissischen gezant, von Hanlein, te wijten was, en dat, ware de tegenwoordige Koning van Pruissen eenige maanden vroeger op den troon gekomen, Mgr. Laurent ongehinderd zijn bisschoppelijk verblijf te Hamburg had kunnen nemen. Ook de Deensche regering, benevens Lübeck, Bremen, Mecklenburg, verboden den Katholieken gemeenten alle gemeenschap met den nieuw benoemden Bisschop, of, gelijk eerstgenoemde zich uitdrukte, met „den Abbé Laurent". Om de al te groote opgewondenheid werd dan ook de

zending van Mgr. Laurent vooreerst gestaakt, en de H. Vader benoemde den Hoogwaardigen Wij-bisschop van Osnabrück, Carl Anton Lupkee, tot Apostoliesch Pro-vicarius der Deensch-Duitsche zendingen. Deze bevatten de Katholieke gemeenten van Hamburg, Bremen, Lübeck Schweren, Ludwigslust, Altona, Kiel, Glückstadt, Friedrichsstadt, Fridericia en Koppenhagen en die van het eiland Nordstrant. Onlangs is er ook de gemeente van Bückeburg bij ingetrokken. Kort daarop werd Mgr. Laurent als Vicarius Apostolicus van Luxemburg benoemd, en wat na dien tijd met dezen is voorgevallen, behoeven wij den Katholieken van Nederland niet in het geheugen terug te roepen.

Een nieuw tijdstip van smarten brak thans voor de Katholieken van Hamburg aan. Het begon in 1845 tijdens de Rongiaansche koorts. Een der Hamburger zendelingen, Hermann Wittig, in 1843 benoemd, viel af, en over dien afval doelen wij bij voorkeur de woorden des geschiedschrijvers mede: „Daarbij kwam nog dat de onwaardigheid, of liever de *Unzurechnungsfähigkeit* van een der Hamburger zendelingen zich vroeg en duidelijk genoeg had geopenbaard, om elken nadeeligen invloed op de gemeente te verijdelen. Het is namelijk bewezen, dat de bedoelde reeds vroeger dikwerf aan verstandsverbijstering had geleden. Overigens is hij kort na zijn afval van de Kerk te Halberstadt gestorven..... Daardoor was, wat in den beginne en van verre als eene ramp te beschouwen was, door Gods genadige beschikking tot een groot geluk geworden, te meer, daar in zijne plaats een priester naar Hamburg kwam, met name Bernardus Brüning, die met regt den waardigsten van al de seculiere geestelijken, die er hebben gearbeid, ter zijde mag gesteld worden. Het gevolg van dat alles was dus, dat — uitgenomen een paar lieden, van welke niemand wist dat zij eens Katholiek gedoopt waren — niet een enkel lid der gemeente zich tot afval van de Kerk liet verleiden, maar veeleer het bijwonen der dagelijksche vroeg-Mis en het naderen tot de H. Sakramenten veelvuldiger werd dan het in langen tijd geweest was". Het sedert 1848 over Sleeswijk-Holstein aangestelde voorloopig bewind heeft de onmenschelijke Deensche bepalingen van 10 Januarij 1757 ten opzigte van de opvoeding der kinderen uit gemengde huwelijken eenvoudig weg op nieuw verkondigd. Een dekreet, gegeven te Rendsburg 27 April 1848, luidt als volgt: „Tot het huwelijk tusschen Lutherschen en

Katholieken moet, in plaats van de tot nu toe bestaande toestemming, aan den Evangeliesch-Lutherschen predikant, die het huwelijk sluiten moet, vooraf eene schriftelijke verklaring van het bruidspaar worden overlegd, waardoor zij zich verbinden, om de kinderen die uit hun huwelijk zullen geboren worden, zonder onderscheid van kunne door een Luthersch predikant te laten doopen, en in de Evangeliesch-Luthersche leer te laten opvoeden".

Wij geven ten slotte de woorden waarmede de geschiedschrijver zijn overzigt eindigt: "Dit besluit, vergeleken met de omstandigheden, waarin het gegeven werd, behoeft geen verklaring. De humaniteit van het voorloopig bewind heeft zich daardoor een onder alle opzigten geldig *testimonium paupertatis* gegeven, dat tevens voor de Katholieken van Holstein en Sleeswijk het onbetwistbaar goede had, dat.... zij leerden inzien in welken zin de ook hun beloofde vrijheid gemeend was: zij begrepen dat het eene vrijheid was, door wier toepassing op de godsdienst wel alle dwalingen geëmancipeerd werden, maar de Kerk daarentegen in smaadvolle kluisters moest worden geworpen. En zoo werd het hun klaar, dat ondanks alle grootsche beloften, er toch in de daad in niets anders heil is te vinden, dan in het trouw en altijd vaster aansluiten aan de door Christus zelven gestichte Kerk, van welke wij weten, dat zij op eene rots is gebouwd en dat de poorten der hel haar niet zullen overweldigen."

DE ZENDELING-WERKMAN, GOSZNERSCHE AFDEELING.

Over deze eigenaardige soort van nieuwe apostelen, waarvan wij in de vorige aflevering met een woord gewaagden, deelt het maandschrift *de Vereeniging* sommige berigten mede die wel onze aandacht verdienen, en daarom hier deels verkort, deels letterlijk worden overgenomen. Men kan er uit zien, hoe bij die Gosznersche mannen het verheven apostelambt ten eenen male tot een gewoon koop-

mans- en arbeiderswerk is afgedaald. Wij onthouden ons overigens van vele bemerkingen, hoezeer anders de karakteristieke toon zoowel als de inhoud er ligtelijk ontlokken zou. In het Bijblad ter Januarij-aflevering vooreerst vinden we mededeelingen gedagteekend van December des vorigen jaars.

„Het is algemeem bekend, zoo lezen we daar, dat de onvermoeide, meer dan tachtigjarige grijsaard [Goszner] eene reeks van jaren zendeling op zendeling uitzond, waarvan het getal reeds het vorige jaar toen de drie Gosznersche mannen uit ons land naar Java vertrokken, tot honderd geklommen was. — De lezer weet dat Goszner steeds de kloekste werklieden, die in hun eigen land goed voor hun brood zijn, uitkiest. Hij beschouwt de zendelingszaak uit gansch andere gezigtspunten, dan al de overige Zendelings-Vereenigingen in Europa: hij zendt den werkman, hij rust hem uit, hij betaalt zijne reis, hij geeft hem eene kleine som om er mede te beginnen; maar voorts redde die zich zelven, zocke door eerlijken arbeid zijn brood te verdienen, toone dat hij geloof genoeg heeft om zich als ieder ander mensch door het leven heen te slaan; zie niet slechts met zijne oogen tot de kunst en in den arbeid geoefende handen, maar vooral op Hem, die gezegd heeft: „Mij is alle magt gegeven in hemel en op aarde".

„De Zendelingen van Goszner bevelen zich aan door een goed uiterlijk, het uiterlijk van een jongeling die in het gevoel leeft: „met God en met eere kom ik door de wereld, zoolang de aarde de tot den arbeid geoefende menschelijke kracht het beste kapitaal zal moeten achten." Zoo gaan zij heen. Zij zijn, gelijk de uitnemendste van die Duitschers, die in de laatste honderd jaren, telken reize hun Vaderland verlaten hebben, afgedaald naar de Nederlanden, Engeland, Frankrijk, Noord-Amerika en waarheen niet, getoond hebben dat een ongemeene ijver, vlijt, trouw hun hart vervulden, *om er een huis van koophandel of een farm te vestigen die alle volgende geslachten een beter, vaster, uitgebreider middel van bestaan verleenden, dan het karige deel, dat het eigen vaderland hun konde opleveren.* Zij hebben het eigendommelijke [van elk ander landverhuizer?], dat zij hun vaderland vinden waar zij zich vestigen, dat zij voor altijd het eigen vaderland opgeven, en in volgende geslachten ten eenemale ineensmelten, het beste deel vormen van het volk, waar zij hunne welvaart gebouwd zagen. Zulke jongelingen

zoekt Goszner; hij vindt ze in zijn land [1]). Met een blik van menschenkennis, die schier nooit bedrogen wordt, beproeft hij ze; weken, maanden wonen zij in zijn huis. Hij leert hen het oog even kloek als op de aardsche dingen te vestigen op de dingen die daar boven zijn; hij bidt met hen, vervult hun hart met eene onbegrijpelijke liefde, om alles tot dat ééne doel, de uitbreiding van het Koningrijk Gods op aarde te zamen te doen stemmen. Hij vereenigt ze in drie of vijf talen rondom zich, en zendt ze dan naar een der eilanden van de Stille Zuidzee, naar de woeste horden in Noord-Amerika of naar Hindostan".

Een weinig verder na het berigt, hoe drie van die Gosznersche mannen, ten jare 1844 uit Berlijn over Londen naar Calcutta getogen, te Randschi onder de Coles-heidenen (een bergvolk, waarschijnlijk de oudste inwoners van Oost-Indië,) in hun trouwen arbeid beschermd en gezegend worden, vinden we hun zendelingswerk en wat hen van andere zendelingen onderscheidt, nader toegelicht. "De wijze, zoo heet het, waarop de Gosznersche mannen werkzaam zijn, is de eenvoudigste. Zij vestigen zich als Christenen; zij bevelen het Christendom aan, meer door trouwen arbeid, ijver, volharding, dan door prediking. Zij bouwen hun huis in 't midden der heidenen, en prediken niet totdat de tijd gekomen is, dat velen zich rondom hen scharen, die met hen één en denzelfden Heer begeeren te verheerlijken. Nogtans toonen zij in alles niet minder de uitbreiding van het Christendom in het oog te hebben, dan de kloekste zendelingen. Het onderscheid is: deze zijn bezoldigd tot het doel: de prediking van het Evangelie; zij arbeiden als arbeiders, vrij, zelfstandig, onafhankelijk en begeeren niets, dan de wording rondom hen heen van eene gemeente, die een zuurdesem zal zijn voor alle volgende stammen, die hen omgeven. De weg van den zendeling is meer die van den Prediker, de weg van den zendeling, arbeider, die van den leek. [alsof een predikant eenig geestelijk karakter meer had dan een leek!] De eerste treedt vooral op, waar hij gelegenheid heeft om te overtuigen, de andere is tevreden, wanneer men hem eene plaats gunt, waar slechts menschen wonen, om met hen tot *eene welvaart in het tijdelijke* en opbouwing in het geestelijke te komen, die eenmaal door hen wordt overgegeven

[1]) Pruissen. Goszner leeft te Berlijn.

aan den zendeling of aan een leeraar der gemeente, om in den geordenden weg [!?] weg bediend te worden. Dat grootere begeert hij voor zich niet. Hij is geen geestelijke [!], hij is een werkman, met een kloek verstand, van een eenvoudigen, opregten wandel, wiens prediking daad is; want elke daad, die hij volbrengt, moet het specifiek onderscheid van den Christen openbaren".

Zulke zendeling-arbeiders, als minst gevaarlijk door hunne wijze van prediking, zijn dan ook naar onze Oost gegaan, waar de regering, naar de schrijver zegt, eene meer uitdrukkelijke verkondiging van het Christendom schijnt te vreezen, en van hen lezen we: "De drie Gosznersche mannen als werklieden naar Java vertrokken, gaan daar ook hun weg in alle eenvoudigheid; na 5 of 10 of 15 jaren, zal ook van hen wel openbaar zijn, of zij hunnen broeders op Randschi gelijk waren. Wij verheugen ons, dat zij tot nog toe dien weg betreden hebben, rijkelijk begunstigd door den zegen des Allerhoogsten".

Acht dagen daarna (20 December 1851), ontving Ds. Heldring met de mail nader berigt over deze drie zendeling-werklieden. "Ik had niet gedacht, roept hij verheugd uit, dat er een ander Bethesda in dien tusschentijd op Java gevestigd zoude zijn; ik had niet gedacht, dat de drie Gosznersche mannen die in deze lente derwaarts getogen zijn, eenen zoo rijken zegen op hunnen weg, eene zoo heerlijke uitkomst en verhooring op hunne gebeden verkregen hadden."

"Velen mijner vrienden kennen de beide Mühlniekels en Zeese. Zij waren een paar maanden in ons midden. Zelden zagen wij mannen zoo trouwhartig in uitzien, zoo aangenaam in voorkomen, zoo gul en broederlijk in verkeering. Zij hadden elkander lief en waren steeds blijmoedig in den weg, dien zij bewandelden. Hoe menigmaal klonk des avonds uit hunne kleine woning het schoone zendelingslied over het stille [Geldersch] dorp Hemmen heen! hoe dikwijls zaten zij in de pastorie en zongen met ons het Psalmgezang, of baden wij den Heer om zijnen zegen. Het was ons een blijde tijd".

"Op hunne reis door het land der vaderen vonden zij overal vrienden, die hen gaarne opnamen. Zoo gelukkig als zij waren in ons midden, zoo geheel Nederlanders als zij hier werden, zoo zeer wenschten zij ook voor altijd zich in onze bezittingen te vestigen, om daar *geene aardsche schatten* te vergaderen, maar als vrienden

van Christus te leven, en in stillen arbeid *het eigene brood* te verdienen", en zoo zich eenmaal van Christenen uit de Heidensche bevolking omringd te zien". — Straks heette het dat de zendelingwerklieden tot *eene welvaart in het tijdelijke* pogen te komen; hier zoeken zij *geene aardsche schatten*, maar toch *het eigen brood*, en wel dit het eerst, vóór het rijk Gods. Dat de groote apostel der Heidenen tenten maakte, zal hier wel niet aangevoerd kunnen worden.

"Zij vertrokken, dus gaat het verhaal door, in het begin van Mei van hier. Hunne reis was bijzonder gezegend. Slechts eenmaal op een morgen ontwaakte een storm op zee, maar nog denzelfden dag ging de storm liggen. Zij hadden hier reeds de Hollandsche taal ter hand genomen, hunne vorderingen waren snel. Op het schip nogtans spraken zij gedurig met den kapitein. Deze leerde hen kennen en hoogschatten. Op eenen zondagmorgen zat het scheepsvolk te zamen te dobbelen. De kapitein riep hen in de kerk en onderhield hen over zulk een Sabbathschennis, las eene leerrede voor, en gaf dien arbeid van dien tijd af, aan de Gosznersche mannen over. Zij hebben die [wel zware!] taak volbragt. Zij hebben elken zondag de gemeente op het schip toegesproken, met hen gebeden, met hen gezongen. Van dien tijd af is hun weg liefelijk geweest. Zij, ofschoon slechts handwerkslieden, zijn met achting behandeld en hun woord heeft des zeemans hart met liefde tot hen vervuld."

""Wij, schrijven zij, wij hebben onze dagen met arbeid, studie ""en gebed gesleten. Het was ons een tijd der oefening, het was ""ons alsof de zondag, welks heiliging ons was opgedragen onze ""gansche ziel bezig hield: want alles was voorbereiding tot dien ""dag, en lof en dankzegging, dat de Heer ons het woord we-""derom had doen verkondigen. Zoo ging de reis voorbij als een ""droom.""

""En nu. Onze gansche ziel verheerlijkt den Heiland, die ook ""ons zulk eene schoone bestemming gaf!"" — "Zoo schrijven zij", zegt hier Hemmen's leeraar, "en welke is die bestemming?" vraagt hij dan, waarop het wel niet verwachte antwoord luidt, dat zij, onder andere,.... *logementhouders* zijn! Hoor het hem op eigen toon verhalen. "Er ligt op den weg naar Buitenzorg, op paal 13 eene lieve woning onder hoog geboomte, Campon Macasser genaamd. De Christelijke vrienden op Java hebben dit landgoed gekocht, om er de drie vrienden te plaatsen. Het huis is ruim, de bijgebouwen

niet minder. De streek gezond, de landsdouwe is liefelijk. *Hun middel van bestaan vinden zij in het logeren van personen*, die om redenen van gezondheid op het land in eenige hoogere streek hun verblijf wenschen te nemen, in den bouw van groenten, en in dien waarin zij ervaren zijn, om alzoo onder den naam van Zendeling-arbeiders Gosznersche afdeeling eene kern te vormen, in den geest van het [bovengenoemde] *Randschi Bethesda*. Dat zij zich door hunne bescheidenheid zullen aanbevelen, betwijfelen wij geen oogenblik".

Een hunner, berigt al verder Ds. Heldring, schrijft mij: "een "der zijgebouwen is geheel tot een kerkje geschikt; hoe klein dan "ook nog. Reeds is ook de klok daar. Zij staat op twee pilaren "gesteund. Eenmaal bestemd om het werkvolk te zamen te roepen, "zal het voortaan ons tot het bedehuis oproepen".

"Waar twee of drie, dus gaat de berigtgever voort, in mijnen naam zich zullen vereenigen, daar zal ik in hun midden zijn, spreekt de Heer. Alzoo zal hij ook daar zijn, om met zijne genade en Geest, de harten dezer eenvoudigen te vertroosten. De lezer sta hierbij stil. Het wordt anders in ons hart, als wij zulke berigten hooren. Rondom dit alles ligt geen geruisch, ligt geene overdrijving: het is als het zaad Gods dat zwijgend in de aarde nedervalt."

"Maar Gij, zoo eindigt dan deze zoetzalige mededeeling, maar Gij, die dit leest, kunt wel met ons mede een steen tot dit gebouw bijdragen. Gindsche mannen noodigen u daartoe. Hunne bede is tot den troon Gods, hunne bede is ook tot Hem, dien gij uwen Middelaar noemt. Dat dan ook uw hart verruimd zij, om mede te werken in dezen arbeid Zijner liefde tot Zijne eere".

Twee maanden later evenwel kwamen er, vernemen we van Ds. Heldring, minder gunstige berigten. "Niet de Nederlandsche Regering, dus schrijft hij, strijdt thans op Java tegen den Zendelingwerkman, Gosznersche afdeeling; neen! zij heeft hare mildheid en onbekrompenheid volkomen bewezen; het is het bestuur over de Protestantsche Kerken en het bestaande Zendeling-Genootschap, hetwelk door den brief, onlangs door ons medegedeeld, verbitterd schijnt". Ds. vraagt, of de Kerk nog eens de Hooge Regering tot vervolging zal oproepen? Maar die dagen en die geest, zegt hij, zijn voorbij. "Er was een tijd, dat men gerust tot allen konde

zeggen, die daar meenden, dat er iets meer moest geschieden dan er gewoonlijk gedaan werd: — hoe kunt gij u zulk eene buitensporige gedachte in het hoofd zetten? — Het was toen alzoo gesteld dat men, zoo iemand wat over had voor het welzijn van het algemeen, in gul vertrouwen zeide: „Word lid van het Nut van „'t Algemeen; zie de Hoofdbestuurders eens, welke groote mannen „nen zijn het, zie de prijsvragen, zie dien ontzettenden arbeid, „betaal gij *f* 5,— en laat het voorts maar in deze handen, het zijn „mannen met koppen." Wilt gij wat doen voor de Bijbelverspreiding, voor het Zendelings-werk, — „eene contributie, een legaat." Wat wilt gij meer! Zoo met alles. Het was toen de gulden eeuw. Alles was toen volkomen verzekerd, wanneer men maar wist, dat er een genootschap bestond, waar men een offer konde brengen. De Engelschen hebben ons geleerd, [men lette wel op de volgende puntige tegenstelling!] hoe *arm*, met dit al, in Bijbels de *rijke* Nederlandsche natie was [!!]. Zij hebben ons uit den droom geholpen, wij waren zoo gerust slapende".

Maar gelukkig „sedert het jaar 1848 is gansch Europa vervuld van de belangen der in- en uitwendige zending;.... overal de duizenden tot de overtuiging brengende, wat zij schuldig zijn als *individu* en als *ligchaam*". Doch het Indiesch kerkbestuur gaat, naar de klagt van Ds. Heldring, met die beweging niet meê, hecht zich aan de oude gewoonte en heeft het met den Zendeling-Werkman niet zeer hoog op. Maar, bemerkt Ds. Heldring, die strijd en vervolging is voor onzen tijd geheel ijdel. En „het is een heilige pligt alle gemeenten tot het Zendelings-werk op te wekken. Want juist, dit is de kracht [*lees:* eene dier vele krachten] der Roomsche Kerk tegenover de Protestantsche, dat zij in ieder lid een missionair vindt, en wij slechts in genootschappen onzen arbeid concentreren, die wat naam zij ook dragen, nimmer anders dan zich verblijden kunnen, dat zij door de gansche gemeente gedragen worden, zoowel in den gebede als in den arbeid der liefde".

Doch aangaande Kampong Makassar zelf, vermeldt hij gunstiger berigten, dat namelijk „de drie Zendeling-Werkhieden aldaar zeer gelukkig zijn geslaagd in..... den bouw van..... Europesche groenten. [!!]..... Ook hebben zij in hunne vriendelijke woning reeds eenen enkelen herstellenden zieke opgenomen. En dan verzoekt Dominé de Christelijke tuinlieden, eenige tuinzaden, erwten en

boonen, of wat het ook zij aan zijn adres voor die godsmannen te zenden!...

Verder deelt hij meê, „dat de kleine Javaan, ons overgezonden, proefhoudend bewijst zulk een type te zijn van een edel menschenras, dat wij de beloften van een Christelijk vriend, nog een vijftal andere uit Christelijke huisgezinnen ons over te zenden, niet anders dan met vreugde vernomen hebben. Men meende, dat zij alzoo te zamen opgevoed meer hunne eigendommelijke Javaansche taal en eenvoudigheid zouden bewaren. Dat zestal brenge bij reine zeden eenmaal het Christendom als een zout ginds terug".

Vervolgens schrijft hij: Er worden wederom twee Gosznersche mannen in ons midden verwacht. Voor een is geld genoeg aanwezig, voor den tweeden vragen wij hulp. De inkoop van Kampong Makassar à *f* 12,000.— dekt zich van lieverlede; er zal wel geene hulp uit Europa hiervoor noodig zijn."

„De volgende rekening, gaat hij voort, van den Zendeling-Werkman tot 1 Januarij 1852, bij de Commissie goedgekeurd, zal menigeen, die eene gave bragt, verheugen.

De uitgaven voor reis- en verblijfkosten, uitrusting, passage naar Batavia, te gemoetkoming voor kosten van eerste vestiging, enz. van zes personen bedragen . . . . . *f* 4,526.59

Daarentegen beloopen de ontvangsten, aan giften:		
Voor het werk in het algemeen . . .	*f* 2,354.08	
Voor de uitrusting enz. van bijzondere vermelde personen.	„ 2,207.63½	
Het saldo van 1850 was	„ 157.21	
Zoodat op 31 December 1851 een saldo in kas blijft van		„ 192.33½
	f 4,718.92½	*f* 4,718.92½

Aldus opgemaakt door den Penningmeester van de Commissie Zendeling-Werkman.

H. M. Labouchère."

Dan meldt hij de namen dezer Commissie, welke behalve den Penningmeester zijn: Groen van Prinsterer, Elout, H. D. Gildemeester, Ds. N. Beets, J. Teding van Berkhout, J. Voorhoeve, Ds. van Rhijn, Ds. O. G. Heldring.

Eindelijk schrijft hij nog, dat hun oog thans op Nieuw-Guinea gevestigd is, ingevolge gunstige berigten, hem over dat rijk gezegend eiland geworden. In mastboomen kan er een *kolossale handel* gedreven worden, 't zal een *ruim bestaan* opleveren.... Als gij mannen zendt, zend er drie of vijf, een enkele gehuwd, een die kleine vaartuigen maken kan, voorts het liefst timmerlieden, smids, landwerkers; en dan durft men, na van niets anders gerept te hebben dan van *welvaart*, *eigen brood*, *ruim bestaan*, *goedgelukten groentenbouw*, *erwten en boonen*, *kolossale handel* en *nering*, *vriendelijk logement*, dat zien aanbevelen zal, dan durft men met deze vrome bemoediging oor dien Zendeling-arbeid aankomen: „toen onze vaderen de Oost veroverden, deden zij het uit het oogpunt *des handels*; maar is het christelijk oogpunt niet zoo veel heerlijker, als Christus meer is dan de mensch dezer aarde? Waarom zoude ons hart in dezen weg vertragen?"

De tegenspraak, ook dus gekleurd, schreeuwt luide genoeg, we behoeven haar niet aan te wijzen. Maar is dát dan het middel, zijn dát dan de mannen, die het aanschijn der aarde moeten vernieuwen, de magtige vijanden van 's Heeren Kruis beschamen, de verblinde, zinnelijke, hebzuchtige Heidenen uit hunne slavenboeijen verlossen en op moeten voeren tot de vrijheid van de kinderen Gods!

Kamertjes en huisjes voor het Protestantsche sektengebouw of tijdelijke logementjes voor nieuwe Dissenters optimmeren, met tuintjes er bij, en welgeslaagde Europesche groenten er in: dat zullen die Zendeling-timmerlieden, -smids, -landwerkers misschien vermogen; maar eene diep gezonken heidenwereld bekeeren: 't is — ware de zaak niet zoo ernstig — 't is meer dan belagchelijk; doch van het huiselijk, egoïstiesch Protestantendom is ook zoo iets *kleinlich's* te wachten; waarom zoude het in dezen zijnen weg vertragen! „*De Godsdienst*, zegt juichenderwijze de Crefeldsche predikant Weydmann (in zijn *Luther*, *een karakterbeeld*, ten spiegel voor onzen tijd), *is* [bij de Protestanten] *van het altaar naar de huiskamer verplaatst!*" — en hij spreekt in die waarheid een vreeselijk oordeel over het Protestantisme uit.

Tot hier was dit verslag reeds gezet, toen ons het laatste nummer der *Vereeniging* gewerd, waarin nadere berigten van de Gosznersche

mannen voorkomen. Ze bevestigen onze geringe verwachting van die nieuwe zendelingswijze.

„Wel zegt daar Ds. Heldring: de tijdingen van Java zijn toenemend belangrijk en gunstig. De Heer heeft aldaar de poort wijd geopend": — doch na eene voorafspraak, hoe de arbeid geheiligd en er niet enkel gepredikt, maar ook gewerkt moet worden, en hoe die arbeid bij de Gosznersche mannen in hooge achting staat, laat hij van hen een klagelijken brief volgen, die al van zeer weinig zegen getuigt, en dien we bijkans geheel, om er te beter hun geest en werkkring uit te leeren kennen, hier afschrijven.

„*Bethesda*, den 24sten Februarij 1852.

Achtenswaardige Heer en Leeraar

De Heer vervulle u met Zijne genade en vrede in rijke mate.

Wij willen u van ons Bethesda, het weinige melden dat wij er u van berigten kunnen.

Vooreerst dan is ons de naam, dien ge ons hebt opgegeven, en de beteekenis daarvan, zeer goed bevallen; wij wenschen niets vuriger dan dat de Heer de vervulling schenken, en Zijne barmhartigheid rijkelijk aan deze plaats bewijzen zal. Doch voor alle dingen het eerst aan ons, want wij zijn het juist, die Zijne genade het eerst en meest behoeven, om wederom Zijne barmhartigheid en liefde ook aan anderen te kunnen bewijzen. Doch de Heer heeft dit thans in donkere nevelen voor onze oogen verborgen, zoodat het ons soms is, alsof God vergeten had ons genadig te zijn, want wij moeten ondervinden, dat de Heer zich in vele opzigten geheel anders aan ons voordoet, dan wij ons voorgesteld hadden; en dat Hij ons op Zijnen zegen en genade zeer lang laat wachten. Doch het wachten is juist de kunst des Christens en zóó noodzakelijk dat de Heer steeds Zijne volgelingen in deze school voert, om ze te oefenen in geduld, geloof en hoop, die ons te allen tijde, maar vooral bij dit volk geheel onmisbaar zijn.

Wat ons meer dan iets anders zwaar wordt, is, dat wij zoo lang moeten wachten op den geest der tale en daardoor het volk in deszelfs diepe zonden moeten laten voortleven, zonder hetzelve de hulp in Christus te kunnen aanbieden en dit wel voornamelijk omtrent onze huisgenooten. Wij hebben daarin vooral uwe voorbede noodig.

In den tuinarbeid moeten wij het mede ervaren, dat aan Gods zegen alles gelegen is, en hoe moeijelijk het valt, zoo deze uitblijft. Wij arbeiden nu reeds zoo langen tijd als wij hier zijn met veel moeite aan

onzen akker, en hebben reeds verschillend zaad uitgestrooid, doch grootendeels te vergeefs. Doch dit is ook geen wonder; want het is een slecht, mager stuk gronds, dat het geheele jaar door woest heeft gelegen en vol onkuid en struikgewas begroeid was, en dan komt er nog bij, dat, indien de regen hier een tijd lang uitblijft, alles dadelijk door de groote hitte der zon uitdroogt.

Om nu dit kwaad te verhelpen, heeft broeder Adolf aan de rivier eene pomp gebouwd van bamboes, om het water daarmede in den hof te brengen. Daar deze echter nog te veel handenarbeid vereischt, heeft hij deze zaak praktischer willen inrigten door een molen, die door water gedreven, den geheelen dag en nacht kan blijven werken, indien de Heer Zijnen zegen daarop schenkt. Ook komt hier nog bij, dat ons de behandeling van den grond in dit land te vreemd is, en de Europesche zaden dit klimaat niet gewoon zijn.

Doch dit alles is, als wilde het ons van ons geestelijk arbeidsveld prediken, en ons op groot geduld voorbereiden, dat wij wel voor alle dingen zullen behoeven; want de menschen hier in onzen omtrek zijn zeer diep gezonken in laster en slechtigheden, vooral in luiheid en stelen, zoodat wij daardoor reeds zeer veel hebben te lijden gehad. Onder anderen is ons ook het meerendeel onzer handwerksgereedschappen ontstolen, die wij uit Holland hebben medegenomen, en die wij zoo zeer noodig hadden.

Dat alles buigt onzen moed dikwijls zeer ter neder; doch wanneer wij wederom bedenken wat de Heer tot nu toe gedaan heeft en wat Hij nog heeft beloofd te doen, dan kunnen wij ons weder oprigten in hoop en vertrouwen, dat de Heer ook langs deze wegen heerlijk zal leiden. Ook wordt ons harte verblijd, indien wij nagaan, hoe juist in dezen tijd, waarin Java het doel aller Christelijke liefde is geworden, een voor de zaak gunstig gestemde gouverneur het bestuur in handen heeft, door wien de Heer nog veel kan werken ter uitbreiding van zijn Rijk. De Heer moge hem krachtiglijk sterken om alles te doen, wat zijne hand ook in dezen vindt om te doen.

Wij hebben ons zeer verheugd, toen wij van den heer Esser vernamen, dat gij u, benevens de overige Hollandsche vrienden, met het genootschap alhier vereenigd hebt, om gemeenschappelijk voor de zaak des Heeren te arbeiden. Hij zal en kan het niet ongezegend laten, indien het slechts waarlijk tot verheerlijking Zijns Naams geschiedt.

Vóór eenige weken zijn weder drie broeders uit Nederland, te Batavia aangekomen om verder naar Borneo te gaan. Een hunner, broeder Hofmeester, heeft ons bezocht. En wat ook hier zeer verblijdend is,

is dat zij zoo spoedig afgevaardigd zijn geworden. Waar zij anders naar de wet een geheel jaar te Batavia hadden moeten toeven om hen te beproeven, heeft men ze nu in eenige weken naar hunnen werkkring laten vertrekken.

.... De Heer heeft ons tot heden nog voor al die krankheden bewaard, aan welke de Europeanen hier zoo zeer blootstaan, hetwelk ook wel een groot bewijs is van de goedheid en barmhartigheid Gods.

Pennekamp is nog niet aangekomen met zijne vrouw en het meisje.

..... Wil onze vrienden hartelijk van ons groeten.

Wij blijven uwe in Christus verbondene broeders.

A. Mühlniekel. "

Hierna vermeldt Ds. Heldring nog, dat de eerste bezending zaden ontvangen en deze "zinrijke" [1]) gave zeer welkom is; dat wederom andere Gosznersche mannen zich aan hunne broederen zullen aansluiten, en er buiten de drie reeds afgezondene Nederlandsche zendeling-werklieden, nog anderen uit ons land genegen zijn te vertrekken. Na dringende opwekking tot algemeene deelneming in de Evangelisatie naar het heerlijk voorbeeld der Engelschen en Schotten, zegt de berigtgever: "Intusschen zal de Zendeling-werkman in zwakke kracht zich Gode en der gemeente bevelen", en roept, eenige regels verder, ten slotte uit: "" Arbeid en gebed, "" is de groote leuze der Christenheid".

't Schijnt echter te voorzien, dat ook het Gosznersche zendelingschap in de gewone onvruchtbaarheid der Protestantsche Zendingen zal deelen.

[1]) Een thans geliefkoosd woord des schrijvers en zijner rigting.

LETTERLOOVER.

ONTMOETING.

(UIT DE DAGEN DER KLASSIEK.)

Mijn Muze kwam na lange reis
Weêr in haar zalig woud,
Zij glipte laan op laan weêr door
En huppelde in het hout;
Zij tokkelde op haar kleine lier
Somtijds een vrolijk lied,
Zij was zoo luchtig, was zoo blij,
En wist van klagen niet.

't Is waar, ik dacht wel: zulk een vreugd
Is wis niet lang van duur,
Maar 'k was toen van die vreugd niet wars
En van haar jeugdig vuur;
Ik sprong met haar de paden door
Van 't gouden korenveld,
En nooit, dat zweer ik, was mijn hart
Zoo blijde als toen gesteld.

Maar eenmaal toen de blijde Auroor
Het Oosten had verguld,
En Phoebus weêr zijn blonde pruik
In lokken had gekruld,
Toen zat ik voor mijn vensterglas
En keek naar buiten uit,
En eensklaps hoor ik, schier verbaasd,
Mijn Muze's stemgeluid.

Zij treedt mij toe met vluggen tred:
„Kom meê naar 't Heiligdom,
„Daar is Apollo afgedaald,
„En leert en zingt daar, kom!„
Zoo sprak ze, 'k wist niet wat ze zeî,
Ik vroeg, ik riep, maar neen;
Zij vloog vooruit, ik volgde haar,
Ja, naar Apollo heen.

Maar raad, hoe mij dat feit bekwam:
Dien grooten Hemelheer
Zag ik daar als een zonlicht staan,
En deed mijne oogen zeer;
Ik stond bedremmeld als een kind,
Dat pas den morgen groet,
En deed, gelijk mijn duifje soms
Bij 't heldre kaarslicht doet.

Ik wed, mijn Muze was als ik,
Zij sprak mij zelfs niet aan;
Want waarlijk bij zoo'n Hemel-God
Is ligt de moed ontgaan.
Maar echter, wis Apol is goed,
Hij deed zijn stralen af,
En was zoo minzaam en zoo gul,
Dat hij zijn hand mij gaf.

Begrijp, ik stond toen aan zijn zij'
Als 't kind aan vaders schoot,
Ik hoorde naar zijn wijze taal
En was mij zelv' te groot;
Maar speelde hij een hemelsch lied
Op de elpen Godenlier,
Dan dacht ik, schoon als geen verwijt
Waar is Erato's zwier.

Wat wellust vond ik, wat genot,
In 't goddelijk verkeer,
Ik wenschte: „'t dure duizend jaar,„
En had geen wenschen meer;
En zong mijn Muze mij geen lied,
Verbaasd door 't hemelsch licht:
Wie kweelt er als Apollo zingt?
Zij mijmert en zij zwicht.

DE HOOGWAARDIGE HEER VAN BOMMEL.

Den 7 April 1852 overleed te Luik de Hoogwaardige Heer Cornelius Richardus Antonius van Bommel, Bisschop van Luik, huisprelaat van Zijne Heiligheid en adsistent van den Pauselijken troon.

Te veel verpligting hebben de Katholieken van Noord-Nederland aan dien grooten Kerkvoogd, dan dat ook wij hier zijner niet zouden gedenken, en onze hulde vereenigen met die van zoo velen door welke hij in België betreurd wordt.

De beste lof dien wij hem geven kunnen, is het verhaal van zijn leven.

De heer van Bommel werd den 5 April 1790 te Leiden geboren. Zijne ouders, die in den aanzienlijken stand, waartoe zij behoorden, die stille en eenvoudige godsvrucht wisten te bewaren, waarmede de Katholieken in dit land

zoo vele vervolgingen waren te boven gekomen, beijverden zich om hem dienzelfden christelijken zin van der jeugd af aan in te prenten. Zijne steeds toenemende deugd was hunne zoetste belooning. Onder de geestelijke leiding van eenen Franschen missionaris, pastoor der gemeente tot welke zijne ouders behoorden, naderde hij voor het eerst tot de Tafel des Heeren, en het scheen, dat die God aan wien hij zich toen geheel overgaf, ook van toen af hem aannam, hem wilde wijden aan zijne dienst, en voortvoerde naar het heilige doel, dat hij sinds nimmer meer heeft uit het oog verloren. Want beproevingen, waarmede God de harten waarin Hij wonen wil, verteedert en losmaakt van het aardsche, waren al zeer spoedig daarop zijn deel. In den nog jeugdigen leeftijd van dertien jaren verloor hij zijnen vader, in hetzelfde jaar verliet hij de ouderlijke woning om buitenslands zijne opvoeding te voltooijen, en naauwelijks twee jaren waren weder vervloden, of ook zijne teederlievende moeder, die zich deze scheiding ten zijnen beste getroost had, werd hem door den dood ontrukt.

Dat het te dien tijde voor de Katholieken moeijelijk was, hier te lande voor eene eenigzins betere of hoogere opvoeding hunner kinderen gelegenheid te vinden, zal wel tot de redenen behoord hebben, die zijne bezorgde moeder bewogen hem naar Borgh, eene plaats in de nabijheid van Munster te zenden, waar een opvoedings-gesticht bestond, door uit Frankrijk geweken geestelijken bestuurd, den eerwaardigen heer Rattier, doctor der Sorbonne en den eerwaardigen heer De la Haye [1]). Meermalen hebben wij uit den mond van den overledene den lof gehoord van

[1]) Bij hunnen terugkeer in Frankrijk werd de eerste vicaris van Sees en laatstgenoemde president van het seminarie te St. Omer.

deze even geleerde als godvruchtige priesters, die de ballingschap verkozen boven de overtreding van hunnen pligt, en hij zelf leverde trouwens het bewijs, dat wij dit zijn spreken niet slechts als de taal der dankbaarheid hebben te prijzen. Dertien jaren hoorde hij hunne lessen. Hij leerde niet vele, niet buitengewone dingen, maar des te beter datgene doorgronden waartoe zijne studie zich bepaalde. Hij leerde er studeren, eene hem vreemde stoffe aanstonds bemagtigen, hij leerde er de zedelijke, dat is de hoogste waarheden, en, om het eens met plegtiger woorden uit te drukken, die wetenschap van goed en kwaad, die zoo weinigen bezitten, en waartoe niet slechts de geest, maar de gansche mensch gevorderd wordt. Den geestelijken staat te omhelzen was zijn besluit, en schoon dit voor hem gelijk voor ieder een zeer gewigtige en wel te beraden stap was, toch was het als de natuurlijke vrucht van zijn eenvoudig, godvruchtig, God en God alleen zoekend leven. Den 8 Junij van 1816 werd hij te Munster priester gewijd.

Eene nieuwe orde van zaken was toen in ons vaderland en in geheel Europa begonnen. Niet slechts had, als gewoonlijk na groote oorlogen en beroeringen, zekere geestontwikkeling plaats, maar een hooger, een godsdienstiger geest, door die rampen opgewekt, breidde zich meer en meer uit. Dat, ondanks den voortgang der Kerk, deze betere streving des tijds niet lang volhield en er zich spoedig oorzaken van bederf onder mengden, is thans door eene treurige ondervinding bewezen. Op eene in het oog loopende wijze waren de Protestantsche dynastiën bevoordeeld, en hadden zij geheel Katholieke landstreken onder haren schepter vereenigd. Ook de Prins van Oranje, hier reeds tot souvereinen vorst uitgeroepen, en volgens eene grondwet gehuldigd waarvan artikel 133 luidde: de Christelijke Her-

vormde godsdienst is die van den souvereinen vorst — werd Koning der Vereenigde Nederlanden, en, ondanks de protestatiën der Belgen, eene constitutie ingevoerd, waarbij alle godsdiensten gelijkelijk vrij werden verklaard. Het was eene nieuwe maar uiterst zwakke wereld, waarin en waartegen de Kerk ging verwinnen en opbloeijen.

Voor die omstandigheden had de goddelijke Voorzienigheid den eerwaardigen heer van Bommel bestemd. Zijn levensloop teekende den gang der gebeurtenissen en is nog heden eene voorspelling.

In het vaderland teruggekeerd, was hij het die daar in 1817, met zijne trouwe vrienden, die als hij te Borgh waren opgevoed, de eerwaardige heeren C. L. van Wijkerslooth en W. F. van Niel, voor het eerst een klein seminarie of kweekschool stichtte voor jongelieden die zich bestemden tot den geestelijken stand. Velen zijn er, en wij hopen, zullen er blijven, op welke de naam der plaats waarop hij dit seminarie stichtte en onder zijne leiding nam, de naam van HAGEVELD nog heden eenen onbeschrijfelijken indruk maakt, eenen indruk waarbij zich al hunne betere neigingen verlevendigen, waarbij godsdienst en deugd hare hoogste eischen op het vriendelijkst, op het dringendst doen aan hun verteederd hart, terwijl duizend zoete herinneringen het hun bevestigen, dat het woord huns thans zaligen meesters het echte woord der waarheid was. Neen, nimmer zal het vergeten worden dat gezegend oord, dat eens zoo veel geluk verborgen hield, in welks schaduwen zoo vele gedachten schuilden, dat met zijn vrolijk telkens weder oplevend groen als meêdeed met de jeugd, als speelde, bad en groeide met zijne onschuldige bewoners. Ach! men zal het ons vergeven als wij hier eenigzins de palen eener strenge welvoegelijkheid te buiten gaan, als wij zeggen,

dat ook wij tot zijne leerlingen behoorden, dat wij hem nog meenen te zien in die niet meer bestaande dreven, dat daar nog onze blik zijnen blik ontmoet, en een stroom van tranen ons weder overstelpt....

O gewis! niemand was meer dan hij geschikt aan het hoofd eener dergelijke inrigting te staan. De aard zijner eigen opvoeding en vorming laat dit reeds begrijpen. Hij kende den mensch, hij wist de hem vertrouwde jeugd te stemmen, en als de snaren van hun gemoed te bespelen, hij hen tot dat groot en edelmoedig streven, waarvoor deze leeftijd zoo vatbaar is, op te vorderen, en hun te gelijk die nederigheid in te prenten, die de noodzakelijke grondslag is der deugd. Daartoe ook waren zijn zuivere en strenge smaak en zijne beschaafde manieren van steeds voortdurenden ofschoon onmerkbaren invloed. Echter het voornaamste was zijne eigen, welgegronde, verstandige godsvrucht. Dit, we hebben later begrepen wat toen niet eens door ons kon worden opgemerkt, dit was de grootste reden van zijne ter opvoeding zoo zeer geschikte hoedanigheden, dit was de grond waaruit de liefelijke bloemen schoten die dit stil verblijf zoo veraangenaamden, dit maakte zijne bevelen zoo zacht, zijnen omgang zoo beminnelijk, bragt die opgeruimdheid voort welke hem nimmer verliet, deed hem, ondanks zijne natuurlijke drift en voortvarendheid, op de ongedwongenste wijze altijd stipt, altijd net en ordelijk zijn, en, zonder zich ooit te laten verrassen, steeds de fijnste en meest verzoetende vormen in acht nemen.

Gaarne zouden wij in meer bijzonderheden gaan, maar uit het gezegde kan wel genoegzaam begrepen worden, van welk gewigt deze instelling was, hoe hij de man was der omstandigheden, en wat vruchten zijn arbeid moest opleveren op een zoo wel bereiden grond, in een land,

waar toch de Katholieken zich altijd voordeelig hadden onderscheiden, en zich aan hunne geestelijken vol eerbied en liefde hadden aangesloten. Het is de eenvoudige waarheid, dat de hoogere stemming en werkzaamheid, welke door Gods genade in alle landen der wereld onder de Katholieken is te weeg gebragt, bepaaldelijk in ons vaderland van hem bijzonder en in de eerste plaats is uitgegaan.

Die voortgang had hier gelijk overal den tegenspoed tot middel. Willem I, zoo veel eer te misleiden als hij der Protestantsche godsdienst meer opregt was toegedaan, geloofde dat hij de lang gescheiden provinciën van Nederland spoediger vereenen en van denzelfden nationalen geest doordringen zou, indien hij, te gelijk met andere maatregelen die wij hier niet hebben te bespreken, het godsdienstig verschil verminderde, of liever wegnam, want verminderen laat zich het Katholicisme niet. Tot dat plan behoorde onder anderen, dat het gouvernement zich meester maakte van de opvoeding der Katholieke tot den geestelijken stand bestemde jeugd. Een beslissende stap werd daartoe in het jaar 1825 gedaan. Verschillende koninklijke besluiten werden genomen, waardoor die opvoeding geheel in handen moest vallen van het gouvernement, en eene algemeene kweekschool voor de Katholieke geestelijkheid werd opgerigt, waarvan de benoeming der leeraren en het geheele bestier aan het Staatsgezag bleef voorbehouden, en waarin met vele voorbereidende kennissen ook zulke wetenschappen zouden onderwezen worden, welke of zelve de godsdienstleer tot onderwerp hebben, of daarmede in het naauwste verband staan. Wie onzer lezers weet niet van het *Collegium philosophicum*, gelijk men die inrigting met vrij wonderlijken en de zaak kwalijk verbloemenden naam genoemd had.

Minder bekend is de omstandigheid, dat de eerwaardige heer van Bommel van deze besluiten, waarbij met meer dergelijke gestichten ook zijn Hageveld zou gesupprimeerd worden, berigt ontving juist op den dag dat daar het feest van den patroon der studerende jeugd, den H. Aloysius, gevierd werd, en terwijl hij met zijne vervrolijkte jongelieden aan den eenigzins beter voorzienen disch gezeten was. Het schijnt ons een kontrast, niet onwaardig te worden opgemerkt. Doet het niet te meer de hatelijkheid gevoelen dezer besluiten, waarbij zoo vele onschuldige, niemand tot hinder zijnde gestichten werden onderdrukt? Zegt het ons niet, wat overigens maar al te duidelijk werd, dat men het gerigt had tegen de Kerk, tegen hare teedere, godsdienstige, Katholieke opvoeding? Maar zeker lag er eene aanduiding in, dat het onregtvaardig geweld zou zwichten voor de zwakheid, voor het gebed van de trouwe kinderen der Kerk, voor de hier gehoonde en bij God zoo veel vermogende Heiligen, terwijl het bepaaldelijk voor Hageveld een teeken was, dat het niet zou vergaan, dan om door de voorspraak des heiligen Aloysius in nieuwen bloei te herrijzen. O, die kinderen hadden eenen magtigen beschermer! In dergelijke stemming moet de eerwaardige heer van Bommel geweest zijn. Schoon hij het gewigt der omstandigheden aanstonds inzag, hij verloor geen oogenblik den moed, en nog een geruimen tijd bleef hij hopen, dat die maatregelen hetzij geheel gewijzigd worden, hetzij niet ter uitvoering komen zouden. De Koning tot wien hij de eer had te worden toegelaten, was, zoo scheen het, overwonnen, was althans diep getroffen door zijn nadrukkelijk betoog, dat de besluiten niet slechts aan de regten te kort deden van Zijner Majesteits Katholieke onderdanen, maar de nadeeligste gevolgen voor de rust des lands zouden kunnen

voortbrengen. „Indien men eenmaal aan het vechten raakt, Sire, dan is het te laat!" — dus sprak hij, en voorspelde met andere woorden den Belgischen opstand. Maar een andere hoogere invloed zegepraalde over den zijne, en zoo al de uitvoering der besluiten, voor zoo ver het zijn gesticht betrof, op verschoonende wijze toeging, dewijl de gouverneur Tets van Goudriaan zelf hem van 's Konings onherroepelijke beslissing kwam kennis geven, en het den weenenden jongelieden aankondigde met de verzekering van Zijner Majesteits goede gezindheid, niettemin moest hij, in de ontbinding van het gesticht, als met eenen slag de vrucht van zooveel zorgs en arbeids zien vernietigen, en de teleurstelling ondervinden zijner schoonste en dierbaarste verwachtingen.

Dat hij tot regent van het Collegium philosophicum benoemd zijnde, die plaats niet wilde aannemen, melden wij slechts in het voorbijgaan. Die aanbieding was zoo weinig eene eer, dat het naauwelijks tot eer strekte haar van de hand te wijzen.

Hoeveel meer gewigt hechten we aan iets, wat welligt eene kleinigheid schijnt, maar dan toch tot die kleinigheden behoort, welke, ter beoordeeling van iemands deugd en karakter, bijna met de grootste daden gelijk staan. Het door ons bedoelde bestond hierin, dat hij, ook na de niet meer te voorkomen ontbinding van zijn gesticht, en terwijl daardoor reeds menigvuldige betrekkingen en allergewigtigste bezigheden hem eene andere loopbaan schenen te zullen openen, niet slechts met denzelfden ijver en orde alles deed voortgaan, maar uit den ondergang zelven van dat gesticht, al dat godsdienstig nut trok dat er uit te trekken was. Hij beschouwde het als eene boete, als eene straf van God, en wilde het zoo beschouwd hebben van zijne

leerlingen, die hij niet liet gaan, dan na alvorens, in eene bijzondere, voor dat doel zeer geschikte godsdienstoefening, hen tot de ophanden zijnde lotsverandering te hebben voorbereid. Niets te verzuimen is groote deugd.

De ontbinding van zijn seminarie deed hem, zooals wij straks te kennen gaven, veelvuldige betrekkingen aanknoopen: met den Prins de Mean, aartsbisschop van Mechelen, met de overige hooge geestelijkheid van België, en met al degenen, die, 'tzij geestelijken, 'tzij leeken, roeping hadden de bedreigde Kerk van Nederland te verdedigen. Omslagtige briefwisselingen met het ministerie, eerbiedige en geheime verzoekschriften van allerwege aan den Koning gerigt, lang voortgezette onderhandelingen, dat alles was zijn werk. Hij vereende het zuidelijk deel des lands met het noordelijke, de oppositie in de beide Kamers met die der geestelijkheid, en wist met dat al nog tijd te vinden om in verschillende bondige geschriften de regten der godsdienst aan te toonen en te verdedigen. Het is eene der schoonste bladzijden onzer kerkelijke geschiedenis, die vereende poging der Katholieken tegen den aanval op hunne heiligste regten, op hun oud voorvaderlijk geloof, op de Kerk van Christus, en wij erkennen daarin Gods bijzondere tusschenkomst: maar degeen van wien Hij zich bediende, door wien Hij deze heilige vervoering wekte, geleidde en ten einde toe onderhield, was de eerwaardige heer van Bommel.

Welke gevaren dreigden, en wat wij daarom aan hem te danken hebben, moge men daaruit opmaken, dat bij het gouvernement het voornemen bestond, de Kerk onafhankelijk van den Paus te organiseren: een voornemen, welks uitvoering de besluiten van 1825 slechts moesten voorbereiden, en hetwelk waarschijnlijk in verband stond

met een uitgestrekt plan onder sommige Duitsche vorsten gesmeed, om de hun onderhoorige Katholieken van Rome af te scheiden en een groot schisma te bewerken. Maar hetzij men, om de hand over hand toenemende ontevredenheid, dit voornemen opgaf, hetzij men, wat wel waarschijnlijker is, langs slinkscher wegen tot hetzelfde doel meende te zullen geraken, een nimmer uit te voeren concordaat werd nog in hetzelfde jaar 1827 gesloten, waarin een ontwerp dezer schismatieke organisatie, door Gobau in 38 artikelen geredigeerd, aan de vertrouwelingen van het gouvernement heimelijk was rondgedeeld [1]).

Dan door de vereeniging der liberale oppositie met de Katholieke werden de omstandigheden eindelijk zoo dreigend, dat het gouvernement zich genoodzaakt vond, aan het gesloten concordaat ten minste eenig gevolg te geven, waarbij de Koning goedkeurde, dat de eerwaardige heer van Bommel op den bisschoppelijken zetel van Luik zou verheven worden. Geen grooter bewijs kon Willem I geven, dat de man, wiens raad hij niet had willen volgen, en van wiens werkzaamheid en bemoeijingen om zijne besluiten tegen te werken, hij zeer goed onderrigt was, aan zijnen pligt jegens hem was getrouw gebleven en zijn vertrouwen volkomen verdiende. Nu ook werd de raad dien de eerwaardige heer van Bommel nog geven kon gevolgd, werden de besluiten, voor zoo ver die de opvoeding en het onderwijs der geestelijken betroffen, ingetrokken, werd de Baron de Pelechy, die als een braaf Katholiek bekend stond, tot minister van eerdienst benoemd, en zoowel de eerwaardige heer van Bommel als de Koning had de hoop, dat, schoon er nog vele andere grieven bleven bestaan,

---

[1]) Een dier stukken viel aan eenen Katholiek in handen.

nu de gisting der gemoederen bedaren zou. Den 15 November van het jaar 1829 werd hij bisschop gewijd, en zijn eerste herderlijke brief was eene vermaning tot gehoorzaamheid en onderwerping aan het wettig gezag. Maar behalve dat de bestaande beweging reeds van aard veranderd was, dat het gouvernement daartegen de ongeschiktste en niet altijd te billijken maatregelen nam, had te Parijs de omwenteling plaats, die weldra die van België besliste.

Uit de verzoening, die de Hoogwaardige heer van Bommel vergeefs beproefd had, volgde wat daar zeer natuurlijk uit volgen moest, dat hij bij beide partijen, vooral bij de overwonnene in ongunst geraakte en verdacht werd. In België had hij den invloed niet waarop hij met regt had gerekend, en meenden nog die weinigen, tot wie hij zich thans wenden kon, voorzigtiger te handelen met zijnen raad tot inschikkelijkheid niet te volgen. Zijn herderlijke brief inzonderheid wekte groote ontevredenheid. Hij was, zoo zeide men, niet te vertrouwen, hij was aan het hof verkocht, kortom hij was een Hollander, hetwelk zooveel beteekende als een onderdrukker en trouwelooze vijand der Belgen. In die dagen gaf hij een zeldzaam voorbeeld van onverschrokkenheid en tegenwoordigheid van geest. Het volk, dat toen door eenige kwaadwilligen ligt tot uitersten te drijven was, liep voor zijne woning te hoop. Reeds werd het woord van plundering uitgesproken en sloeg als een vuurvonk door de ontvlambare menigte voort. Ieder was verschrikt en verslagen, slechts de bisschop niet. Hij treedt het volk vóór zijne woning te gemoet. „Wat „wilt gij mijne vrienden? Wilt gij deze woning? Of wilt „gij mij?" — zoo ving hij aan, en op zijn spreken, daar stilden zich die grimmige baren; de volkshoop ging langzaam uiteen.

In Noord-Nederland, waar een nietig en bekrompen fanatisme de hoofdrol speelde, waar men van den beginne af het gouvernement had doen handelen, alsof daaraan de bewerking van den Belgischen opstand was ten taak gesteld, waar de even belagchelijke als hatelijke verblinding tot zoo verre was gegaan, dat men, juichend om de onmiddellijke oorzaak van Belgiëns afval, elkander, op de beurs te Amsterdam en aan het hof in den Haag, geluk wenschte met de Parijsche revolutie; immers, waar de kerken waren geplunderd en de kruisen van de openbare gebouwen afgerukt: daar gingen nu de oogen open, daar had nu de Hoogwaardige van Bommel niet slechts het ongelijk van eenen goeden raad te hebben gegeven, die niet gevolgd werd, en die, toen men hem volgde, niet meer baten kon, maar hij scheen van dit verlies het voordeel weg te dragen, en stelde in zijne verheffing de zegepraal dier Kerk voor, die men zoo zeker waande te zullen vernietigen. Hij heette een meineedige! een verrader [1])! Van uit hoogeren kring liet men, op de oneerlijkste en ondankbaarste wijze, zijne dienstvaardigheid zelve als bewijs doorgaan, dat hij het gouvernement had bedrogen en den troon der Nederlanders ten val gebragt. Niet dan op dringend aanzoek van 's Konings ministers, had hij den hem zeer stuitelijken last op zich genomen, om aan het hoofd der liberale partij, De Potter, die in hechtenis genomen was, te doen weten — want spreken wilde hij dien man niet — dat het gouvernement hem uit de gevangenis zou ontslaan, indien hij slechts wilde toestemmen in het *verzoek* om zijne in vrijheidstelling, hetwelk dan door

---

[1]) Nog lang naderhand wilde de oude Siegenbeek niet zwijgen, en zeide, dat des bisschops gesticht eene school der domheid was!

den heer van Bommel zou worden ingediend. De Potter schreef hem bij die gelegenheid twee briefjes, en de eerwaardige heer van Bommel stelde deze *in originali* aan de ministers ter hand, wijselijk oordeelende, zich niet verder met die zaak te moeten inlaten. Hij had een bewijs gegeven van zijne bereidvaardigheid om den Koning van dienst te zijn, en deze deed hem er zijne dankbetuiging voor toekomen. Nogtans diezelfde briefjes, wie had het kunnen vermoeden? werden als bewijsstukken zijner ontrouw aangevoerd. „Ik dacht niet", dus schreef hij zelf in 't jaar 1838, „dat de man [de minister van Manen], die den afgezant „van den H. Stoel, reeds bij zijne aankomst te Brussel, „in het verderf had willen storten, en zich hiertoe van „De Potter had willen bedienen; de man, die in 1830 „denzelfden De Potter deed veroordeelen, zulke onschuldige, „ja zelfs eervolle bemoeijingen had kunnen overleveren aan „de pen van zijne lasterende dagbladen, als den eenigen „grond van de hatelijkste beschuldiging, welke op het „hoofd van eenen bisschop rusten kan, die van meineed „en verraad" [1]). Maar, hervatten wij, zoo gij er niet aan dacht, grootmoedige verdediger van de vrijheid der Kerk, dat men uwe eigen goedheid tegen u zou doen getuigen, ook daaraan dacht ge niet, dat het eens met dankbaarheid voor het geledene zou vermeld worden door degenen wier geloof gij bewaard hebt; dat zij het zouden verkondigen als een blijk dier boosheid, tegen wier geweld en list gij hen hebt verdedigd, als een bewijs derhalve van hetgeen zij aan u verschuldigd zijn, als het eigen kenmerk uwer deugd, uwer overwinning, uwer verdienste jegens de Kerk, aan welke niemand ooit zulke liefde bewijzen kan, zonder te deelen

---

[1]) Zie de aanteekeningen op zijne leerrede over het primaatschap.

in haren smaad, en gehoond en gelasterd te worden van hare vijanden.

België, waar men spoedig de ongegrondheid inzag der verdenkingen, in geheel tegenovergestelden zin, was thans het ruime perk geworden voor zijnen ijver. Daar ging zich alles vernieuwen. Het zou zich voor het eerst als onafhankelijk koningrijk vestigen. De godsdienstige beweging, in geheel Europa toenemend, had er door de laatste worstelingen meer kracht verkregen, terwijl het van den anderen kant, door zijne ligging naast het magtige en steeds den toon gevende Frankrijk, de nieuwste denkbeelden en theoriën in zich opnam. In eenen jeugdigen naauwelijks geboren staat, had als eene ontmoeting plaats van den in nieuwen bloei ontluikenden geest der Kerk, met den eigenlijken en om het zoo uit te drukken nieuwsten geest des tijds. Wel gewigtig en niet te verzuimen oogenblik, waarin het bisdom van Luik, welks zetel sinds 1808 had ledig gestaan, geen hier te noemen uitzondering maakte. Veel moest er dus begonnen, veel gesticht, veel uitgebreid worden. Het kwam er op aan van den tijd gebruik te maken, zich er naar te schikken, dien zich toe te eigenen, dien zoo veel mogelijk af te winnen, en wat hij goeds aanbood, dienstbaar te maken aan het hoogere godsdienstige doel. Voor zulke omstandigheden — ieder die hem kende zal hier uitroepen: het is zoo! — was de Hoogwaardige van Bommel bij uitnemendheid geschikt. Naar deze standplaats had God hem op wonderbare wijze geleid, en hem er van het begin zijns levens geheel voor gevormd. Altijd, het is waar, had hij, met hoogst praktischen geest, zich naar de omstandigheden gevoegd om die te beheerschen, altijd had hij daar als in gegrepen, hij er in verrigt wat er in te verrigten was. Hij had dit gedaan in Noord-Nederland, toen hij door

zijn gesticht een nieuw geestelijk geslacht hielp voortbrengen; hij had dit gedaan, toen hij voor Nederlands oud en heilig geloof ten strijde getogen, alle braven om zich zamenriep en vereenigde; maar het een had het ander ten doel, de eene standplaats wees hem naar de andere voort, en zonder het te bedoelen of te weten, bouwde hij zelf de trappen, langs welke hij den verheven zetel bereikte, waarop hij de bewondering en liefde van België heeft verdiend. Zoo in het leven van uitstekende mannen steeds zeker plan zigtbaar is, hoeveel meer schittert in het leven van bij uitstek godsdienstige en voor de Kerk verdienstelijke mannen de alwijze leiding der goddelijke Voorzienigheid. Toen het in goddeloosheid verzonken Frankrijk zijn ongeloof en zedebederf over Europa verspreidde, diende het in Gods hand niet slechts om het kwaad door het kwaad te vernietigen, maar ook om de kiemen van het goed te verspreiden, hetwelk heimelijk wassen en eenmaal heerlijk bloeijen zou. De verjaagde vrome en geleerde priesters droegen, met hunne godsvrucht, met eene kieschheid van vormen, welke thans bijna vergeten is, die fijne kennissen des levens, die echt maatschappelijke begrippen, die onovertroffen manier en besturingskunst van het oude Frankrijk mede, en een hunner kweekelingen was een zoon van het edelaardig Nederland, hetwelk eens tot het Protestantisme afgevallen, maar thans niet Protestantsch meer te heeten was. Beladen met een ongekenden schat, en waarvan de waarde schaars begrepen wordt, keerde hij in zijn vaderland terug, om er uit te voeren wat hij geleerd, en na te bootsen wat hij gezien had. Hij stichtte Hageveld. Dit stil en afgezonderd seminarie, voor welks leiding zijn aanleg en vorming hem zoo geschikt maakte, diende niet minder om dien aanleg en vorming in hem te volmaken. De grond

werd er gelegd voor eene zich ontwikkelende geschiedenis, en hij zelf ontwikkelde zich met haar. Op de natuurlijkste wijze werd hij gevoerd in den strijd voor de vrijheid der godsdienstige opvoeding, waarin veel meer dan die vrijheid bevochten werd en zou beslist worden. Daar leerde hij, die de jeugd had leeren kennen, den mensch te gemakkelijker in zijne veelzijdige ontwikkeling begrijpen, daar zag hij van nabij de raderen spelen der menschelijke maatschappij en waarop de wereld voortgaat; zag hij de elementen zich bewegen en den nieuwen Staat kiemen en worden, waarin hij zulk eene gewigtige standplaats moest innemen, en aan hem, zoo aan iemand hier, voegden de twee hoogste functiën van het gezag, hem het bestieren en het strijden, hem de bisschoppelijke herderstaf, en de naar het gebed der Kerk als heilige oorlogshelm te beschouwen myter [1]).

Wat dan deed, wat verrigtte hij in die waardigheid en gedurende het laatste tijdperk zijns levens? Wij kunnen het niet vermelden gelijk wij het wenschten; het is te veel; we moeten opnoemen, niet beschrijven.

Zijn eerbiedwaardige Vicaris de heer Jacquemotte, zegt ons, in de schoone lofrede bij des bisschops uitvaart gehouden, dat zijne eerste zorgen gewijd waren aan de organisatie van zijn diocees, en het herstel der studiën; daarop vervolgt hij: „De seminariën die de Hoogwaar-„dige heer van Bommel stichtte of hernieuwde, de uit-„breiding door hem gegeven aan de kerkelijke studiën, „de zorgen voor de kweekelingen des heiligdoms, bij-„zonder bij het naderen der H. Wijdingen, de conferen-„tiën en retraites der geestelijken, de verdeeling van het „diocees in decanaten, de jaarlijksche vergaderingen der

[1]) Zie het *Pontificale Romanum*.

„dekens onder voorzitting van den bisschop, de ver-
„meerdering van de pastoriën, de verbetering van den
„toestand der kapellaans en vicarissen, de opmaking van
„nieuwe synodale statuten, die hij met zijne geestelijk-
„heid beraamde, en aanzag als de bestendiging van al
„wat hij gedaan had, het houden eener [Diocesane] synode,
„eene hier te lande sinds meer dan twee eeuwen onge-
„hoorde zaak, eindelijk de somtijds openbare maar meestal
„geheime strijdvoering voor de eer, de onathankelijk-
„heid, de regten van het priesterschap: ziedaar zoo vele
„bewijzen van zijne vaderlijke zorg voor de geeste-
„lijkheid".

De strijd waarvan daar op het laatst gesproken wordt, als zijnde meestal geheim, moet dan wel groot en gewigtig zijn geweest, want hoe dikwerf heeft des bisschops naam tot in Noord-Nederland geklonken, als hij vol beradenheid en moed de aanslagen weerde der booze partij, die thans België met den ondergang bedreigt.

Deze zoo gewigtige zorgen voor zijne kudde zette hij voort en maakte die van nadere toepassing in zijne herhaaldelijk ondernomen reizen door zijn diocees, waarin hij geene parochie onbezocht liet.

Wij moeten hier, door de engte van ons bestek gedwongen, de uitvoerige vermelding achterlaten van al zijne bemoeijingen bij zulk eene gelegenheid, van de godsdienstige plegtigheden door hem verrigt, van zijne gesprekken met de van hem zoo beminde kinderen. Het gewigt en het nut van zulk bisschoppelijk bezoek kunnen wij best met zijne eigen woorden doen gevoelen, als hij in de voorrede zijner Diocesane statuten zegt: „Wij
„hebben den toestand der verschillende plaatsen, de
„kerkelijke tucht en de zeden des volks nagaande, zoo

„veel ons mogelijk was getracht al wat herstel of her-
„vorming noodig had te vernieuwen" [1]).

Bij deze daden en voorschriften van herderlijk bestier voegde hij het voorbeeld van zijn eigen persoonlijken ijver. Hij deed wat hij kon, en hij kon veel. Wij noemen slechts zijne predikatiën, zijne herderlijke brieven, zijne groote zorg voor den luister der eeredienst, inzonderheid de katechismussen die hij vervaardigde, een in de oogen der wereld niet schitterend, maar des te moeijelijker werk van onberekenbaar en blijvend nut. Menigvuldig zijn de stichtingen, door hem of bevorderd of gegrond. Wij herinneren aan de scholen der Christelijke broeders, de normaal scholen te St. Roch en te St. Trond, de collegiën door seculieren of door ordesgeestelijken bestierd. Als met zijnen blik scheen hij werkzaamheid en leven om zich heen te spreiden en de schoonste vruchten te lokken uit den grond.

Het behoeft geen betoog, dat om op die wijs te ijveren, om zoo overal het goede te bevorderen en nut te stichten, de Hoogwaardige van Bommel aan aardsche goederen niet moest gehecht zijn en den zijnen voorgaan met edelmoedige giften. De eene opoffering veronderstelt doorgaans de andere.

Zijne milddadigheid was dan ook groot en vele namen zijn er op te tellen van inrigtingen, voor armen, voor weezen, voor blinden, voor doofstommen, voor ongelukkige jonge dochters, voor onderwijs of voor verzedelijking des volks, die deels door zijn toedoen gesticht, deels door hem bestierd of beschermd werden, maar die allen zijn edele milddadigheid ondervonden.

---

[1]) Statuta Dioc. Leod. 1851, p. III.

Het is overbekend, dat hem hierbij de zorg niet ontging voor 't godsdienstig heil van geheel zijn nieuw vaderland [1]). Indien België niet door den stroom der onwenteling wordt medegesleept, of ook zoo dat gebeurt, het genoeg eigen levenskracht overhoudt om er het hoofd weder uit op te beuren, zal het dit aan zijne bisschoppen verschuldigd zijn. Wij kunnen ons niet begeven aan de opsomming hunner werken en verdiensten voor dit land, en van de pogingen door hen gedaan, om er aan den loop der algemeene zaak eene heilzame rigting te geven. Maar in den eerbiedwekkenden raad van de geestelijke vaderen dezes volks had de Hoogwaardige van Bommel steeds eene hooge plaats.

In vereeniging met hen, rigtte hij de Katholieke universiteit te Leuven op, eene waarlijk historische stichting, aan de behoefte des tijds zoo zeer beantwoordend, dat zij bestemd schijnt, het voorbeeld tot vele dergelijke stichtingen te zullen zijn; hetwelk men althans in Duitschland en in Ierland reeds poogt na te volgen. Van des Bisschops ijver, daarvoor werd nog kort voor zijnen dood getuigd door den rector dier universiteit, den Hoog Eerwaardigen heer de Ram, ter gelegenheid dat deze eene lijkrede hield, op den te vroeg overledenen hoogleeraar Tits, voormalig kweekeling van den Bisschop van Luik. „Nooit, zeide hij, heeft de waardige en geëerbiedigde

---

[1]) Het oude vaderland vergat hij daarom niet. Zoodra de omstandigheden het toelieten, kwam hij daar nog eens het oord bezigtigen, waar hij zoo vele genoegelijke jaren met zijne kweekelingen had doorgebragt, en zijnen zegen schenken aan het weder verrezen Hageveld. (Zie de *Letterloover*.) In 't laatst van 't afgeloopen jaar voerde een treuriger pligt hem herwaarts; hij bragt een bezoek aan zijnen stervenden vriend, die hij zoo spoedig zoude volgen, den Hoogwaardigen heer van Wijkerslooth.

„prelaat geweten wat eene opoffering was, zoo dikwerf „het de belangen dezer universiteit gold. Te midden onzer „droefheid vinden wij er eene wel streelende voldoening „in, van deze gelegenheid gebruik te maken, om open- „lijk onze dankbaarheid te betuigen jegens hem, die deze „om zoo vele andere redenen verdient".

Met hier nu weder eensklaps te melden, dat de Bisschop ook nog zeer belangrijke schriften over het onderwijs vervaardigde, en in het licht gaf, stellen wij ons aan een verwijt bloot, dat wij gaarne ondergaan: de bekwaamheid niet te bezitten, van zoo vele en zoo veelsoortige werken en bemoeijingen des grooten kerkvoogds zaam te vatten in een meer of beter geregeld verhaal. En toch, ondanks dat aanhoudend zorgen, ondanks die inspanningen en opofferingen, hield hij zich overtuigd van te weinig te doen, bekommerde hem inzonderheid het heil zijner kudde, en zocht hij als in zijn onvermogen te voorzien. „Tot deelgenooten in zijnen arbeid, zegt de reeds aan- „gevoerde heer Jacquemotte, nam hij moedige en ijverige „missionarissen, die, vrij van andere zorgen, steeds gereed „waren daar overal heen te snellen, waar hen de gees- „telijkheid en de behoefte des volks mogten roepen. Het „werk der missiën ontmoette duizend zwarigheden; valsche „ijver en ongodisterij, haat en geweld — vereenigden „zich". Maar met 's hemels bijstand kwam de bisschop alles te boven, en „die vrome helden des Evangeliums „mogten hunne bediening van vernieuwing en heil tot „op dezen dag voortzetten". Dezelfde redenen bewogen hem den beroemden redenaar Lacordaire te noodigen, om ook te Luik, gedurende den vastentijd van 1847, de groote godsdienstige waarheden te komen voordragen. Maar hoezeer hij aller hulp wenschte in te roepen, voor het heil

zijner kudde, en hij geene gelegenheid liet voorbij gaan, die aan de godsdienst de zegepraal over de harten verschaffen kon, bleek inzonderheid, toen hij in het jaar 1846 het jubel vierde van het H. Sakramentsfeest, 'twelk op aanmaning eener Heilige van het bisdom door den Paus werd ingesteld. Twintig bisschoppen kwamen op zijn aanzoek den luister van het feest verhoogen, terwijl de grootste redenaars van België en Frankrijk, aan zijne uitnoodiging beantwoordend, de geloovigen opwekten om deel te nemen in de heiligende vreugde, die hunne zorgelijke herder hun bereid had.

Na de vermelding van dit schitterend feest, waarbij de godsdienst in één geheim alle hare geheimen vierde, waarbij de Kerk als hare vorsten, ijverige dienaren en vrome geloovigen zamenriep om hem te bekroonen met haren eigen luister, en waarbij zijn godvruchtig gemoed voorzeker den voorsmaak zal genoten hebben der hem beschoren belooning, zouden wij thans zeer geschikt kunnen eindigen, en ten blijke van de vele vruchten, die zijn nimmer moede zielenijver had voortgebragt, gewagen van de algemeene droefheid, die bij zijn verscheiden én het volk én de geestelijkheid trof, en waarin met geheel België koning Leopold zijne deelneming te kennen gaf. Dan wij moeten nog volstrekt van twee trekken of hoedanigheden spreken, die zijn afsterven bijzonder kenmerkten, dewijl zij zijn gansche leven hadden gekenmerkt, hoedanigheden die als ten hoogste Katholiek, bijzonder voegen aan eenen kerkvoogd, aan ieder die met eenig kerkelijk bestuur belast is, en als de keuren zijn van het echte en zuivere goud.

Wat wij bedoelen is eigenlijk niets anders dan die maatschappelijkheid en die individualiteit, die in de orde der genade, op eene onze begrippen te bovengaande wijs, zich

aan elkander ontwikkelen en zamensmelten in de liefde voor Jesus Christus. Die maatschappelijkheid, om daar het eerst van te spreken, is echt Katholieke zin, zich openbarend in liefde voor de Kerk, in deelneming in hare algemeene belangen, in ijver voor hare uitbreiding, in gehechtheid aan hare instellingen en gebruiken, en derhalve in teedere verknochtheid aan hem, in wien deze belangen en instellingen hun middenpunt vinden, aan den Stedehouder van Christus op aarde. Deze geest bezielde steeds den Hoogwaardigen van Bommel, schonk grootheid aan zijne gedachten en opvattingen, schonk majesteit aan al zijne handelingen, en doordrong hem met een levendig gevoel van orde. Hij leefde in het onwrikbaar geloof, dat hij niets vermogt zonder hoogeren bijstand en genade, en dat die genade hem langs den van Christus vastgestelden weg moest toevloeijen; dat alzoo geene zijner ondernemingen gelukken, geen zijner werken stand houden kon, zoo het niet gebouwd werd op de eeuwige steenrots van Petrus. Tweemalen ging hij naar het onsterfelijke Rome. De laatste reize had ten doel de statuten voor zijn diocees aan het gezag van den heiligen Stoel te onderwerpen en door dezen te doen bekrachtigen. Nog streelt ons de gedachte, dat de edele Pius hem gezien, hem omhelsd heeft, en hem een dier vaderlijke woorden, waarop 's hemels zegen rust, heeft kunnen toespreken.

De andere hoedanigheid, die er zoo innig meê vereend gaat, en slechts diezelfde Katholiciteit is van eene andere zijde, bestaat in het streven naar zelfvolmaking, is dat verborgen leven en zoeken naar God te midden veler zorgen en bemoeijingen, is die betrachting van eigen heil en verbetering, die wel verre van met de zorg voor anderen in strijd te zijn, daarvan, gelijk wij reeds gezegd hebben, de voorwaarde, daartoe het middel, ja er één meê is in

de liefde Gods, en ons in het binnenste van het gemoed den Verlosser doet vinden, die ons allen bemint en wil zalig maken. Van deze meer verborgen godsvrucht des ontslapenen leggen zij, die in vroeger en later jaren hem van nabij gekend hebben, de aandoenlijkste getuigenissen af. Wij willen, uit eerbied voor de geheimen zijner deugd, geene andere bewijzen aanhalen dan die orde en levensregel, waarvan hij niet dan bij noodzakelijkheid afweek, en die stichting en statigheid, waarmede hij dagelijks het heilig Offer opdroeg, en waarbij, voor die het wist op te merken, zekere glans van godsvrucht zich om zijne verrigtingen uitbreidde.

In zijne laatste oogenblikken moesten die beide hoedanigheden zich wel bijzonder vertoonen. Wij kunnen die vereening van zorg voor zich zelven, en van zorg voor anderen, van nederigheid en van edele verheffing, van grootheid en van teederheid, in 't kort, die Katholiciteit niet beter uitdrukken dan met te zeggen, dat hij stierf als bisschop. Van daar dat hij de heilige Teerspijze wilde ontvangen met al die plegtigheid, waarmede de Kerk deze zoo gewigtige handeling kan doen vergezeld gaan; van daar dat hij den afgezant des Pausen, die hem op het leger zijner smarte bezoeken kwam, met zulk eene uitdrukking zijner nederigheid ontving; van daar dat hij nog met vege lippen zijnen zegen uitsprak over zijne geestelijkheid, over de hem altoos dierbare jeugd, over allen die hem waren toevertrouwd; dat hij, die stierf voor zich alleen, nog sterven wilde voor anderen, sterven als voorbeeld, en ja als voorbeeld gestorven is!

Wij wisschen onze tranen af. Wij willen, op dat voorbeeld, de slechts verteederende herinneringen verzetten die zich hier in ons verlevendigen, en U, Katholieken,

die met ons zijn arbeidzaam leven zijt nagegaan, U roepen we toe: volgt hem na! leert van hem wat aanhoudende op Gods bijstand steunende pogingen vermogen. Zoo we noch zijn talent bezitten, noch ons in zoo gewigtige omstandigheden bevinden, noch geplaatst zijn op een even verheven standpunt, laat ons datgene doen wat van ons gevorderd wordt, laat ons elk in onzen kring datgene verrigten, wat ieder dag, ieder uur voor ons te verrigten valt. De hemel is tot dien prijs, waarheen de groote bisschop ons is voorgegaan, waarheen hij ons allen roept, hij ons allen wenkt en wijst op onsterfelijke palmen!

HISTORIESCH OVERZIGT

VAN DE

STRAFWETTEN

TEGEN DE KATHOLIEKEN IN ENGELAND UITGEVAARDIGD.

(*Vervolg van bl.* 229.)

VI.

REGERING VAN KAREL II (1660—1685).

Slechts achttien maanden verliepen er tusschen den dood van den Protector en de volslagen opheffing van den Republikeinschen regeringsvorm, door de herstelling van het koninklijk gezag in den persoon van Karel's zoon, onder den naam van Karel II. Deze vorst zag zich als bij verrassing op den troon zijner vaderen hersteld, niet alleen zonder ernstige tegenkanting, maar door medewerking van alle onderling verdeelde partijen en onder de gunstigste voorteekenen. Geen zijner voorzaten had misschien ooit in zulke mate de genegenheid des volks genoten, als hij bij zijne troonsbeklimming deed. Door zijne terugkomst had hij het land bevrijd van eene ondragelijke dwingelandij en door allen zonder onderscheid was hij als de redder der geschokte maatschappij begroet geworden. Daarenboven hadden hem de rampen van zijn Huis, de heldendood zijns

vaders, zijn eigen langdurig lijden, zijne ballingschap en avontuurlijke lotgevallen tot een voorwerp gemaakt van bewondering en van warme belangstelling. Ja, dermate waren eensklaps de kansen ten gunste van het koningschap gekeerd, dat de vorst bij zijnen plegtigen intogt in Londen, zijne verwondering bij het aanschouwen van die uitbundige geestdrift voor de herstelde Monarchie niet kon verbergen, en schertsend aan een zijner vertrouwelingen zeide: „dat het zeker *zijne* schuld was, indien hij zoo lang in den vreemde had rondgezworven en niet vroeger uit zijne ballingschap was teruggekeerd, wijl hij nog niemand tot dus verre ontmoet had, die hem niet van gansscher harte verzekerde, altoos vurig naar 's Konings herstelling te hebben verlangd". Zeker was al dat vreugdebetoon niet zonder eigenbelang bij velen, die, gelijk bij alle omwentelingen, zich beijverden om der opgaande zon hunne hulde te bieden; maar het had toch ook zijnen grond in die onkreukbare trouw en warme genegenheid, welke het volk aan den Zoon van zijnen vermoorden koning, onaangezien vele misslagen van den vorst en niet minder zwakheden van den mensch, tot aan zijnen dood bleef toedragen.

Ook de Katholieken hadden zich te midden der algemeene vreugde met blijde verwachtingen gevleid. Zij grondden hunne hoop op de herinnering des Konings aan de vroeger door hen bewezene diensten, en niet minder op de uitdrukkelijke beloften, die hun Karel gedurende zijne ballingschap, vooral in zijne verklaring van Breda [1]),

---

[1]) Lingard geeft den inhoud op van deze verklaring, die de brieven vergezelde, welke Karel uit Breda aan het Parlement en het leger zond. Zij bevatte o. a. de belofte van „ vrijheid voor de teedere gewetens „ (*delicate consciences*), en de toezegging dat niemand

had gedaan. De Koning, dit wisten zij, was hunner godsdienst niet vijandig, en gevoelde zich door de eer en de erkentelijkheid gebonden om hun lot te verzachten. In zijne gunstige stemming jegens hen was hij daarenboven gesterkt geworden doordien hij gedurende zijne ballingschap had kunnen zien, welke verontwaardiging tegen de Engelsche strafwetten zich op het vasteland algemeen openbaarde; hetgeen hem meermalen had doen verklaren, dat hij die barbaarsche wetgeving zou afschaffen, zoodra hij op den troon zijner vaderen zou zijn hersteld [1]).

Op die goede voornemens en beloften des Konings meenden de Katholieken des te meer te kunnen rekenen, wijl bij den aanvang zijner regering ook het Parlement den weg der verdraagzaamheid scheen te willen betreden. Immers in Julij 1661 had het Huis der Gemeenten op het voorstel van eene daartoe benoemde commissie van onderzoek nopens de wetten en verordeningen tegen de ketters, Katholieke priesters en hunne huisvesters, besloten tot derzelver afschaffing en tot herroeping van al de statuten „waarin straffen of boeten waren bepaald tegen Katholieke geestelijken binnen het Koningrijk, of die van het *praemunire* tegen allen, die het gezag van den Bisschop van Rome aanhingen". Maar de uitvoering van dezen belangrijken maatregel tot verzachting van het lot der Katholieken werd verijdeld door de hevige afgekeerdheid, die een aantal Parlementsleden gevoelden of veinsden tegen de Orde der Jesuieten, die zij van het genot der voorgestelde gunsten wilden hebben uitgesloten. Dit gaf

---

zou verontrust worden wegens verschillen in zaken van godsdienst, waardoor de openbare rust niet wierd verstoord, enz. Vgl. Lingard, XI, 390.

[1]) Lingard, XII, 43.

aanleiding tot de hevigste debatten zoowel binnen als buiten het Parlement. De voorstanders van den maatregel, vooral in het Huis der Gemeenten, drongen op de aanneming aan, ook ingeval de leden der Societeit in de toegezegde verdraagzaamheid niet zouden mogen deelen; ja eischten zelfs in tallooze vlugschriften, dat de Jesuieten, uit zelfopoffering voor het algemeene welzijn, van de voordeelen der Bill vrijwillig afstand zouden doen. Daarentegen vond de bedoelde uitsluiting krachtige bestrijders in de Kamer der Lords, waar de Katholieke Pairs de tijdelijke schorsing der beraadslagingen vorderden, omdat zij de uitzondering van eene Orde, zoo verdienstelijk jegens de Kerk, als onregtvaardig op zich zelf en als honend voor het Katholicisme beschouwden. Door hunne pogingen werd de Bill opgehouden, — en nooit meer daarna werd zij ter beraadslaging weêr voorgesteld. Zij was het eerste en laatste blijk van eenige meêwarigheid met den droevigen toestand der Katholieken, gedurende Karel's vijf en twintigjarige regering gegeven!

De Koning zelf, hoewel hij zich niet gehaast had om zijne te Breda gegeven beloften ten uitvoer te leggen, scheen zich toch niet van de verpligtingen, die er uit voortvloeiden, geheel ontheven te achten. Tegen het advies van velen zijner raadslieden in, gaf hij den 6 December 1662 eene Verklaring uit, waarin een geest van toegevendheid en verdraagzaamheid ademde en zijn voornemen werd aangekondigd, om van het Parlement eene akte ten gunste der Recusanten, die zich vreedzaam gedroegen, te vragen en de strengheid der wetten tegen de Niet-Conformisten te temperen. Op de bedenking, die onder meerdere andere, gemaakt werd, dat hij door het voorstellen van dergelijke maatregels het Papisme zou schijnen te begunstigen, ant-

woordde hij: „dat hij in de gewigtigste omstandigheden bewijzen genoeg had gegeven van zijne gehechtheid aan het Protestantisme; maar dat zijne getrouwheid aan zijne godsdienst hem niet kon doen vergeten, dat de meerderheid der Engelsche Katholieken hun leven en hunne bezittingen hadden veil gehad ter verdediging der Kroon, en dus ook der Kerk, tegen de aanvallen van hen, die, onder den naam van Protestanten, alles hadden beproefd om beide te vuur en te zwaard te vernietigen. Daarom verklaarde hij openlijk, dat hij de Katholieken niet wilde uitsluiten van de toegevendheid, die hij vroeger aan de „teedere gewetens" beloofd had. Onregtvaardig zou het zijn, voegde hij er bij, aan de verdienstelijken de weldaden te onthouden, die aan vele onwaardigen worden toegekend; en daarenboven waren de strafwetten tegen de Katholieken zoo streng, en zoo onmenschelijk wreed, dat hij zijn karakter geweld zou moeten aandoen om ze uit te voeren. De Katholieken mogten evenwel niet dermate op zijne goedheid rekenen, dat zij stoutweg de erkenning van hun Genootschap durfden eischen, en door de openlijke uitoefening hunner godsdienst de Protestanten begonnen te ergeren; want in dat geval zouden zij spoedig ondervinden, dat hij met gestrengheid zou handelen, wanneer hem de rede zulks gebood, zoowel als hij toegevend kon zijn, wanneer hem daartoe de christelijke liefde en de pligten der dankbaarheid bewogen [1]).

Maar die edelmoedige taal des Konings vond geen weerklank bij de natie, noch bij hare vertegenwoordigers. Niemand begreep, dat zich met den ijver voor het Protes-

---

[1]) Lingard (XII, 98) deelt den ganschen inhoud van deze verklaring des Konings mede.

tantisme eenige toegevendheid, hoe gering ook, jegens de Katholieken liet vereenigen; ja openlijk durfde men beweren, „dat de Koning zich weinig aan het lot der Dissenters liet gelegen liggen, maar onder voorwendsel van dezen te beschermen, enkel de Pausgezinden wilde begunstigen".

Het schijnt dat deze vinnige tegenstand een grooten invloed uitoefende op het gemoed van den zwakken en weifelachtigen vorst; want reeds bij de opening der volgende zitting van het Parlement, den 18 Februarij 1663, verontschuldigde zich Karel, tot bittere teleurstelling der Katholieken, wegens zijne vroegere voorstellen, en vroeg zelfs, ten bewijze van zijne orthodoxie, de bekrachtiging van nieuwe wetten om den voortgang van het Papisme tegen te gaan, hoewel hij aangaande de Dissenters bij zijne vorige besluiten ten hunnen gunste bleef volharden. Maar zelfs ook deze laatste bepaling mishaagde aan de dweepzucht van een aantal leden der beide Kamers, maar vooral van die der Lords, waar de bisschoppen eenstemmig tegen de Dissenters bleven ijveren, zoodat het voorstel des Konings bij geen der Huizen ondersteuning vond. Karel toonde zich aan deze tegenwerking van een door hem zoo gewenschten maatregel zeer gevoelig, en was vooral op de bisschoppen buitenmate verstoord. „Het was aan zijne verklaring van Breda, zeide hij, dat zij de herstelling van hunne waardigheid en gezag hadden te danken, en nu gebruikten zij dat gezag tegen de uitvoering van die verklaring en de daarin vervatte beloften! Aan de onverdraagzaamheid der prelaten onder zijns vaders regering was de afschaffing des Episcopaats te wijten geweest, en nu, ter naauwernood in hunne voorregten hersteld, begonnen zij op nieuw onverdraagzaam te worden!" Openlijk liet de Koning zijne misnoegdheid tegen hen blijken; want vroeger, verhaalt

Lord Clarendon, behandelde hij de bisschoppen altoos met den grootsten eerbied; maar sedert de verwerping dezer Bill bleek het uit zijn gansch gedrag jegens hen, dat hij hun zijne achting had onttrokken: zoodat de hovelingen, die deze verandering in 's Konings gezindheid jegens de prelaten opmerkten, zich niet ontzagen met hunne personen en hunne predikatiën den draak te steken [1]).

Kort daarna werd op nieuw door het fanatisme van het Parlement een voorstel der Regering om ten minste die Katholieken, welke de zaak der Monarchie met zoo veel opofferingen hadden gediend, buiten het bereik der strafwetten te stellen, verworpen. Beide Huizen drongen op het uitvaardigen eener koninklijke proclamatie aan, waarbij aan alle Katholieke priesters bevolen wierd, het koningrijk te verlaten op straffe des doods! — Karel bood eenigen tegenstand, maar gaf weldra toe.

De dweepzieke partij in het Parlement werd door de zwakheid des Konings hoe langer zoo stouter, en wist daarenboven, dat zij de meest invloedhebbende ministers der Kroon op hare hand had. Zij bragt derhalve, tegen het uitdrukkelijk verlangen des Konings, in Mei 1664, de zoogenaamde „akte tegen de verbodene bijeenkomsten (*unlawful conventicles*)" wederom in beraadslaging, en perste, na hare aanneming in het Parlement door hare gewone kuiperijen bewerkt te hebben, de koninklijke sanctie daarop af. Hierdoor werden, op straf van zware geldboeten of deportatie [2]), alle bijeenkomsten van meer dan vijf personen boven de zestien

---

[1]) Lingard, XII, 101. — Clarendon, 245—49.

[2]) De boeten waren voor de eerste overtreding vijf *pond* of drie maanden gevangenis; voor de tweede tien *pond* of zes maanden gevangenis; voor de derde honderd *pond* of zeven jaren deportatie.

jaar, uitgezonderd die van één huisgezin, als onwettig en oproerig verboden. Deze wet werd met de uiterste gestrengheid toegepast, en trof niet alleen de Katholieken maar ook de Dissenters en onder dezen vooral de Quakers, die zich in geweten verpligt rekenden om openlijk deze „menschelijke voorschriften" te trotseren [1]).

Een ontzettende ramp, die twee jaren later, in September 1666, de hoofdstad teisterde en twee derden van Londen in een puinhoop veranderde [2]), kwam wederom een nieuw voorbeeld leveren van de buitensporigheden, waartoe zich de dweepzucht in haren blinden haat tegen het Katholicisme liet vervoeren. „Deze vreeselijke brand, zegt Brown, werd zonder eenigen grond tot vermoeden, in strijd met de onloochenbaarste feiten en tegen alle waarschijnlijkheid in, aan de Katholieken geweten. En hoewel er een streng onderzoek in het Parlement daaromtrent werd bevolen, werd er niet het minste bewijs ontdekt, dat het vermoeden kon wettigen van het bestaan eener dusdanige zamenzwering, als menige verhitte verbeelding zich had verzonnen. Ik bloos voor het karakter mijner landgenooten wanneer ik mij herinner, dat het gedeelte van het opschrift op het monument tot aandenken des ramps opgerigt, waarin aan de Katholieken de schuld daarvan wordt aangewreven, onder de regering van Jacobus, gelijk betaamde, werd weggenomen, maar later onder die van Willem III weêr werd hersteld" [3]). Nog ten huidigen dage moeten de tweemaal honderd

---

[1]) Madden, p. 196.

[2]) De brand van 1666 vernielde 13200 huizen en 89 kerken, die van St. Paul daaronder begrepen. Een jaar te voren waren er meer dan 100,000 inwoners het slagtoffer der pest geworden.

[3]) *Brown's Penal Laws*, p. 110.

duizend Katholieken van Londen dezen afschuwelijken laster tegen hunne voorvaders in marmer gebeiteld, op een van staatswege opgerigt gedenkteeken, lezen [1])!

Door al die valsche beschuldigingen was reeds de publieke opinie in hooge mate tegen de Katholieken verbitterd, en de geruchten die zich kort daarna over de bekeering des Hertogs van York verspreidden, moesten die verbittering, gelijk te wachten was, nog doen toenemen. De Hertog was in 1669 door de lezing van de „Geschiedenis der Hervorming door Dr. Heylin", in zijne Protestantsche overtuiging dermate geschokt geworden, dat hij, na herhaalde raadpleging met Katholieke theologen, besloot in den schoot der Moederkerk terug te keeren. Hij deelde daarop zijn besluit in de tegenwoordigheid van eenige edellieden aan den Koning mede [2]). Karel, in plaats van zich daarover te belgen, beklaagde zich met tranen in de oogen over het ongeluk van gedwongen te worden eene godsdienst te belijden die hij afkeurde, en verklaarde besloten te zijn om zich van dien dwang vrij te maken. Op de vraag, welke daartoe de veiligste middelen waren, antwoordden de aanwezigen, dat hij met de medewerking van den magtigen Koning van Frankrijk zijn gewenscht doel het best zou kunnen bereiken. De Koning schijnt dezen raad te hebben gevolgd, toen hij in Mei 1670 een geheim traktaat met Lodewijk XIV sloot, waarin onder andere bepalingen ook werd vastgesteld dat Karel, zoo-

---

[1]) Het hier bedoelde gedeelte van het Opschrift luidt: „de brand dezer Protestantsche stad werd begonnen en voortgezet door de trouweloosheid en boosheid der paapsche factie".

[2]) Deze waren: Lord Arundell, Lord Arlington en 's Konings vertrouweling Lord Clifford. De eerste was Katholiek; de anderen, gelijk de Hertog van York zeide, „hadden hunne Kerk nog te kiezen".

dra er zich daartoe eene geschikte gelegenheid aanbood, openlijke belijdenis van het Katholicisme zou afleggen. In de *Memoirs* van Dalrymple vindt men daaromtrent inlichtingen, waaruit overtuigend blijkt, dat Karel die belofte toen enkel uit politieke inzigten, niet uit godsdienstige overtuiging deed. De godsdienst was hem destijds vrij onverschillig: zijne nimmer bedwongene hartstogten hadden hem eerder tot een Deïst gemaakt dan tot een krypto-Katholiek, wat men van hem vermoedde, of tot een geveinsd Protestant, waarvan men hem later beschuldigde. Aan den Franschen Koning gaf hij, in een oogenblik van geldgebrek, vooruitzigt op zijnen overgang tot het Katholicisme, gereed om bij de eerste gelegenheid, wanneer het zijner politiek dienstig scheen, de belangen der Staatskerk weder voor te staan [1]). Getuige hiervan zijne Proclamatie van den 11 Maart 1671, waarin hij verklaarde, „zijne beste zorgen en ijver te zullen besteden tot hare handhaving en verdediging". Die belofte, tegenstrijdig met die van een jaar te voren, was slechts een echo, gelijk Madden te regt opmerkt, van het *No-Popery*-geschreeuw, dat zich destijds weêr begon te verheffen [2]).

Het Parlement stelde zich echter met proclamatiën en beloften niet te vrede. Het eischte nieuwe strafwetten tegen de Katholieken. Reeds was daaromtrent eene Bill in beide

---

[1]) Lingard, XII, 190.

[2]) Het Huis der Gemeenten had zich beklaagd over de vorderingen van het Papisme; over het vermeerderen van Jesuieten en priesters; over het aanwezig zijn van Engelsche Katholieken in de kapellen der vreemde gezanten; over het bedienen der Mis in particuliere woningen, het oprigten van paapsche scholen en kloosters, en eindelijk over het openlijk fungeren van twee personen in de hoedanigheid van paapsche aartsbisschoppen in Ierland. *Journals of the House of Comm.*, 11 Mart. 1671.

Huizen aangenomen, toen de vrienden van den Hertog van York hare uitvoering wisten te beletten door het opwerpen van eene onwettigheid in de redactie. Dit kon echter niet verhinderen, dat korten tijd daarna het Parlement eene andere Bill aannam, die ook door den Koning werd goedgekeurd [1]), waardoor alle Katholieken van alle staatsambten, op eenige weinige uitzonderingen na, werden uitgesloten. Immers welke Katholiek kon, zonder zijn geloof te verzaken, de voorschriften vervullen eener wet, waarbij van elk ambtenaar en officier van 's Konings huis of dat van den Hertog, de eed van Suprematie werd gevorderd, met de verpligting om binnen drie maanden het Nachtmaal in eene Protestantsche kerk te vieren en eene verklaring tegen de Transsubstantiatie te onderteekenen?

De Koning leende zich slechts zijns ondanks aan die politiek van gewetensdwang en vervolging; maar elke poging die hij tot verbetering van het lot der Katholieken en Dissenters beproefde, werd oogenblikkelijk door het fanatisme van het Parlement verijdeld. Toen Karel, bij de opening der zitting van 1673, den wensch uitte om de strafwetten tegen de Dissenters te verzachten en zijn voornemen te kennen gaf „om bij zijne vroeger gegeven Verklaring (*Declaration of Indulgence*) te blijven volharden", ontmoetten 's Konings voorstellen zulk een hevigen tegenstand in het Lagerhuis, dat hij zich genoodzaakt zag om in de tegenwoordigheid zijns Raads, zelf het zegel zijner Verklaring te verbreken [2]).

Het huwelijk van den Hertog van York met eene Ka-

---

[1]) 25 *Car.* II. c. 2.

[2]) *Journals of the House of Lords*, 1 and 8 Mart. 1672—3. Madden, p. 201.

tholieke prinses, Maria Beatrice van Modena, dat een jaar daarna plaats greep, bragt de reeds opgewonden gemoederen in volle gisting. Karel zelf deelde, of scheen althans te deelen in den panischen schrik voor de toekomst der „ware Religie". Hij weigerde aan de echtgenoote zijns broeders het gebruik van eene openbare kapel, dat men haar vóór haar huwelijk gewaarborgd had, en beval aan alle Katholieken, of die voor zoodanigen doorgingen, om het paleis te verlaten, met verbod van in zijne tegenwoordigheid te verschijnen. Zelfs het wandelen in het St. James-park werd hun ontzegd, en alle regters werden op nieuw vermaand, om de wetten tegen de Katholieken ten strengste uit te voeren. Reeds bij de eerste zitting van het Parlement werden er tot drie adressen aan den Koning aangeboden, met verzoek om een openbaren vaste- en bededag uit te schrijven, ter dankzegging aan God voor het behoud van Kerk en Staat tegen de aanslagen der paapsche Recusanten. Al die zoo geduchte aanslagen bestonden in het onlangs voltrokken huwelijk van den broeder des Konings met een godvreezend, beminnelijk kind van vijftien jaren, dat niet dan met weerzin en onder veel tranen de stille kloostercel tegen het vooruit-

---

[1]) De eerste vrouw van Jacobus, eene dochter van den gebannen graaf van Clarendon was in 1670 overleden. Zij was reeds sedert eenige jaren in den schoot der Katholieke Kerk teruggekeerd. „Hare twee dochters, Maria en Anna, naderhand bij opvolging koninginnen van Groot Brittanje, werden op het uitdrukkelijk bevel des Konings in het Protestantisme opgevoed. Karel begreep, dat het hem niet zou baten, zelf zich als voorstander van het Protestantisme voor te doen, indien kinderen, de vermoedelijke erfgenamen van zijnen troon, met zijne toestemming als leden der Kerk van Rome werden opgevoed" (Macaulay, *Hist.* I, 207). De Hertog van York had zich als vader, met al zijn vermogen daartegen verzet, maar het mogt hem niet baten.

zigt op den troon van Engeland had verwisseld [1])!

„De haat tegen het Katholicisme, zegt Macaulay [2]), was een der heerschende hartstogten des volks geworden, en even hevig in de onwetenden en ongodsdienstigen als bij de Protestanten van overtuiging. Deze afkeerigheid werd levend gehouden door twee standen, die inzonderheid hunne gehechtheid aan den troon hadden doen blijken: de geestelijkheid en de landelijke *gentry*. Beiden hadden bijzondere redenen om de Kerk van Rome te haten. De geestelijken waren bevreesd voor hunne beneficiën; de landeigenaars voor hunne abdijen en aanzienlijke tienden. Zoo lang het bestuur der „Heiligen" nog versch in het geheugen lag, had de haat van het Pausdom in zekere mate de plaats geruimd voor dien van het Puritanisme; maar tijdens de 18 jaren na de Restauratie verloopen, was de afkeer voor de Puriteinen verminderd en die tegen de Papisten toegenomen. In 't algemeen was men voor een of ander stouten aanslag op het Protestantisme beducht. De Koning werd door velen aangezien als Rome zeer genegen. Zijn broeder, de vermoedelijke erfgenaam des troons, was bekend voor een ijverig Roomsch-Katholiek. De eerste hertogin van York was in den schoot der Katholieke Kerk gestorven. De Hertog zelf had andermaal, zonder acht te geven op de vertoogen der Gemeenten, eene Katholieke prinses gehuwd. Sproten er zonen uit dit huwelijk, dan stond het te vreezen, dat zij in de Katholieke belijdenis zouden worden opgevoed, en dat eene lange reeks van prinsen, vijandig aan de bij de Wet gevestigde Kerk, den Engelschen troon zou beklimmen". Een Katholieke vorst op den troon van Enge-

---

[1]) Aandoenlijk is het verhaal daarvan bij Muratori, *Annali d'Italia*, XI, *an.* 1673.

[2]) *Hist.* I, 228.

land, dat was den vervolgers der Kerk en den gezworen vijanden van het Katholicisme een gruwel! Om dien ramp af te wenden, moest geen middel onbeproefd blijven; en 't was met dat doel steeds voor oogen, dat van toen af tot aan de laatste jaren van Karel's regering, al de vijanden van het Katholicisme onafgebroken zamenspanden, om den Hertog van zijn erfregt te berooven, hem van al zijne ambten te ontzetten, en uit den Raad des Konings, van het Hof, uit het Koningrijk te verwijderen.

Reeds vóór het huwelijk van Jacobus met Maria van Modena bestond er eene vijandige partij tegen den Hertog; zij werd echter slechts na de voltrekking des huwelijks volkomen georganiseerd. Hare leiders waren de graaf van Shaftesbury en de hertog van Buckingham. De laatste was de vijand, en een der voornaamste bewerkers van den val van Clarendon, den schoonvader van Jacobus. Overtuigd dat hij geene gunsten te wachten had van den Hertog en beducht zelfs voor zijne wraak, besloot hij al zijne pogingen aan te wenden om hem van de troonsopvolging uit te sluiten. Shaftesbury was vroeger een republikein, daarna een vriend en raadsman van Cromwell, en had zich later den weg gebaand tot de welwillendheid van Koning Karel. Hij was even beginselloos als Buckingham, en zich door zijnen Souverein beleedigd achtende, had hij zich aan de oppositie aangesloten, en zocht zich tegen den Koning te wreken door allerlei tegenkanting, ja zelfs door eene poging om hem van zijnen troon te berooven. Shaftesbury nam met gretigheid Buckingham's aanbod tot medewerking aan. De Hertog van York was tot het Katholicisme overgegaan, en de zamenzweerders wisten, hoe ligtelijk de vooroordeelen der natie tegen hem konden worden opgewekt, en was nu eens Jacobus' in-

vloed gefnuikt, dan kon men veiliger ook den Koning aanranden. Dit waren, naar hunne daden te oordeelen, de inzigten en het tweeledig plan dezer beide bekwame maar wraakzuchtige en gewetenlooze staatslieden.

Om de gemoederen voor te bereiden, verspreidden de vertrouwelingen dezer partij overal geruchten van „Paapsche zamenzweringen" (*Popish Plots*), waarschuwden alle Protestanten om op hunne hoede te zijn tegen een geheim doch nabijzijnd gevaar, dat hunne eigendommen, gewetens en levens bedreigde. De Koning, zeide men, was gereed het voorbeeld zijns broeders te volgen en openbare belijdenis van het Katholicisme te doen, en reeds spande hij met den Koning van Frankrijk zamen om het Papisme in Engeland in te voeren op de punt der bajonetten. Overal bragten deze en dergelijke geruchten onrust en gisting in de gemoederen. Schaftesbury verheugde zich reeds over het gelukkig slagen zijner pogingen, en zag elken dag zijne magt aangroeijen. In de oogen van het volk was hij een vervolgd patriot, een martelaar der vrijheid. Zelfs van de kansels werd zijn lof verkondigd, en iemand wiens geloof aan de Openbaring zeer twijfelachtig was, iemand dien men niet zonder reden van volslagen ongodsdienstigheid verdacht, werd als de ijverigste voorvechter van het Protestantisme gevierd en erkend!

Ook het Parlement voedde voortdurend de vooroordeelen en den haat der menigte door nieuwe maatregelen tegen de Katholieken. De eed van suprematie, die sedert de regering van Elisabeth, van al de leden der beide Huizen was gevorderd, en die door eenigen dermate was gewijzigd, dat vele Katholieken dien zonder gewetensbezwaar meenden te kunnen afleggen, werd nu zóó ingerigt en *versterkt*, dat, wilden zij geen apostaten worden, allen zich

gedwongen zagen hunne zetels in het Parlement te verlaten [1]). Aan ieder die den eed weigerde was het, gelijk aan alle Recusanten, ten strengste verboden om in 's Konings tegenwoordigheid te verschijnen, zonder verlof van Z. M. en van zes leden van den Geheimen Raad. Elk Pair of Gemeenten-Lid, die eenige bepaling van dit statuut overtrad, of zonder den gevorderden eed af te leggen, zitting nam of zijne stem uitbragt, moest als een Paapsch Recusant behandeld worden, en was onderhevig aan eene boete van 500 *pond* [2]). Zóó hoog steeg, bij de beraadslaging over dit wetsontwerp, de opgewondenheid en hartstogt, met terzijdestelling van eigen waardigheid, in het Parlement, dat de aanzienlijke vergadering in luide toejuichingen losbarstte, toen een der Pairs, met de taal van een staljongen, zijn haat tegen het Papisme lucht gaf in dezen, zeker niet parlementairen uitroep: „Ik wil zelfs niet één paapschen man of paapsche vrouw, niet één paapschen hond of paapsche teef gedoogen; zelfs geen paapsche kat, om rondom den Koning te spinnen of te miaauwen" [3])!

Al deze manifestatiën tegen de Katholieken waren slechts de voorbereidselen tot eene gebeurtenis, die, bekend onder den naam van „Complot van Oates" (*Oates-Plot*), een der krachtigste middelen werd, waardoor de partij van Schaftesbury en Buckingham het fanatisme des volks wist op te wekken, tot dwaasheid en wreedheid toe; eene gebeurtenis,

---

[1]) De bedoelde Eed loochende de waarheid van de leer der Transsubstantiatie en verwierp de aanroeping der Heiligen en de vereering der allerh. Moeder-Maagd als bijgeloovig en afgodiesch. De Katholieke Pairs hadden reeds vroeger dezen Eed teregt eene verwarring van het gansche geboorte-regt in Engeland genoemd.

[2]) Het statuut eindigde met een *proviso*, waarin bepaald werd, dat niets daarin toepasselijk was op den Hertog van York.

[3]) Hume, *Hist.* ch. 67. — Madden, 203.

gelijk Dr. Lingard zich uitdrukt, die eenigen tijd lang het gezond verstand der natie en de goedaardigheid van het Engelsch karakter geheel scheen te hebben uitgedoofd [1]).

Het was in Augustus 1678 dat zekere Titus Oates, een Anglikaansch geestelijke, wiens vroeger gedrag en levensloop weinig vertrouwen moest inboezemen [2]), bij de minister en het Parlement de ontdekking aanbragt van eene uitgestrekte zamenzwering door de Papisten gesmeed, maar die inderdaad niets was dan „een afzigtelijk roman, meer gelijkend naar den droom van een kranke, dan naar eenig voorval, dat ooit plaats greep in de werkelijke wereld" [3]). — De Jesuieten, zeî de onbeschaamde lasteraar, spanden overal te zamen om het Katholicisme te herstellen door bloedvergieting en rebellie. In Ierland organiseerden zij een algemeenen opstand; in Holland verspreidden zij Fransche beginselen en Franschen invloed; in Schotland bestreden zij de Staatskerk onder den dekmantel van het Cameronisme; in Engeland had men hunne boosheid reeds menigmaal ondervonden. De brand van Londen was hun werk: in dien ontzettenden ramp hadden zij 700 vuurkogels afgeschoten, en meer dan 1000 karaat diamanten buit gemaakt, waarvan zij eene zuivere winst van

---

[1]) Lingard, XII, 380.

[2]) Oates was onder Cromwell predikant bij de Anabaptisten geweest en had zich later, na de Restauratie, aan de Staatskerk aangesloten. Uit zijne betrekking, hetzij in de parochiën, die hij bediende, hetzij als kapellaan van een oorlogsschip, herhaaldelijk ontslagen, kwam hij met zekeren Tonge overeen, om zich in schijn tot het Katholicisme te bekeeren, om zóó de geheimen der Katholieken uit te vorschen. Tweemaal deed hij eene poging om bij de Jesuieten aangenomen te worden, maar telkens werd hij, na een kort verblijf, weggejaagd. Naderhand zocht hij fortuin te maken door het Popish Plot, hetgeen hem maar al te wel gelukte. Vgl. Lingard, XII, 380 en Macaulay, I, 229.

[3]) Macaulay, *Hist.* I, 230.

14,000 *pond* hadden genoten. Nu wilden zij de stad andermaal verwoesten, en hadden reeds maatregelen beraamd om Wappin, Westminster en de schepen op de Theems in brand te steken, en den Koning benevens de aanzienlijkste ambtenaren en geestelijken te vermoorden. De Paus was met gansch den toeleg bekend en had reeds den persoon aangewezen, aan wien de kroon van Engeland moest worden aangeboden. De Jesuieten, die uit naam van den Paus het oppergezag moesten uitoefenen, hadden reeds onder het groot zegel hunner Orde, een aantal Katholieke geestelijken en edellieden tot de hoogste ambten van Staat en Kerk benoemd"!

De onbeschaamdheid van Oates nam toe met de blinde ligtgeloovigheid zijner hoorders. Zelfs de vertegenwoordigers der natie lieten zich door dien verachtelijken avonturier tot al de uitersten der dweepziekste vervolgingszucht vervoeren. Beide Huizen van het Parlement bevalen eene wacht te plaatsen in de gewelven onder de vergaderzalen om hen tegen een tweede Buskruid-Verraad te beveiligen. Het Huis der Lords, zoo naijverig op zijne privilegiën, nam zelfs geen schijn van verzet aan, toen de Gemeenten den graaf van Powis, den burggraaf Stafford, en de Lords Petre, Arundell en Belasyse, die door Oates waren aangeklaagd, naar den Tower lieten slepen! Meer dan twee duizend Katholieke inwoners werden in den kerker geworpen, meer dan dertig duizend op een afstand van meer dan tien mijlen van de hoofdstad gebannen. „Alle gevangenissen waren met Papisten gevuld. Londen had het aanzien van eene stad in staat van beleg. Kanonnen waren rondom Whitehall [1]) geplaatst.

---

[1]) Het paleis des Konings.

Geen burger achtte zich veilig, tenzij hij onder zijn bovenkleed een kleinen met lood geladen stok droeg om daarmeê den paapschen moordenaars de hersens in te slaan" [1]).

De schitterendste belooningen die men aan den laster uitreikte, wekten de begeerlijkheid van een aantal navolgers op [2]). Men wist, hoe men de gunsten van het Parlement kon koopen. Oates nog voor weinige weken behoeftig en onbekend, was eensklaps vermogend, invloedhebbend, gevreesd door prinsen en edelen geworden. Zijne beruchtheid door het gansche Land, had voor die lage en booze gemoederen al de aantrekkelijkheid des roems. Geen wonder dus, dat na hem eerst zekere Carstairs, die in Schotland den spion had gespeeld, en naderhand Bedloe, een bekend deugniet, zijne voetstappen volgden; ja een gansche zwerm van valsche getuigen steeg uit de bordeelen en speelhuizen van Londen op, om door meineed het bloed der Katholieken te doen stroomen. De grofste onwaarschijnlijkheden vonden gretig geloof. Deze berigtte, dat een leger van 30,000 man, verkleed als pelgrims onder zeil was naar Engeland. Een ander had van de Jesuieten de toezegging verkregen van heilig verklaard te zullen worden met 500 *pond* belooning, als hij den Koning wilde vermoorden. Een ander had een voornaam Katkoliek bankier openlijk aan een gastmaal den dood hooren zweren aan den ketterschen dwingeland. Zóó vindingrijk was de laster, dat Oates, beducht van zich

---

[1]) Macaulay, *Hist*, I, 233.

[2]) De diensten van Oates werden beloond met een pensioen van 1200 *pond* jaarlijks, eene woning te Whitehall, en eene lijfwacht ter zijner bescherming! Later werd hij onder de regering van Jacobus wegens meineed tot levenslange gevangenis en andere straffen veroordeeld. Met de omwenteling onder Koning Willem III werd hem zijne vrijheid geschonken met een pensioen van 400 *pond* 's jaars daarenboven!

door zijne navolgers overtroffen te zien, een aantal nieuwe ontdekkingen bij zijne eerste aanklagt voegde. Hij had o. a. de bijna ongeloofbare onbeschaamdheid te verklaren: dat hij eens door de reet van eene niet wel gesloten deur de Koningin had hooren bekennen, dat zij had toegestemd in het vergeven van haren echtgenoot! Het volk geloofde, en de hoogstgeplaatste magistraten veinsden te gelooven aan zulke omgerijmdheden als deze! Maar aan gewetenlooze staatslieden gelijk Shaftesbury en Buckingham, diende die roman tot hunne doeleinden; en voor hun verstokt geweten, zegt Macaulay, was de dood van een onschuldige niet hinderlijker dan de dood van een patrijs [1]). Het was te vergeefs, voegt hij er bij, dat de beschuldigden zich beriepen op de onbesprokenheid van hun voorgaand leven: het volk was overtuigd, dat hoe godsdienstiger een Katholiek was, hoe meer hij tegen eene Protestantsche Regering moest zamenspannen. Het was te vergeefs dat zij in het aangezigt des doods hunne onschuld nog uitdrukkelijk bleven beweren: want algemeen dacht men, dat een goed Papist alle leugens die zijner Kerk konden dienen, niet alleen verschoonbaar, maar zelfs verdienstelijk waande [2]).

Wij kunnen hier geen uitvoerig verhaal leveren van al de gruwelen, die ter oorzake van deze afschuwelijke verdichtsels tegen de Katholieken werden gepleegd. Zelfs die Engelsche historieschrijvers, die men zeker niet van voorliefde jegens het Katholicisme kan verdenken, Clarendon, Hume, Fox, Macaulay, bekennen volmondig, dat zij een onuitwischbare vlek blijven op de geschiedenis dier tijden [3]).

---

[1]) Macaulay, *Hist.* I, 234.

[2]) Macaulay, *Hist.* I, 225.

[3]) En toch vonden wij onlangs in de *Allgemeine Kirchengeschichte von Grosbrittannien* van Dr. K. F. Stäudlin (II, 158) een verhaal

Het zij ons hier genoeg te herinneren, dat er van den 21 November 1678 tot den 17 Januarij 1679, behalve zeven geestelijken, die enkel uithoofde dat zij *priesters* waren, ter dood werden veroordeeld, nog veertien Katholieken het schavot beklommen, omdat zij door Oates en Bedloe waren beschuldigd van het *Popish Plot* te hebben gesmeed. Onder dezen waren er zes Jesuieten [1]). Een der laatste slagtoffers was de burggraaf Stafford, een achtingswaardige grijsaard, die plegtig zijne onschuld tot het laatste oogenblik toe bleef betuigen, en wiens onverschrokkenheid en edele taal het volk dwong tot den uitroep: „God zegene u, Mylord; wij gelooven u, Mylord!" En eindelijk werd de rij dier martelaren roemrijk gesloten door Olivier Plunkett, aartsbisschop van Armagh en Primaat van gansch Ierland, die in 1681 onthoofd werd, beschuldigd van een gansch leger op de been te hebben gebragt om de Regering omver te werpen, hoewel hij niet meer dan negentig *pond* inkomen had [2])! Toen de graaf van Essex, die als Lord-Luitenant van Ierland den vromen en edelen bisschop gekend had en van zijne trouw meermalen had getuigd, bij den Koning om genade voor hem smeekte, antwoordde hem Karel: „Dat zijn bloed, Mylord, op uw geweten kome. Gij hadt hem kunnen redden, indien gij gewild hadt. Ik kan hem geen genade schenken, *wijl ik het niet durf*"!

---

van het *Papisch Plot* zoo ingerigt, alsof de schrijver er volslagen geloof aan hechtte. Dat is weêr eene bijdrage tot het gezegde van den Graaf de Maistre: *L'histoire a été depuis longtems une conspiration contre la vérité.*

[1]) Drie andere leden der Societeit, PP. Mico, Nevil en Bedingfield waren reeds in de gevangenis gestorven, en een vierde P. Jenison overleed aan de gevolgen van de mishandelingen, die hij bij zijne inhechtenisneming onderging.

[2]) Vgl. voor Stafford en Plunkett het omstandige verhaal van Lingard, XIII, 91 en 140.

Van toen af aan openbaarde er zich allengs eene reactie in de gemoederen. Het volk was verzadigd van het bloed der Papisten, gelijk twintig jaren te voren van het bloed der Koningsmoorders. De tijd had meer bezadigdheid aangebragt en de onbeschaamdheid der lasteraars meer en meer ontmaskerd. Onaangezien deze reactie, gaf echter de partij van Shaftesbury haren strijd tegen den Hertog van York en hare plannen tot verandering der troonsopvolging nog niet op, en wist zij de oneenigheid tusschen den Koning en de beide Huizen steeds gaande te houden. Van vele kanten drong men bij den Koning aan om met zijn Parlement in eene schikking te treden. Godolphin, Sunderland, de hertogin van Portsmouth, waren de bemiddelaars. Hierbij voegden zich de Spaansche gezant, die op de plannen wees van Lodewijk, en het bejammerde dat Engeland zijne krachten zou verspillen in binnenlandsche twisten, met verwaarloozing zijner eigen belangen en van die zijner bondgenooten. De Hollandsche gezanten boden den Koning eene uitgewerkte memorie aan, en spraken nog stouter taal. Zij verklaarden zonder eenige verbloeming, dat Karel het welvaren van Europa, van al de Protestantsche Staten en in 't bijzonder van de Vereenigde Provinciën had opgeofferd aan een zoo onzeker iets als eene toekomstige troonsopvolging. De toon van dit stuk deed den ganschen toeleg mislukken. Karel's verontwaardiging kreeg de bovenhand over zijne werkeloosheid, en eene korte en bondige weigering was het antwoord op al die vertoogen.

De meerderheid in het Huis der Gemeenten bleef echter voortdurend Shaftesbury en zijne aanhangers ondersteunen. Na een aantal willekeurige maatregelen te hebben genomen, kwam zij tot het besluit: „dat tenzij de Hertog van York van de troonsopvolging wierd uitgesloten, noch

de Koning, noch de Regering, noch de Protestantsche godsdienst veilig zouden zijn; dat de markies van Worcester, de graven van Halifax en Clarendon, de opstellers van het jongste antwoord des Konings, en de graaf van Feversham begunstigers waren van het Papisme; en dat elkeen die geld zou leenen aan den Koning op een van de takken der publieke inkomsten, gehouden zou worden de handelingen van het Parlement te verhinderen en daarvoor verantwoordelijk zou zijn".

Om nu de meer en meer dreigende oppositie te breken, riep de Koning een nieuw Parlement te zamen, niet te Londen maar te Oxford. Karel ging het, van zijne lijfwacht vergezeld, zelf openen. Shaftesbury, de vertegenwoordigers der *City*, en de leiders der oppositie in het Huis der Gemeenten volgden gewapend, omringd van gewapende benden, die aan hunne hoeden linten droegen met het opschrift: *Geen Papisme! Geen slavernij!*

De Koning nam nu, op raad van Halifax, zijne toevlugt tot een middel, waardoor hij meende én de eischen der Protestanten te zullen kunnen voldoen, én de regten zijns broeders te handhaven. Hij stelde voor om den Hertog van York voor zijn gansch leven uit het Rijk te verbannen; hem na den dood van den regerenden vorst wel den titel van Koning te schenken, maar de uitoefening van het oppergezag aan een Regent toe te vertrouwen; verders aan alle aanzienlijke Katholieke grondbezitters het Rijk te ontzeggen, en hen van hunne kinderen te scheiden om deze in de leer der Staatskerk op te voeden. Maar ook die verregaande toegevendheid bevredigde de vijanden des Hertogs en der Katholieken niet. Zij weigerden het aanbod, en het Huis der Gemeenten was weder gereed het oor te leenen aan de aanklagt van twee nietswaardige avontu-

riers, Everard een Schot, en Fitz-Harris een Protestantsch Ierlander. Deze beschuldigden ditmaal den Koning, van zelf aandeel te hebben gehad in het *Popish Plot!*

In die omstandigheden nam de Koning onverwijld een moedig besluit. Hij ontbond het Parlement en haastte zich naar Windsor, zoodat een gerucht liep, dat hij een aanslag tegen zijn leven ontdekt had [1]). Het lijdt geen twijfel, dat de ontbinding een burgeroorlog verhoedde. Karel legde in eene Verklaring de redenen bloot, waarom hij de twee laatste Parlementen had ontbonden. Deze vond veel bijval en werd van vele kanten door betuigingen van trouw en verknochtheid beantwoord. De reactie die met den dood van Stafford was begonnen, was nu voleindigd. De begoocheling was over: het *Popish Plot* was op nieuw onderzocht, valsch bevonden en veroordeeld.

Eindelijk kwam voor een der grootste vervolgers der Kerk in dit tijdperk de dag der vergelding. Shaftesbury werd in 1681 wegens verraad bij het Parlement aangeklaagd, nam de wijk naar Holland, en stierf aldaar twee maanden daarna aan de jicht. Na zijnen dood deelden de *Whigs* de nederlaag van hunnen leider. Hun invloed en hunne ambten gingen in de handen der *Tories* over. De Hertog van York keerde in triomf binnen de hoofdstad terug. Ofschoon de Anglikaansche bisschoppen nog voortdurend hunne ondergeschikte geestelijken aanspoorden om al de Katholieke Recusanten bij de Regering te verklagen, maakte toch hunne vervolgzucht geen slagtoffers meer. De

[1]) Er vormde zich werkelijk eene zamenzwering om den Koning en zijn broeder te vermoorden. Lord Howard was er de ziel van. De hertog van Monmouth (Karel's natuurlijke zoon), de graaf van Essex, de Lords Grey en Russell, Algernon Sidney en Hampden stemden toe in de zamenzwering tot omverwerping van den troon, maar niet tot het vermoorden van den Koning.

Koning had nu meer vrijheid om zijne eigen mildere neigingen te volgen. Hij schold aan een aantal veroordeelde priesters kwijtschelding der doodstraf, en gelastte hun slechts het Rijk te verlaten.

De nu aan het bestuur gekomen *Tories* vervielen echter weldra in de onverdraagzaamheid hunner voorgangers. Ook alle niet-Conformisten werden bemoeijelijkt of gehoond. Het *Covenant*, dat de Schotsche Puriteinen door den Heiligen Geest ingegeven waanden, werd door beulshanden verbrand onder de uitbundige vreugdekreten van hetzelfde graauw, dat eenige jaren te voren Cromwell en de overige „Heiligen van 's Heeren leger" had toegejuicht!

Eensklaps deed eene onverwachte gebeurtenis de kansen gunstig voor het Katholicisme keeren. Na eene ongesteldheid van slechts weinige dagen overleed Karel II den 5 Februarij 1685. In zijne laatste levensuren verzoende hij zich met de Katholieke Kerk, en ontving met volle bewustzijn hare laatste genademiddelen uit de hand van denzelfden priester, die hem vroeger op het slagveld het leven gered had, en nu in Gods voorzienigheid het werktuig werd om ook zijne ziel te redden. De Hertog van York, die hem daartoe mede behulpzaam was [1]), werd onmiddellijk daarna, zonder den minsten tegenstand, hoewel door twee Parlementsakten van zijn erfregt op de Kroon uitgesloten, de opvolger van zijnen broeder op den troon van het Vereenigd Koningrijk. Voor 't eerst na de Hervorming werd nu de schepter weêr door een Katholieken vorst gedragen.

[1]) Onder de *Verscheidenheden* dezer aflev. geven wij eene vertaling van het verhaal van Macaulay over Karel's afsterven, met eenige aanteekeningen, waarin wij sommige beweringen van den begaafden Schrijver op historische gronden hebben gemeend te moeten tegenspreken.

VERSCHEIDENHEDEN.

AFSTERVEN EN BEKEERING VAN KAREL II, KONING VAN ENGELAND [1]).

In het bekende en veelgelezen werk van Macaulay over de geschiedenis van Engeland, is het tafereel van de laatste oogenblikken van Karel II een der karakteristiekste onder de vele voortreffelijke verhalen van den begaafden Schrijver. Als eene niet onbelangrijke bijdrage tot het overzigt van de regering diens Konings in deze aflev. laten wij hier eene vertaling volgen van het slot van Macaulay's opstel, waarvan de bekeering van den vorst tot de Katholieke Kerk het hoofdonderwerp uitmaakt. In eenige regels zullen we den Lezer de gebeurtenissen herinneren, die den dood des Konings onmiddellijk voorafgingen, en vervolgens, na Macaulay zelf gehoord te hebben, op ettelijke beweringen in diens verhaal eenige aanmerkingen maken, omdat zij ons op goede gronden den toets eener onbevangen historische kritiek niet schijnen te kunnen doorstaan [2]).

In den ochtend van den 2 Februarij 1682 werd Koning Karel II, eenige oogenblikken na te zijn opgestaan, door een aanval van beroerte aangetast, terwijl hij zich bezig hield, in de tegenwoordigheid van eenige edellieden, met zijn toilet te maken. Een geneesheer die bij toeval aanwezig was, deed hem oogenblikkelijk eene laling met een pennemes, bij gebreke aan een geschikter werktuig.

---

[1]) Vgl. Macaulay, *The History of England*, Vol. II, pp. 1—12, Leipz. 1849.

[2]) De door ons bedoelde plaatsen hebben wij in Macaulay's tekst met *cursijf-letters* aangeduid.

Hierdoor weêr tot zich zelven gekomen, nam de vorst gedurende de drie daarop volgende dagen zoodanig in beterschap toe, dat de *London Gazette* van den 5 Februarij het berigt inhield, dat de doorluchtige kranke buiten gevaar was. Al de klokken der hoofdstad verkondigden de blijde mare aan het ontstelde en opregt bedroefde volk, en reeds begon men allerwege toebereidselen voor vreugde-vuren te maken. Maar nog in den loop van dien zelfden dag herhaalde zich de aanval van beroerte, en werd de toestand des Konings zoo bedenkelijk, dat de geneesheeren alle hoop opgaven, en de aartsbisschop van Canterbury met vier andere bisschoppen, die van het begin der ziekte in het paleis waren en beurtelings 's nachts bleven waken, het noodig achtten den vorst, nog ernstiger dan te voren, te vermanen om zich tot den dood voor te bereiden. De aartsbisschop Sancroft zeî met veel vrijmoedigheid: „Sire, het is tijd om zonder verbloeming te spreken; want gij zijt op het punt, om voor een Regter te verschijnen, die geen aanziener des persoons is". Maar de Koning gaf hem geen antwoord. Toen beproefde een der andere prelaten, Thomas Ken, bisschop van Bath en Wells, wien Karel het meest van allen achtte, of hij beter mogt slagen. Zijne welsprekende en hartelijke taal scheen wel niet den gewenschten indruk op den zieke te maken, maar bewerkte toch, dat Karel zonder tegenspraak toeliet, dat men hem de gebeden van het Zieken-Bezoek uit het Anglikaansche Ritueel voorlas. Op het dringend aanzoek der prelaten, betuigde hij zijn leedwezen over al hetgeen hij had misdaan, en gedoogde, dat men over hem de absolutie uitsprak in den gewonen vorm der Kerk van Engeland. Maar toen zij hem aanspoorden om te verklaren, dat hij stierf in de gemeenschap dier Kerk, scheen hij niet te hooren wat men hem zeide, en niets kon hem bewegen om het Nachtmaal uit de handen der bisschoppen te ontvangen" [1]). Men had daartoe eene tafel met brood en wijn ter zijde van zijn bed in gereedheid gebragt, maar te vergeefs. Somtijds zeide hij dat er geen haast bij was, dan weêr dat hij zich te zwak gevoelde.

„Velen, zegt Macaulay, wiens verhaal wij hier laten volgen, schreven deze ongevoeligheid aan verachting voor de goddelijke dingen toe, en

---

[1]) Macaulay, p. 7.

velen ook aan de bedwelming, die meermalen den dood voorafgaat. Maar in het paleis zelf waren er eenige weinige personen die beter wisten. Karel was nooit een opregt lidmaat der Staatskerk geweest. Zijn geest had voortdurend gewankeld tusschen het Hobbisme en het Papendom. Toen zijne gezondheid niets te wenschen overliet, en en hij nog de volle kracht zijner vermogens bezat, was hij een spotter. In zijne weinige ernstige oogenblikken was hij een Roomsch-Katholiek. *De Hertog van York was hiermede bekend, maar was geheel bezig met de zorg zijner eigen belangen.* Hij had bevel gegeven om de buitenpoorten te sluiten en onderscheidene gedeelten der stad door militaire posten te bezetten. Hij had ook gezorgd, dat de handteekening van den stervenden Koning nog gesteld wierd op eene akte, waarbij sommige belastingen. die slechts tot aan den overgang der Kroon konden geheven worden, nog voor een termijn van drie jaren werden verpligtend verklaard. *Dit alles beide zoodanig de aandacht van Jacobus, dat hij, die in gewone omstandigheden onbescheiden en ontijdig ijverde om proselieten voor zijne Kerk te winnen, nooit op het denkbeeld kwam, dat zijn broeder in het gevaar verkeerde van zonder de laatste Sakramenten te sterven.* Dit verzuim was des te buitengewoner, omdat de Hertogin van York op verzoek der Koningin, in den ochtend zelven toen de Koning ziek werd, het denkbeeld opperde om hem geestelijke hulp te bezorgen. Zoodanige hulp had Karel op 't laatst te danken aan eene geheel andere tusschenkomst dan die zijner godvreezende vrouw en zijner schoonzuster. Een leven van ligtzinnigheid en ondeugd had in de Hertogin van Portsmouth [1]) al de gevoelens van godsdienst, al de teederheid, die den roem harer kunne uitmaakt, niet uitgedoofd. De fransche gezant Barillon, die in het paleis naar den toestand des konings was komen vragen, bragt haar een bezoek. Hij vond haar bijna stervende van droefheid. Zij bragt hem in een geheim vertrek, en stortte haar geheel hart voor hem uit. „Ik heb zeide zij, u iets zeer gewigtigs mede te deelen. Werd het bekend, mijn leven zou in gevaar zijn. De Koning is wezenlijk en waarlijk een Katholiek; maar hij zal sterven zonder met de Kerk te zijn verzoend. Zijn slaapvertrek is vol met Protestantsche geestelijken.

---

[1]) Deze was eene van 's Konings bijzitten.

Ik kan, zonder ergernis te geven, daar niet binnen gaan. De Hertog denkt alleen aan zich zelven. Spreek gij tot hem. Herinner hem dat hier het lot eener ziel op het spel staat. Hij is nu meester. Hij kan de kamer doen ontruimen. Ga oogenblikkelijk, of het zal te laat zijn".

"Barillon haastte zich naar het slaapvertrek des Konings, nam den Hertog ter zijde, en deelde hem de boodschap der bijzit mede. Het geweten van Jacobus deed zich nu gelden. Als uit den slaap opgewekt rees hij op, en verklaarde, dat niets hem zou beletten den heiligen pligt te vervullen, die al te lang was uitgesteld. Een aantal plannen ter uitvoering werden geopperd en verworpen. Eindelijk gebood de Hertog aan al de aanwezigen om zich op zekeren afstand te houden, boog zich over het bed, en fluisterde den Koning iets in 't oor, dat niemand der omstanders kon hooren, maar dat zij veronderstelden eenige vraag over staatszaken te zijn. Karel antwoordde met hoorbare stem: "Ja van ganscher harte". Niemand der aanwezigen, behalve den Franschen gezant, vermoedde het, dat de Koning op dat oogenblik zijn verlangen uitte om in den schoot der Katholieke Kerk te worden opgenomen.

"Zal ik een priester bezorgen?" vroeg de Hertog. — "Doe dat, broeder", antwoordde de zieke. "Om Gods wil doe het, en verlies geen tijd. Maar neen; gij zult er in ongelegenheid door geraken". — "Al kost het mijn leven", zeide de Hertog, "ik zal een priester bij u ontbieden".

"Om echter op de eerste aanvraag een priester te vinden voor zulk eene taak was niet gemakkelijk. Want, gelijk de wet toen lag, was iemand die een ander tot de Roomsch Katholieke Kerk bekeerde, schuldig aan doodstraf. De graaf van Castel Melhor, een Portugeesch edelman, die, door politieke onlusten uit zijn vaderland verdreven, de gastvrijheid van het Engelsche Hof genoot, nam het op zich om een biechtvader te bezorgen. Hiertoe wendde hij zich tot zijne landslieden, die bij de huishouding der Koningin behoorden; maar hij bevond dat geen harer kapellanen Engelsch of Fransch genoeg verstond om den Koning de biecht af te nemen. De Hertog en Barillon waren op het punt om aan den Venetiaanschen gezant een geestelijke te doen vragen, toen zij vernamen dat een Benedictijner monnik, met name John Huddleston, zich in Whitehall bevond. Deze zelfde man had met groot levensgevaar den Koning na den

slag van Worcester gered, en was uit dien hoofde sinds de Restauratie altoos een geprivilegiëerd persoon gebleven. In de strengste proclamatiën tegen de Paapsche priesters uitgevaardigd, toen valsche getuigen het volk tot woede die aan dwaasheid grensde, hadden vervoerd, was Huddleston met naam uitgezonderd geworden. Volgaarne stemde hij er in toe om andermaal zijn leven voor zijnen vorst in de waagschaal te stellen; maar er bestond nog eene moeijelijkheid. *De brave monnik was zóó ongeletterd, dat hij niet wist wat hij behoorde te zeggen in zulke gewigtige omstandigheden.* Een Portugeesch geestelijke, door de tusschenkomst van Castel Melhor, gaf hem eenige wenken; en aldus ingelicht, werd hij langs eenen achtertrap binnen geleid door 's Konings vertrouwden kamerdienaar *Chiffinch*, die, als men geloof mag schenken aan sommige hekelschriften van dien tijd, meermalen langs dienzelfden weg bezoekers van geheel anderen aard had binnengelaten. Toen gebood de Hertog in 's Konings naam al de aanwezigen de kamer te verlaten, behalve Lewis Duras, graaf van Feversham en John Granville, graaf van Bath. Beide deze lords beleden de Protestantsche godsdienst; maar Jacobus begreep dat hij op hunne trouw kon rekenen. Feversham, een Fransch edelman en neef van den grooten Turenne, bekleedde een hoogen rang in het Engelsche leger, en was kamerheer bij de Koningin. Bath was grootmeester der *garde-robe*.

„De bevelen des Hertogs werden gehoorzaamd; en zelfs de geneesheeren verwijderden zich. De achterdeur werd geopend en Pater Huddleston trad binnen. Men had hem een mantel over zijn priesterlijk gewaad geworpen en zijne geschoren kruin was onder eene paruik verborgen. „Sire, zeide de Hertog, deez' brave man redde eens uw leven. Nu komt hij uwe ziel redden". Karel antwoordde met zwakke stem: „Hij is welkom". Huddleston kweet zich van zijne taak beter dan men had verwacht. Hij knielde voor het bed, nam den Koning de biecht af, gaf hem de absolutie en voorzag hem met het H. Oliesel. Hij vroeg of de Koning verlangde de allerheiligste Eucharistie te ontvangen. „Zeker, antwoordde Karel, indien ik niet onwaardig ben". Het H. Sakrament werd daarop binnen gebragt. Karel deed eene zwakke poging om op te staan en voor hetzelve neêr te knielen. De priester verzocht hem stil te blijven liggen, en verzekerde hem dat God de vernedering der ziel zou aannemen en die des ligchaams niet zou vorderen. De koning ondervond zooveel

moeijelijkheid om de H. Hostie in te zwelgen [1]), dat het noodig was om de deur te openen en een glas water te bezorgen. Hierna hield de monnik aan den boeteling een kruisbeeld voor het gezigt, hem vermanend, om zijne laatste gedachten op het lijden des Verlossers te vestigen, en vertrok. De gansche plegtigheid was in ongeveer drie kwartier uurs afgeloopen; en gedurende dien tijd, hadden de hovelingen die zich in de buitenkamer bevonden, hunne vermoedens aan elkander medegedeeld door fluisteringen en veelbeteekenende oogwenken. Eindelijk werd de deur geopend, en de geheele vergadering kwam weder het vertrek van den stervende binnen.

Het was laat in den avond. De Koning scheen zeer opgebeurd door hetgeen geschied was. Zijne natuurlijke kinderen werden bij zijn bed gebragt, de hertogen van Grafton, Southampton en Northumberland, zonen der hertogin van Cleveland, de hertog van St. Albans, zoon van Eleanor Gwyn, en de hertog van Richmond, zoon der hertogin van Portsmouth. Karel zegende hen allen, maar sprak met bijzondere teederheid tot Richmond. Één aangezigt, dat daar ook tegenwoordig had behooren te zijn, ontbrak er. Het oudste en meest beminde kind was een balling en een zwerveling. Zijn naam werd niet eens door zijn vader uitgesproken.

„In den nacht beval Karel de hertogin van Portsmouth en haren zoon ernstig aan Jacobus aan. „Laat toch", voegde hij er goedhartig bij, „de arme Nelly niet van honger sterven". De Koningin gelastte Halifax haar wegens hare afwezigheid te verontschuldigen. Zij liet zeggen, dat zij al te veel ontsteld was om haren post bij de doodsponde weêr in te nemen, en bad om vergiffenis voor alle misslagen, die zij onwetend had begaan. „Zij vraagt mij om vergeving, arme vrouw!" riep Karel, ik vraag het haar van ganscher harte!"

„Het morgenlicht begon reeds te schemeren door de vensters van Whitehall, en Karel verzocht aan zijne bewakers de gordijnen

---

[1]) Eenige uitdrukkingen van den Schrijver b. v. *the host*, *the bread* hebben wij hier uit eerbied voor de heilige Geheimen eenigzins gewijzigd. Macaulay is soms niet van onkieschheid vrij te pleiten, wanneer hij over Katholieke onderwerpen spreekt. Getuige zijn gezegde over dezelfde gebeurtenis: „He [Charles II] was crowned in his youth with the Covenant in his hand; *he died at last with the Host sticking in his throat*". *Essays*, p. 322.

weg te schuiven, om nog eenmaal het daglicht te kunnen aanschouwen. Hij bemerkte dat het tijd was om eene klok op te winden, die nabij het bed stond. Langen tijd herinnerde men zich deze kleine omstandigheden, omdat zij buiten tegenspraak bewezen, dat toen hij zich voor Roomsch-Katholiek verklaarde, hij nog in het volle bezit was van zijne geestvermogens. Hij verontschuldigde zich bij diegenen, welke hem den ganschen nacht hadden bewaakt, wegens den last dien hij hun had veroorzaakt. Hij was, zeide hij, een geruimen tijd zonder bewustzijn stervende geweest; maar hij hoopte dat zij hem zulks zouden vergeven. Dit was de laatste glimp van die uitgezochte wellevendheid, die zoo dikwijls hare tooverkracht had uitgeoefend, om den toorn eener regtmatig verstoorde natie te bedaren. Kort na den dageraad begon de spraak den stervende te begeven. Vóór tien ure was hij geheel bewusteloos. Gansche menigten hadden zich op het uur der ochtend-dienst naar de kerken begeven. Onder het lezen van de gebeden voor den Koning, bewees het luide zuchten en weenen, hoe innig zijn volk hem was toegedaan. Op Vrijdag middag, den 6 Februarij, ontsliep hij zonder eenigen doodstrijd".

Op het bovenstaande zoo schilderachtige verhaal van Macaulay, laten wij nu hier eenige aanmerkingen volgen, welke hoofdzakelijk betrekking hebben op eenige gezegden en beoordeelingen van den gevierden schrijver, die ons minder naauwkeurig zijn voorgekomen [1])

1. In het gedrag van den Hertog van York aan het doodsbed zijns broeders, vindt Macaulay grond om op Jacobus' karakter eene onverdiende blaam te werpen. Zonder te willen beweren, dat diens gezindheid bij die gelegenheid geheel en al belangeloos was met betrekking tot zijne opvolging tot den troon, houden wij het toch voor zeker, dat dit niet, gelijk Macaulay het voorstelt, de eenige en voorname oorzaak was, waarom de Hertog zoolang uitstelde om zijn stervenden broeder de laatste genademiddelen der Kerk te laten toedienen. Zijn toen gehouden gedrag kan anders worden verklaard en aan veel edeler beginselen worden toegeschreven. Jacobus'

[1]) Groote hulp voor deze bemerkingen vonden wij in de zoo degelijke Kritiek van Macaulay's werk in de *Dublin Review*, Julij 1849.

standpunt was ongetwijfeld van een hoogst moeijelijken en kieschen aard. Iemand met de Kerk van Rome te verzoenen was toen eene misdaad van hoog verraad. Elke onmiddellijke poging daartoe met betrekking tot den stervenden Koning aangewend, zou den hevigsten tegenstand gevonden hebben bij allen die hem omringden, en allervermoedelijkst het gewenschte doel niet hebben bereikt. En 't is duidelijk dat de Hertog, om ligt te vermoeden redenen, veel meer achterdocht zou gewekt hebben dan elk ander. Het is ook zeker, en 't wordt door Macaulay zelven bevestigd, dat Jacobus ten volle bekend was met zijns broeders denkwijze over het Katholicisme, en hij had ook grond om aan zijne volharding daarin te gelooven. Hij wist dat Karel zich bewust was van het gevaar waarin hij verkeerde en hij was getuige geweest van den herhaalden tegenstand, dien hij geboden had aan de pogingen der Anglikaansche bisschoppen. Het is dus zeer mogelijk, ja waarschijnlijk, dat het vertragen van Jacobus zijne oorzaak had in de hoop, dat de Koning zelf, door eene openbare verklaring van hetgeen hij verlangde, hem niet alleen zou verlossen van den gevaarlijken en neteligen toestand, waarin hij zich bevond, maar ook het welgelukken van zijn voornemen zou verzekeren. Dit was althans voor 't minst zeer mogelijk. Het later gedrag van Jacobus bewijst, dat men hem althans van geen vroeger gebrek aan moed met eenige waarschijnlijkheid kan verdenken. En wanneer het de oorzaken der vertraging geldt, mag men niet uit het oog verliezen, dat het *slechts in den loop van dien zelfden dag* (5 Februarij) *was*, dat 's Konings toestand, hoewel bedenkelijk van den aanvang af, *volstrekt hopeloos werd*. Voor zooverre is er ten minste in het gebeurde niets beslissend tegen den Hertog.

Maar gelukkig hebben wij meer dan waarschijnlijkheden, om Jacobus' gedrag te verklaren, en zijne ware bedoelingen uit te vorschen. Macaulay haalt eene menigte autoriteiten aan tot staving van zijn verhaal [1]). De bekwame recensent van Macaulay's werk

[1]) *Clarke's Life of James* II; *Barillon's Despatch* Febr. 8 (18), 1685, *Citter's Despatches*, *Huddleston's Narrative*, *Chesterfields Letters*, *Sir Henry Ellis's Original Letters*, 1 *and* 2 *series*; *Chaillot MS.*; *Burnet*; *Evelyn's Diary*; *Welwood's Memoirs*; *North's Life of Guilford*; *North's Examen*; *Hawkin's Life of Ken*; *Dryden's Threnodia Augustalis*; *Sir H. Halford's Essay on Deaths of Eminent Persons*; *Letter of Lord Bruce*, en eenige stukken in het British Museum.

in de *Dublin Review*, verklaart al die autoriteiten te hebben onderzocht [2]). Met uitzondering van vier (Burnet; de *Dépêche* van Barillon; het verhaal der koningin (Maria van Modena) in het HS. van Chaillot, en Jacobus' eigen verhaal (in zijn Leven door Clarke beschreven), bespreekt geen der genoemde schrijvers het punt, waarop het hier aankomt, d. i. het gedrag van Jacobus bij die gelegenheid en de beweegredenen, die hem deden handelen. Van de vier die er van gewagen, is Burnet beslissend tegen Macaulay's voorstelling [3]). Burnet evenwel was geen ooggetuige, en de inderdaad belangrijke bronnen voor het verhaal zijn die van Barillon, van de Koningin en van Jacobus zelf. Macaulay heeft den eerstgenoemden in alles gevolgd. Barillon's *dépêche* van 8 (18) Febr. 1685 bevat een zeer uitvoerig verhaal van 's Konings laatste levensuren, hoewel het duidelijk blijkt, dat de berigtgever vooral het door hem zelven verrigte in die gebeurtenis op den voorgrond wil plaatsen, en „zich zelf gelukkig acht, dat God hem de genade schonk daarin een aandeel te hebben". Maar van de twee andere zeer gewigtige berigten over die zaak heeft Macaulay, hoewel zij ze beide onder zijne autoriteiten aanvoert, volstrekt geen gewag gemaakt, — noch van dat van Jacobus zelf, dat onder de papieren der Stuarts is bewaard gebleven; noch van hetgeen de nonnen van Chaillot uit den mond van Maria van Modena, tijdens de ballingschap dier vorstin, opschreven.

En toch blijkt het ontegensprekelijk uit Maria's verhaal, dat Jacobus niet alleen niet zoo onverschillig was, als Macaulay hem voorstelt, maar reeds lang vóór Barillon's tusschenkomst, over den zieletoestand zijns broeders zich beangstigd gevoelde. Op den eersten dag van Karel's ziekte kwam de Koningin 's Hertogs echtgenoote Maria bezoeken.

„Mijne zuster, zeide zij haar, ik bid u den Hertog, aan „wien 's Konings gevoelens over de Katholieke godsdienst even goed „als aan mij bekend zijn, te verzoeken, al wat in zijn vermogen

---

[2]) Met uitzondering van de *Dépêches* van Citters, die in de onuitgegevene Verzameling van Sir Mackintosh berusten.

[3]) „On Thursday a second fit returned; and then the physicians told the Duke *that the king was not likely to live a day to an end. The Duke immediately ordered* Huddleston..... to be brought to the lodgings under the bed-chamber". Burnet, I, 607.

„is te doen, om van een gunstig oogenblik voordeel te trekken, „(*to profit by some favourable moment*). Daarna vertrok de Koningin-weduwe. De Koningin, toen nog Hertogin van York, bleef in het vertrek om met den Hertog te spreken. Zij verhaalde dat er meer „dan een uur verliep vóórdat hij zelfs een oogslag op haar wierp, „zóó was hij met den toestand van zijnen broeder, den Koning, „bezig. Eindelijk, toen hij bij toeval naar haar omzag, deed zij „hem een teeken dat zij hem iets had te zeggen. Hij naderde haar „en zij verhaalde hem wat de Koningin, hare schoonzuster, haar „gezegd had. *Ik weet het*, antwoordde hij, *het is het eenige waarop „ik denk* (*je ne pense qu'à cela*)" [1]).

Is het nu niet duidelijk volgens dit verhaal, dat van den beginne van Karel's ziekte de Hertog van York zich bekommerde wegens zijne bekeering, en slechts, overeenkomstig den raad der Koningin, een gunstig oogenblik afwachtte om de zoo gevaarlijke onderneming te beginnen. Dat oogenblik was daar, toen de Koning de bediening der Anglikaansche bisschoppen weigerde; terwijl uit niets blijkt, dat vóór dat tijdstip er eenig ernstig of althans dreigend gevaar bestond, dat 's Hertogs bemiddeling te laat zou komen. Hetgeen de Koningin verhaalt van zijne bekommering over zijn broeder, wordt bevestigd door de andere getuigenissen, waarop Macaulay verwijst, zonder evenwel op deze omstandigheid te letten. „De Hertog, zegt Evelyn, bleef bijna voortdurend knielen bij het „bed, en weenen" [2]). En de schrijver van het berigt in de brief-„wisseling van Ellis voegt hierbij: „Daar bestond zooveel liefde en „teederheid tusschen de twee koninklijke broeders — de een op „het bed, de andere als in tranen zwemmend op zijne knieën, en „zijns stervenden broeders hand kussende, dat alle omstanders er „ten zeerste door moesten worden bewogen" [3]).

Eindelijk bevestigt het verhaal van Jacobus zelf geheel en al de verklaring, die wij als de waarschijnlijkste hebben aangenomen. Men lezc:

„De Hertog (van York), die toen ter zijde van Zijner Majesteits

[1]) *Récit de la mort du feu Roi d'Angleterre Charles II.* Men vindt dit belangrijke stuk in het aanhangsel van *Sir James Mackintosh's History of the Revolution*, p. 718.

[2]) *Evelyn's Diary*, Febr. 4, 1685, III, 131.

[3]) *Sir H. Ellis's Original Letters*, III, 335.

„bed stond, *ziende, dat, niettegenstaande al de dringende aanzoeken* „*der bisschoppen, hij de Communie niet van hen wilde ontvangen,* „en bekend met de gevoelens des Konings nopens het stuk van „godsdienst, waarover *hij zich onlangs menigmaal met hem had onder-* „*houden, achtte het een geschikt oogenblik* om hem daaraan te herin- „neren; en daarom, na het gezelschap op een weinig afstands van „het bed verwijderd te hebben, zeide hij hem: Dat hij zich verheugde „Zijne Majesteit in dezelfde gezindheid aan te treffen, als toen hij „hem niet lang geleden in zijn vertrek over de godsdienst sprak, „bij welke gelegenheid hij hem een opstel getoond had over zekere „geschilpunten door hem zelven geschreven, en dat hij hem daarom „vroeg, of hij verlangde dat voor hem een priester werd ontboden").

Het is dus bewezen, dat het dralen van Jacobus, dat Macaulay aan verachtelijk eigenbelang toeschrijft, niet daaruit voortkwam, maar uit het gebrek aan eene geschikte gelegenheid; en die „geschikte gelegenheid" welke de Hertog verlangde, had zich niet eer aangeboden vóórdat Karel de diensten der Anglikaansche bisschoppen had geweigerd. Toen dit plaats greep was het reeds laat, en Barillon sprak met Jacobus, zegt hij zelf (p. 111), een weinig na vijf ure 's avonds. Voorts blijkt het in geenen deele uit Barillon's verhaal, dat Jacobus de zorg voor zijns broeders zaligheid geheel had uit het oog verloren, totdat hij door den Franschen gezant aan zijnen pligt werd herinnerd. Lezen wij nu Barillon's eigen woorden, en niet Macaulay's omschrijving, die evenwel misschien zonder opzet zóó is uitgevallen, dan vinden wij ze meer in overeenstemming dan in tegenspraak met onze zienswijze over Jacobus' gedrag. „Gij hebt gelijk", antwoordde Jacobus aan Barrillon, die hem de boodschap der hertogin van Portsmouth overbragt, „gij hebt gelijk: er is geen tijd te verliezen" (*Il n'y a pas de temps à perdre*), daardoor duidelijk te kennen gevend, dat de zaak in zijne meening slechts eene *zaak van tijd* was, en dat hij, wat zijne tusschenkomst zelve aanging, reeds bij zich zelven een vast besluit genomen had.

---

[1]) *Life of James II, from the Stuart Papers*, I, 727. De door ons aangehaalde woorden zijn niet uit de biografie van Jacobus, maar uit diens eigen HS., dat in het werk is ingelascht, en ook te vinden is in de *State Papers* van *Macpherson*.

Alles nu te zamen genomen moet het ons bevreemden, dat een historieschrijver als Macaulay het niet billijk achtte, om, alvorens het gedrag van Jacobus ter dier gelegenheid te veroordeelen, ook die getuigen te verhooren, die toch zeker wel verdienden in aanmerking te worden genomen. Als er, gelijk hier, maar drie getuigen zijn van het gebeurde, schijnt het naauwelijks regtvaardig om er *twee* geheel en al voorbij te zien, waarvan de een bij het gansche voorval de hoofdrol speelde.

2. Een ander voorbeeld van de neiging tot overdrijving, waarvan Macaulay meermalen niet is vrij te spreken, vinden wij in de weinige woorden die hij toewijdt aan Pater Huddleston, den geestelijke, gelijk men zich zal herinneren, door wiens bediening Koning Karel in de Kerk werd opgenomen. Het weinige dat van Huddleston bekend is, doet hem als een man van een achtingswaardig karakter en meer dan gewone kennis voorkomen. Hij had de opvoeding bestuurd van meerdere Katholieke jongelieden van den aanzienlijken stand; hij schrijft gelijk een beschaafd man; en wijl hij de uitgave bezorgde van eenige polemische schriften zijns ooms Richard Huddleston [1]), kan men daaruit zijne letterkundige bekwaamheden opmaken. 't Is waar, Barillon merkt in zijn verhaal over het gebeurde tusschen Huddleston en Karel, in 't voorbijgaan, op, dat de graaf Castel Malhor „hem had laten onderrigten door een Portugeschen Carmeliet, omtrent hetgeen hij aan den Koning te zeggen had, *want hij was zelf geen groot geleerde* (grand docteur)". Maar zelfs voor een „grooteren doctor" dan Pater Huddleston was, zou het geen schande geweest zijn, indien hij in dat uiterst moeijelijk en netelig geval raad had ingewonnen. Het blijkt echter uit het verhaal van Huddleston zelf, dat de dienst, hem door dien Portugeschen Carmeliet bewezen, van een geheel anderen aard was. Huddleston namelijk geen tijd meer hebbende om het Allerheiligste Sakrament met zich te nemen, „bood zich de Portugesche geestelijke aan, zegt hij, om naar St. Jameskapel te gaan en Het mede te brengen" [2]). Maar zelfs Barillon's uitdrukkingen zijn niet sterk genoeg voor Macaulay. Barillon's ge-

[1]) Dit werk had voor titel: *A Short and Plain Way to the Church* en werd door hem uitgegeven met eene *voorrede* en *bijlage*.

[2]) Burnet (I, 607) bevestigt deze bijzonderheid.

zegde *„geen groot doctor"* wordt door hem verwisseld met een *„braven monnik, zóó ongeletterd, dat hij niet wist wat te zeggen"*. Er bestond geene reden, en de historische trouw wraakt het, om van den moedigen priester, die zijn leven voor zijnen Koning waagde, met zoo veel kleinachting te spreken.

UIT- EN INWENDIGE ZENDING IN NEDERLAND.

Wat vereenigingen er voor beiden hier te lande bestaan, nemen we aanstonds over uit het Februarij-nummer van *de Tijdspiegel*, doch merken eerst op, dat, ofschoon volgens de verklaring van Ds. L. J. van Rhijn door *Uitwendige Zending* de *Evangelisatie* van *onchristenen*, door *Inwendige* die van *naamchristenen* verstaan wordt, in de volgende opgave echter met *Uit-* en *Inwendige Zending* meer in 't algemeen bedoeld is, wat er van hier uit voor het Christendom, of liever voor het Protestantisme, buiten en binnen ons vaderland door verschillende genootschappen gedaan wordt.

Voor de *Uitwendige Zending* geeft genoemd maandschrift alleen op: het Nederlandsche Zendeling-genootschap, en de Zending in China. *De Vereeniging* echter derzelfde maand zegt: *„dat het eene Hulp-Zendeling-Genootschap vóór, het andere na, in onzen lande ontstaat"*. Zoo is, onder andere, in de laatste drie, vier jaren — op de roepstem van broeder N. Beets, te Heemstede, — een Één-Cents-Vereeniging voor de evangelisatie op Java tot stand gebragt, welk Centsgenootschap hier reeds uitgebreide vertakkingen heeft.

Doch de volgende schrikbaarlijke reeks van Protestantsche, deels geheime, deels openbare, vereenigingen vinden wij voor de

Inwendige Zending:

Bijbel-genootschap.	Bevordering van Welstand.
Tractaat-genootschap.	Christelijk Hulpbetoon.
Unitas.	Philactérion.

Maatschappij van Weldadigheid.
Genootschap van zedelijke verbetering van gevangenen.
Genootschap tot belooning van eerlijke armoede.
Maatschappij tot Nut van 't Algemeen.
Werkinrigtingen.
Verplegingsgestichten te Montfoort.
Nederlandsch Mettray.
Thabita's.
Bewaarscholen.
Zondagsscholen.
Diakonale inrigtingen.
Patronaatschappen.
Ontelbare bijdragen tot inrigtingen van bijzonderen aard, ter tegemoetkoming van ongelukkigen en behoeftigen, enz.

Voeg hierbij wat de briefschrijver in *de Tijdspiegel* aldaar uit het laatste verslag van het Zendeling-genootschap meldt, dat namelijk de inkomsten van het afgeloopen jaar voor *de Uitwendige Zending* door *bijzonder gunstige* omstandigheden waren geklommen tot de aanmerkelijke som van *f* 89.980,93½; maar dat voor de *Inwendige Zending* er *tonnen schats* worden besteed; en als het nu dag aan dag blijkt, dat de meeste dezer genootschappen het van nature en met opgezetten rade op het Katholicisme hebben gemunt, mag het wel een schrikbaarlijk heirleger heeten, dat hier bij sluipwegen, ginds openlijk maar altoos naar één plan, één doel de Katholieke Kerk beoorloogt; doch die duizenden en tienduizenden ter regter en ter linker wacht zij rustig af, harer onvergankelijkheid bewust naar 't onvergankelijk woord: *de poorten der hel zullen tegen haar niet vermogen.*

EEN TIJDIG TEGENGIFT.

Sedert eene reeks van jaren geeft de heer Witz de gunstig bekende *Godsdienstige Tractaatjes* uit, waarvan de verspreiding, bij zooveel kwaad geschrijf als er onvermoeid van de vijandelijke zijde wordt uitgevent en rondgedeeld, zeker niet genoeg is aan te bevelen. In den laatsten tijd bestonden die Traktaatjes uit *Gesprekken over de Godsdienst*, wier dadelijk nut, gelijk reeds in ons vorig deel gemeld werd, aan schrijver dezes bij ondervinding is ge-

bleken. Zij vonden dan ook algemeenen bijval. En wij juichen het daarom van harte toe, dat genoemde gesprekken, tot een geheel vereenigd, afzonderlijk uitgegeven en voor een matigen prijs, vooral bij getallen genomen, door genoemden ijverigen boekdrukker en uitgever te Arnhem, alom verkrijgbaar gesteld zijn.

De geleerde schrijver dier *gesprekken* wil het gunstig onthaal minder aan den inhoud, dan aan de omstandigheid hebben toegeschreven, „dat ze gerigt zijn tegen de woelingen van die genootschappen, welke onze Kerk van alle kanten aanvallen". Wij voor ons schrijven dat onthaal aan beide toe. Al zegt het woord *aan den lezer*, dat deze bedenken moet, hoe „in een klein boekje geen volledig uitgewerkt godsdienstig stelsel kan verdedigd worden; dat het slechts vlugtige gesprekken zijn, en dat het Catholicisme geheel wat anders kan aanvoeren dan hier geschied is" — dan moeten wij dit wel toestemmen, maar mogen tegelijkertijd volhouden, dat zulk een kernige inhoud zoowel den gemoedelijken Protestant de oogen vermag te openen, als den zwakken of door vijandigen invloed verzwakten Katholiek in het geloof krachtig versterken. En dat doet dit werkje juist daarom te meer, omdat de gewone vooroordeelen en verwijten hier geheel uit het leven genomen zijn; omdat ze worden voorgesteld gelijk wij ze thans alom vernemen; dat geeft eene eigenaardige kleur aan deze gesprekken en doet ze met gretigheid en gespannen verlangen lezen. De ingevoerde sprekers zijn natuurlijk niet buiten den invloed gebleven der verleiding „van oude en jonge Freules en dweepende Dames", van de „zoogenaamde Evangelisten" en van al die hatelijke geschriften welke door individuen en genootschappen om strijd en met volle handen, met geld menigwerf er bij, onder de Katholieken worden rondgeworpen; zij spreken dus de taal des tijds, en men moet het den twee vurigen jongelieden vergeven, dat zij een enkele maal zich wat goedrond laten hooren, waarop zij echter door den hoofdpersoon, den Pastoor, veelal dadelijk worden teregt gewezen. Bij dien degelijken inhoud en die actualiteit paren deze „Gesprekken over de Godsdienst" eene snelle bondigheid, die soms snijdend wordt, en eene groote bevattelijkheid van voorstelling, door menige gelukkige vergelijking bevorderd.

We stippen even aan wat er in die 18 gesprekken, ruim 200 bladzijden beslaande, al behandeld wordt.

De eerste 7 loopen behalve over tal van geestig aangevoerde incidenten vol werkelijkheid, en die men zelf moet hebben ondervonden om er zoodanige toetsen aan te geven, over de kenteekenen der ware Kerk met hetgeen hierbij over bijbel en overlevering te zeggen viel. In het achtste treedt voor het eerst een meer gevormde en beschaafder spreker op, een klerk, wien het niet aan de gelegenheid ontbrak om veel tegen de Katholieke Kerk te hooren; het loopt met het 9 en 10 gesprek over de vereering der Heiligen, Beelden, Relikwiën, enz. — Het 11 en 12 handelen over den Paus en over de gehate Priesterheerschappij. De vier volgende zamenspraken geven bij eene grondige verklaring van de vijf geboden der Kerk en teregtwijzing van menig dwaalbegrip, ook zeer praktische lessen, regt uit het hart gegrepen en regt tot het hart wederom gaande. De twee laatste gesprekken zetten uiteen, wat er eigenlijk van den Aflaat en het Vagevuur is, waarbij, gelijk ook in andere stoffen, treffende getuigenissen van Luther en allerlei Protestantsche schrijvers worden aangevoerd. Inmiddels wordt er door alle gesprekken heen zooveel van de tegenspraak en van de altoos voortgaande verloochening der eerste grondwaarheden in het Protestantisme medegedeeld, dat de hoofdspreker geregtigd was in 't eind te verklaren: „Ziedaar dan ook, waarop het eindelijk met wetenschaplijk gevormde Protestanten neêrkomt: *Het Protestantisme lost zich op in ongeloof!* „

Uit alles blijkt, dat de schrijver van den eenen kant bijzonder te huis is in de strijdschriften en -vragen omtrent de genoemde en nog zoovele ter loops aangestipte punten, en van den anderen kant, dat hij de Protestantsche wijze van strijden, de tegenwoordige vooral die verraderlijk mag heeten, in het leven bij eigen ondervinding heeft leeren kennen; het degelijk werkje is een allertijdigst tegengift, inzonderheid voor hen die genoodzaakt zijn met strijdzuchtige Protestanten in aanraking te komen.

Voor jonge lieden, wie een zoodanig lot wacht, zijn deze *Gesprekken* al van de beste geschenken die de zieleherders in den Katechismus kunnen geven, en over het geheel is het verspreiden van dit leerrijk volksgeschrift eene weldaad van hooge strekking, waarvoor de edelmoedige gever zijn loon bij den Heer niet zal derven.

SPROKKELINGEN.

GETAL NED. HERV. PREDIKANTEN IN 1794 EN 1850. — Onder de ingezonden stukken van de *Kerkelijke Courant* van 16 April jl. vinden we de volgende opgave omtrent het „getal van Predikanten in den jare 1794 en 1850 dienst doende bij de Gemeenten in de Nederlandsche Hervormde Kerk". In een Predikantenboekje van eerstgenoemd jaar wordt dat getal „opgegeven met de bestaande vakaturen, gelijk behoort, daaronder gerekend, te zijn 1590, terwijl het Naamregister der Predikanten van het jaar 1850 slechts 1511 telt.

Wat de Waalsche Predikanten betreft, die werden toen opgeteekend ten getale van 67 nu slechts 24.

Bovendien predikten toen 21 Professoren aan de 5 Academiën en 2 aan het Athenaeum te Amsterdam; dus 23. Nu zijn er slechts 9 bij de 3 Academiën, want te Leijden bestaat reeds eenigen tijd eene vakature en één te Amsterdam; dus 10 of 11.

Zoodat wij thans een getal van 134 Predikers minder tellen, waartegen niet in aanmerking komen kan één en ander bestendig Hulpprediker hier of daar werkzaam, om van de tijdelijken niet te gewagen."

SYNODE DER EVANG. KERKEN TE PARIJS. — In hetzelfde nummer van evengemeld blad lezen we: „den 15 Januarij is te Parijs de Synode der Evangelische Kerken geopend, welke Kerken zich in 1848 van de Nationale Kerk hebben afgescheiden *omdat er* [en die reden is waarlijk niet gering] *geene belijdenis des geloofs meer bestond.* Zeventien Kerken, ongeveer 1000 leden tellende, werden vertegenwoordigd door twee en dertig afgevaardigden, zoo Predikanten als Ouderlingen, welke zeven zittingen hebben gehouden. De vergadering heeft onder anderen eene *Commission d'Évangélisation* benoemd welke reizende Predikers, of Evangelisten zal bezigen, en niet alleen in Frankrijk, maar ook in Algiers en de andere koloniën zal arbeiden. De Synode besloot de zaak der godsdienstvrijheid in Zweden en overal waar zij nog niet genoegzaam is erkend te bevorderen. Zij heeft in den loop van het vorige jaar ongeveer 30,000 francs aan vrijwillige inschrijvingen ontvangen, 'twelk veel is als men bedenkt dat het getal leden der afgescheidene Kerken zeer klein is."

LETTERLOOVER.

AAN ZIJNE HOOGWAARDIGHEID

C. R. A. VAN BOMMEL,

BISSCHOP VAN LUIK,

STICHTER VAN HAGEVELD,

BIJ ZIJNE

ONVERWACHTE VERSCHIJNING ALDAAR OP DE PRIJSUITDEELING

van 11 Augustus 1848.

Zaagt ge de onverholen vreugd
En het tintlen der geneugt
Van de Hageveldsche jeugd?
't Is dat ze aan den Stichter dacht,
En deze offerand hem bragt.

Zaagt ge een schitt'ring hier van 't schoon
Weêrgekaatst van d' eeuwgen troon:
't Was een spel, een dankbre toon
Van de Hageveldsche jeugd
Aan de bron dier kunstgeneugt.

Niet dit feestuur juicht ze alleen, —
Jaar bij jaren vloden heen,
't Oude Hageveld verdween,
Maar de geest, neen, dien 't omsluit
Dooft zoo min als 't zonlicht uit.

Nog, o nog dankt ze ieder feest
Aan d' onsterfelijken *geest*,
Die haar leven is geweest,
Haar, wat immer moog vergaan,
Meêvoert op zijn stouter baan.

Uit Gods wezen kwam hij neêr,
Naar zijn oorsprong wil hij weêr,
Liefde's geest stijgt immer meer,
't Is de Wet, aan 't Al gesteld,
't Zij de *geest* van *Hageveld!*...

Ex tempore. P.

EEN HERVORMER

EN

DE HERVORMERS.

Een der vermaardste en bedrijvigste predikers van het evangelie der zestiende eeuw was Nikolaas Selnekker, die negen jaren lang, te Wittenberg, de lessen van Melanchthon gehoord had. Hij geleek in zoo verre naar zijn onmiddellijken leermeester, en, men mag het met waarheid zeggen, naar al de predikers van het nieuwe evangelie, dat hij onvast was in zijne leeringen, maar niettemin telkens de leering, waartoe hij met verwerping der vroegere gekomen was, als rein evangeliesch uitriep en hartstogtelijk verdedigde. Ten gevolge zijner veranderingen geraakte hij met schier alle partijen in strijd, zooals trouwens aan vele zijner medeëvangelisten overkomen is, die beproefden zoo om zich beurtelings bij alle partijen te doen gelden, als om, door zich aanhang te verwerven, aan het hoofd eener eigene partij te geraken. Daar geen van beide hun ge-

lukken wilde, en zij te veel gevoel van zelfwaarde, alsmede te hooge achting voor de evangeliesch genoemde vrijheid hadden, om zich (zooals Justus Jonas en zelfs Melanchthon bij Luther) bij eenig partijhoofd den kloosterregel te laten welgevallen, die gebiedt te zijn *perinde ac cadaver*, of *tamquam baculus in manu senis*, zoo werden zij, — alom afgestooten en daardoor zoowel als door hun eigen onvast brein in de verschillendste rigtingen geworpen, — ellendige dwaalstarren aan het wankelende firmament der nieuwe leer. Nu staan zij hier, dan ginds in glans, naarmate dat eenig landsheer, of eenige stadsregering, men weet soms niet om welke reden, hun eene plaats van hofprediker, superintendent of hoogleeraar schenkt; nu schijnen zij zuiver Luthersch, dan weêr schieten ze ook Calvinistische stralen; hier zijn ze Synergistiesch, daar Flaciaansch, elders toonen ze weêr een andere kleur. Maar nergens heeft hun glans eenigen duur; na weinige maanden, vaak na weinige weken, hebben ze uitgeschenen, evenwel om straks elders weêr als een anders gekleurd lichtje te verschijnen. Men moet niet denken, dat deze lieden meer minachting verdienen dan die, welke als leiders of werktuigen van leiders ééner partij meer schijn van vastheid en van vreedzaamheid vertoonen; maar al te vaak zijn deze laatsten

„geveinsde Farizeen,
Ontzien door meesterschap, vermomt met langhe kleên;
Op mugghezifften graegh, en op kameelverslinden,
Voorzitters aen den disch, dwaelstarren voor de blinden" [1]),

tot welke de eersten, van het standpunt der nieuw evangelische vrijheid, niet ten onregte zeggen:

[1]) Vondel, *Inwijdingh van den Kristen Tempel.*

Hoe gortigh 't varken zij, men roept: al schoon, al schoon,
Al zuiver Kristendom, met heiligheit behanghen;
En 't hart een stinckpoel is, vol padden en vol slanghen.
Men dringht zijn naesten van den oever, om een punt,
En elck zijn medekrist de zaligheit misgunt.
't Geschil wort groot geschat, 't is menigmael een kleentje.
In 't ijdel beckeneel daer rammelt steentje beentje.
En hierom sluit men voor een andren 's hemels poort,
En die in eer wil staen, moet trecken aen die koort [1]).

Inderdaad, wie kan, als er geen onfeilbaar leerend gezag bestaat, aan iemand zeggen: dit is de waarheid, op verbeurte der zaligheid te gelooven? Had Selnekker, van wien wij thans iets wenschen mede te deelen, minder regt om den Bijbel uit te leggen, dan Flacius, of Pfeffinger, of Melanchthon, of Luther? Zeker, die vrijheid aan ieder gegeven, om 'tgeen men nog voor Gods woord aanneemt naar eigen opvatting te verklaren, kan niet anders dan twisten, scheuring, vervolging, twijfelzucht en ongeloof voortbrengen. Maar wie die vrijheid als beginsel aanneemt, moet zich dit alles en nog meer getroosten, of hij zondigt tegen zijn beginsel.

Wat nu Selnekker betreft, hij getuigt van zich zelven, dat hij aan het vergift der *sakramentsschwärmerei* in het ziekenhuis der Calvinisten langen tijd krank heeft gelegen; doch na Melanchthon's dood koos hij de partij der Lutherschen tegen de Calvinisten, en maakte zich door dien plotselingen omkeer, te Dresden, waar hij hofprediker was, de aldaar invloed hebbende geheime Calvinisten tot vijanden. Het daarenboven gewaagd hebbende om in zijne preken zich eenige toespeling op 's Keurvorsten hartstogt voor de jagt te laten ontvallen, geraakte hij in ongenade

[1]) Vondel, *Harpoen.*

en werd afgezet. In 1562 gaven de Calvinisten hun eerste geschrift tegen hem uit, waarin hij, zooals hij zegt, met duivelsche lasteringen bezwaard, en zoo uitgemaakt werd, als het nooit een misdadiger, een dief en moordenaar overkomen is. Om eenig denkbeeld van de toen onder de Hervormers gebruikelijke wijze van strijden te geven, beproeven wij de vertaling eener plaats uit Selnekker's *Antwort auf das Lästerbuch eines sakramentirerischen Mameluken, der sich nant German Beyer von Hall.* Leipzig. 1850. „Gij komt meerendeels maar op mijn armen persoon, en vermits ik van statuur ben, zooals God mij geschapen heeft, klein en onaanzienlijk, zoo houdt gij daar op aan, en verlustigt u daarmeê volgens den boozen lust van uw hart, en noemt gij mij Selnekkerke, doktorke, *nanus*, dwergje, aapje, Luther-aapje, spitsboefje, deugnietje, manneke met korte beenen, gekje, grillig ventje, pratertje; die nooit Bijbel of *Patres* gezien, laat staan gelezen heeft; dien God zoo heeft willen maken en scheppen, dat hij een klein ingebeeld ventje, maar niet een groote doktor zijn moest; die geen godgeleerde is, maar dien het voegt over Marcolphus en Uilenspiegel voorlezingen te houden en te preken; die een dweepertje is, niet wetende waar hij te huis hoort; ja die een Capernaïet, een vleeschvreter en bloedzuiper is, een Manichaeër, een Ubiquitist, een Judas en Marcioniet, grof en bot van verstand, enz." — Van de zijde der Antimelanchthoniaansche Lutheranen verging het hem niet beter, zooals hij te Jena en te Leipzig, op welke beide plaatsen hij achtervolgelijk een professoraat bekwam, ondervond. Men speelde onder anderen met zijn naam en verdraaide dien tot *Schelmlecker*, *Lecker* en *Seelnekator*. Toen hij, in 1570, door hertog Julius van Brunswijk, uit Saksen naar Wolfenbuttel, tot Generaalsuperintendent en Hofprediker

beroepen was, om de door Chemnitz aldaar reeds begonnen godsdienstverandering ten einde te helpen brengen, schreef Wigand, weleer Selnekker's ambtgenoot te Jena, aan Chemnitz, dat zijn nieuwe medehelper een valsche Apostel was, boozer dan Semeï de lasteraar, een wolf in de Kerk, die de regtgeloovigen verleiden en de trouwe leeraars verdrijven zou, enz. (Leuckfeld's *Antiquit.* Gandersheim. p.319). Inderdaad bevestigde Selnekker door zijn doen den roep, die hem vooruit was gegaan, dat hij 't met Melanchthon hield: en een nieuwe aanval tegen hem van de zijde der krypto-Calvinisten kon hem tegen de verdenking van Calvinisme niet vrijwaren. Hij legde zijn ambt neder, geraakte daarop aanstonds met zijn opvolger Kirchner over het *corpus doctrinae* van Melanchthon in strijd; maar werd, toen deze strijd bijgelegd was, door den Hertog weêr tot Generaalsuperintendent te Gandersheim benoemd, en kort daarna ook met de kerkenvisitatie in het Oldenburgsche belast. Niettemin leidde hij een verdrietelijk leven, en schreef aan den keurvorst van Saksen, dat hij wel op handen en voeten van Wolfenbuttel naar Dresden wilde kruipen, ten einde de verdenking, waarin men hem bij den keurvorst gebragt had, te kunnen wegnemen. In 1574 kwam hij, voornamelijk door de bemoeijingen der keurvorstin, naar Leipzig terug. De Professoren van Wittenberg en Leipzig hadden zich tegen deze benoeming uit alle magt verzet; de Calvijnsgezinden geraakten er door in groote bezorgdheid, en de Saksische Melanchtonianers verbonden zich onderling om deze booze pest weêr uit Leipzig te verdrijven. In 1576 door den keurvorst benoemd, om mede te beraadslagen over het door Andreae ontworpene formulier van eenigheid, geraakte hij met dezen, die vroeger zijn vertrouwde vriend geweest was, in hevig geschil,

zoodat hij hem een onbeschaamden grappenmaker, een bespotter en verachter van alle godsdiensten noemde. Andreae klaagde zijnerzijds bitter over Selnekker en dezes medestanders, en verzekerde dat het hun allen zeer aangenaam zou zijn, indien zij den Zwaber (Andreae) aan de galg mogten zien. Het Concordiënboek kwam niettemin eindelijk tot stand, en Selnekker gaf luide zijne vreugde te kennen, dat daardoor nu de listen en kunstgrepen der Calvinisten voor goed verijdeld waren. Doch Wigand vond het vreemd, dat Selnekker in dat boek leeringen veroordeelde, welker tegenstrevers hij vroeger aan den duivel had overgegeven. Het Concordiënboek verhinderde niet, dat Melanchthon's partij aan het keurvorstelijke hof de overhand behield; van daar in 1588 eene scherpe verordening, waarbij bevolen werd, dat de predikanten zich op den kansel van alle smaden en van het uitspreken der benaming *Calvinist* onthouden zouden. Selnekker was de eerste, die dit bevel overtrad, en werd dien ten gevolge verbannen; zijn zoon en zijn behuwdzoon werden insgelijks van hunne kerkelijke ambten ontzet, en de Aartsdiaken Hesse moest met hem in ballingschap gaan. Na eenigen tijd omgezworven te hebben, bekwam Selnekker in 1590 het ambt van Superintendent te Hildesheim; en toen, in 1592, de kanselier Krell onthoofd en de overige aanvoerders der Philippisten (Melanchthonianers) in den kerker geworpen waren, keerde hij naar Leipzig terug, doch stierf er, vier dagen na zijne aankomst.

Zoo ging het onder de Hervormers toe! Zij scholden, vloekten en vervolgden elkander. Waarom? om de waarheid? Geen hunner stond vast bij ééne leer; geen hunner stemde met een ander overeen; hoe kon dan iemand hunner zelf voor vast gelooven, dat hij de waarheid bezat? „Het

gaat er toe, zegt Selnekker, dat het jammerlijk en ellendig is". (Hij spreekt van de leeraren.) „De eene is een Sakramentariër, de andere een Herdooper, een derde een Osiandrist, de vierde een Stenckfelder, en zoo verder, *en evenwel weet geen hunner in waarheid wat hij is; maar ieder is als een riet, dat de wind heen en weêr waait, onbestendig, zonder geloof, zonder vreeze Gods en ware aanbidding, twijfelachtig in alle zijne wegen, ginds en herwaarts geslingerd als de golven door den wind*". Hoe is het mogelijk, vraagt menigeen zich zelven welligt af, dat menschen voor opiniën, die zij aannemen en afleggen als een kleed, waaromtrent zij onbestendig en twijfelachtig zijn, met zooveel woede strijden? De uitlegging hiervan, schoon gemakkelijk te geven, toont helaas! eene donkere zijde van het menschelijke hart, en werpt, in het hier besproken geval, een schrikbarend licht op den innerlijken toestand der Hervorming en der Hervormers. Wij willen met de woorden van Selnekker, die met dezen toestand zoo door en door bekend was, èenige punten opgeven, uit welker kennis men zich het aanvankelijk bevreemdende feit genoegzaam kan verklaren.

„Mijn God, zegt hij, wat heeft de duivel een tijd lang in Duitschland een rumoer en ellende aangerigt, daartoe slechts korte en weinige jaren gebruikende, zoowel in de Kerk als in het wereldsch bestuur? Hoe gruwelijk zijn de harten der leeraren van elkander gescheiden, en hebben zij met schelden en lasterschriften elkander aan boord geklampt? Wat groote ergernis is er gegeven geworden aan de arme eenvoudige toehoorders, en hoe vele vrome, goedhartige lieden zijn geheel en al verbijsterd en in onzekerheid geraakt? *De geleerden, van welke wij daar spraken, varen voort in hun glosseren en duiden, en in hunne nieuwe*

valsche vonden. De Overheid is ook nalatig in 'tgeen God en zijne eer aanbelangt, en laat, onverschillig wat men doe, alles zijn gang gaan. Het overige volk is verbijsterd, scheldt tegen alle leeraars, en veracht ook de leer en het woord Gods op zich zelf, in den zin van het gezegde diens koopmans: ik leer uit de menigvuldige scheuringen en de tweedragt der leeraren niets beters, dan dat ik niets meer wil gelooven. Van de bijzondere oneenigheden der leeraren behoeft niet veel gezegd, want de kinderen op de straat zijn er mede bekend. *De eene gunt den andere geene bete broods, zelden gebeurt het, dat de eene iets goeds zegt van den andere. Nijd, haat, heimelijke veete, wraakzucht, toorn en hoovaardij steken in de harten van velen, die niettemin in de Kerk engelen willen zijn.* MEER *wil ik thans niet zeggen.* Maar wij willen ook de tegenspraak; en wanneer een prediker geen aanleg daartoe heeft, en zich het twisten niet laat welgevallen, dan deugt hij niets en moet uitgeroepen worden als een arme bloed. Het gemeene volk steekt niet eerder ooren, neus, muil en kop op, tenzij men iets wonderbaarlijks, bestrijdends, ongewoons predike. Die eenvoudig en stil onderwijst, die maakt geen opgang. Daarom zal God ons straffen en ons schreeuwers genoeg zenden, onze spraak verwarren en alzoo onze ondankbaarheid kastijden, en de waarheid te gronde laten gaan, zoodat wij enkel dwaling, valsche geesten, dronkaards, grove ezels, oorenkrabbers, sakramentariërs, doopgezinden (*Taufschwärmer*) en andere partijmakers krijgen, *die ook metertijd de grove oude ketterijen van Arius, Macedonius, de Manicheërs, enz. alligt wederom vernieuwen zullen*". (*Ausleg. d. Psalt.* — *Warnung, sich vor den Sakramentirer Schwarm zu hüten.* — *Ausleg. d. ersten Epistel Johannis.*) Hetgeen hij op zeer vele plaatsen over de levenswijze der

leeraren, ook van die volgens hem het regte evangelie predikten, getuigt, doet ons ijzen; *dagelijks gaven zij de gruwelijkste ergernissen door* ('t zijn zijne uitdrukkingen) *vreten*, *zuipen*, *gierigheid*, *echtbreuk*, *oneenigheid*, *twist en krakeel boven maten*. — Waar zoo vele en zulke hartstogten gloeijen, en zoo veel voedsel vinden, daar verklaart het zich gemakkelijk, dat ieder door middel der prediking zich eene partij zocht te maken, of zich bij eene partij op den zetel zocht te dringen, en dat wel in naam der waarheid, der reine leer, van het zuiver evangelie. Het tooverwoord van dien tijd was *het zuivere evangelie*, gelijk het tooverwoord van onze dagen *vrijheid* is. En gelijk in onzen tijd de vrijheidschreeuwers de vrijheid in het geheel niet beminnen, maar op de overheersching uit zijn, ten einde door middel van het volop der schatkist aan al hunne booze begeerlijkheden te voldoen; zoo gaven ook in die dagen de evangelie-schreeuwers niets om de ware leer, maar zochten zij door voorgewende zuivere leer en regtzinnigheid zich te verheffen en te genieten. Ieder wilde de voornaamste zijn; ieder wilde het meeste hebben; ieder wilde ten minste aan de in hem overheerschende begeerlijkheid voldoening verschaffen. Stond een ander in den weg, fluks werd hij van onregtzinnigheid beschuldigd; kon men niet naar verlangen voorwaarts komen, men bedacht wat nieuws, dat men als de echte leer uitgaf. Wij willen niet beweren, dat alle hervormers van dien tijd even bedorven zijn geweest; toen waren er gemoedelijke *dupes*, en zich zelven bedriegende dweepers gelijk thans. Maar wat het groote meerendeel der hervormers was, dat heeft Selnekker ons gezegd.

Indien iemand twijfelen mogt aan de waarheid van Selnekker's teekening, dien verwijzen wij naar Döllinger

Die Reformation, ihre innere Entwickelung und ihre Wirkungen. In dat voortreffelijke werk vindt men eene wolk van getuigenissen, aan de eigene schriften aller hervormers van den eersten en tweeden rang woordelijk ontleend; die spreken vaak uit, hetgeen Selnekker nog verzweeg. Zoo sprak Professor Hemming, te Koppenhagen: „Duitschland is groot en er zijn vele vorsten in, die allen onder den Keizer staan. Ieder van hen heeft zijne Theologanten: die rigten zich naar hunnen vorst, *sicut coquus ad palatum domini sui.* De Koning van Denemarken is een monarch in zijn rijk; hem moeten wij antwoorden. In Duitschland worden vele belijdenissen uitgegeven, somwijlen om de veertien dagen eene, in strijd met de andere; het is onbillijk, dat wij (in Denemarken) die onderteekenen zouden". Zie *Dänische Bibliothek.* I. 72. 73. Zoo blijkt het, dat men niet om de waarheid gaf, maar om den smaak van den vorst, of liever om hetgeen men door het streelen van der vorsten smaak hoopte te verkrijgen — aanzien en geld.

TOESTAND DER EVANGELISCHE KERK

IN

DUITSCHLAND.

Arbores bis mortuae,... sidera errantia.
S. Jud.

„Ik ben slechts een simpele leek in de Evangelische Kerk, zoo spreekt de schrijver [1]), wiens vreeselijk getuigenis over het zich ontbindend Protestantisme wij aanstonds zullen aanvoeren, — en maar een eenvoudig burger in den staat; ik heb noch met het kerkbeheer noch met de politiek iets uitstaan; maar ik heb de Kerk en den koning en het vaderland lief zooals ooit iemand het liefhad" (bl. 129). Doch diezelfde eenvoudige leek heeft even als de beroemde gravin Hahn-Hahn, tegen wie zijn schrijven gerigt is, het Heilige Land en Jerusalem bezocht (30), „waar, zegt hij, als een schoon, wonderbaar, verheerlijkend avondrood over deze stad zweefde, die in geestelijk opzigt het middenpunt der wereldgeschiedenis geworden is, en waar het hem dikwerf was als wilde dat avondrood reeds weder tot morgenrood worden — en, laat ik het maar bekennen, vervolgt hij,

[1]) *Babylon und Jerusalem.* Ein Sendschreiben mit einer Nachschrift an Ida Gräfin Hahn-Hahn.

dit gevoel dank ik vooral aan het klein [Evangeliesch] kerkje op Sion.... Moge Gods zegen op dit kerkje rusten!" (39). — Het blijkt reeds hier, en later zal het meermalen blijken, dat de schrijver genoeg aan zijn Evangeliesch kerkje gehecht en geen krypto-Katholiek is, om van dien kant zijn getuigenis voor verdacht aan te zien. Diezelfde eenvoudige leek vervolgens staat onder de geleerden in Duitschland hoog genoeg, om op dezen plegtigen toon te kunnen spreken: „ik ben waarlijk de laatste, om het maar al te gewone pralen met verstand, vorming, geest, het te hoog schatten van 't gemoed en de afgodische eeredienst der wetenschap te verdedigen; vrienden hebben mij dikwerf verweten, dat ik Duitschlands grootheid en glorie niet genoeg erkende, voor de ideale schoonheid van Duitschland niet genoeg dweepte; ik zie welligt maar al te zeer zijne gebreken — maar wee hem! man of vrouw, Katholiek of Protestant, die het in weerwil van die gebreken niet bemint, die zich hoogmoedig boven zijn vaderland, boven zijn volk verheft, en beter wil wezen dan zij!" (45) — Dezelfde leek, die door en door ervaren blijkt in de geschriften van Luther (bl. 52 en elders), en de mannelijke denkster, tegen wie hij optreedt, schoon zij zich eene opzettelijke studie van Luther's leer heeft getroost, nog van oppervlakkige kennis en onwetendheid beschuldigt (89), en haar toeduwt, dat zij van de Evangelische Kerk en hare gebreken niets weet, wijl zij [ook vóór hare bekeering] er eigenlijk niet in geleefd heeft, maar dat zij hem moet laten spreken, die in die Kerk is en leeft, — die dan wel bevoegde beoordeelaar legt van zijne geliefde Evangelische Kerk een getuigenis af, dat ons hare innigste ellenden ontdekt en medelijden doet hebben met den man, die aan zulk een uiteenspattend getim-

merte nog hecht, en zelfs hoopt, eenmaal uit een planken huis eene of andere grootsche *Kerk der toekomst* te zullen zien oprijzen (136). Hooren wij hem zelven.

„De Kerk van Christus, zoo schrijft hij (bl. 54) aan bovengenoemde bekeerlinge, is in de Protestantsche gemeenten, in de Evangelische Kerk in hare knechtsgestalte; en die iets anders zoekt dan zulk eene knechtsgestalte moet zich van haar afwenden."

„De knechtsgestalte! O 't is niet iets gerings dit uit te spreken! 't is eene diep vernederende bekentenis, maar ik kan ze mij niet besparen. Wijl ik de Evangelische Kerk liefheb, wijl ik haar met geheel mijn hart toebehoor, daarom mag ik het, ook voor hare tegenstanders, ook voor u, bekennen en zeggen, in welk eene diepe vernedering die Evangelische Kerk leeft! — Gij spreekt van de gebreken dier Kerk — wat weet *gij* daarvan, die er nooit in hebt *geleefd?* Laat *mij* er van spreken, die in haar ben en leef — ik weet van deze wonden en gebreken wel iets meer dan gij! ja, hare versnipperdheid en verscheurdheid is niet bloot een bovenmate treurig en terugstootend beeld, gelijk het u, die naar uwe bekentenis u zeer weinig om haar bekommerd hebt, moest toeschijnen, maar zij wordt als eene treurige en pijnlijke werkelijkheid praktiesch en dagelijks van hen ondervonden, die in waarheid in haar staan, ter kerke gaan en met de gemeente leven mogten. Dat er geene organen zijn, om het leven van iedere gemeente in 't bijzonder eens innerlijk te bekrachtigen, te sterken en te ontwikkelen, om het ten andere aan het hoogere, algemeene leven der gansche Kerk vast te hechten; dat meest de bijzondere gemeente, maar vooral ten minste de grootere gemeente des lands alléén staat, en gewoonlijk volstrekt

niet weet, hoe zij het moet aanleggen om de andere gemeenten de hand te reiken; dat dien ten gevolge een gemeenschappelijk handelen — hetwelk het eenige zegel aller gemeenschap des geestes is — of in 't geheel niet, of op zeer onordelijke en niet natuurlijke wijze, bij name door willekeurige, in geen levend organisme gevoegde vereenigingen en genootschappen plaats vindt; dat nooit tegen de aanmatigingen door wereldsch geweld van boven, noch tegen het onbevoegde drijven en dringen naar invloed van onderen de regte kracht wordt overgesteld, en in vele gevallen niet gesteld kan worden; dat daardoor ook het bestuur onzer Kerk op vele plaatsen uit willekeur en zwakheid bestaat — dat is, helaas! niet eene bloote wijze van zien, maar eene dagelijksche praktische ondervinding. Ik wil niets verbergen en niets verzwijgen. Van waar moet wel bij ons, in onzen tegenwoordigen toestand, eene behoorlijke kerkordening komen? Hebben wij immers ter naauwernood nog wel een kerkdienst! Het begrip van geestelijken stand en de geestelijke stand zelf, als een element en bestanddeel der Kerk, is voor ons verloren gegaan en daarvoor een ijdele studie der godgeleerdheid in de plaats gesteld. Van harte onderteeken ik het duchtig woord van Luther: „dat het zalven en scheren van het hoofd den geestelijke niet maakt; maar het driejarig hooren van professoren, gewone en buitengewone, van privaat-docenten er bij, en de examens en het colloquium, en die handoplegging door bisschoppen van 's Konings genade in zijden tabbaard, maken waarlijk den geestelijke ook niet. En ter naauwernood zal men uw beweren durven tegenspreken, dat de Katholieke geestelijke de behoefte zijner gemeente meestal beter kent dan de Protestantsche; van waar toch

moet de laatste die kennis en wijsheid halen? op de banken van zijn collegie en in de schrijfboeken zijns professors zal hij ze niet vinden, en in zijn eigen hoofd ook wel niet. Want — laat ik het maar zeggen, hoeveel aanstoot het ook moge geven — voor een groot deel wordt onze geestelijke stand voltallig gehouden uit dezulken die of geen middelen of geen verstand hebben om iets anders te worden. Opvoeding echter en vorming tot zijn *praktiesch* ambt wordt den Evangelischen geestelijke schier nergens gegeven; en op eene bijzondere inlichting van boven te rekenen, wie geeft hem daarop regt? Of zijn soms de meesten van dien aard dat zij van zelf en zonder veel vorming tot het zoo zware ambt van herders en leeraars geschikt zijn? dat zij in verstand, beschaving, karakter, vroomheid en geestelijk leven inderdaad boven de gemeente stonden, boven wier hoofden hen de kansel iederen zondag verheft? O ik zou zoo gaarne niets hards, niets grievends van de dienaren onzer Kerk zeggen; zij hebben juist in de moeijelijkheid hunner betrekking zooveel bemoediging, zooveel troost, zooveel liefderijke ondersteuning en versterking noodig! en gaarne wijd ik de hoogste achting, de innigste liefde aan de trouwe bedienaren des woords zooals er zeer achtingswaardige zijn; maar hoevele onzer heeren in witten halsdoek en zwarten rok, niet enkel onder de rationalisten, maar ook onder de orthodoxen, zijn van de zoodanigen, welke de heilige Paulus tot herders der gemeente zou hebben aangesteld? Een der diepe kwalen onzer Kerk en die nog nog veel te weinig erkend wordt, is: dat in de plaats der *geestelijken* theologen getreden zijn die gestudeerd hebben; dat deze studie de eenige en onmisbare voorbereiding voor de zielzorg is geworden; dat juist voor ons in Duitschland de groote zegen

is verloren gegaan, dien meer bejaarde, in de wereld en in 't leven geoefende en beproefde mannen door hunne intrede in den geestelijken stand aan de Kerk konden aanbrengen. Hoe dikwerf geschiedt het in de Katholieke Kerk — en ook in de Engelsche Kerk is het niet zeldzaam — dat zulke meer bejaarde mannen uit andere levensbetrekkingen, waarin zij de wereld en 's menschen leven en drijven, zoeken en streven en zijne behoeften hebben leeren kennen, maar dat drijven moede waren, dan dienaars der Kerk zijn geworden! Hoe zijn deze geheel anders tot het bestuur en de dienst der Kerk geschikt dan de bestgekweekte lievelings-scholieren onzer theologische professoren! Neen, ik stem het u toe, wij hebben geen geestelijken stand, en daarom geen wezenlijk kerkelijk bestuur — wij kunnen er zelfs op het oogenblik geen hebben; want een gemeente-bestuur is geen kerkbestuur; en als men van een leerenden stand in de Kerk spreekt, en deze leerende en geleerde beambten voor een organischen stand in de Kerk willen aangezien worden en als zoodanig hare plaats vervangen of zelfs haar bestuur willen uitmaken: dan waakt mijn Protestantsche vrees voor hiërarchie en papisterij met verdubbelde kracht op, en ik kan niet anders dan zulk eene aanmatiging even verkeerd als gevaarlijk noemen. Van deze predikers, die door innerlijken noch uiterlijken roep boven hunne gemeente staan; hofpredikers, die, als zij op den kansel komen voor de vorstelijke loge hunne buiging maken, (dat zij het zelfs van 't altaar af deden, gelijk men mij verhaald heeft, heb ik althans nog niet gezien;) land- en stadspredikanten, die alle acht dagen eene schoone redevoering afwerken, welke maar al te dikwerf helaas! door in- noch uitwendige ondervinding van het schoolwerk der kandidaten te

onderscheiden is; professors, die met groote kunst de banaalste gedachte in zonderlinge uitdrukkingen inkleeden, opdat ze als iets nieuws er uitzien — van dezulken mag ik mij maar ongaarne laten bepreken, doch zeker mij en mijne Kerk niet laten regeren en het allerminst mijne ziel laten verzorgen. God betere 't! Ik beken het u openlijk, ik weet niet, hoe het beter worden moet, en vergenoeg mij daarom ook voor het oogenblik met den onvolkomen toestand van onze kerkordening en onzen geestelijken stand; maar dat zal mij niet weerhouden, de wonde te ontdekken en te erkennen voor heel de wereld, ook voor hen die er een spotlach over willen aanheffen. Ja, gij moogt roemen: de Katholieke Kerk heeft een kerkelijk bestuur en een geestelijken stand en wij hebben geen van beiden; — daarin ligt eene ernstige waarheid" (bl. 59).

„En ook dát wil ik u bekennen, dat de Evangelische Kerk veel, veel te weinig doet, om die behoefte aan eene *godsdienstige tucht*, welke ontelbare anderen met u gevoelen, te bevredigen; dat zij veel te veel van die middelen heeft opgegeven waarmede zij als eene zorgzame moeder den mensch opvoeden, aan tucht gewennen, vormen en dan nog als omsluiten en intoomen moest om hem op den regten weg te houden; dat zij een menigte dier punten van verbinding en aanraking, dier bruggen en banden voorbijziet en verwaarloost, waardoor de aarde met den hemel, de mensch met God kan verbonden worden" (60).

Nadat de schrijver hiervan eenige reden gegeven en gezegd heeft, dat onder hen het godsdienstige leven zich al te dikwerf „bij den zevenden dag en een preek bepaalt", gaat hij voort: „Het is onverantwoordelijk, dat onze kerken op de werkdagen niet openstaan, opdat de vermoeide arbeider daar op zekere oogenblikken niet ligchamelijk

maar naar den geest kunne uitrusten, opdat de in 's levens storm voorbijsnellende wandelaar door de open deur worde binnen genoodigd, om vrede en opbeuring te zoeken; het is te bejammeren, wanneer de gewigtigste gebeurtenissen in het leven van den enkelen mensch of van de volken voorbijgaan, zonder dat de Kerk zich daarover schijnt te bekommeren; het is verschrikkelijk, wanneer men in Protestantsche steden lijkstaatsie op lijkstaatsie door de straten ziet trekken, zonder dat de Kerk ooit eenige de minste belangstelling of deelneming in 's menschen dood toont. Waan niet dat gij-alleen zoo iets ondervindt. Ik ben waarlijk de laatste om het u kwalijk te nemen, dat gij in eene Katholieke kapel gingt — om te bidden. Ik heb dat zelf menigwerf gedaan, als ik eene openstaande Katholieke kerk of kapel voorbijging, in het gewoel der stad, of aan den stillen, eenzamen landweg. Ik heb ook wel een Wees gegroet (Ave) gesproken, als ik een moeder-godsbeeld voorbijkwam, welks eeuwige lamp troostend en verkwikkend door de schemering van den nacht mij toelichtte, een beeld van het stil, onafgebroken zielsgebed, van 't zuchten van alle schepsel in zijn togt naar omhoog. Den groet waarmede de Engel de heilige Maagd heeft begroet, mogen ook menschen wel, als zij haar beeld zien, tot haar rigten zonder afgoderij te bedrijven" (62).

„En als het erg genoeg is, dat de deuren onzer kerken zes dagen lang gesloten zijn, hoe erg ziet het er dikwerf eerst dan uit wanneer zij geopend worden! Is dat een godsdienst, dat zingen van een lang prozaïesch lied, waaruit de nieuwerwetsche verwatering alle sap en kracht met goed geluk heeft weggespoeld? dat opzeggen en aanhooren eener preek, die meest een over- en weêrspreken is over een

bijbeltekst, dien zij noch verklaart noch in 't gemoed voert, maar dien zij menigwerf juist in hare eigene wijsheid vergeet en ook den hoorder vergeten doet? Of is zelfs daar waar men beproefd heeft weêr liturgische elementen in de godsdienst in te voeren, is dat godsdienst die gebeden zonder stijl of gevoel, die in ordelooze opvolging of in onbegrepen vermenging met wereldsche gezangen van 't koor, maar achter elkander komen, zonder dat de gemeente er toe opgewekt of haar tijd en rust gelaten wordt om stil in zich zelve te keeren en zelve te bidden? — Wel hoort men ook nu nog in onze kerken menig verkwikkelijk, menig krachtig en zieldoordringend woord — en van harte dankbaar ben ik voor ieder woord van dien aard. Maar als Göthe eens te Rome, terwijl zich al de praal en heerlijkheid der godsdienst in de Pieterskerk voor hem ontvouwde, van een wonderbaar verlangen werd aangegrepen, dat het opperhoofd der kerk den gulden mond eens ontsluiten, en van het onuitsprekelijk heil der zalige zielen gewagend, de hoorders in verrukking zoude brengen — ach! hoe dikwerf wordt men in de kerk door 't vurig verlangen vermeesterd, dat de zwarte man op den kansel toch eens ophouden mogt met spreken, en ons een weinig tijd laten om in ons zelven te treden, te bidden, en voor de inwendige, diepe godsvereering gelegenheid te geven, die hij met zijne holle of met zijn schoone woorden zoo onbarmhartig stoort, ja te niet doet. O hoe gesticht en in wat diep godvruchtige stemming zou men menigmaal op zon- en feestdag in de kerk kunnen zitten of liever nog knielen, als er de predikant niet ware! De vrome stemmingen doen het wel is waar niet, dat weet ik wel, evenmin als de belijdenis en de leer het doet; maar wat bedoelen en wat bewerken toch de beste en schoonste preken, gij heeren

in den tabbaard! wat wel anders dan de opwekking eener voorbijgaande vrome stemming, die voor het dra-volgend gesnap aan de kerkdeur als een adem vervliegt; of wat anders dan eene onderwijzing waarvoor niemand u dankt, wijl zij gewoonlijk tot diegenen gerigt is die niet in de kerk zijn, wijl de onbeschaafden haar niet verstaan en de beschaafden er maar al te dikwerf het hoofd over moeten schudden? Och wat mij het harte menigmaal bloedt, als ik bij zulk een regt voortreffelijk en vroom predikant in de kerk ben en dan rondom mij heen geheimraden of officieren of leden der Stenden zie, die zich verheugen en goedkeurend knikken, wanneer de prediker zoo regt tegen de revolutie en het oproer en de verachting van alle gezag ijvert; — en vrome vrouwen zie van beiderlei geslacht, die zich verblijden over den toorn des geestelijken tegen boosheid en ongodsdienstigheid en over zijne doorslaande bewijzen tegen ongeloof en zijne schilderachtige voorstelling der ellende waarin wij zouden zijn, als wij niet geloofden en waarin alzoo de ongeloovigen gewikkeld zijn; — en dan bedenk, hoe er van die revolutionairen en van die boozen en ongeloovigen, dat is, van diegenen welke de prediker meent en tegen wie hij preekt — want eigenlijk steken al die drie zonden ook nog wel in ieder christen — niemand in de kerk tegenwoordig is; en eindelijk bedenk, hoeveel de geestelijke aan hen die in de kerk zijn te zeggen en te prediken had: den eenen over de willekeur en den hoogmoed en het misbruik van magt; den anderen over de kleingeestigheid en erbarmelijkheid van hun dagelijksch leven en streven, of over de koudheid en ongevoeligheid voor 't lijden der armen en der versmaden; aan allen over hun geloof zonder leven en liefde, en om hen te vermanen en te onderrigten, hoe zij het geloof en

de godsvrucht die zij mede gebragt hebben in de kerk, nu ook weder naar buiten kunnen medenemen en overbrengen in het dagelijksche leven en het daar vruchtbaar kunnen maken, opwekken en aanvullen met de werken der liefde! Ach! hoe zelden preekt er een voor hen die in de kerk zijn! Doch van waar ook zou het komen? De arme man die de geheele week door studeert of ook niet studeert, en die dan alle acht dagen één, ook wel twee, ook wel drie preken moet houden, waar toch zou hij het dan halen? Hij die noch zelf het leven kent, noch in zijne gemeente leeft? Moet hij niet in zinledige herhaling van banale spreekwijzen vervallen? Een geluk, een groot geluk nog, als hij nog maar in eene eenvoudige herhaling der eeuwige waarheden van 't Evangelie vervalt en alle zondagen hetzelfde woord van het geloof predikt: doch het regte is dat toch zeker ook niet; want zoo de preek eenige beteekenis heeft, dan is het toch die van het woord Gods in het bijzonder toe te passen op alle toestanden en wisselvalligheden des levens, van dat woord met het leven en zijne veelvuldige verhoudingen en betrekkingen te verbinden en die te doordringen, de eeuwigheid in het tijdelijke over te brengen en daarin te doen leven. Ja, indien de prediker als een ware zielzorger de gansche week door met en in zijne gemeente leefde, dan zou hij daar aanleiding en middelen tot zulk een preken vinden; dan had hij zeker iederen zondag uit de volheid van hetgeen hij in de vorige week opdeed, zijner gemeente toch iets, iets zeer bijzonders en individueels overeenkomstig hare behoeften op het hart te drukken; doch waar is dit nu het geval? Daarom bewegen zich, op een enkele uitzondering na, alle preken die ik ken, in algemeenheden; en 't is bijkans slechts een toeval als iemand van de hoorders er

voor zich iets uit nemen kan. Wanneer echter eens deze of gene uit het leven of uit eigen ondervinding gegrepen trek opduikt; wanneer iemand die waarachtig geestelijke en zielzorger is, eens verhaalt, wat hem zelven wedervaren is, aan 't sterfbed, of in de hut der armen, of welligt in 't van zorgen vervulde paleis des rijken: o hoe stil wordt dan de gansche kerk, hoe aandachtig op eens die gansche gemeente, welke een oogenblik te voren nog geheel verstrooid en achteloos was! Doch de prediker zelf bemerkt het dikwerf niet en wischt den indruk weder uit door de beschouwingen die hij niet kan nalaten er aan te hangen. Wat zou ik er dikwerf niet voor hebben gegeven, als ik den predikant op het regte oogenblik den mond had kunnen sluiten! Ja, ik wil het u bekennen, ik heb menigmaal gedacht, het zou geen geringe zegen voor de Kerk zijn, als de kerkordening eens alle gepreek voor tien jaar lang verbood! Daar er dan toch intusschen onderrigting moet wezen, zoo konden de geestelijken goede oude preken en homiliën van de Vaders en hervormers, goede korte en bondige uitleggingen der heilige Schrift voorlezen; maar ja geen enkel woord van en uit zich zelven" (67).

„Waarlijk, niemand kan den bezielden, alvermogenden, goddelijken invloed van 't levend woord, als het frisch en vrij uit eene bezielde menschenborst stroomt, hooger schatten dan ik; maar *juist daarom* wenschte ik aan *ons* preken eens een eind te maken — of wij door zulk eene heilzame sluiting en demping der staande kanalen weêr de frissche bron van levend water mogten nader gebragt worden!"

„De kerken zou ik natuurlijk daarbij niet toesluiten en welligt zou dan toch langzamerhand de onbegrepen en onbewust aanwezige behoefte aan eene waarachtige

dienst van God als eene daad, eene daad van een ieder in 't bijzonder en der gemeente en der Kerk, meer levend en dan eindelijk begrepen worden en tot bewustzijn komen; wij zullen het merken, dat godsdienst geheel iets anders is dan stichting of gebed, welke slechts bestanddeelen, voorbereidingen of gevolgen der godsdienst kunnen zijn; dat deze godsdienst zelve akt, daad, handeling en wel innerlijke handeling, handeling van ieder persoon en tevens van allen te zamen moet wezen".

Na deze laatste waarlijk schoone en diepgevoelde woorden neemt de schrijver als een deel daarvan terug en noemt die bloot subjectieve daad, met uitsluiting van alle ander offer, te eenzijdig het eigenlijke en eenige offer voor God, en vervolgt zijne klagt omtrent de verdere berooidheid zijner Kerk aldus: „Dit is voor ons helaas! uit hetgeen wij godsdienst noemen geheel verloren gegaan; en wel niet zonder schuld der hervormers zelven, die, als zij met regt beweerden, dat het offer des christens zijn geheele leven moest zijn, vergaten, dat dit gansche leven zich in de godsdienst als in een brandpunt moet zamentrekken, verhoogd en als verinnigd door de gemeenschap. Hoe dit offer tot het Misoffer uwer Kerk staat, daarover later nog een ernstig woord [1]); voor het oogenblik wil ik u slechts toegeven, dat men in onze godsdienst ijverig zoeken moet als men er een offer in vinden wil en dit een wezenlijk gebrek is; ja, ook de waardige en behoorlijke viering van 't Avondmaal lijdt er onder, dat er het

---

[1]) Hij noemt (bl. 114 volgg.) de Mis met Luther, eene afgoderij; hij noemt haar de afgrijselijkste dwaling der Katholieke Kerk, de hoogste profanatie, iets gruwzaams: dáár onder den schijn van brood zijnen God te zoeken, die slechts in 'smenschen hart kan wonen en dáár slechts zijn God kan wezen, enz.

offer niet meer in erkend wordt en het daarom juist het middenpunt der godsdienst niet meer uitmaakt, maar er slechts een aanhangsel (*appendix*) van wordt".

„Ik kon, zegt hij wijders, dit zonden-register nog veel voltalliger maken. Gij hebt niet geheel ongelijk met uw verwijt, dat het aan 't Protestantisme tot dus verre nog niet gelukt is, eene diepe en rijke zedenleer te maken; het heeft zich al te zeer met de leerstellige gedachte-ontwikkeling bezig gehouden, en in zijn bewustzijn is de liefde werkelijk te dikwijls voor het geloof teruggetreden. Het is ook waar, dat in zijn gebied de heiligheid en hechtheid van vele zedelijke betrekkingen, zooals b. v. van het huwelijk, aangetast en geschokt zijn; dat eene kritische en ontbindende rigting van den geest en eene zedelijke willekeur van het hart en geweten er op veel plaatsen het gevolg van is geweest" (69).

Na al die waarlijk niet geringe grieven, geeft hij al verder deze vreeselijke bewijzen van het ziel- en levenlooze zijner Kerk, dat namelijk het Protestantisme krachteloos op eigen gebied, en werkeloos en onvruchtbaar naar buiten, b. v. in het zendelingswerk, gebleken is; dat het, zoo het al de wetenschap heeft verheven, daarentegen de kunst verlaagd en geheel wereldsch gemaakt heeft; dat het eenzijdig, scherp, strak, prozaïesch, nuchter is, — „ach! roept hij weemoedig uit, dat alles is waar en misschien nog veel meer; ja waarlijk, ik kon nog veel meer zeggen, waaraan gij welligt in 't geheel zelfs niet denkt en niet denken kunt, wijl gij nooit in eene Protestantsche gemeente gestaan en geleefd hebt en daarom nooit haar diepgaand leed, hare smartelijke ziekte hebt kunnen ondervinden." —

Grievend is reeds op zich zelf zulk eene openhartige

bekentenis, maar het verscheurt de ziel, als nu de schrijver dien allererbarmelijksten toestand zijner Evangelische Kerk doet voorkomen als hare noodzakelijke natuur en die lage knechtsgestalte nog begroet als voorwerp van haren roem. Zulk een toestand wordt zwart; 't is de wanhoop die zich verbergt achter een lach; 't is de toestand diens waanzinnigen zoons, die zijne door zelfmoord omgekomen, misvormde moeder onder schril gejuich nog met de kransen sierde der eer. 't Heeft iets der tooneelen van Luther met den duivel; en werkelijk ook voert de schrijver, ter betere voorstelling van den toestand zijner Kerk, een dier zwarte tooneelen hier aan.

„Ik bevind mij, dus luiden zijne woorden, nagenoeg in dezelfde gesteltenis als Dokter Martinus, die, toen de duivel des morgens bij 't ontwaken of op een ander tijd in zijn stil kamertje bij hem kwam, om hem een verschrikkelijk zonden-register voor te houden en daaraan deze gevolgtrekking te verbinden: hoe kunt gij nog wel hopen van zalig te zullen worden? — hem antwoordde: Ei gij domme en onwetende duivel! zoo weinig weet gij dan van mijn hart en heel mijn zondig leven? wat gij mij voorhoudt, is bij lange na nog alles niet; dan kan ik zelf mij nog van heel andere zonden beschuldigen, waarvan gij welligt niet het minste vermoeden hebt; zie, dat en dat heb ik nog in mijn hart van ongeloof, van de wereld, van hoovaardij, zelfzucht; en dan maakte hij uit die bekentenis de gevolgtrekking, *daarom* geloof ik, dat de Heer ook voor mij gestorven is en mij verlost heeft en ik zalig worden moet!" (bl. 70).

„De Kerk van Christus, dat is hier de toepassing des schrijvers, die Kerk, zooals zij in de Protestantsche gemeente leeft, verkeert waarlijk in hetzelfde geval als Luther.

Zij is zich van veel schuld en veel zonde bewust, meer dan ik opgeteld heb, meer dan gij en alle tegenstanders haar kunt verwijten; iedere ziel, die door de verwaarloozing der tucht en disciplien verloren gegaan of slechts op haren weg gestuit of opgehouden is, weegt haar op het hart en geweten", en de schrijver verzwaart dien zielelast nog daarenboven met te verklaren, dat de Kerk de schuld niet op het individu werpt, maar ook op hare inrigting zelve, op heel de gemeente en gemeenschap, op hare eigen gebrekkige verwerkelijking op aarde. „O, roept hij uit, zij bekent dit ootmoedig als gemeente en gemeenschap, en geeft hare knechtsgestalte hier niet reeds uit voor haar hemelsch en verheerlijkt ligchaam, om daardoor niet in een weefsel van valschen schijn en zelfmisleiding, ja ten laatste van leugen en bewust zelfbedrog te vervallen" (71).

En ook die uiterlijke onaanzienlijkheid, verklaart hij wijders, wordt niet opgewogen door een zuiverder stelsel van geloofsleer. „Op hare dogmatiek is de Evangelische Kerk ook niet trotsch; zij is bij tijden strak, bij tijden slap geworden, dan weder eens spiritualistiesch vervlugtigd en vervlogen; en hare symbolische boeken zijn trouwe en redelijke getuigen van die erkende waarheid; maar zij behooren mede tot de knechtsgestalte der Evangelische Kerk; en het is ten minste geen bewijs van absolute volkomenheid, dat niet één der symbolische boeken gelijke aanneming in alle deelen der Evangelische Kerk heeft kunnen verwerven, maar dat in de verschillende landen en in verschillende belijdenissen ook eigen belijdenisschriften ontstaan zijn".

En toch bij al die opgesomde ellenden, na dan eerst volgens zijn begrip te hebben bewezen, dat de ware magt van het Sakrament en van het offer voor den Evangelischen

Christen niet is verloren gegaan, als zijnde beiden niet in een zaak, maar enkel en alleen in den subjectieven persoon te zoeken, — en toch bij al die berooidheid en verdorvenheid zijner Kerk weet hij zich te troosten met het weinige wat behouden werd, en, in alle geval, met de gewone laatste toevlugt: de onzigtbare Kerk. „Wat wij ook verloren en opgegeven mogen hebben, roept hij dan als opgebeurd uit, het wezen en de Kerk hebben wij toch niet opgegeven! Het is toch volstrekt niet waar, dat de Protestant — dat is: de Christen, die tegen de Roomsche Kerk en haar organisme of helaas schematisme [!] protesteert, tot eene bloot onzigtbare Kerk zou teruggebragt zijn. En als dit zoo ware, moest hij er zich meê vergenoegen, om den wille van het eene hoogere en hoogste wat noodzakelijk is! Hij moest weten en ondervonden hebben, dat de onzigtbare, geestelijke werkelijkheid eene veel hoogere en meer ware is dan de zigtbare, ligchamelijke!" (bl. 118). Hoe is 't mogelijk: zulk een gelaat bij zooveel ellende! zulk vergaan te groeten voor een hooger leven!

Later evenwel wordt die plegtige toon weder door droeve klagt op klagt vervangen; zijne hoop op de toekomst der Kerk is wel gevestigd op den Heer zelven der Kerk en diens belofte; maar, moet hij bekennen, het staat (zoowel als met de Roomsche) slecht toch met de Evangelische Kerk geschapen: zij stort uiteen door scheuring en anarchie, hij kan het niet loochenen, iedere dag leert het hem. „En al wat tegenwoordig met allerlei nieuwe en welgemeende pogingen en proefnemingen aan de Evangelische Kerk overgewerkt en gebouwd en verbeterd wordt, hetzij van onder hetzij van boven, het zal haar niet baten, ja het zal, vrees ik, het ontbindingsproces slechts bespoe-

digen. Van onderen kan de verbetering niet komen en daarom zullen gemeente-ordeningen en presbyteriën en synoden van geestelijken en leeken, schoon veel gevraagd, ook der Kerk niet baten, zoo min als vrije vereenigingen en genootschappen of veel bezochte kerkdagen, hoeveel frisch en levend leven der enkele personen daarin ook moge kloppen; van 't aardsche omhoog kan de regte hulp ook niet komen; en der Kerk een nieuw leven instorten, zullen de consistoriën en kerkeraden en hooge kerkeraden ook niet kunnen, hoe trouw en redelijk ook hun werken, hoe beraden en omzigtig hun organiseren zij!" (bl. 131).

Toch, in spijt van al het hopelooze dier pogingen, verlangt hij, dat die arbeid der menschen niet achterblijve; „ja, 't is pligt, zegt hij, dat men beproeve, de Evangelische Kerk te organiseren en te regelen en hare gemeenschap op eene levende wijze ook in de inrigting te veraanschouwelijken. Het is hoog tijd, en waar zooveel stormen langs den hemel trekken, moet men reeds dankbaar zijn, als er slechts een nooddak tegen storm en regen kan worden opgeslagen! Ook op het organisme van het kerkelijke leven laat het zich toepassen wat vrome stemmen, en die met de praktische behoeften bekend zijn, met regt in deze dagen in de wereld hebben uitgeroepen: laat ons *planken kerken* bouwen, opdat het woord Gods allereerst slechts eene plaats vinde: de prachtige domkerken zullen naderhand wel komen" (132). Maar, vermaant hij verder, die planken kerken niet beschilderd en opgeschikt, dat zij er uitzien of ze een gothische dom waren! Doch dankbaar moet men een ieder zijn die ook maar een penning voor een planken kerk bijdraagt; een ieder moet mede- en zamenwerken, ieder levenskiem moet teeder verpleegd!.... Doch ook

daarvan wacht de schrijver al weder geen hulp, maar van boven alleen! „Ja, ik geloof, roept hij (bl. 134) uit, er zal eene nieuwe openbaring komen der kracht Gods op aarde, eene nieuwe uitstorting van den heiligen Geest — met wonderen of zonder wonderen, met nieuwe vormen of in oude vormen — dat is onverschillig, maar in alle geval in de kracht en in den Geest!" Of er dan nog een Evangelische en Katholieke Kerk zal zijn, of dan nog verschillende vormen naast elkander moeten blijven en slechts opgaan in eene hoogere eenheid, of dat zij elkaâr zullen doordringen en dat de in iedere Kerk noodige geleding en organisering door de *nationale kerken* zullen uitgewerkt worden: hij acht het te stout, de *Kerk der toekomst* te beschrijven en te bepalen; maâr „schoon zij zich ook uit het bestaande ontwikkele, een nieuw beginsel, een nieuw leven, eene uitstorting van den eenen en denzelfden geest zal komen — wiens suizen wij wel zullen hooren, schoon wij nu in 't minst niet kunnen weten van waar hij komt en waar hij henen vaart. Maar eene Kerk der toekomst zal er zijn!" En dat toekomstig goede verwacht hij uit de tegenwoordige jammerlijke kerkscheuring en al het onheil dat ze meêvoert. Op dat goede, in den afgrond van Gods raad besloten, zal hij wachten, hopen en intusschen stil en ootmoedig den weg des Heeren bereiden.

Maar wat dan, is de vraag, bij dat lange wachten te doen? Op zijne plaats, antwoordt hij u, in zijne Kerk christen zijn, niet vergeten, dat gij alleen verantwoordelijk zijt voor u zelven, daarvoor, dat gij tot God komt, of in God blijft; en is het noodig, werp alles, alles van u heen wat in den weg staat, Evangelische of Katholieke Kerk, wat ook, en „ga in uw kamertje en blijf daar

alleen met u, als uw geweten voor het oogenblik geen anderen weg kan vinden om voor God te staan!" (bl. 139)— tot zoolang de Heer u weder uit uw kamertje roepe om uwe oogen te ontsluiten voor de Kerk, die u inmiddels van alle kanten omgaf!

Krachtiger kan bezwaarlijk de wanhopige toestand der Evangelische Kerk ons voorgeschetst worden; of is dit nog iets van eene Kerk en niet de bloote schaduw eener Kerk, die zooals deze verscheurd en versnipperd in knechtsgestalte wegkwijnt, met een zwak en willekeurig bestuur, zonder kerkordening, zonder geestelijken stand, terwijl de theologen, die de plaats der zoogenaamde geestelijken vervingen, ongeleerd zijn, zonder vorming en ondervinding, die zich zelven en niet Gods woord prediken; is dit eene Kerk, die, zonder vooruitzigt op verbetering, zonder godsdienstige tucht, zonder middelen om den mensch te beteugelen, zonder eenige belangstelling in 's levens gewigtigste gebeurtenissen, nog onverschillig is bij en na 's menschen dood; dit eene Kerk, die zes dagen van de zeven hare bedehuizen gesloten houdt, en dan een lang prozaïesch verwaterd lied laat hooren zonder eenige zalving, met een preek zonder toepasselijkheid; dat eene Kerk, die geen offer, geen behoorlijke avondmaalviering, geen diepe zedeleer heeft, maar integendeel de hechtste zedelijke betrekking, als b. v. die van het huwelijk, heeft losgemaakt; die eene ontbindende rigting volgt naar den geest, en willekeur in vragen des gewetens; die zoo krachteloos op eigen gebied als onvruchtbaar blijkt naar buiten in het zendelingswerk; waar de heilige kunst ontaard is en verlaagd, en alles strak, eenzijdig, prozaïesch en nuchter er uitziet. Is dit eene Kerk, die

vol schuld en vol zonde, zonder zuiver stelsel van geloofsleer, nu strak dan slap, soms in louter geest vervlogen, niet één symboliesch boek kan aanwijzen dat eenparig is aangenomen; die zich radeloos in de onzigtbaarheid werpt en, weggescholen in haar ondoordringbaar duister, ons zegevierend toeroept: zie, zie eens hoe ik leef! terwijl zij inmiddels naar haar nog zigtbaar gebleven gedeelte uiteenstort, door scheuring en anarchie, haar ontbindingsproces bespoedigt zonder de minste hoop op herstel noch van onder, noch van boven, door consistoriën noch kerkeraden of wat krachtsinspanning ook, die in spijt van hare onzigtbaarheid, bij het uiteen waaijen van haar stoffelijk deel, voor zinnelijke menschen toch nog iets zigtbaars wil vertoonen, en daartoe eerst maar een *planken* gebouw verlangt, en in de verte starend naar eene onbekende Kerk der toekomst, hare kinderen intusschen, zonder eenigen den minsten troost hoegenaamd, wanhopig in een kamertje laat wachten met hun geweten alleen.... In 's hemels naam! wat schiet er hier van den schijn zelfs eener Kerk nog over! Is 't vernietigingsproces niet reeds voldongen? geloofs- en zedenleer, gezag en prediking, offer en eeredienst, sakramenten en alle genademiddelen, godsdienstige tucht, alles, alles is verloren en onherroepelijk verloren! Is dat iets anders dan de dood en het niet? En zóó toch is de toestand der Evangelische Kerk naar de gemoedelijke verklaring van een bevoegd ooggetuige, die zich beroemt, zijne Kerk beter dan hare vijanden, beter dan iemand anders te kennen, daar hij in haar staat, in haar leeft, haar bemint, haar van ganscher harte toebehoort en haar zoo gaarne zou willen redden; zóó is haar toestand naar eene doordachte verklaring, ter verdediging zelve dier Kerk afgelegd, tegenover iemand die haar in gemoede verliet en bestreed. Wel volstrekt hopeloos moet

het dan met haar gesteld zijn. En nog juicht de diep beklagenswaardige in die reddeloosheid zijner Kerk als in hare glorie; het kan, vertrouwt hij, de overgang, de voorwaarde zijn tot haar hooger, zij het ook onzigtbaar leven! ach, de grond met alles om hem heen ontzinkt, het kille ijdel omvangt hem reeds, ter redding grijpt en tast hij blindelings rond naar eene verre wolk die wegdrijft voor hem heen, of ziet soms uit naar eenig opflikkerend dwaalgestarnte, dat hem nog verder afvoert van de door hem verlaten, op eenen berg gebouwde stad des lichts. Och of hij eens zwervensmoê zijne oogen ontsluiten wilde voor de vriendelijke zon der waarheid en het Jerusalem der Kerk aanschouwen in haren onbevlekten luister, zooals de gelukkige bekeerlinge aan wie hij schrijft, en voegt hij der beroemde gravinne dan weder toe: „Ik zou u zoo gaarne in dit Jerusalem de broederhand toereiken — zult gij haar niet van u stooten?" — haar antwoord zal niet uitblijven: zij zal hem in hare Kerk „een heel klein plaatsje aan den ondersten trap van Gods altaar" wijzen, om daar te leeren, wat het ééne alvervullend offer is, om daar den Oorsprong en Voltrekker des geloofs met haar te aanbidden en te danken.

OVER EENE FEESTREDE

VAN

JHR. MR. C. VAN FOREEST.

BIJDRAGE TOT WAARDERING VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT NUT VAN 'T ALGEMEEN.

Den 9 Maart werd te Alkmaar het vijftigjarig bestaan van het Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen gevierd. Wij zouden ons met het feest, met de Feestrede, met den Feestredenaar niet gemoeid hebben, om ligt begrijpelijke reden: kerkelijk is het oordeel over die Maatschappij lang opgemaakt; als vroeger is het *Nut* niet meer in trek; er zijn er die eene langzaam naderende uittering voorzien, en nog in de jongste maanden gaf *de Tijdspiegel* duidelijk genoeg te kennen, dat het doodsberigt wel met drooge oogen door hem zou vernomen worden. Hadde alzoo Jhr. Mr. C. van Foreest zich vergenoegd een krans te vlechten, die vroeg of spade voor de lijkbaar dienen kon der oude gevierde, wij zouden op zijn loof en bloemen niet hebben toegezien; maar nu die Spreker goed heeft gevonden, niettegenstaande al hetgene afdoende daartegen gezegd is, de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen nog eens als „de zaak van het Christendom" voor te stellen; nu het door hem den Katholieken van zijn woonoord tot eene grief is geduid geworden, dat zij voor de Maatschappij geen belangstelling toonen; nu hij hen zelfs als heeft ingedaagd (bl. 33 volg. der „Feestrede") om voor de regtbank der Maatschappij in herziening van het besluit te komen: nu zal het, hopen we, niet te zeer bevreemden, dat wij het: Eere U, die u onthouden hebt; aan Alkmaar's brave Katholicken toeroepen, — en dat ook naar de bevoegdheid eens onderzocht wordt

van den man, die 't zich onderwond op fieren toon van zijn spreekgestoelte den Katholieken de les te lezen. Het onderzoek zal, zooals van zelf spreekt, tot de Feestrede zich bepalen.

De handen zijn daarbij niet geheel vrijgelaten. In een Voorberigt zegt de heer van Foreest: „De schrijver dezer bladzijden hoopt dat men hem genoeg smaak zal toekennen, om te gelooven dat hij niet dan ongaarne zijne toestemming heeft gegeven tot het drukken van deze Feestrede, en dat hij wel gewenscht had dat wat alleen om uitgesproken te worden was ter nedergeschreven, niet het licht zou behoeven te zien". Men zou regt hebben tot het antwoord: Of gij „smaak" hebt, Mijnheer, zullen we uit uwe Feestrede zien. — En — was het in de feestzaal te Alkmaar zoo donker, dat hetgene daar uitgesproken werd in bijwezen van al die „Zeer Gewenschte Toehoorders", die begroet werden „Hoogst aanzienlijke en Achtbare mannen, Edele voorstanders van al wat goed en loffelijk mag heeten, Beoefenaars van kunsten en wetenschappen, Verkondigers van de Godsdienst, Verdedigers van het Vaderland, Vaderlandsche mannen en vrouwen van allen rang en stand" — was het, zeg ik, daar in de Vergadering te Alkmaar zoo donker, dat wat gesproken werd ten aanhoore van zoo velen het licht niet zag? heeft de Maatschappij hare gasten slecht onthaald? — Inderdaad, men mag twijfelen of, gelijk beweerd wordt, de Maatschappij wel verlichting verspreidt. *Verba voces*, Jonkheer! we zullen er meer van zien. — Voor de aesthetische kritiek heeft alzoo de heer van Foreest op genade zich overgegeven. Bij de houding die in 't verloop der Rede tegen de Katholieken is aangenomen, zullen we er alleen dit van zeggen, dat een offer door ons gebragt wordt, wanneer we de, naar het schijnt, meest gevreesde roede goedsmoeds uit de hand werpen.

Op het gebied der waarneming en tot het schatten van maatschappelijke toestanden, op het gebied der redeneerkunde en vooral ook ja, op den bodem van Christelijkheid schijnt de heer van Foreest zich zelf te huis te gevoelen. Daar zullen we ons dan naast hem plaatsen, daar immers is hij — we moeten het om het ééne voorbehoud dat gemaakt werd gelooven — zonder schroom. Laat ons zien!

In de Inleiding trekt de Spreker een parallel tusschen Nederland en andere landen. O, dat het scheppingswoorden waren, die

daar over het Vaderland geuit werden! De slotsom immers der vergelijking is: elders beroering, tweedragt, ellende, dwingelandij; hier „een volksgeluk" dat zoo goed als niets te wenschen overlaat, en „rust en eensgezindheid, en overvloed en die [?] waarachtige vrijheid, het duurgekochte erfdeel onzer vaderen" (bl. 7—9). Dat Nederland zulk een Eldorado, zulk een gaard met gouden ooft, zulk een voorhof des hemels is, moet aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, immers voor een goed deel, dank geweten worden, want — en ook dit behoort tot Nederlands onvergelijkelijke zegeningen — terwijl elders genootschappen zamenspannen tegen de rust der maatschappij „viert hier een genootschap feest, omdat het sinds vijftig jaren de grondslagen heeft gelegd die de maatschappij voor omkeering moeten behoeden; omdat het in die vijftig jaren eene verlichting, eene beschaving, eene broederliefde, een volksgeluk heeft helpen aankweeken, waarvan in de geschiedenis der wereld niet gemakkelijk een ander voorbeeld zal kunnen worden aangewezen" (bl. 8).

Zoo hoog als iemand waarderen wij 't geluk, dat het Vaderland de voordeelen der rust is blijven genieten, terwijl elders de eene revolutionaire storm den anderen verjoeg. Maar zijn in Nederland verlichting, beschaving, broederliefde en volksgeluk in zulke mate aanwezig, dat daarvan de weêrga in de geschiedenis niet te vinden is? Heerscht bij ons zulk eene eensgezindheid, zulk een overvloed? Toen ik voor 't eerst de Feestrede vlugtig doorliep, is, zie ik, op den rand van een der bladzijden waar die groote dingen verkondigd worden, de aanteekening door mij bijgeschreven: „De man die op zulke wijze de waarheid in het aangezigt slaan kan moet een onkundige of een pluimstrijker wezen". Die woorden zijn kras; zij klinken vooral te persoonlijk: maar deed de verontwaardiging de grens der objectieve waarheid overschrijden? Wij laten ieders oordeel vrij; zelf acht ik mij niet gehouden om den indruk te regtvaardigen van dat oogenblik. Wie de waarheid liefheeft zal tegenover de ijdele grootspraak wel niet vergeten, dat Nederland nog diep is ter nedergedrukt onder eenen last die 't noodig maakt, dat van iedere bete broods die in den mond gaat des armen, eene belasting geheven wordt welke buiten maat en verhouding tot vroeger is opgedreven, en dat de mannen die ons met den besten wil besturen de hersenen zich afpijnigen op het middel om zonder ver-

derf der schatkist, aan de lagere standen eene noodige verligting te geven. Hoe? Al wie met den toestand des Lands, zij het slechts oppervlakkig, bekend is, siddert op de gedachte aan eene gebeurlijkheid met eene onzer overzeesche bezittingen, en vraagt met angst: Zou zonder die jaarlijks mild vlietende hulpbron het krediet van den Staat worden staande gehouden? en bij zulke omstandigheden en bij veel meer dan hier door ons moet worden vermeld, komt een man van aanzien — een man die eenen naam draagt in Neêrlands Wetgevende Kamers bekend — luide verkondigen: Wij genieten een welvaart, een overvloed, een volksgeluk „waarvan in de geschiedenis der wereld niet gemakkelijk een ander voorbeeld zal kunnen worden aangewezen". — Is misschien de Staatslast niet de regte maatstaf? Ik geloof, dat bij eenen zoo ter nederdrukkenden en tot allen en over alles zich uitstrekkenden last, algemeene welvaart en wat den naam verdient van „volksgeluk" onbestaanbaar is. Voor den heer van Foreest heb ik, des gevorderd, een anderen door hem zelven gekeurden, maatstaf: aan gemist volksgeluk schrijft hij het toe (bl. 10), „dat duizenden bij duizenden den dierbaren geboorte-grond verlaten om onder vreemde luchtstreek te vinden [wat] in het Vaderland te vergeefs werd gezocht": ook in Nederland is dat verschijnsel niet uitgebleven, en vergis ik mij niet, dan heeft het getal landverhuizers hier in het jongstverleden jaar nog twaalf honderd bedragen. De maatstaf der verarming kan in alle geval door niemand afgewezen worden: Wel nu, het pauperisme in Engeland, dit weet een elk, is overtreffend; maar welk land komt het naaste bij met het proportionele getal zijner bedeelden? Helaas, 't is Nederland! Zie daar onze „overvloed". Zou Jhr. van Foreest nog wel verlangen, dat wij zijne uitspraken over den invloed der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op den toestand des Lands voor goede munt ontvangen en ze hem in betaling teruggeven? dat wij het daarvoor houden, dat het die Maatschappij geweest is, welke „de grondslagen heeft gelegd" tot het bestaande? dat zij ons *volksgeluk* heeft helpen aankweeken? Waarlijk, haar invloed gedurende vijftig jaren ware dan wel van eene harde stiefmoeder voor Nederland geweest. — Ik ben dier Maatschappij niet genegen; maar toch ik eisch van haar niet de verantwoording van al onze rampen. Geenen Lezer ook wensch ik mij afkeerig te maken, en wat ik schrijf zal misschien ook vrienden dier Maatschappij ter hand geraken: dit

behoeft mij echter niet terug te houden van het opteekenen van een groot kwaad, dat die instelling over het Vaderland gebragt heeft. Door hare redevoeringen, verhandelingen, bijdragen en bocken en boekjes heeft zij menigen mond geopend, die niet bevoegd was tot spreken; zij heeft begeerten opgewekt, en „er is", zegt de heer van Foreest, hoewel te onbestemd, „niets dat meer strekt om den mensch ongelukkig te maken dan het opwekken zijne begeerten" (bl. 13); rijp en groen is aan het praten geslagen, en waar ieder kortzigtige een kring van blinde toejuichers rondom zich vergaderen kon, daar heeft alle man zich op een leer- of spreekstoel geplaatst — ligt kon ook een schoolmeester, een dorps-chirurgijn, kon zelfs een baas kleer- of schoenenmaker wat phrasen afschrijven en aan elkander steken: en wat, in 't kort, is van al dat praten en schrijven en wrijven een gevolg geweest? De volksgeest is er jammerlijk door uit het spoor geleid, het nationale karakter is er door bedorven geworden. Het kwam nu eenmaal op waarheid, op degelijkheid, op stevig resultaat van grondig onderzoek, op kennis van zijn onderwerp niet meer aan; 't was te doen om te praten, om bluf te slaan. 't Werd alsof de woorden beteekenis en zin verloren, omdat die ze gebruikten zelven ze niet verstonden of nooit geleerd hadden op waarde en goed gebruik acht te geven. Toen men met woorden had leeren spelen, had men 't ook met de zaken geleerd; en men sprak over alles, en over 't hoogste niet het minst, even roekeloos. Bij voorkeur was het Vaderland en het Vaderlandsche thema; zoo was men nationaal en 't volksgeluk behartigend, — en van 't geen daar buiten is wisten velen welligt zoo goed als niets: er moest altijd geloofd, geprezen, gejubeld worden, want afkeuren en berispen heette ontmoedigend en antinationaal. Zoo is ten slotte, bij het inboeten der oude degelijkheid, in een groot deel der Natie die eigenwaan gekomen, die vooringenomen bewonderingsgeest, die zelfsverheffing, dat dweepen met Nederland, met Nederlands grootheid en voortreffelijkheid en zegenrijkheid, een dweepen dat zich niet te vrede houdt met regtvaardig te prijzen wat prijs en lof verdient, maar dat blind maakt voor verkeerdheden, gebreken en misslagen, en dat aan 't middelmatige, aan 't goede, meermalen ook aan het gemengde, helaas, te dikwijls ook aan 't kwade! eerbewijs en loftuitingen verspilt, die voor het groote, het verhevene en het edelste moesten bewaard blijven. Zoo leidde de

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen door den geest des volks te verblinden en te bederven, door het karakter te verlammen, naar eenen afgrond. Wij heeten Nederland gelukkig dat daar sinds weinige jaren, doch reeds bij menigeen, een betere en meer kernachtige zin is ontwaakt; maar het wekt eene treurige gewaarwording, wanneer in de Feestrede van eenen man die bij aanzienlijke geboorte den meestersgraad in de Regten voor zijnen naam voert, zooveel van dien ouden overdrijvings- en vergodingsgeest, zooveel blinde eenzijdigheid, zooveel woorden en volzinnen waaraan alle *pectus* ontbreekt, worden aangetroffen. Bezie zijn oog Nederland eens naderbij en zoo mogelijk wat dieper in het hart, en beantwoorde hij dan de vraag, of in het Vaderland „eensgezindheid" woont, zoo als nergens voor deze? Is men daarom eensgezind, dat is van eenen zin, van eenen geest doortrokken, en heeft men elkander als broeders lief, omdat niet het eene deel der burgerij de hand aan het staal geslagen houdt, tot uitmoording van het andere? Is met dulden en verdragen het toppunt der liefde bereikt? Men moet wel stikziende wezen om het kruisen en botsen en kampen der meeningen, om den hevigen strijd der belangen, ja zelfs de verdervingszucht der partijschappen hier te lande niet waar te nemen, die beurtelings van overmagt en van list, van schrik aanjagen en geheimen invloed zich bedienen om te verwerven, te verwinnen en te heerschen.

Eensgezindheid in den lande! Zij zou zich toch wel vooral in de twee hoogste sferen voor de uitdrukking van 's menschen zin moeten openbaren, dat is op godsdienstig en maatschappelijk terrein. En hebben dan de Verkiezingen aan den heer van Foreest niets geleerd? En vinden op staatkundig gebied de benamingen: conservatieve, revolutionaire, democratische, monarchale en republikeinsche partij hier te lande geen toepassing? Is men tusschen Goddelijk Regt en Volkssouvereiniteit, twee hoofdbeginselen, twee spillen, rondom welke noodzakelijk twee verschillende, twee strijdige maatschappelijke toestanden zich pogen geldig te maken en te bewegen, in Nederland niet verdeeld? En is dat alles in vroeger eeuwen en overal zoo geweest? — 't Wordt een hagchelijk raadsel, wanneer men een oordeel zou willen opmaken over de geschiedkennis van den heer van Foreest: en toch die kennis mogt den man niet ontbreken die 't zeggen zou, dat men niet gemakkelijk een ander voor-

beeld van zooveel volksgeluk en eensgezindheid zou kunnen aanwijzen.

Eensgezindheid in 't godsdienstige! Wanneer, sinds het Christendom op dezen bodem geplant werd, was de verdeeldheid zoo verregaande en verwijderend als in onze dagen? Van Hervormden en uit de pen van Hervormde Leeraars vernemen we allerwege, en voor ieder oog ligt het bloot, dat de "Hervormde Kerk is in eenen staat van grenzenlooze verwarring"; dat zij door verschil en strijd van leeringen "innerlijk verscheurd" is: geen sterveling is in staat ze bij naam slechts te noemen de partijen en afdeelingen, waarin men zich gescheiden en afgescheiden heeft en al wederom zich scheidt en zich afscheidt: men ontwijkt, men vliedt, men wantrouwt, men beticht elkander; de orthodoxen willen den Groninger het betreden van den kansel ontzegd hebben; met een stortvloed van strijdschriften worden we overstelpt; — en daar bij het zieden der hartstogten, bij het bloeden der wonden en te midden der verwarring komt Alkmaars Feestredenaar met Nuttiesch flegma het orakel afkondigen: "hier heerscht voorbeeldelooze eensgezindheid!" — Eensgezindheid tusschen Katholieken en Protestanten! Het kan in alle geval — waarom immers als de klove gaapt, zich de oogen voor hare diepte gesloten? het kan nimmer eene algeheele zijn; maar vertoonde zich de eensgezindheid tusschen Katholieken en een aanzienlijk tal Protestanten wel ooit zoo ingekrompen, stonden beide partijen ooit zoo strak en scherp tegenover elkander als sinds eenige jaren? Sedert 1795 gewis nimmer. — Wij zullen ons wachten te zeggen, dat ze "tegen de rust der maatschappij zamenspannen", nogtans ook hier in den Lande vergaderen genootschappen, die verre zijn van getuigenis af te leggen voor eensgezindheid en broederliefde, verre ook van eensgezindheid en broederliefde te bevorderen; het zijn de welbekende Protestantsche geheime genootschappen, zij die vlak weg de uitsluiting, de verarming, de uitputting van Katholieke medeburgeren tot hun doel hebben, en aan hunne deelnemeren de verbindtenis opleggen, om niet dan uit noodzakelijkheid bij eenen Katholiek ter markt te gaan. Zou de Spreker van den 9 Maart het verdeelend, het rustverstorend karakter dier genootschappen willen ontkennen? Heeft hij aan het bestaan dier clubsen geen kennis? Zeer zou het ons verwonderen, indien in de Vergadering waar hij sprak, zijn blik niet meer dan een lid

van die genootschappen ontmoet had. Wij hebben er eenen vroegeren jaargang van dit Tijdschrift over nageslagen, en daar ten minste vinden we in een Verslag van de Maatschappij *tot Welstand* den Ring van Alkmaar vermeld met 34 Leden, met eene jaarlijksche Toelage van ƒ178.50 en bovendien aan Giften ƒ24.73; en we hebben toen ook opgemerkt, dat de letters A. v. M. onder den „Slotzang" na de Feestrede (bl. 36) juist de initialen zijn van den Bestuurder of Correspondent van *Welstand*, voor den Ring Alkmaar, Ds. A. van Maurik. Zoolang zulke genootschappen, die tegen het opkomen, de ontwikkeling en den bloei van twee vijfden der Natie zijn opgerigt, op Neêrlands bodem bestaan zullen, kunnen algemeene broederliefde en eensgezindheid buiten onze grenzen naar eene woning omzien, en zullen woorden als die van den heer van Foreest door ieder weldenkende worden gewraakt als der waarheid en der verlichting een hoon.

Er is proef genoeg gegeven, hoe bijster verkeerd de Spreker den toestand van het Vaderland heeft pogen voor te spiegelen: 't wordt tijd, dat we naar zijn logiesch beleid eens vragen.

De heer van Foreest stelt het onderwerp zijner Rede bl. 9 aldus voor: „Maar terwijl wij eerbiedig den Almagtige danken voor de groote voorregten, die ons volk boven zoo vele anderen geniet, is het niettemin [!] geoorlooft om [sic?] naar de oorzaken onderzoek te doen, welke, naar menschelijke inzigten [zegge: „naar menschelijke inzigten"], dien gezegenden toestand bevorderd hebben. En dan geloof ik dat het niet te ontkennen valt, dat de Maatschappij: *tot Nut van 't Algemeen* daartoe krachtig heeft bijgedragen [bijgedragen tot het bevorderen?] door het te baat nemen der juiste middelen, die moeten leiden tot het verkrijgen van algemeen volksgeluk. Bedrieg ik mij niet, dan is de beschouwing daarvan geen ongeschikt onderwerp om in deze oogenblikken te behandelen. Verleent mij daartoe" enz.

Van den *smaak* des Sprekers zullen we ons, als gezegd is, afhouden; maar daar eene zuivere opvatting van het doel der rede tot het beoordeelen harer inrigting onmisbaar is, zijn wij wel gedwongen hier bij de onreine uitdrukking der gedachte een oogenblik stil te staan. Wat moet het dan beteekenen: „Bedrieg ik mij niet,

dan is de beschouwing daarvan geen ongeschikt onderwerp om in deze oogenblikken te behandelen"? Is "de beschouwing" het onderwerp, dat de heer Foreest zal behandelen? Hebben we dan een historiesch of kritiesch overzigt te wachten van de beschouwing der gedachte zaak in verschillende tijden? Wij gelooven niet, dat het in die kreupele taal zoo gemeend is. — Een andere vraag! Waartoe moet het betrekkelijke: "daarvan" bij het naamwoord "beschouwing" teruggebragt worden? Voorafgegaan zijn het gelooven des Sprekers en, gesubordonneerd, de stelling aan welke hij gelooft. Volgens gezond taalbegrip kan het woord: "daarvan" niet tot het gesubordonneerde, maar moet het tot het geheel, tot de hoofdgedachte gerefereerd worden. Zal dan het "gelooven" van den heer van Foreest het object der "beschouwing" zijn? Wederom, we gelooven niet dat het zoo gemeend is. Indien duistere, verwarde uitdrukking het gevolg is van verward en duister denken, dan is 't in het hoofd van den Feestredenaar waarlijk niet helder geweest. Wij houden 't er voor, dat kortweg had moeten gezegd zijn: Ik wensch u te doen zien, dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen door aanwending der juiste middelen krachtig heeft bijgedragen tot Neêrlands volksgeluk.

Nu het thema daar in duidelijke bewoording voor ons staat, doet zich menige aanmerking op. We mogen er ons niet lang meê bezig houden, want wij hebben op het onderzoek naar den al of niet logischen gang der Rede de aandacht geroepen. Een paar aanmerkingen willen we echter niet terughouden.

Er is, hopen we, geen *smaak* maar bloot gezond verstand toe noodig is om in te zien, dat het eerste vereischte van eene feestrede is: dat zij zij gepast, geëigend voor het feest. Vierde nu de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen den 9^{n} Maart feest, of was 't het Departement Alkmaar, dat zijn vijftig-jarig bestaan feestelijk gedacht? Onderscheidt zich dan het thema wel door heuschheid, en leidt de keuze van den heer van Foreest niet op het vermoeden, alsof de daden van het Departement gedurende eene halve eeuw niet groot, de lotgevallen niet belangrijk genoeg geweest zijn, om er de stof te vinden tot het zamenstellen van de Feestrede? Bedenkelijker wordt deze vraag, wanneer we vergelijken hoe de Spreker, toen hij (bl. 25), na den "Tusschenzang", het woord opnam — om een

aanhangsel te debiteren tot de Rede, die reeds *taliter qualiter* gesloten was, en in wier eenheid hij 't stuk niet heeft weten te voegen — naar allerlei excusen grijpt voor „de teleurstelling", die hij, en met alle regt, vreest aan hoorders die iets anders verwachtten, „berokkend te hebben". Hij ontschuldigt zich: „En het geschiedverhaal van de lotgevallen van ons Departement? ook daartoe ontbreckt mij de moed. Zoodanig geschiedverhaal zou, wanneer het u door mij werd medegedeeld, niet anders dan verveling bij u opwekken; want de geschiedenis van onze Maatschappij" [de Spreker kan bij 't Departement Alkmaar, waarover nu toch bepaaldelijk de vraag was, maar niet blijven] „is geen verhaal van schitterende en indrukwekkende gebeurtenissen, maar een verhaal van altijddurend streven naar hetzelfde doel, wel van rusteloozen, maar toch van eentoonigen arbeid". Wil men met deze ontschuldiging en haren grond zich te vrede houden, men zette dan de lezing der Feestrede niet voort; want ééne bladzijde verder zegt de heer van Foreest: „Zoo de Commissie voor de Leesbibliotheek" [van het Alkmaarsche Departement] „hier in mijne plaats kon optreden, om verslag van hare bevinding te doen, zij zou u *menig treffend verhaal* kunnen doen van huisvaders" enz.

Onze tweede aanmerking treft het *vele*, dat het thema *stelt*. In eene rede veel stellen is, wij weten het, niet eene fout. Integendeel; en wie zou niet gaarne bijval schenken aan eene breede opvatting? Niet in opregtheid huldigen *le génie à grandes conceptions?* Doch de ondervinding heeft geleerd, dat het bij groote plannen te dikwijls tot veel beloven zich bepaalt. Zij zijn prijselijk die veelomvattende redesontwerpen, wanneer zij namelijk met bewustheid werden aangelegd van den rijken inhoud, die in den wijdgetrokken cirkel *moet* en *zal* nedergelegd worden; wanneer ze het tot eenheid gebragte resultaat zijn van veelzijdig en grondig onderzoek, van schiftende, zamenstellende en in orde schikkende overweging; wanneer ze opgezet werden door eenen redenaar, in wien zelfkennis gepaard is aan kennis der stof, en de opsteller met al de gaven zich weet uitgerust, die vereenigd wezen moeten om in weinige stonden veel naar behooren af te doen. Wij zullen aanstonds tot zekere hoogte moeten nasporen, of de heer van Foreest blijk gegeven heeft van een eerste vereischte, om niet alleen een goed schema te ontwerpen,

maar om eene overtuiging te vestigen; of hij zich den man betoond heeft met een logiesch hoofd, met dialektische kracht; voor het oogenblik slechts deze opmerking! Zijn gestelde legt hem de verpligting op, het zijne hoorderen duidelijk te doen aanschouwen, met levendig besef hen te doordringen, dat de werkzaamheid der Maatschappij *volks*geluk heeft gesticht. Wat is daartoe van zijnen kant noodig? Buiten twijfel veelvuldig en diep ingrijpen in de geschiedenis dier Maatschappij; trouwens uit de *daden* der Maatschappij, uit haar leven zal het moeten worden aangetoond, dat zij het gewecst is, die geluk heeft gebragt waar geen geluk was en waar geen geluk zou ontloken zijn zonder haar: te omvattender moeten die grepen in de geschiedenis wezen, dewijl gehandeld wordt niet over een beperkt, maar over *volks*geluk; te helderder zullen de lichtstralen moeten schitteren, die uit het geschiedboek worden te gemoet geworpen; te forscher de trekken zijn moeten, waarin de zegeningen, door de Maatschappij over Nederland uitgestort, worden gemaald, omdat de grenzen van eene feestrede eng zijnde, de bijzonderheden niet kunnen vermenigvuldigd worden; omdat, volgens 't opgegeven ontwerp, *dit* betoog slechts een gedeelte der rede mag innemen; en omdat ten allen tijde, bij breed ontworpen plan, in klein bestek, veel en goed tevens moet worden afgedaan. Zoo deze eischen niet te hoog gesteld zijn — en wie zal beweren dat zij buitensporig, overdreven zijn? — dan ligt tusschen beiden geen midden: óf de keuze door den heer van Foreest gedaan, verdient gewraakt te worden, óf hij moest zich tot het krachtig opvatten van het leven der Maatschappij, tot die zamentrekking van hare historische gewrochten, tot die imposante groepering harer groote bedrijven, tot verhevene voorstelling van hare worsteling tegen de ellende en tegen al wat aan waarachtig volksgeluk in den weg trad, zich zelf in staat gevoelen; het bewustzijn moest hij in den boezem dragen, dat hij jammerzieners als ons en anderen, voor de waarheid en de kracht zijner teekening en voor het frissche leven van zijne kleuren zal doen verstommen, dat hij van 't gestichte volksgeluk den ongeloovige zal weten te overtuigen, en dat hij zoo niet liefde, dan ten minste ontzag en eerbied voor de Maatschappij, als de moeder of althans de hoog verdienstelijke pleegster van ons volksgeluk, zal weten af te dwingen. Maar wanneer wij nu den heer van Foreest demoedig hooren belijden: „de moed ontbreekt

mij tot het geschiedverhaal der lotgevallen van ons Departement"; "zoodanig geschiedverhaal zou, wanneer het u door mij werd medegedeeld, niet anders dan verveling bij u opwekken"; "om u dat verhaal boeijend te maken, zou welsprekender mond dan de mijne worden vereischt"; rijst dan niet van zelf de vraag: Zou de heer van Foreest wel regt begrepen hebben wat hij heeft opgesteld, en aan hoe zwaren last hij zijne schouderen schijnt te willen wagen? Of zien wij verkeerd, wanneer wij 't daarvoor houden, dat tot het staven en voldingen der aanspraak, dat de Maatschappij door aanwending der juiste middelen volksgeluk over onzen vaderlandschen bodem heeft verspreid, hooger moed en ietwat meerder kracht ook gevorderd wordt, dan tot een onderhoudend verhaal der lotgevallen van het Departement Alkmaar? Tuigt het dan wel van bezonnenheid en wijsheid, verraadt het niet veeleer gebrek aan oordeel, gemis van zelfkennis en van kennis van zaken, zich op te werpen tot het losmaken van zeer ingewikkelde en diep strekkende knoopen, zooals die in het thema gelegen zijn — wanneer men zich met gevoel van onmagt tot het ligtere ontschuldigt? Waarlijk, 't is zoo goed als hadde de heer van Foreest gezegd: Verg niet van mij, dat ik over eene enge groeve stap, het gaat mijne krachten te boven, ik gevoel er mij niet toe in staat; maar verkiest ge dat ik eens over 't Noord-Hollandsch Kanaal springe, kom, dat gaan aan!

En hoe werd nu de ter kwader ure gekozen taak gekweten? of bepaalder: Heeft de Spreker logiesch bewezen, wat hij beloofde te zullen bewijzen? Men oordeele.

Naar *onze* opvatting van het thema, en zoo de Spreker wilde bewijzen wat hij stelt, splitste zich het te voeren betoog van zelf in drieën: er moest onderzocht of aangetoond worden, welke "*de* juiste middelen" zijn, die volksgeluk te weeg brengen; daarna behoorde in helder licht geplaatst te worden, dat der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen de eer toekomt, die middelen alom over den vaderlandschen bodem in werking gebragt te hebben; en eindelijk moest het volksgeluk als met de daad bestaande en door die middelen verkregen in afdoende blijken worden nagewezen. — De inhoud van het thema op deze wijze ontleed zijnde, overziet men eerst regt het uitgestrekte veld naar 't welk de heer van Foreest den voet gerigt heeft, en over welks oneffen en doornachtigen grond hij

zich schijnt gevleid te hebben, zijne hoorders met opgetogen zin en onverlet te zullen henen leiden. — Eéne onhandigheid, neen 't is waarlijk een grove, alles bedervende misslag van den leidsman, hebben wij reeds kunnen opmerken: de zaak waarop ten laatste alles aankomt, het eigenlijke steunpunt der geheele Rede is het bestaan van het volksgeluk. Is volksgeluk niet aanwezig, dan is het betoog: de Maatschappij heeft volksgeluk helpen stichten, meer dan ongegrond, het is belagchelijk. Is het bestaan van 't volksgeluk eene betwistbare vraag, waarover de gevoelens verdeeld zijn, dan heeft de Rede een problematischen steun en niet meer. Heeft dan nu de Spreker het volksgeluk in afdoende blijken duidelijk aangewezen? — Er is in de Inleiding hoog van dat geluk opgegeven; woorden zijn daarbij gebezigd, waarmede een verstandig man onmogelijk kan instemmen en die derhalve geschikt zijn om het tegendeel te doen vermoeden van hetgeen de Spreker behoeft; de reeks van antithesen die daar werden aaneengeschakeld zal mogelijk dezen of genen hoorder herinnerd hebben, dat elders rampen zijn geduld waarvan wij verschoond bleven: maar nog eens, genieten *wij* volksgeluk omdat anderen meer leden of anders leden dan wij? Kortom de Spreker heeft het volksgeluk niet bewezen, maar ondersteld. En met welk gevolg? dat zijne Rede den noodzakelijken grond mist, waarop alleen zij kon bestaan; dat hij een gebouw in de lucht heeft pogen op te hangen. — Ons blijft daarna, immers indien wij het redewerk van den heer van Foreest verder nog aan logischen toets zullen onderwerpen, niets anders over, dan insgelijks het volksgeluk voor eene wijl te onderstellen: — en dan verkrijgen we, in stede van de vroegere trichotomie der Rede, deze twee punten ter onderzoeking: α) Welke zijn *de* juiste middelen die 't volksgeluk voortbragten; en β) Heeft de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen die middelen over Nederland in werking gebragt?

Is dan aan *dit* postulaat door den Spreker voldaan? Zonder aarzelen is ons ontkennend antwoord gereed. Neme wie daartoe lust gevoelt de Feestrede ter hand; hetgeen na den Tusschenzang gesproken werd kan hij onaangeroerd laten rusten, dewijl dáár, buiten de grens van het onderwerp, over den toestand van plaatselijke stichtingen van het Departement Alkmaar gehandeld en vooral dapper tegen de Katholicken gepolemiseerd werd; maar

doorleze hij de dertien bladzijden die aan het eigenlijke betoog schijnen gewijd; en zegge hij daarna, of de Rede hoe gebrekkig zij overigens zij, niet liever hadde moeten worden voorgesteld als: Onderzoek naar de juiste middelen tot volksgeluk, — of eerder nog als: Betoog dat Godsvrucht en Verlichting, die, in de „Wetten van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen", als zoodanig zijn aangegeven, de juiste middelen *zijn*, waardoor volksgeluk wordt teweeggebragt. Poging ten minste tot het bewijs dat godsvrucht en verlichting volksgeluk baren, zal men op die bladzijden kunnen ontdekken: maar — de geschiedenis raadplegen; uit hetgene zij aangaande de daden der Maatschappij geboekt heeft duidelijk aanwijzen, dat deze het kweeken van godsvrucht en verlichting alom met vlijt en getrouwheid heeft behartigd; door vergelijking en uit de verkregene winsten op vroeger dagen het onweersprekelijk maken, dat sedert het bestaan der Maatschappij en door hare bemoeijing godsvrucht en verlichting bij alle standen dien aanwas verkregen hebben, dat daardoor het geluk des Nederlandschen *Volks* zij tot stand gekomen: — aan dat alles heeft de heer van Foreest, hoezeer zijne stelling tot een en ander verbond, de behoefte niet eens gevoeld, en ter naauwernood schijnt nu of dan in de verte aan zoo iets gedacht te zijn. — Sprekender blijk van onbevoegdheid tot het beantwoorden eener gewigtige vraag kan wel niet gegeven worden dan het bewijs is, dat men de vraag en haren inhoud niet begrepen heeft.

Gij zult opmerken, Lezer! dat het terrein waarop wij den Feestredenaar zouden vergezellen, aanmerkelijk smaller geworden is. Drie ontzettende vragen stonden als bergen voor ons: twee der reusachtige gevaarten zijn, dank het mineurstalent des Sprekers wij weten noch hoe, noch waarheen gesprongen, zoodat naauwelijks brok of klomp zijn overgebleven: — en voortaan zullen we dan nu alleen nog te doen hebben met de vraag naar de juiste middelen, die volksgeluk teweegbrengen. De heer van Foreest die vóór zijn betoog — er was immers ruimte in overvloed! — in eene *tweede* Inleiding, welke tegen de gaudiosa der eerste verbazend afsteekt, de smoordonkere klagt: „nergens, nergens, volksgeluk!" in hartontstellende pathos paraphraseert, komt eindelijk tot de bewering — wij hebben het reeds met een woord gezegd — dat de juiste middelen tot volksgeluk „staan opgeteekend in den

aanvang van een eenvoudig, onaanzienlijk boekske dat tot opschrift heeft: *„Wetten van de Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen."* Zij heeten *„Godsdienst* en *Verlichting."* — Zóó zeggen wij, naar Sprekers *bedoeling* ons verslag rigtende; zijne *woorden* zeggen iets geheel anders: in plaats van „de juiste middelen tot volksgeluk" waarvan *in thesi* spraak is, vroeg de heer van Foreest daar (bl. 11) naar „de geneesmiddelen van de kwalen der maatschappij" en stelt als zoodanig Godsvrucht en Verlichting voor: eenige regels lager komen „de juiste middelen" onder den naam van „waarborgen" voor, alsof „waarborg" en „middel" synoniemen waren.

Over de vraag die thans in de eerste plaats ter beantwoording komen zou: Zijn Godsvrucht en Verlichting *de* juiste middelen tot Volksgeluk; dat is te zeggen: Is in deze tweede woorden de synthesis uitgesproken van al wat als middel werkzaam wezen moet om een volk — of zoo men wil, om het Nederlandsche Volk gelukkig te maken? willen wij met opzet niet twisten; omdat we ons niet voorgenomen hebben eene verhandeling over dat gewigtig onderwerp te schrijven: tot ons doel moet op de bewijzen, waarmede door den Spreker zijne bewering wordt gestaafd, en op de ontwikkeling dier bewijzen de aandacht gevestigd worden. Welken weg is de heer van Foreest ingeslagen? Laat hij de ervaring spreken, of bewijst hij *a priori?* Hij heeft het laatste verkozen, en naar ons inzien te regt, want het is inderdaad het eenvoudigste en gemakkelijkste pad. De goede ster, die hem bij deze keuze geleid heeft, schijnt echter spoedig weder aan zijn oog te zijn ontzonken, althans het noodige licht blijkt hem niet ten dienste geweest te zijn om in te zien, wáártoe de methode, welke hij verkoos, hem verpligtte.

Elk niet geheel onervaren verhandelaar, ieder mensch die geregeld heeft leeren denken, wanneer hij tot het onderzoek zich nederzet der vraag: door welke middelen volksgeluk verkregen wordt? zal het wis als zijn eerste werk aanzien, van begrip en wezen van volksgeluk zoo naauwkeurig mogelijk zich rekenschap te geven; zorgvuldig zal hij het zamengestelde, algemeene woord in deszelfs bestanddeelen oplossen en ontleden; want immers aan het begrip, aan den inhoud des woords moeten de middelen, op wier ontdekking zijn geest is uitgegaan, geëvenredigd wezen. Dat de heer van Foreest tot deze en dergelijke logische operatiën te strenger gehouden is,

nu hij de vraag naar de middelen tot volksgeluk niet door den mond der geschiedenis zal doen beslissen; dat hij ten dien opzigte veel, wat anders als voorbereiding in het studeervertrek kan worden afgemaakt, thans aan zijne hoorders uitdrukkelijk zal moeten verantwoorden, zal, dunkt me, wel niemand betwijfelen, die het onderscheid beseft tusschen eene redenering, welke bloot op de ervaring zich beroept, en een meer streng wijsgeerig of aprioristiesch vertoog. Wordt deze noodzakelijkheid naar behooren in het oog gehouden? Er wordt in de Feestrede vreeselijk geplast en gepolterd; naar alle kanten heen zijn de handen uitgeslagen; de klaroen wordt gestoken tegen het Socialisme; een laus is op den Minister van Binnenlandsche Zaken en zijn Ontwerp van Armenwet gerigt; de booze verlichting, die „Godin" met hare „fluweelen vingeren", wordt als een bloedige Nemesis uit haren tempel gesleurd; in den tabbaard van dogmaticus en in het pantser van apologeet treedt de Spreker over het theologiesch gebied; de schrikken van Frankrijks omwentelingen zijn met welbehagen ingelijst; naar we vermoeden niet ten ongevalle van de Katholieken, is de bloedige dood van den „goeden herder" herdacht, die te Parijs „met het lood van een moordenaar begroet" werd; — maar aan datgene, waarop het bij grondig betoogen aankomt, aan rigtige notie's, aan zuivere opvatting en ware voorstelling der zaken die het hart des onderwerps raken, aan vaste gronden waarvan de redenering uitgaat, aan juisten zamenhang der deelen waaruit zij wordt zamengevlochten, aan uitkomsten en besluiten die vaststaan, omdat zij uit zekere praemissen rigtig worden opgemaakt, vertoont zich daarentegen zulk een mangel, dat het ons, bij 't blikken op al die bonte mozaïck zonder eenheid, meermalen was, als zweefden de gedrogtelijke figuren, waarbij Horatius zékere dichtstukken vergeleken heeft, in eigen wezen ons voor de oogen. Opdat dit harde oordeel niet onregtvaardig schijne, moeten we eenige staaltjes van den redeneertrant des Sprekers hier ter beschouwing geven.

Nergens vooreerst vinden we in de gansche Rede eenige zinsbepaling, eenige omschrijving, waaruit we mogen te weten komen, wat de Spreker onder volksgeluk verstaat, en wat, volgens hem, ten naastebij tot deszelfs bestaan gevorderd wordt: gelijk het aanwezig zijn van dat geluk in den Lande, in den staat van een *demonstrandum*

gelaten werd, zoo blijft het woord zelf in al zijne zwevende onbestemdheid. — Wanneer de heer van Foreest zal aantoonen, dat Godsvrucht en Verlichting „*de* juiste middelen" zijn waardoor volksgeluk wordt teweeggebragt, dan worden al ras (bl. 14) „goede zeden" — waaraan ook behoefte schijnt — ter sluiks in den kring der Rede binnengehaald. — „De" twee „juiste middelen", die in het thema als gecoördonneerd waren aangegeven, treden later in gesubordonneerde verhouding naast elkander, en dan luidt het: „Godsvrucht *door* Verlichting" (bl. 18 en later). — Zal het eerst beweerde: Godsvrucht brengt geluk, worden gestaafd, dan wordt godsvrucht met Christelijke godsdienstleer en Christendom verward (bl. 14—16) en de bewijsvoering ging vooraf dezen scheeven gang: de Christelijke godsdienst leert begeerten onderdrukken en verloochenen; zelfs in de diepten van het rampzaligst lot leert zij den afhankelijken sterveling zich schikken tot tevredenheid; tevredenheid nu is het geluk; *ergo* (bl. 12 volg.) — en zoo meent dan de Spreker van Alkmaar, naar het schijnt, ten minste van eene zijde, bewezen te hebben, dat het Volksgeluk door godsvrucht verkregen wordt. Hebt gij, Lezer! even als ik, misschien een geheel ander denkbeeld u gevormd van volksgeluk in den lande; daarover moogt gij mijnenthalve met den heer van Foreest gaan rekenen! — Het tweede bewijs voor evengenoemde stelling, hetwelk naar eene andere zijde gerigt is, mag waarlijk niet veel beter genoemd worden. Zamengetrokken is het van dezen inhoud: de Christelijke godsdienst legt den pligt der weldadigheid op; waar alzoo de Christelijke godsdienst bloeit, daar zal het ongeluk steeds steun en hulp vinden; *dus* baart de „gods*vrucht*" volksgeluk. — Het ziet deze redeneringen sterk de oogen uit, dat voor den man, die daarmede zijne taak meende af te maken, geluk niet zoo zeer in het bezitten en genieten van een positief goed — hier allereerst van dat goed 'twelk bij gunstige omstandigheden door vlijt verkregen en vermeerderd wordt — te vinden is; het geluk schijnt hem vooral in 's menschen lijdelijkheid — willige lijdelijkheid, zoo men wil — te moeten gezocht worden: hij stelt van den eenen kant als middel van geluk, het stoïcijnsche: „leer derven"; en aan de andere zijde verkondigt hij: dán zijt gij gelukkig, als gij, zij het ook in het kommerlijkste ongeluk, verzachting ondervindt uit de hand eens Christelijken weldoeners. Waarlijk het volksgeluk vertoont zich hier in eene

verrassende gedaante! Bedriegen we ons niet, dan zou naar de beginselen des heeren van Foreest als symbool van het hoogste volksgeluk moeten vertoond worden — een christelijk-onderworpen ziek besje in een leprozenhuis! — 't Is dan toch wel waar, *„dass es bei sehr vielen Menschen mit der Logik wunderlich aussieht!"* — Wilt gij nog eene proef van de *Logik* des Alkmaarschen Feestredenaars? Gij kunt ze vinden waar hij over het tweede „middel" over de „Verlichting" handelt. Zoo als gezegd is, moet daar bewezen worden, dat volksverlichting het volksgeluk teweegbrengt. En wat doet nu de heer van Foreest? Hij geeft zich blijkbaar groote moeite om het bewijs te leveren, dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, ofschoon zij volgens hare Wetten van de godsdienstleer zich moet onthouden, toch wel godsvrucht kan bevorderen door verlichting des volks! — Vermoedt men welligt, dat dit betoog ontsproten zij uit het herdenken van het lang vergeten thema, dat de Maatschappij door godsvrucht en verlichting te verspreiden het volksgeluk heeft bevorderd: — 't zij zoo; laat ons dan onderstellen, dat die herinnering een oogenblik bij den Spreker ontwaakt zij; de zaak is er niets beter door, daar immers, in die onderstelling, de vraag niet is, wat de Maatschappij *kan* doen, maar wat zij gedaan heeft. — Wanneer eindelijk de heer van Foreest, na de Verlichting welke zich ten onregte met dien naam tooit, kloek het „godinnen"-kleed van de schouderen te hebben gescheurd, het eens regt duidelijk zal maken, *welke* Verlichting het eigenlijk zij die 't Volksgeluk doet ontluiken, en door de Maatschappij bevorderd wordt; vindt gij het dan niet verbaasd diepzinnig, en tuigt het niet van eene benijdenswaardige analytische kracht, en werden de hoorders niet als met stroomend licht overgoten, en werd hunne overtuiging niet onwrikbaar gegrondvest dat de Verlichting der Maatschappij wel volksgeluk *moet* voortbrengen, wanneer *deze* Verlichting, in tegenstelling aan gene, kortweg en zonder meer gekenmerkt wordt als — „eene geheel andere", en nogmaals als „eene verlichting van geheel anderen aard"? En als gij u daarna moogt vermeiden in eene reeks van de prachtigste metaphoren uit den landbouw welke de zaak nog helderder en helderder maken door „meststof", akkerwieden en door de poging der Maatschappij die, „terwijl zij zorgvuldig bepeinst wat moet worden *uitgeroeid*, te gelijk bezig is om overal de *goede zappen* te bewaren" — ja, dan hebt gij gewis

al wat uw hart begeeren kan! De heer van Foreest schijnt zoo overtuigd geweest te zijn, dat van zijnen kant thans alles gedaan was om zijne zaak te voldingen, en alle „wantrouwen voor de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen" tot in de diepste wortelen weg te snijden, dat hij daarna het spreken voor eene wijl staakt, opdat „het loflied door kinderstemmen aangeheven" zijnen hoorders wier „aandacht [hij] lang genoeg [heeft] bezig gehouden, eenige oogenblikken geve van aangename verpoozing". — Die boodschap moet, dunkt me, welkom geweest zijn!

Wij zouden geen raad weten, wanneer we voor het mislukte redewerk, waarmede het gouden feest van het Alkmaarsch Departement gevierd werd, verschooning wilden zoeken. Maar voor enkele misgrepen vinden we, tot zekere hoogte althans, eene uitlegging. Bijoogmerken voeren zelfs den bekwamen man van het regte pad; en de heer van Foreest had den 9 Maart een groot bijoogmerk. Hij heeft met de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen hoog op: zelf zegt hij (bl. 6) de uitnoodiging tot de Feestrede te hebben aangenomen „in het vertrouwen dat [hij] in warme ingenomenheid met het doel dat [de Maatschappij] tracht te bevorderen voor niemand behoeft achter te staan". Het doet hem leed, het spijt hem, dat de Katholieken van Alkmaar blijk gaven dat zij het *Nut* anders beschouwen dan hij; dat schijnt Jonkheer van Foreest bezwaarlijk te kunnen verdragen; hij trekt derhalve tegen de andersdenkenden op; het hart bragt waarschijnlijk, als 't meermalen gaat, het hoofd in de war — en de Rede werd aan meerdere plaatsen wat zij noch beloofde noch behoorde te zijn — polemiesch. Ik ga niet op een onbescheiden vermoeden af aangaande de genesis van het bastaard-produkt dat voor mij ligt: door den Spreker zelven werd het vrij duidelijk te kennen gegeven. Tegen het einde zijner Rede (bl. 33) riep hij de hoorders „voor godsvrucht, goede zeden en ware verlichting" ten strijd: „Wie zal er — zoo gaat hij voort — zich aan onttrekken? — En toch als ik de oogen op onze gelederen vestig, dan mis ik medestrijders voor de zaak van het Christendom; dan zou ik bijna tot het besluit moeten komen, dat het eene Protestantsche en geene algemeen Christelijke zaak was, die wij voorstonden; dan zou ik bijna tot het besluit moeten komen, dat ons Departement ontrouw was geworden aan de grondwet onzer Maat-

schappij, en grondbeginselen van de Christelijke Godsdienst op eene wijze ingang zocht te doen vinden, die aan de Catholijke Christenen ongevallig was. En toch zoo ik naga wat er in onze vergaderingen wordt gesproken, zoo ik het oog vestig op hetgeen wij tot stand brengen, dan is er geene reden voor die veronderstelling. En zoo er reden was, het ware wenschelijk dat de Catholijken in ons midden optraden, om tegen die grondwetschennis protest aan te teekenen en het Departement terug te brengen tot hetgeen het alleen wezen *moet* en wezen *mag:* de bevorderaar van die Verlichting, die aan geen Christen en dus ook aan geen Catholijk hinderlijk mag zijn". — Is het uit de afgeschreven regelen niet klaar te lezen, dat de Maatschappij voor den heer van Foreest bijna als eene kerk geldt? dat men, volgens hem, schier om goed Christen te zijn lid der Maatschappij behoort te wezen, en dat zijne Feestrede op proselieten jagt maakt? — Wij wenschen op een deel der ietwat hooghartige woorden terug te komen, maar zullen tevens, wanneer we voor Alkmaars Katholieken een oogenblik den handschoen opvatten, langs eigen weg nog eenige der oorzaken beknoptelijk vermelden, waarom teregt en naar pligt door de Katholieken geweigerd wordt van de Maatschappij deel uit te maken.

Het zal den vriend der Maatschappij veelligt ergerlijk klinken wanneer ik het mij onderwind de bewering vooruit te zetten, dat de dubbelhartigheid dier Maatschappij overvloedige reden zijn zou, niet alleen om haar te wantrouwen maar om haar te verfoeijen. Altijd immers poogt men het in die Maatschappij te doen voorkomen, immer wordt het op den voorgrond gebragt, dat zij met Godsdienstleer zich niet ophoudt. De Maatschappij, zoo spreekt men, mag met Godsdienstleer zich niet moeijen; het zoude strijden met het doel der Maatschappij; hare eigen Wetten verzetten er zich tegen. Ook de heer van Foreest heeft weer zijne variatiën op dat oude lied laten klinken: "de Maatschappij moet zich zorgvuldig van alle inmenging in godsdienstige geschillen onthouden"; "de Maatschappij moge zich niet inlaten met de vraag: Wat is waarheid?" — "Laat ons, terwijl wij ons van het verkondigen van iedere stellige waarheid blijven onthouden, den weg banen langs welken elke stellige waarheid van het Christendom ingang vinden moet"; "Het kan niet genoeg worden gezegd: de Maatschappij:

tot Nut van 't Algemeen is geene Protestantsche Vereeniging; en die haar zou willen maken tot het werktuig eener Protestantsche Propaganda, zou ten eenenmale het doel miskennen, waarmede zij is opgerigt". — Wij hebben het woord gehoord, zien wij nu de daad.

't Zal toch wel niet noodig zijn op te merken, dat inmenging in hetgene de Katholieke Kerk als godsdienstige waarheid erkent en wil beleden hebben op vele wijzen geschieden kan; noch dat zijdelingsche aanval, bedekte strijd, een verborgen wapen, gevaarlijker zijn en vaak moorddadiger treffen dan het zwaard ridderlijk uitgetogen tot open kamp? In allen gevalle, daadzaak, honderdvoud gebleken daadzaak is het, dat de Maatschappij in weerwil van alle verzekeringen, aan de leeringen der Katholieke Kerk, aan hare instellingen en gebruiken, die op hare leer zelve gegrond en daarmede dikwerf onafscheidelijk verbonden zijn, alom en onophoudelijk de handen slaat, ze veroordeelt en dikwerf met schimp verguist. Zij doet dat bij Verhandelingen en Redevoeringen die in hare vergaderingen worden voorgedragen, in de Prijsschriften die zij bekroont, in de werken en boekjes die zij in het licht zendt, in de scholen die zij oprigt of die onder haren invloed worden bestuurd. — Tot zekere hoogte zouden wij verlangen mogen op ons woord te worden geloofd: dit althans moet vast staan, dat niet ieder man hier regter wezen kan, en dat het Katholicisme behoorlijk gekend, wel begrepen en doorschouwd wezen moet door een iegelijk die een oordeel zal uitbrengen, of leer en wezen der Katholieke Kerk geëerbiedigd of aangerand, ongemoeid en vrijgelaten, of gekwetst en bestreden worden. De heer van Foreest had zijne bevoegdheid niet bewezen toen hij zeide (bl. 34): "En toch, wanneer ik naga wat in onze vergaderingen wordt gesproken; zoo ik het oog vestig op hetgeen wij tot stand brengen; dan is er geene reden voor die veronderstelling" — de veronderstelling dat de Maatschappij "grondbeginselen van de Christelijke Godsdienst op eene wijze zocht ingang te doen vinden, die aan Catholijke Christenen ongevallig was": — aan eene andere veronderstelling, die toch insgelijks mogelijk is, dat beginselen verspreid worden welke de Katholieke Kerk als onchristelijke beginselen verwerpt, werd door den heer van Foreest niet eens gedacht. — Evenwel wij zullen onze bewering verantwoorden, en zooveel noodig op nieuw met bewijzen haar staven.

Wel mogen we aannemen, dat de heer van Foreest bij het opstellen zijner Rede, toen hij wenschte dat zijn woord „ingang vinden mogt bij velen die tot heden nog geene leden zijn" van zijn Alkmaarsch Departement, zorgvuldig en naar zijn beste weten zal hebben toegezien, dat niets daarin plaats verkreeg wat met de Katholieke leer en de beginselen der Kerk strijdt. Nogtans kunnen we het uit de bladzijden dier Rede zonder moeite aantoonen, dat ook door hem zelven op verschillende wijzen aan het Katholicisme werd te kort gedaan. Met opzet nemen wij zijne Feestrede als *corpus delicti*, zij het ook dat daardoor onze argumenten gedeeltelijk niet die snijdende kracht en klaarblijkelijkheid aan zich dragen, die bij elders gekozen aanhalingen ligt te verkrijgen zijn.

Op bladz. 18 wordt de bedenking geopperd: „Hoe is het Christendom mogelijk zonder geloof, en hoe kan geloof worden voortgeplant daar, waar men, bij geschil omtrent de waarheid, zich noch aan de eene, noch aan de andere zijde scharen mag?" — De Katholiek antwoordt op het eerste lid dier vraag: Christendom zonder Christelijk geloof — neen, dat is onmogelijk! en tot het tweede zegt hij: waar men niet uitspreken mag *wat* waarheid is, daar is het voortplanten van waarheid, als zoodanig, en bij gevolg het voortplanten van geloof aan waarheid insgelijks onmogelijk; waar het onbeslist blijven moet *wat* waar is, daar kunnen alleen twijfel en onzekerheid worden voortgeplant. — En nu de heer van Foreest? „Ik antwoord dat het belijden van eenige waarheid, welke dan ook weinig waarde heeft, tenzij het gepaard ga met Godsvrucht, dat is met die stemming des gemoeds, welke belangstelling verraadt voor Godsdienst." — Dat in deze woorden waarheid ligt, zal wel geen Katholiek ontkennen: maar het is aan den anderen kant niets minder zeker, dat zij vooreerst het hart der opwerping niet treffen; en ten andere, dat zij op zich zelven aan de waarde van het geloof te kort doen en ligt aanleiding worden kunnen tot eene opvatting, die grondelooze of sentimentele „Godsvrucht" verheft ten koste van de belijdenis en van het geloof aan de Christelijke waarheid. In onze dagen meer nog dan op andere tijden is het gevaar te duchten, dat voor „Godsvrucht en goede zeden," gelijk het heet, het positieve geloof naar den achtergrond worde geschoven: aan *geloof* is groote behoefte; immers is het van algemeene bekendheid, hoe de „vrijzinnigen" onder de Protestanten het Christendom als

leer ter nederdrukken, en het Evangelie uitsluitend of bijna uitsluitend als voorbeeld des *levens* voorstellen. Aan de popularisering van die eenzijdigheid en van die verbrokkeling des Christelijken geheels, even als aan de verspreiding van menig andere dwaling, die in het Protestantisme gedurende de laatste halve eeuw in de mode kwam — wij gelooven het velen Protestanten uit het hart te schrijven — droeg de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen eene groote schuld. Wat daar een aanzienlijk lid den moed heeft voor eene vergadering of in geschrift uit te spreken, dat roekelooze woord wordt op duizend bladen afgedrukt heinde en verre rondgezonden, en honderd monden van neuswijze napraters gaan open om het in wijder kringen te verbreiden. — Hoe dit zij, geen Katholiek kan het apodiktische antwoord van den heer van Foreest, zonder belangrijk voorbehoud, onderschrijven, of het tot het zijne maken. De Katholiek — hij, de werkheilige! — heeft van het gelooven, dat immers bij de belijdenis moet ondersteld worden, een hooger denkbeeld leeren koesteren, dan dat hij, zoo niet in zeer betrekkelijken zin, het zou nazeggen: „het belijden van eenige waarheid, welke dan ook, heeft weinig waarde"; hij beschouwt het geloof als edele, hooge gave Gods aan den mensch; hij belijdt in overeenstemming met de Vaders van het Concilie van Trente, dat het geloof is de grondslag, het begin en de wortel van 's menschen gansche regtvaardigmaking: en ook dan, wanneer het niet met de liefde, of om het woord van den heer van Foreest te spreken, niet met „Godsvrucht" gepaard is, blijft het gelooven en belijden van de waarheid nog steeds hoogen prijs behouden, want in den geloovigen belijder is steeds het aanknoopingspunt tot Christelijke volmaking aanwezig dat in den ongeloovige wordt gemist. Neen, het is niet onverschillig, wanneer ik een verouderd, een ingestort gebouw door een nieuw zal doen vervangen, het spaart tijd, arbeid en misschien veel schats, dat een goed fundament in den grond zij overgebleven, waarop de bouwmeester aanstonds zijn werk kan aanvangen! — Te veel alzoo is het gezegd: „Ik antwoord, dat het belijden van eenige waarheid welke dan ook, weinig waarde heeft, ten zij het gepaard ga met Godsvrucht".

Een tweede vergrijp zullen we met een woord slechts aanstippen. Het betreft de verhouding waarin Godsvrucht tot de Christelijke waarheid, of liever tot het geloof aan die waarheid geplaatst werd.

Wij onderstellen dat „Godsvrucht" in den algemeen gebruikelijken zin genomen wordt: en dan is bij den Katholiek het omgekeerde waar van hetgene door den heer van Forcest verkondigd wordt. Niet moet Godsvrucht „den weg banen langs welken elke stellige waarheid van het Christendom ingang vinden moet" (bl. 33 vglk. bl. 18); maar Godsvrucht is het voortbrengsel, het gevolg der stellige waarheid die in het geloof is omhelsd. De waarheid en het geloof aan de waarheid moet grondslag wezen waarop wordt gebouwd: en de Maatschappij kan naauwelijks op duidelijker wijze verraden, dat zij het Christelijke standpunt verlaat, dan wanneer zij als hare taak belijdt het aankweeken en verbreiden van Godsvrucht buiten geloof en waarheid — eene Godsvrucht die niets dan fanatisme wezen kan.

Hoe ten onregte men het laat verluiden, dat beginselen en leeringen der Katholieke Kerk in de Maatschappij geëerbiedigd worden, kan nog uit een ander blijk aan de Feestrede ontleend worden aangetoond. Het is wereldkundig dat de Katholieke Geestelijkheid, doordrongen als zij is van de antikatholieke streving en werking der Maatschappij, alom de geloovigen van het lidmaatschap poogt af te brengen en tegen de deelneming met den meesten nadruk zich verzet. Aan de ernstige waarschuwingen dier Geestelijkheid is het toe te schrijven, dat sedert dertig of meerdere jaren de Katholieken zich van de Maatschappij hebben losgemaakt; en wanneer enkele uitzonderingen misschien nog kunnen aangewezen worden, men mag er van zeggen, dat de uitgezonderden door hunne geloofsgenooten er niet om worden geëerd, en dat zij voor de Kerk meestal eenigzins sombere figuren vertoonen. Als „verlichte", als „denkende" en „zelfstandige Katholieken" onderscheiden zij welligt zich zelven en worden ze onderscheiden; — maar, zoo ver zijn wij gevorderd, dat het genoegzaam bekend is wat die namen beteekenen. Inderdaad de Kerk eischt van de geloovigen gezeggelijkheid, volgzaamheid voor de stemmen der Herders: dat zij dien gehoorzamen zin inboezemt en daarna in de haren wedervindt is eene van hare krachten, een van die hefboomen waarmede zij de wonderen verrigt die het individualisme beschamen. De Protestant zal dat eene „slaafsche dienstbaarheid", „gewetensdwang", „priesterheerschappij" en weet ik wat meer noemen. — Het is eigenlijk zoo erg niet, wanneer, zooals in de Katholieke Kerk, de weg tot hooger beroep des noods openstaat;

maar genoeg — de Kerk begrijpt, dat, wil zij haar organiesch geheel niet zien uiteenspatten, het zóó zijn moet: en het oordeel van den Protestant komt niet te pas, want de Maatschappij tot Nut mengt zich immers niet in godsdienstgeschillen, zij is „geene Protestantsche Vereeniging" of „Propaganda", zij „vraagt niet: Wat is Waarheid?" — Wat deed echter de heer van Foreest? Hij spande er klaarblijkelijk zijne krachten op in om den Katholieken te beduiden, dat zij wel kunnen deelnemen aan de Maatschappij, dat zij het behooren te doen, hij poogt zelfs met het verwijt hen te prikkelen, dat zij achterblijven, zij die als „medestrijders voor de zaak van het Christendom" behoorden voorwaarts te treden. Tusschen de geloovigen en hunne leidsmannen heeft hij zich geplaatst, en daar heeft hij tegen hetgene de Katholieke gehoorzaamheidsleer aanbeveelt zijne stem verheven. — Hem was misschien het verzet der geestelijkheid niet bekend? — Ik heb geen belang om te onderzoeken of de heer van Foreest onkundig zij gebleven aan hetgeen in de Maatschappij en daar buiten geweten wordt, want ik heb mij niet ten doel gesteld om *Hem* van kwade trouw te beschuldigen; maar aanranding van een beginsel of van eene leer houdt niet op aanranding te zijn omdat zij uit onkunde geschiedt: en de onderstelling, welke den heer van Foreest kan verschoonen leidt van zelve tot deze andere vraag: Van de honderd sprekers of schrijvers die in de Maatschappij het woord opnemen — hoe velen zullen er gevonden worden die met het Katholicisme zoo door en door bekend zijn, dat deze kunde een genoegzame waarborg zijn kan tegen overschrijding der grenzen? Hoe menigwerf heeft dit Tijdschrift onbekendheid met de Katholieke leer in mannen aangewezen, bij welke men ze niet scheen te mogen verwachten?

En waar de leer der Katholieke Kerk behoorlijk gekend was, werd zij daar volgens de letter der Wet van de Maatschappij geëerbiedigd? Men vergt ontzettend veel van mij, wanneer ik mij zal moeten laten opdringen, dat b. v. de hoogleeraar Heringa en de beoordeelaars van zijn geschrift niet geweten hebben wat de leer zij mijner Kerk aangaande de Echtscheiding, het Vasten of andere punten die in de Bergrede besproken zijn. Wat is nogtans geschied? Het Bestuur der Maatschappij, die zegt met Godsdienstleer zich niet in te laten, schreef als prijsstof uit eene „Verklaring der Bergrede". — Is het mogelijk eene uitlegging te geven van

die drie hoofdstukken in het Evangelie van Mattheus, zonder dat men door spreken of zwijgen, door uiten of verhelen zich partijdig toone tusschen Katholieke kerkleer en Protestantsche meening? Ten andere; het verklaren zelf der Schrift is naar Katholiek beginsel aan de Kerk voorbehouden, en hij alleen die van harentwege zending of magtiging ontvangen heeft is tot eene openlijke behandeling geregtigd; derhalve was reeds het uitschrijven der vraag met het Katholieke begrip niet in overeenstemming. — Heringa's Verklaring werd den gouden prijs waardig gekeurd en onder de werken der Maatschappij uitgegeven: en men behoeft niet een zeer scherpziend Godgeleerde te zijn, om aan Matth. V, 32, VI, 16 volgg. door den tamelijk behoedzaam gespannen voorhang heen op te merken, hoe de hand des uitleggers bezig is zijne Protestantsche zaadkorrels in de harten te strooijen. Het is verdrietelijke arbeid nogmaals op te halen wat tallooze malen bewezen en ieder oogenblik bij ervaring te zien is: de Maatschappij, door lang en herhaald gebruik is in 't bezit gekomen van tal van gemeenplaatsen, van conventionele, geheiligde, stereotype uitdrukkingen, voorstellingen, oordeelvellingen, die lijnregt tegen de hoogste waarheden en heiligste goederen der Katholieke Kerk aandruischen, en in de schriften van het *Nut* voortdurend en als uit volle handen verspreid worden. Komt in een Nutsboekje van de Hervorming spraak, de benaming „groot" en „gezegend" schijnt niet te kunnen gemist worden; mannen van „een verlichten geest" heeten hare bewerkers, helden des geloofs, hoog te prijzen, omdat zij voor de beste der zaken den edelsten strijd hebben gestreden en van Rome's dwangjuk hebben verlost; zóó ver heeft men het zelfs gebragt, dat Luther als „rein van zeden" en toonbeeld van christelijke deugd is aangewezen. Het Christendom, zooals het door de heilige Eligius, Willibrord en Bonifacius in de Nederlanden werd gepredikt, was bedorven werk, vol van bijgeloovige inmenging en menschelijke toevoegsels; aan Rome's heerschzucht onderwierp het de gemoederen; eerst toen men door den beteren geest en het helderder licht van de 16e eeuw bezield en overschenen is, is men regt Christen geworden. Waartoe meer? Wie heeft aan de Maatschappij en aan hare voortbrengselen kennis verkregen en weet ze niet van buiten en als op de vingeren te tellen die bentwoorden, de sophismen, de verdichtselen, de schimpnamen en spotredenen, welke men

daar Pausen, Roomsche middeneeuwen, Aflaten, Vagevuur, Bedevaarten, Kruistogten, Misoffer, Biecht, Kerkstraffen, Kloosters, Heiligen enz. pleegt na te werpen. En van eene Maatschappij waar die toon heerschende is, waar zulke verguizing van het Katholicisme wordt aangemoedigd, toegejuicht, bekroond, komt men zeggen: Gij Katholicken behoort er deel in te nemen! Indien de Katholieken aan zulke uitnoodiging het oor leenden, dan zouden ze het allerdomste geslacht wezen; laaghartig zouden zij zich betoonen, en verraders van de zaak hunner Kerk. Hoe, mijnheer van Foreest! Katholiek zijn en deelgenoot wezen van eene Maatschappij, die niet alleen al de verzwijgende en zich maskerende behoedzaamheid der „vrijzinnige" Protestanten, aangaande de hoogste Christelijke waarheid, ik bedoel de Godheid van den Heere Jesus, sinds lang tot de hare gemaakt heeft, maar die zelfs in de ergerlijkste bewoording, in de hoonendste vergelijking over dien Aanbiddelijke zich uitlaat, en met alle kracht schijnt te willen medewerken, om dat hoofdartikel der Christelijke leer te doen op zijde zetten en in het vergeetboek te brengen! Katholiek heeten en Jesus' Godheid niet openlijk belijden ten aanhoore der gansche wereld! Katholiek wezen en niet dagelijks zich sterken in *die* waarheid, om ze des noods met zijn bloed te betuigen!... Ik ken geen grooter smaad mijnen Verlosser aangedaan, dan dat men in deze dagen over zijne Godheid zwijge. Zoo iets van de daken moet verkondigd worden, het is *deze* waarheid, dat de Christus is de Zone Gods — God en mensch. — Nogtans ik twijfel zeer of de Maatschappij, die tallooze boeken in het licht zond waarin die waarheid openbaar of meer bedektelijk werd ontkend, ja soms tot spot gemaakt, een geschrift zou opnemen waaarin de Godheid des Heeren beleden, gehuldigd werd. Neen, ik kan mij veeleer overtuigd houden, wanneer zulk een werk werd aangeboden, dán zou het afwijzend woord des Bestuurs gemotiveerd worden met de Wet der Maatschappij: dat zij zich met godsdienst*geschillen* niet mag inlaten. Wij Katholieken — mij dunkt, de heer van Forcest zal het zoo goed weten als ik — wij Katholieken zijn niet de eenigen, welke der Maatschappij onchristelijkheid ten laste leggen: de orthodox-Gereformeerden hebben in hunne taal nog wel hardere toonen aangeslagen. — Maar waar dan de feiten zoo luide spreken; waar een duizendtal bewijzen het tegendeel leert; hoe is het daar te noemen, en welk vermoeden moet het opwekken, wanneer de Maatschappij

door hare organen zegt: met godsdienstleer bemoei ik mij niet, het is tegen mijne grondwet.

De heer van Foreest heeft gemeend, betreffende het Departement Alkmaar, een middel te moeten aanwijzen om, zoo zij konde ondersteld worden, de ontrouw aan de wet te keer te gaan. Wij hebben het reeds gehoord, de Katholieken moesten optreden „om tegen de grondwetschennis protest aan te teekenen en het Departement terug te brengen tot hetgeen het alleen wezen *moet* en wezen *mag:* de bevorderaar van die verlichting, die aan geen Christen en dus ook aan geen Catholijk hinderlijk mag zijn." — Wij willen er niet aan twijfelen dat het den Spreker met deze woorden ernstig gemeend was: en toch, wij gevoelen onze schouderen optrekken en de lippen tot een glimlach zich plooijen. — 't Is waarschijnlijk aan den loop dien de Rede genomen heeft toe te schrijven, dat *hier* het bevorderen van „Verlichting" als eenige taak van het Departement werd voorgesteld: doch men zal, dunkt me, toegeven, dat aan 't bevorderen van „Godsvrucht", het andere „middel" der Maatschappij, mede had behooren gedacht te worden, dewijl het laatste misschien meer dan het eerste aanleiding worden kan dat de godsdienstleer niet onaangeroerd blijve. En indien het Departement Alkmaar gezuiverd en rein ware van dien tegen het Katholicisme strijdigen geest die zich alom openbaart, zou dan ook de solidariteit zijn opgeheven die tusschen de verschillende Afdeelingen der Maatschappij noodzakelijk bestaat, en zouden Alkmaars Katholieken zonder gemoedsbezwaar zitting nemen kunnen? De zedewet spreekt van medepligtigheid aan het kwaad door anderen gepleegd; zij heeft mij geleerd, dat, waar ik als lid of deel van een geheel mij gedraag, ik ook het evenredig aandeel der verantwoordelijkheid niet kan van mij afwerpen. En welke verantwoording zal het wezen, door zijnen naam, door zijn voorbeeld, door zijnen invloed, door zijne geldelijke bijdragen eene Maatschappij geschraagd te hebben, welke — om van niets anders te spreken — zoo gruwelijk zich vergrijpt aan Hem, dien wij sidderend ten oordeel verwachten! — Protest aantekenen bij *alle* Departementen, en de gansche Maatschappij „terugbrengen tot hetgeen zij wezen moet", zal misschien door den heer van Foreest worden aanbevolen. — Ja, zulke woorden doen ons lagchen, zoo niet om de naïviteit van dengene, die ze welmeenend zal gesproken hebben, dan toch om de onnoozelheid welke bij de Katholieken

schijnt te worden ondersteld. Ik meen niets beter te kunnen doen om het ijdele van die raadgeving en het nuttelooze van zulk eene poging te doen inzien, dan mij op een voorbeeld te beroepen.

Even als in de Maatschappij, zoo was en is in de School Protestantsche invloed en magt overheerschend; en aan de Maatschappij zelve heeft het Protestantisme dien onwettigen voorrang in de School te danken, of ten minste heeft het Protestantisme van de Maatschappij zich bediend om dien te behouden. Klagt, protest, regtsvordering, bede, in een woord al het mogelijke is door de Katholieken aangewend, om in de verongelijking bij die hoogst gewigtige zaak waaraan hun als aan eene waarachtige levensvraag gelegen is, verandering te brengen. Zóó luide, zoo veelvuldig, zoo nadrukkelijk zijn de vertoogen geweest, dat buiten allen twijfel, zoo lang het Koningrijk der Nederlanden bestaat, en tijdens de vereeniging met België, en na de scheiding, geene Staatskwestie hooger heeft geklonken, en de gemoederen sterker heeft bewogen aan den Troon, in de Wetgevende Kamers, in de Dagbladen en alom onder het volk, dan de Onderwijs-kwestie. Het zijn niet enkele personen geweest die de stem verheven hebben, maar bij duizenden kunnen ze geteld worden die openlijk en waar het behoorde hunne ontevredenheid op eene of andere wijze hebben betuigd, en de honderd duizenden Katholieke stemmen des Lands spreken allen ééne taal; regtschapen Protestanten bij menigte hebben zich aan onze zijde geschaard, niet slechts de billijkheid der klagten erkennend, maar onze eischen met klem van redenen aandringend; de Kerkvoogden hebben zich met adressen, die en om de onwrikbare gronden waarop men steunde, en om den voorbeeldigen geest waarin ze waren geschreven, een beter gevolg waardig waren, tot den Troon en tot de Wetgevende Kamers gewend; — wij zijn het elfde jaar ingegaan, sedert een Koninklijk Besluit den weg heeft afgebakend waarlangs eenige verbetering moest verkregen worden: en bij dit alles — welk is nog immer de toestand der School? Hebben onze pogingen, onze protesten gebaat? — Een man dien ik bij den heer van Foreest gaarne noem, omdat de naam van dien man — zoo ik mij niet vergis de naam eens aanverwants, doch in allen gevalle van een talentvol en hoog gevierd Predikant — bijzonder wél luiden moet, in één woord Dr. Nicolaas Beets, heeft nog zeer onlangs zijne meening daarover publiek gemaakt. In het

„ Aanhangsel „ tot zijne „ Fantasie en Werkelijkheid „ onder letter C. vinden we deze woorden, die door den heer Beets op de Noordhollandsche Predikanten-Vereeniging werden uitgesproken: [1]) „Waarom kunnen de Protestanten vrede hebben met den tegenwoordigen toestand der openbare School, waarom zien zij geen gevaar? Omdat de School over 't algemeen metterdaad gebleven is nog al bijbelsch, nog al protestantsch, omdat de onderwijzers meestal Protestanten zijn, de schoolbesturen grootendeels uit Protestantsche Predikanten zamengesteld. Omdat er door den politieken staat van zaken gelegenheid was om op allerlei wijzen de School buiten den Roomsch Katholieken invloed te houden. „ — Wat dunkt den heer van Foreest? Indien het zoo geschied is, waar, zooals de heer Beets laat volgen, de Wet, dat is de Staatswet, het niet wilde; indien de Protestantsche overmagt zich dan toch inderdaad niet ontzien heeft ons Staatsregt met onverbiddelijke ijzeren hand te blijven verkrachten, en „ *op allerlei wijzen* de School buiten den Roomsch Catholieken invloed te houden „, *omdat er* door den politieken staat van zaken *gelegenheid toe was;* zou dan een beroep op de Wet eener vrije Maatschappij, indien het door de Katholieken gedaan werd, wel veel uitwerken? Zullen enkele stemmen zoo veel vermogen, wanneer honderdduizenden te vergeefs roepen? Wel immers hebben wij gelezen, dat de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen hare adviezen of ontwerpen, strekkende om het onregt in de School te bestendigen, aan het Hooge Bestuur deed toekomen; wel ook heeft men in het Wets-ontwerp van den heer de Kempenaer de hand der Maatschappij gemeend vrij duidelijk te vernemen: maar dat de Maatschappij, welke de heer van Foreest als een zoo weldadende, onpartijdige en regtvaardige instelling zou willen doen voorkomen, iets heeft verrigt om ons het lang en dringend gevorderd regt te doen wedervaren — neen, daarvan is geen woord ons ter oore gekomen! — Hoe moet dan de raad, de uitnoodiging, de indaging door den heer van Foreest aan de Katholieken gerigt, worden aangezien? Hij die den raad gaf, wij herhalen het, sta buiten ons oordeel: maar de raad zelf is niet

[1]) Aan het verdienstelijke Dagblad *de Tijd* komt de eer toe, het eerst de bijzondere aandacht der Katholieken op de hier aangehaalde woorden van Dr. Beets gevestigd te hebben.

anders dan een verleidelijk lokaas, waarvan de Katholieken geen *dupes* worden mogen.

Hiermede neem ik afscheid van den heer van Foreest. — Voor Katholieke Lezers, die mij de eer hunner aandacht bij deze bladzijden geschonken hebben, wensch ik nog een enkel woord te mogen bijvoegen. Aan het einde der „Feestrede" worden de stichtingen genoemd door het Departement van 't Nut te Alkmaar tot stand gebragt. Uit hetgeen er daar van gezegd is alleen zijn zij mij bekend, en ik zal openhartig verzekeren, dat deze kennismaking geen onedelen naijver bij mij heeft opgewekt: het oordeel of daarvoor reden was, zal ik gaarne aan anderen overlaten; van de Bewaarschool „de schoonste en nuttigste onzer instellingen", zeide de Spreker, werd b. v. medegedeeld, dat zij „met de grootste inspanning eerst kort geleden" is opgerigt, — „en reeds wordt haar bestaan bedreigd" — naar het allezins schijnt, omdat „de geldelijke ondersteuning" van de Stedelijke Regering niet verzekerd is. — Evenwel is bij dit gedeelte der Feestrede de wensch op nieuw bij mij levendig geworden, dat op plaatsen waar daartoe mogelijkheid bestaat, Liefde- en Weldadigheids-gestichten mogen worden opgerigt door de gezamenlijke pogingen der Katholieken, onder de leiding der Geestelijken en volgens de regelen der Kerk, die de beste waarborgen opleveren, voor ordelijk beheer, duurzaam bestaan en den zegen van boven! Hoe veel goeds is aan menige plaats van ons Land sedert weinige jaren daardoor reeds voortgebragt, en welken oogst van de edelste vruchten mogen we in de toekomst verwachten! Katholieken, die U door den band der Christelijke liefde aan anderen naauw verbonden gevoelt, gij in het bijzonder die in een milder deel van de goederen der aarde dan de meesten uwer natuurgenooten u verblijden kunt, hebt gij ze gezien die Liefde-instellingen waarmede bereids vele steden, zelfs ettelijke dorpen des Rijks, door het moedig ondernemen vaak van weinigen, en door den ijver van velen, begiftigd werden, zonder dat gij wenschtet dat ook ten uwent en alom die bewaarplaatsen der deugd, die oorden ter verkwikking der ellende, die zoete woonsteden der Liefde waarin het menschelijk hart zich aanstonds te huis gevoelt en als eene lucht des hemels ademt, mogten gevonden worden? En zouden dan geldelijke bijdragen tot zulk een doel niet

op voortreffelijke wijze besteed zijn? Ik zal niet tot wedstrijd oproepen, noch redenen aanvoeren die voor de reinheid der bedoelingen ligt gevaarlijk worden kunnen: maar wat de ondervinding gedurende al de eeuwen der Kerk bewezen heeft mag nogtans wel gezegd worden: de bodem der Katholieke Kerk draagt de stichtingen der Liefde, bij uitnemendheid wel, hetzij men den duur, hetzij men de vruchten beschouwe! — Maar daarmede acht ik ook reeds de bewering gestaafd, dat het de Katholieken vooral zijn, welke eene zending der Liefde tot allen die 't weldoen behoeven, ontvangen hebben.

VERSCHEIDENHEDEN.

PROTESTANTSCH NAAM-CHRISTENDOM IN DE KATECHISMUSSEN.

In de *Boekzaal* der geleerde wereld van de voorlaatste maand wordt onder één hoofd een vijftal „onderwijs-boekjes ter dienste van de opleiding der jeugd in Catechisatiën" aangekondigd. Het verdient opmerking, hoe de verslaggever de behoefte inziet aan gezag, aan kerkelijk gezag, om over de veelvuldige leerboekjes die er aanhoudend verschijnen, kerkelijke censuur te oefenen en uitspraak te doen, of ze wel de ware leer der Nederlandsche Hervormde Kerk bevatten; de bloote goedkeuring van eenig Kerkelijk Bestuur is hem geen waarborg genoeg. „Het komt er slechts op aan — dus spreekt het Tijdschrift voor de Prot. kerken in het Koningrijk der Nederlanden — het komt er slechts op aan, terwijl wij de verschijning van vele leerboeken mede voor een bewijs houden van eene nieuwe opwekking sedert eenige jaren, *wat* daarin aan de jeugd geleerd wordt, en of deze onderwijzing brengen kan tot de *kennis der waarheid, die naar de godzaligheid is*, dan wel, of het jeugdig geslacht met ongezonde melk van een *half rationalisme*, of met het uitgedroogde brood van een *levenloos orthodoxisme* gevoed wordt. Het ware daarom wel wenschelijk, dat er over de leerboekjes eene eenigzins scherpere *censuur* werd uitgeoefend, dan die, welke in de bloote goedkeuring van eenig Kerkelijk Bestuur bestaat, die toch haren waarborg niet heeft in eene eenvoudige schriftelijke verklaring maar slechts in eene erkende aankleving, en positieve belijdenis van de leer der Nederlandsche Hervormde Kerk".

Hoe bij de Protestanten ik zeg niet „eene eenigzins scherpere censuur", maar eenige censuur hoegenaamd, te rijmen is met hun beginsel van *de Bijbel als eenige kenbron*, met hunne verwerping

van alle kerkelijk gezag, met zooveler haat tegen de formulier-knechterij, verklaren wij niet te begrijpen, maar dat een gezag en eene censuur zooals de Katholieke Kerk heeft en zij in eigen boezem te vergeefs zoeken, wel noodzakelijk zij, moge men uit deze woorden opmaken, waarin de beoordeelaar zijne meening over die werkjes zamenvat.

In die bedoelde leerboekjes, welke zijn: *Catechismus over den Weg der Zaligheid*, door J. J. Swiers, Predikant te Havelte, (3e omgewerkte druk); — *Catechismus over de waarheid, die in Christus is;* ten dienste van meer gevorderden, die zich bereiden tot het afleggen der Christelijke Geloofs-belijdenis in de Hervormde Kerk, door G. Bruna, Predikant te Hasselt; — *Christelijk onderwijs voor Eenvoudigen*, door J. Sannes, Predikant te Veendam. Zesde druk; — *Gods leiding met het menschdom;* een vraagboekje over de geschiedenis van het Godsrijk, voor eerstbeginnenden; — *Uw koningrijk kome!* Een vraagboekje over de geschiedenis van het Godsrijk, volgens den Bijbel; tweede vermeerde uitgave; beide laatste werkjes door U. W. Thoden van Velzen; — in al die onderwijs-boekjes, zegt recensent, „treffen wij in meerdere of mindere mate (N°. 3 alleen uitgezonderd) overeenstemming aan met de rigting, die wij kortheidshalve die der Groninger Godgeleerden noemen: gelijk dan ook de Schrijver van N°. 1, als een der medearbeiders aan het Groninger Tijdschrift bekend is" [1]). — Wat nu het Groninger Christendom te beteekenen heeft, hebben onze lezers onlangs in dit maandschrift uit de bronnen aangetoond gezien, en hoe het dag aan dag verwoestend in het leven om- en voortgrijpt, is uit ieder Protestantsch Tijdschrift uit den juich- of klaagtoon van voor- of tegenstanders dier zoogenaamde rigting niet minder duidelijk op te maken. De officiële *Kerkelijke Courant* der Nederlandsche Hervormde Kerk neemt artikelen op, waarin b. v. het leerstuk der H. Drieëenheid niet blootweg wordt geloochend, maar men op zulk een driesten, onbeschaamden en waanwijzen toon met dat aanbiddelijk geloofsgeheim omspringt, dat hier, met al den

[1]) Men merke op, dat, wie het *de Katholiek* misduide, de Protestantsche Boekzaal der geleerde wereld, het zich titelende Tijdschrift voor de Protestantsche kerken in Nederland, Groninger rigting, Groninger School, Groninger Tijdschrift (Waarheid in Liefde) voor zooveel als hetzelfde houdt.

voor eene Godheid gehuichelden eerbied, aan niets anders dan volslagen ongeloof te denken valt. Hoogleeraren en predikanten beijveren zich, om van leer- en preekstoel, om in maand-, week- en vlugschrift het Groninger ongeloof, de Groninger Christus-verloochening, in den kring hunner oudere en deels meer geletterde lezers en hoorders te verbreiden; doch dit is niet genoeg: ook van onder op moet die heillooze leer gekweckt in het hart der jeugd, voor eerst beginnenden en meer gevorderden; ook den kinderen moet de goddelijke Verlosser, hun vriend, die de kleinen tot zich riep en hen zegende, wreedaardig ontroofd, en met koel overleg een gewaande zoon van God in de plaats van den waarachtigen, eeuwigen en eenigen en welbeminden Zoon des Vaders ter navolging worden voorgesteld, en men spot met 's Heeren vreeselijk woord: dat het hun welke die kleinen ergeren goed ware met een molensteen om den hals in de diepte der zee geworpen te worden. Matth. XVIII; Marc. IX; Luc. XVII.

Hooren we eenige beweringen uit N°. 4 en 5, waarmede het ook de Referent in *de Boekzaal*, en te regt, in 't geheel niet eens is: 's Heeren bekoring, zegt hij, in de woestijn is den schrijver *geen feit*. — Op de vraag: „droeg de werkzaamheid der verschillende Godsdienststichters (Zoroaster, Confucius) ook latere vruchten?" wordt geantwoord: „zij werd een zegen voor de nakomelingschap, bij welke daardoor verlangen naar goddelijk licht werd opgewekt." — Les 17 vr. 1 wordt gezegd, dat de Heer tot zijne discipelen *verstandige* en *brave* mannen koos, en dat Judas onder hun getal werd opgenomen, omdat *in hem zulk een groote aanleg werd gevonden;* maar dat zijne *opleiding mislukt is door zijne geldzucht*. En zóó, zegt Referent, wil men overal en met alle geweld *opleiding* en *opvoeding* zien. — Op de vraag: „wat leert Jezus aangaande den weg der zaligheid?" is het antwoord: „dat men, door geloof en liefde met Jezus verbonden, *zich zelven* van zijne zonde kan reinigen." — Verder op de vraag: „Hoe noemt Jezus zich daarom gewoonlijk? Zoon van God en Zoon des Menschen". Met weggelaten artikel. Maar waarheen verwijst dat *daarom?* Naar de voorgaande vraag en antwoord: „Hoedanig was Jezus geheele leven? Een spiegel van Gods liefde tot zaliging van menschen, en van de hoogste menschelijke volkomenheid". En dan volgt er op: „dat Jezus alleen *door de kracht der liefde*, die in Hem woonde, Gode gelijk was,

en Heer en Heiland werd van geheel het menschdom." — Op de gewigtige vraag, zegt Referent, "hoe veroordeelde de lijdende Jezus de zonde?" volgt dit schrale en oppervlakkige antwoord: "door tentoonspreiding eener vlekkelooze heiligheid te midden der Godtergende gruwelen." — Van den Apostel Joannes wordt gezegd: *dat hij het meest in Jezus geest was ingedrongen.* — De doop wordt voorgesteld als *eene vorming* tot Jezus Discipelen; en het doopbevel: Matth. XXVIII, 19, als een last tot indompeling in het wezen des Vaders, des Zoons en des Heiligen Geestes.

Overal, (in al deze boekjes, behalve in N°. 3), overal vindt ge naar Referents verklaring, de voorstelling van de zonde, als in de zinnelijkheid (quâ talis) gelegen, en de verleiding van Adam en Eva wordt dan ook alleen aan de zinnelijke begeerte toegeschreven. Overal het gemis aan dieper opvatting van de zonde, als omkeering in 's menschen geheele wezen; van de zonde en hare schande, ellende en verdoemelijkheid voor God. — Van daar de leer aangaande God, als ook buiten betrekking tot Christus *Vader van alle menschen.* Overal de voorstelling der verzoening, gelijk zij aan die rigting eigen is, [Christus' dood namelijk als *zinnebeeldige vertooning* van verzoening.] — Overal het gemis van de leer der Schrift en der Kerk aangaande den Vader, den Zoon en den Heiligen Geest; en de veel beteekenende schrijfwijze van dezen laatsten naam met kleine *g*: alsmede het gemis van de voorstelling zijner werking in de bekeering des zondaars en tot het deelgenootschap aan Jezus door het geloof. Ja, in N°. 2 bl. 45, wordt, niet bij de leer aangaande *Gods wezen*, maar bij de beschouwing van de *Kerk van Christus*, van den Heiligen Geest gezegd *totidem verbis*: "de Heilige Geest" — en dan vreemd genoegd met groote initialen — "is het beginsel en de kracht van Gods eigen leven en werken in de stoffelijke en zedelijke wereld"; en in N°. 5, is de Heilige Geest de [zooveel als] bezielende kracht van het Evangelie". Dus geen persoon.

"Het gezegde zij genoeg — dus spreken we met den gemoedelijken Referent — om aan te toonen, dat in deze boekjes vooral waar het op de voorstelling der leerstellige waarheden aankomt, eenige *articuli fundamentales* óf gemist, óf niet geheel overeenkomstig met de Heilige Schrift voorgesteld worden". Het aangevoerde zij genoeg, voegen wij er toe, om aan te toonen, dat er bij de vreeselijk veldwinnende Groninger rigting schier alle grond-

waarheden des geloofs of openlijk of bedekt worden geloochend, dat het Groninger Christendom een naam-, een schijn-Christendom is, hetwelk alom en op allerlei wijze bij gebrek aan beteugelend gezag in de Hervormde Kerk, en diensvolgens bij gebrek aan eenige afdoende censuur, straffeloos verbreid, geleerd en gepredikt wordt, ook aan de argelooze jeugd! Daarheen dan voerde der Protestanten *vrij onderzoek*, daarheen hun zoogenoemde *Bijbel* als eenige kenbron! hun vrijmagtige rede alleen beslist, alle geloofsgeheim vervalt, de hemel met den Drieëenigen God verdwijnt in damp; in eene vage onbepaaldheid zonder her- en uitkomst zwerven we dan om, en nog gaat bij die verloochening, bij die vernietiging, bij dat huiveringwekkend ijdel het oog niet open, grijpt ten minste geen ontwaakt gevoel naar zelfbehoud de reddeloozen aan!.... Barmhartige Verlosser! om de kleinen, die gij liefhebt, nog eens, vertoon nog eens uwe wonden, nog eens een straal uwer heerlijkheid, laat de luister uwer onfeilbare Kerk schitteren voor het U zoekend oog, ook voor die U loochenen, dat ze nog zien en gelooven, en met uwen leerling mogen zalig heeten.

STAAT DER PROTEST. ZENDINGEN IN ENGELSCH INDIE.

Volgens de *Boekzaal* voor Mei jl. „dagteekent de hedendaagsche eeuw der Zendingen in Engelsch Indië van af de stichting der Zending naar Serampore, in het jaar 1799. Vóór dat tijdstip waren er reeds drie verschillende pogingen in het werk gesteld, om in Indië de banier van het kruis te planten, die allen echter schipbreuk hadden geleden.„

„Op het eind van 1850 vinden wij, dat er niet minder dan 260 *Zendings-posten* bestaan, die in verschillende gedeelten van dat uitgestrekte land zijn gevestigd. Gemelde posten houden 403 Zendelingen bezig, van welke er twee en twintig aan de heilige bediening gewijde inboorlingen zijn. Nog voege men hierbij 151 inlandsche Predikers. De kerken tellen 17,356 communicanten. Dit getal brengt

het cijfer der lidmaten en Christen-gemeenten van Indië, tot een geheel van 103,000, die geregeld Bijbelsch onderwijs ontvangen. In de met die kerken in betrekking staande scholen telt men 83,700 jongens, die in de inlandsche talen worden onderwezen; terwijl 14,000 anderen onderrigt ontvangen in de Engelsche scholen. De meisjes-scholen bevatten 13,950 kinderen. De *geheele Bijbel* is in tien talen en het Nieuwe Testament in vijf andere talen overgezet, zonder hier nog de vertalingen van Serampore zelf bij te tellen. "

"Dit christelijk reuzenwerk kost niet minder dan 187,000 Pond Sterl. (*f* 2,244,000) *jaarlijks*, welke ontzaggelijke som geheel door vrijwillige bijdragen der Protestantsche kerken wordt gevonden".

De lezers zullen zich, zegt de *Boekzaal*, over dezen voortgang niet minder verbazen dan verblijden. Wel beschouwd echter, ook aangenomen dat de getallen juist zijn, is die voortgang in meer dan eene halve eeuw met behulp van zulk een ontzettend kapitaal niet zoo verbazend groot. Het getal communicanten met niet-inboorlingen en al, onder de 403 Zendelingen verdeeld, geeft niet meer dan 43 zielen per hoofd; of telt men zendelingen en inlandsche Predikers tegen de 103,000 personen, die geregeld Bijbelsch onderwijs ontvangen, dan bedraagt dit voor elk niet meer dan 185 zielen. Zulk een voortgang in meer dan 50 jaren bij zoodanige hulpmiddelen zou ons, als we er niet sedert lang van overtuigd waren, verbazen ja, maar over de onvruchtbaarheid der Protestantsche zendingen.

SPROKKELINGEN.

OUDE EN NIEUWE KERSTLIEDEREN. — Wij bepalen ons voorloopig met de aandacht der geloovigen te roepen op deze keur van gewijde liederen en gezangen, naar de orde van het Kerkelijk Jaar gerangschikt en met de daarbij behoorende zangwijzen voorzien. We komen op dit tijdig, hoogst verdienstelijk werk der kunstminnende broeders Jos. Alb. en Lamb. Joan. Alberdingk Thijm terug

zoodra het geheel zal verschenen zijn; bij voorraad reeds bedanken wij de bewerkers dier feestliederen voor dezen schat van frissche, innige poëzij en zang, die, wij twijfelen er niet aan, spoedig in het bezit van alle kerk en huisgezin zal wezen. De uitvoering is, gelijk men het van de genoemde bewerkers en den uitgever C. L. van Langenhuysen te Amsterdam verwacht.

COLLECTEN VOOR NOODLIJDENDE PROT. KERKEN EN PERSONEN. — De Quaestor-Generaal der algemeene Synode van de Nederlandsche Hervormde Kerk, bragt den 21 Mei ll. ter kennis zijner Land- en Geloofsgenooten, dat de algemeene inzameling en bijzondere giften, ten behoeve van Noodlijdende Kerken en Personen, over den jare 1851 tot dien dag heeft bedragen de som van *f* 31,429.52; de collecte van het jaar 1850 had bedragen de som van *f* 27,461.74, waarbij nog enkele later ontvangen giften komen.

NIEUWE SCHOOLBOEKEN IN OOSTENRIJK. — Hoezeer het der Oostenrijksche Regering ter harte gaat, dat de Kerk haren natuurlijken invloed op het onderwijs herkrijge, blijkt onder anderen uit dezen door haar genomen maatregel. De Regering heeft namelijk nieuwe boeken laten vervaardigen ten behoeve van het onderwijs op de lagere scholen, doch zij heeft die op de scholen der verschillende diocesen niet willen invoeren, dan nadat zij ze aan de goedkeuring van den bisschop onderworpen en er die veranderingen in gemaakt had welke iedere bisschop voor zijn diocees verlangde.

Het eerste dier werkjes is een nieuw a-b-c-boek, in het Duitsch *Fibel* genoemd; men heeft opgemerkt, dat de Fransche bladen *Fibel* door *Bible* hebben vertaald en aldus op de Oostenrijksche scholen een nieuwen *Bijbel* hebben doen invoeren.

CORRESPONDENTIE.

Aan 't verlangen van de Zeer Eerw. H. H. B. te L., B. te M.-G., H. te A. en den heer v. B. te R. zal zoo spoedig doenlijk gevolg worden gegeven.

LETTERLOOVER.

FRAGMENT

VAN EEN ONUITGEGEVEN TREURSPEL.

De Veldheer van een Armenischen Koning omhelst het Christendom. Het hoofd van den Raad, een afvallige, en onverzoenlijke vijand der Christenen heeft den heidenschen hoogepriester overgehaald tot het verdichten eener godspraak; hiermede komt deze op de straf des veldheers, bij den Koning aldus aanhouden.

Vertegenwoordiger der godd'lijke Oppermagt,
Verneem des hemels wil, die in den jongsten nacht
Met schrikb're teekens in den tempel heeft gesproken.
Het offer was gereed en de outervlam ontstoken,
Terwijl de priesterschap, vergaderd in het rond,
Voor U, geliefde Vorst! haar beden opwaarts zond.
Een vreeselijk gedruisch voer eensklaps door de bogen
Van 't sidderend gewelf; wij zagen voor onze oogen
Het heilig vuur gebluscht door eene onzigtb're hand;
Het altaar klaagde en sprong; langs 't marmer van den wand,
Aan 't schudden, kwam het bloed bij stralen neêrgezegen.
Tot driewerf zagen wij het hoofd des gods bewegen
En of een bliksemschicht hem langs de slapen vloog.
Wij vloden door elkaâr, de handen naar omhoog.
Nog riep ik: „groote god! Wat kan uw toorn ontgloeijen?"
Wanneer een donderstem dit antwoord rond deed loeijen:

„Beef, priesterschaar!
Vergeefs uwe offers, uw gebeden!
Een Christen zal welhaast den troon betreden.
De Koning kent hem; zegt, dat hij hem 't licht niet spaar,
Wat voor den schuldige moog' spreken,
Zijn dood moet de eer der goden wreken." —

Hier zweeg de stem. Gij ziet.... verschoon de ontsteltenis,
Den heil'gen schrik, waardoor mijn ziel geslagen is.
Maar 't moet u duid'lijk zijn — gij kent hem, door wiens sneven
't Vergramde godendom voldoening word' gegeven.